

328/I

„РУСКОЙ БИБЛИОТЕКИ“
нова серія, томъ першій.

Т В О Р Ы
ВОЛОДИМИРА НАВРОЦКОГО

Выдане посмертне зъ портретомъ и житєписомъ

Заходомъ „Етнографично-статистичного кружка“.

Томъ I.

Цѣна 1 зр. 20 кр.

У ЛЬВОВѢ,
Зъ друкарнѣ Товариства им. Шевченка
подоъ зарядомъ К. Беднарского.
1885.

и 343.93/1

Т В О Р Ы

ВОЛОДИМИРА НАВРОЦКОГО

выдане посмертне зъ портретомъ и житєписомъ.

~~328~~

Заходомъ „Етнографично-статистичного кружка“.

Томъ I.

Накладомъ „Академичного Братства“.

У ЛЬВОВѢ 1884.

Зъ друкарнѣ товариства имени Шевченка
пѣдъ зарядомъ К. Беднарского.

081+8(c) 5.18 (092 lab parovikim)

51.

Львівська Філія
Бібліотеки АН УРСР

758Ф

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И- 34 393

Ф / VII
H-155

На смерть ВОЛОДИМИРА НАВРОЦКОГО

автора „Подвійної крейдки“, „Пропінації“, „Народнихъ
шкѣль“ и др.

Подвійною крейдкою доля ему
Вѣдъ роду терпѣнь приписала,
Непризнане, зависть и злобу и тьму
На него весь вѣкъ насылала.

Три сестры прийшли до колыски его,
Щобъ зъ нимъ вже по вѣкъ не розстаться,
Всѣ три цѣлували дитяче чоло, —
Се Бѣднѣсть и Слабѣсть и Праця.

И мовила перша: Останусь зъ тобовъ,
Бѣдуй вѣдъ колыски до гробу!
За те тобѣ дамъ до всѣхъ бѣднихъ любовъ,
На зlobныхъ ихъ кривдникѣвъ злобу.

И мовила друга: На твоѣмъ чолѣ
Вѣдъ днесъ печать вчасной смерти, —
За те я дамъ чесную славу тобѣ,
Слѣдъ въ серцяхъ людей незатертый.

И трета рекла: Дамъ тобѣ силу рукъ,
Щобъ вѣкъ весь трѣвавъ ты зо мною,
И буде твоѣй умъ, мовъ напружений лукъ,
Що вразъ шле стрѣлу за стрѣлою.

И даръ тобѣ дамъ я, щобъ цифры мертві
Выразно тобѣ говорили,
Дамъ яснѣсть очамъ, щобъ пѣдъ сплетомъ брехнѣ
Закрытую правду вѣдкрыли.

Отъ зъ тими то дарами въ свѣтъ вѣнъ пѣшовъ
И въ жизни важкую дорогу ;
Нѣхто не знавъ, кѣлько вѣнъ горя зборовъ,
Зъ тымъ вѣнъ не жалѣвсь нѣ до кого.

Но що въ своѣй жизни важкѣй здобувавъ,
Всѣ плоды невпинного труда,
Усе те вѣнъ въ жертву сердечну складавъ
Для бѣдного свѣго люду.

И свѣтломъ ума свого вѣнъ освѣтивъ
Шинки бруднѣ, вбогѣи хаты,
И всюды незрячимъ очомъ вѣнъ вѣдкрывъ
Недолю и здирство и страты.

Вѣнъ въ школу зирнувъ, вѣдки, кажуть, бѣжить
Мѣжъ темныхъ освѣта й наука,
Приглянувсь, ажъ бачъ — и тамъ кривда сидить,
Стара людѣдна звѣрюка.

• Въ газеты зирнувъ и зирнувъ мѣжъ паны,
Що людскою працею дышуть,
И вздрѣвъ, що тягаръ для народа вони
Подвѣйною крейдкою пишуть.

Тожъ днесъ, коли чистый огонь той погасъ
У мглахъ, що надъ нами нависли,
Свята его память най буде для насъ,
Святѣй его дѣла и мысли.

Писано 8. квѣтня 1882.

Иванъ Франко.

Згадка про житє Володимира Навроцького.

I.

Читателѣ не схочуть може вѣрити, що написанє сєи коротенькои згадки зробило менѣ багато трудности, и подумаютъ може, що я лишь тому про нихъ згадую на сѣмъ мѣсци, щоби въ тѣмъ красшѣмъ свѣтлѣ представити свою роботу и заспокоити свое авторске самолюбїє, вказуючи посередно написанемъ єи, що „ось то, трудности були великї, але я ихъ таки поборовъ и, що мавъ написати, то написавъ“. Але я зовсѣмъ не зъ сєи причини говорю про трудности, и признаюся щиро и отверто, що я тыхъ трудностей не поборовъ и то, щомъ мавъ написати, не написавъ. „Коли-сь не пирѣгъ, то не пирожиє“, а коли-сь не писатель, то и не забираєся до писаня. Якъ бы я собѣ сю правду сказавъ заразъ по отриманю запрошеня вѣдъ комїтету, взяшого на себе видавництво писань небѣжчика Навроцького, то читателѣ може бы вже давно и єго писаня и єго біографїю були мали въ рукахъ, бо тогды взявъ бы ся бувъ до писаня чоловѣкъ зъ писательскою рутиною и досвѣдомъ, котрого я не маю.

Але часъ, въ котрѣмъ живъ Навроцькїй, такїй цѣкавий и важный въ житю галицкихъ Русинѣвъ, що мене скорѣло скорыстати зъ надаючоєи способности и представити читателямъ при описаню житя єго такожъ и характеристику того часу, причины, котрї викликали літературне движенє, въ котрѣмъ небѣжчикъ бравъ таку участь, и становиско того движеня въ исторїї розвитку усьєи галицко-рускои интелїгенцїї. Бо житє поодинокого чоловѣка лишь о стѣлько має вартѣсть и интересъ для ширшой громады читаючихъ людей,

о скільки въ нѣмъ вѣдбываеся загальне публичне житє зъ его надѣями и розчарованями, зъ его свѣтлыми и темными сторонами. Взявшия однакожъ до тяжкого представленя, я й не счувся, якъ моя робота сама зъ себе розрослася изъ біографіи Навроцкого у самостайну майже монографію, въ котрій по при характеристицѣ поединчихъ періодѣвъ, въ якихъ розвивалася письменна верства галицко-русского народа, особа Навроцкого зѣйшла на другій плянь. Та й при обмеженѣмъ мѣсци, яке занимати може біографія въ выданю писань, робота ся показала ся за обширною, щобъ єѣ можъ було помѣстити въ збѣрнику, назначенѣмъ лишъ для самыхъ творѣвъ Навроцкого. Тому то я й кажу, що-мъ заданю, котре вложивъ-ємъ на себе, не вѣдповѣвъ и біографіѣ такои, якъ слѣдъ було, не написавъ.

Перероблювати або скорочувати свои работы, я не годенъ и не хочу, бо думаю, що й сама дѣятельность Навроцкого стане посторонному читателеви лишъ тогды ясною, коли представлена буде въ звязи зъ попередившимъ єѣ розвитѣмъ галицкои интелігенціи. А зъ другой стороны и самъ Навроцкій хотъ мавъ великій впливъ на розвитокъ стремлѣнь и поглядѣвъ партіи народнои и бувъ однимъ изъ єи головныхъ дѣятелѣвъ, всежъ таки не бувъ такою все и всѣхъ перемагающею особистостею, чтобы коло его житя можъ безъ скривдженя историчнои правды угрупувати весь розвитокъ молодого русского поколѣня въ Галичинѣ.

Такои особистости молоде поколѣне до теперъ ще не выродило изъ себе, и Навроцкій, якъ и инші робѣтники, живѣ и працювавѣ разомъ зъ другими и по при другихъ, а хотъ въ богато пытаняхъ стоявѣ по надъ кружкомъ своихъ товаришѣвъ, бачивѣ и розумѣвъ народне дѣло яснѣйше, якъ вони, то таки въ житю громадскѣмъ вѣнѣ не завше бувѣ рѣшучою силою, але зѣ змаганъ и порывѣвъ усѣхъ громадянъ вироблялася тота частина публичного житя галицко-русской интелігенціи, котру мы называємо житѣмъ галицкихъ украинофилѣвъ або народовцѣвъ.

Якъ кажу, рутинованный писатель може мѣгъ бы бувѣ такъ покерувати своею работою, чтобы вѣдповѣсти обѣмъ вымаганямъ біографіи, т. зн. дати описъ житя самого писателя и разомъ зъ нимъ характеристику часу и кружка, середъ котрого вѣнѣ живѣ и дѣлавѣ. Я сихъ вымаганъ не потрафивѣ

выповнити и мусѣвъ роздѣлити свою працю такъ, що публичну дѣятельность Навроцкого представивъ-емъ въ згаданой працѣ, а въ отсѣй короткой згадцѣ ограничуся лишь на описѣ его житя и обставинъ, середъ котрыхъ того жите тѣкло и розвивалося.

Потребуемо лишь кинути окомъ на часъ, въ котромъ вѣнъ родився и въ котромъ прошли его дитинячї лѣта, чтобы вѣдразу пѣзнати, що обставины, середъ якихъ розвивався молодой хлопецъ, були тяжкї и прикрї. Нѣчого такого, що у инчихъ народѣвъ стаея пѣдвалиною и основою для розвитку молодого поколѣня, у насъ тогды, якъ вѣнъ родився, не було. Жите публичне, и вѣдповѣдно до того и жите приватне було ялове и безъ всякого высшего стремлѣня. Родився вѣнъ якъ разъ *) пѣсля упадку Маркїяноваго кружка, коли тогдашня интелїгенція руска, зражена неудачею першихъ самостѣйныхъ дѣятелѣвъ русскихъ, попала въ апатїю и знеохочене и усувалася вѣдъ всякой публичной службы. Реакція 50-ыхъ рокѣвъ, помимо галасливого 1848-ого року, не тѣлько не поправила положеня образованой версты русской, але выплывшими на верхъ антинародными стремлѣнями Зубрицкого и его кружка спровоадила ще бѣльшу замѣшанину понять и поглядѣвъ на нарѣдъ и на становиско интелїгенції середъ працюющей народной массы. И мужицкї традицї остаткѣвъ Маркїяноваго кружка зъ его стремлѣнемъ розвивати и просвѣчувати русского мужика и его интелїгенцію на мужицкихъ основахъ и мужицкою бесѣдою, и стремлѣня кружка Зубрицкого-Погодина зъ его шляхоцкими претенсіями и поглядами на простой нарѣдъ, зъ его дивогляднымъ церковно-православнымъ схолястицизмомъ и завзятою враждою противъ народной просвѣты, а врѣштѣ неспѣдѣванный нападъ Голуховского

*) Пок. Володимиръ родився д 18. листопада въ Кутузовѣ, 1847 р де батько его бувъ тодѣ сотрудиномъ парохїальнымъ. Зачавъ ходити до школы въ шестѣмъ роцѣ житя (1853 р.) въ Коломыѣ, де пробувъ два роки въ т. зв. „штубѣ“ и въ першѣй класѣ школы нормальной. Вѣдтамъ перейшовъ до Станїславава, де скѣнчивъ школы нормальной и гимназію и зложивъ испытѣ зрѣлости въ р. 1866. Учився въ школахъ добре, родичѣ не мали зъ нимъ нѣякого клопоту, класы жадной не повторявъ. (Изъ листу о. Ивана Навроцкого зъ Голѣбѣ, д 17. вересня 1884).

на славянську азбуку зъ єго отвертими польонізаційними замѣрами, викликали въ поглядахъ інтелігенціи такій хаосъ, що о якій небудь систематичнѣй, ясно виробленѣй и обдуманѣй програмѣ народно-політичнѣй и бесѣды бути не могло, и ледвѣ десятий або двацятий образований Русинъ знавъ, чого хоче. Найчастѣйше було такъ, що и демократичнѣй и шляхоцкѣй стремлѣня, любовь родинного языка и москво- або польонофильскѣй змаганя вразъ изъ православними або ультрамонтаньскими порывами переплѣтались у одного и того самого чоловѣка въ одну нерозривну цѣлѣсть, въ котрѣй не богато було ясного и розумного.

Розумѣся, що се не тѣлько стояло на дорожѣ якѣй небудь органічнѣй и розумнѣй працѣ старшого поколѣня, у которого такимъ способомъ, окрѣмъ неясныхъ инстинктѣвъ, не було нѣчого, але що воно тяжкимъ каменемъ лягло и на умственный розвитокъ поколѣня пѣдростаючого, котре нѣ дома нѣ въ школѣ не мало до чого навязати розвиваючоїся способности до мыслѣня и не мало чимъ заспокоїти будившихся висшихъ потребъ моральнихъ.

Та въ пятьдесятихъ рокахъ хаосъ сей умственный бувъ задля браку публичного житя, укритый и лишъ де-не-де прорывався въ плодахъ тогдашнихъ „писателѣвъ“ галицко-руськихъ. Але въ повнѣй своѣй силѣ выказався вѣнъ съ початкомъ шѣстьдесятихъ рокѣвъ, коли наставшѣ конституційнѣ часы вывели руску інтелігенцію до публичного житя. Заграла тогды інтелігенція наша таку пречудесну музыку літературно-політичну, що вѣдъ неи и теперъ въ ухахъ рѣже.

Въ тѣй музыцѣ приходилося пѣдростаючому поколѣнью зорієнтуватися и vybrати для себе наибѣльшъ припадаючѣй до серця инструментъ. Пѣдъ ту музыку прийшлося и Володимирови Навроцкому починати першѣ кроки публичного житя. Якого направлѣня було ему триматися? Чи тыхъ, що казали, що вони gente Rutheni, natione Poloni, чи тыхъ, що поклонялись одному русскому народови вѣдъ Камчатки до Карпатъ? чи руской бесѣды, якою говоривъ той рускѣй мужикъ, середъ которого вѣнъ живъ? Чи триматися уніи нечищеної зъ ви ружаньцями, літаніями, органами, чи уніи чищеної безъ дзвѣнкѣвъ, безъ органѣвъ? стояти чи клякати при Причастію? стояти чи сѣдати при Вѣрую, бити поклоны чи нѣ? чи може

перейти або хоть симпатизувати съ православіємъ? поклонятися „Конюшому“ Дѣдицкаго? чи его „Буйтурови“ чи може „Довбушеви“ Федьковича и его мужицкѣй Музѣ? языкови „Слова“ чи „Вечерницѣ“? Не знаю сказати, въ якѣй мѣрѣ важилися всѣ тѣ противнѣ змаганя и погляды въ души молодого хлопця — але певне въ нѣмъ, якъ и въ кождѣмъ тогдашнѣмъ студентѣ рускѣмъ, вѣдбулися мусѣла борба всѣхъ сихъ направлень. А хоть неодного тогдашного молодого студента съ слабшимъ характеромъ и зъ менчимъ засобомъ природного таланту всѣ тѣ пытаня борзо мучили и знеохочували до „політики“ зъ єи колотнечою и сварками, хоть мучительна праця шуканя правды въ тѣмъ великѣмъ хаосѣ скоро нудила и вироблювала зъ молодого чоловѣка „практика“, котрый цѣле публичне житє уважавъ марною дурницею, надъ котрою розумный чоловѣкъ не повиненъ тратити часу и ломати собѣ голову, то для людей съ самостѣйнымъ, твердымъ характеромъ се невыяснене положенє було дуже доброю школою мыслєня, будило критичный змысль и учило уже зѣмолоду входить глубше въ суть рѣчи, застановлятися надъ єи причинами и оцѣнювати єи не пѣсля того, якъ вона на першій поглядъ показувалася, але пѣсля єи внутренней вѣрности и правды. До такихъ самостѣйныхъ, мыслячихъ людей належавъ и Навроцкѣй. И томѣу всѣ тѣ супротивнѣ стремлѣня и змаганя літературно політичнѣ, середъ котрыхъ вѣнъ опинився въ першихъ рокахъ розвиваючоїся мысли съ початкомъ шѣстьдесятихъ рокѣвъ, не тѣлько не звихнули его духа, але въ значнѣй мѣрѣ причинитися мусѣли до розвитку того змыслу критичного и спостерѣгаючого, котрый становить головну силу его таланту и зробивъ зъ него такого знаменитого аналітика въ запутаныхъ справахъ економічного и суспѣльного житя нашої галицкой Руси.

Ще и въ другѣмъ вѣдношенію тѣ супротивнѣ стремлѣня и змаганя, котрѣ то ставали ворожо противъ себе, то улягалися, якъ попало, побѣчь и верхъ себе, мали, якъ думаю, впливъ на него. Якъ рѣжнороднѣй релігій, котрыхъ случай або историчнѣй обставини зѣбють на однѣмъ тѣснѣмъ кутку землѣ, у мыслячихъ людей вироблюють скептицизмъ до себе и кажутъ по за поверховными проявами релігійно-церковныхъ чувствъ шукати глубшого, спѣльного всѣмъ корєня або ста-

вити на ихъ мѣсце высшій и идеальнѣйшій чувства, такъ и рѣжнороднїй стремлѣня літературно-політичнїй, середъ котрыхъ приходилось Навроцкому орієнтуватись, выродили въ нѣмъ скептицизмъ зъ значною примѣшкою тонкой, глубоко-промысленой сатиры, въ котрій меже всѣми своими товаришами не мавъ собѣ рѣвного.

Але его сатиричне успособленє лагодилося великою добродушностею его сердца, такъ, що помимо острости и допѣкаючої неразъ силы, его всежь таки усѣ любили. А чеснѣсть и отвертѣсть его характеру будила поважанє навѣть у тыхъ, противъ котрыхъ вимѣрена була его сатира. Кождый знавъ, що має дѣло зъ чоловѣкомъ наскрѣзь чеснымъ и сердечнымъ, и задля того не лишъ не уникавъ его, але шукавъ его приязни и товариства. „Товаришу мѣй дорогїй!“ — характеризує вѣнъ самъ себе у однѣмъ листѣ до О. Т. зъ 4. Грудня 1868 року. — „Та Вы боитеся, що я може посмѣюся надъ Вами, а — сами воюєте иронїєю, якъ той цыганъ, що посылавъ свою дитину по воду та напередъ выбивъ, чтобы збанка не збила. Справдѣ, куды кухтѣ до патины! куды мѣй блаженъкѣй сатирѣ, якои я часомъ проти Васъ позволявъ собѣ и якои я бы ся не хотѣвъ покинути нѣколи, до Вашои иронїи! А знаете, що то иронїя? то той Татаринъ, що утѣкаючи бувъ найнебезпечнѣйшїй, бо въ той самъ часъ пускавъ стрѣлы на задъ себе; сатира-жь то той козакъ, що маючи де шаблюкою ударити, напередъ ще ѣ коментувавъ свѣй ударъ: „на тобѣ вражїй сыну!“ А видите, що Вы тутъ виннїй, хоть то може и не выходитъ зъ мого порѣвнаня...“

Тота скептично-критична жилка давала ему легко пѣзнати всѣ хибы и недостатки не лишъ поодинокїхъ людей, съ котрыми сходився и живъ, але и цѣлыхъ кружкѣвъ и партїй літературныхъ и політичныхъ. Вона то заразъ въ першихъ початкахъ его умыслового житя вѣдвернула его вѣдъ цѣлого старшого поколѣня зъ его великою претенсіональностею, зъ якою воно публично выступало, и зъ его внутрѣшною пустотою, зъ его идеалами безъ животворной силы и безъ духа. Анѣ его быстрый розумъ не мѣгъ въ нихъ найти нѣчого, чтобы будило до житя и загрѣвало до реальной, плодотворной дѣятельности, анѣ его шире, любяче сердце не могло найти нѣчого, чтобы можъ було полюбити, до чого можъ бы

було прилипнути цѣлою душею и посвятити ему свою службу. Але тота сама критична жилка не дала ему безусловно пристати и до другого табору. котрый себе называвъ народнымъ, демократичнымъ. Я тымъ, розумѣся, не хочу сказати, що вѣнъ „стоявъ по надъ партіями“, або що бувъ *weder Fisch noch Vogel*. Противно, черезъ цѣле свое жите вѣнъ бувъ душею и сердцемъ „народовець“, бувъ однимъ изъ наибѣльше мѣродайныхъ членѡвъ народной партіи. Але не було въ нѣмъ тои патріотичной запальчивости, того слѣпного ентузіазму и загонистости, котра єсть характеристичною и наибѣльше въ очи впадающею чертою тогдышней народной молодѣжи. Вѣнъ не бувъ слѣпый на недостатки тогдышняго народного стремлѣня и не йшовъ за нимъ тамъ, де воно переходило въ карикатуру або губилося въ пустыхъ деклямаціяхъ. Ёго патріотичный ентузіазмъ, — бо й вѣнъ бувъ ентузіастъ въ своѣмъ родѣ, — бувъ ясный, розважный, здержанный, котрый заспокоєня свого не шукавъ въ голосныхъ, блискучихъ але не завжди плодотворныхъ маніфестаціяхъ, але скерованный бувъ до серіозной уметвенной дѣятельности, безъ котрой и жива идея кошлявѣ и мертвѣ.

Бо помимо всего своего критичного и сатиричного успособленя вѣнъ бувъ въ грунтѣ рѣчи чоловѣкъ не руйнуючій але будуючій, не чоловѣкъ негации, але позитивной працѣ. Помимо своєї остроты вѣнъ и въ критицѣ бувъ осторожный, и доти нѣчого не руйновавъ, доки на мѣсце зруйнованого хоть що троха позитивного, нового не годенъ бувъ поставити. Въ працѣ, въ котрій говорю про его публичну дѣятельность, я се публично розкажу подрѣбнѣйше; тутъ згадую про се лишь загально для характеристики его особы.

Тото змаганє до чогось позитивного, живого и завело его въ кружокъ починаючої творитися народной партіи, мѣжь тогдашню палкѣ, ентузіастичну, повну високихъ идеалѡвъ молодѣжь. Самъ вѣнъ ще бувъ молодой, и хоть темпераментъ его бувъ холоднѣйшій, то все жь таки и въ нѣмъ грала кровь молода, било молоде, здорове, щире сердце. И молодѣжь любила и вѣнъ любивъ; а любили вони всѣ оденъ и той самъ предметъ; ему слюбували служити, за него жите посвятити, ему выбороти правду и волю. Предметъ тои любви бувъ нарѡдъ — не зъ князями, владыками, шляхтою и пѡдневольными мужиками,

якій представляло собі виховане в шляхотських поглядах і бюрократично-консервативних ідей старше покоління, але народ мужицький, серед якого молодість росла, якого мовою говорила і про якого тяжкий злиднів стільки читалася в поезіях Шевченка і в новій українській літературі. Народ сей був темний, обдертий, нещасливий, але живий; його не треба відпорувати в старих пергаментях, бо він жив тут же, перед очима, по селах, мав, як кожний живий організм, свої потреби і ідеали, котрі лиш треба було добре зрозуміти і серед злиднів щоденного життя віднайти, щоби полюбити їх усею силою незгоптованого серця і посвятити їм службу цілого життя.

Серед того народу жив і Навроцький, бувши молодим в Котузові, а жив не лиш серед него але і з ним в правдивому значінню сего слова. В мужицькій атмосфері вироблювалися його перші поняття о світлі і людях, бо з мужиками він жив не лиш так як другі „панічі“, але жив їх гадками, їх поезією, їх надіями, і ясный, тверезый світлогляд нашого народу став основою, на котрій розвивався він далі в школах між другими, чужими людьми. Ще багато лїт пізніше, коли його батько перенїсся з Котузова до Голгоць, згадував він в наведенім вище листі про лїта прожиті між мужиками в Голгочах. Ті мужики були першими його учителями, коли не найліпшими, то певне не найгіршими, яких він коли небудь мав. І коли пізнішим учителям не удалось скривити молоду душу і серце його, то певне мусить за се подякувати тим неписьменним учителям, котрі учили сами незнаючи, що вони учителями і що учителів по над ними нема. Не першій се раз і не послідній, що темний, неокресаний „скотопас“ руський, сам про те не знаючи, врятує руського панича від моральної погибелі.

Зійшовши в Станіслав, де він ходив до гімназії, з товаришами, котрі менше більше однаково дивилися на народ і народні справи, він став членом założеної в 1865 році громади руських студентів-народовців, котра його вибрала на „заступника вїта“. При видаваній газеті сїєї громади „Збрїв“, він був „громадским критиком“ і нераз немилосердно шматкував поетичні плоди

молодыхъ громадянъ. Але вѣнъ бувъ такожъ и властивою душею громады; въ самѣй критичнѣй хвилѣ, коли въ осени 1865 року, незабавки по завязаню громады, наступивъ упадокъ усѣхъ народныхъ выдавництвъ, коли запальчивѣй громадяне, котрѣ ще пару недѣль тому назадъ повнѣ были пышныхъ надѣй и въ недалекѣмъ часѣ сподѣвались добути народови самостѣйностъ и волю, теперъ майже зовсѣмъ упали на дусѣ, вѣнъ своею енергією и вытревалою не давъ розпастися громадѣ и спроневрѣтися народови. Ёго розважный патріотизмъ показався сильнѣйшимъ якъ огнистый запаль не одного товариша-громадянина, котрый може й дорѣкавъ ему за его холодъ тамъ, де другѣ ажъ горѣли. Але де другѣ выдѣли може цѣлковитый упадокъ народной справы, тамъ вѣнъ видѣвъ тѣлько переходову фазу борьбы за народнѣ права и свободу и не зражався неудачею а учився зъ неи. И именно въ такихъ критичныхъ хвиляхъ вѣнъ умѣвъ бути завязтый, вытревалый и вымовный, якъ нѣхто другій, и хотъ не завше удавалосьъ ему усунути зло, котре бѣльше лежало въ обставинахъ и въ фальшивѣмъ покерованю народнымъ дѣломъ, то всежь таки хотъ по части встигъ неразъ направити, що другѣ поспеували або бодай знеутралізувати шкѣдливі наслѣдки.

Але не лишъ въ маленькѣмъ кружку гѣмназіальной громады, а й въ цѣлѣмъ пѣдростающѣмъ молодѣмъ поколѣню далися почути сумнѣ наслѣдки упадку народной журналистики и браку чловѣка, котрый бы умѣлою рукою покеровавъ житемъ народнымъ. Бракъ такого чловѣка, котрый бы не тѣлько мавъ симпатію и поважане у молодѣжи, але й мавъ на стѣлько умысловой высшости надъ нею, чтобы знавъ, чого хоче и якихъ способѣвъ ужити, чтобы молодѣжь зѣ своими идеалами не осѣлася на ледѣ, мусѣла молодѣжь самѣ заступити своимъ громадскимъ розумомъ. Почалося одже мѣжь академічною молодѣжею въ Львовѣ стиране понятъ, критика того, що до теперъ робилося, а що нѣ, и постепенне довголѣтне вироблюване розумной вѣдповѣди на пытане: що дѣяти зъ своими идеалами и якъ ихъ въ житю перепроводити? Въ тѣй труднѣй работѣ, котра не одного щирого и доброго патріота замучила и знеохотила, бравъ дуже живу участь Навроцкій, котрый скѣнчивши въ Станіславѣ гѣмназію

перейшовъ въ осени 1866 року на львівській университетъ и записався на правничій факультетъ. Певне, що вже сама та борба умствена, самъ той мучительный и підрываючий енергію розвитокъ програмы для народної діяльности, котра нѣбь-то розвивалася, а все на однѣмъ мѣсяці стояла, бо при тогдышнѣмъ умствениѣмъ положеню Галичини здорово розвиватись не могла. — вже те одно робило для него цѣле университетске житє повнымъ невзгоднямъ и колючого терня, тяжкимъ и прикрьмъ ажъ до слѣзъ. Але окрѣмъ сеи моральної борбы, черезъ котру переходить мусѣвъ тогды кождый серіозный чоловѣкъ доброї волѣ, нашъ писатель весті мусѣвъ ще и другу борбу, борбу чисто матеріальну зъ голодомъ и холодомъ, котра поклала початокъ до его пѣзнѣйшої хоробы и таки конецъ кѣнцемъ підкосила его здоровле и вярвала его зъ помѣжъ громады народныхъ робѣтниківъ.

Бувъ, правда, легкій спосѣбъ, поминути хоть сю другу борбу, и хоть яко-такъ перейти черезъ университетъ. Сего способу хапалися и на нещастє ще и теперъ хапаєся велика половина рускої молодѣжи, бѣльша, якъ се для нормального и здорового розвитку нашої интелігенції потрібне и пожиточне. Кожда борба не приемле, бо не лишъ вимагає великого напруження моральныхъ и фізичныхъ силъ, але и лишає въ непевности що до остаточного результату. Ану-жъ не вдасться? и цѣла борба скѣнчиться тымъ, що молодой борець передъ часомъ зѣйде въ могилу? Хиба-жъ не лѣпше обѣйти ворога, — а голодъ найстрашнѣйшій ворогъ чоловѣка — и пѣти тамъ, де за дармо — то значить не за батьківскѣй але за чужѣй, громадскѣй грошѣ, — годують, одягають и у людє виправляють? а скѣнчивши науки, котрѣ также дуже легкѣ и выгѣднѣ, бо не сушать головы, не напружують мысли, пѣти вѣдъразу на готовый хлѣбъ? Ахъ! яка-жъ наша молодѣжъ нещаслива, коли вона за 4 роки даремного годованя вѣддавати мусить неразъ цѣлу будучиѣсть свою! яка нещаслива, що такъ боиться борбы!

И Навроцкого чекавъ сей легкій, готовый хлѣбъ. Батько его, котрый недовѣрювавъ своимъ матеріальнымъ силамъ, назначивъ его до семинаріи, а вѣнъ въ своѣй до крайности поусушенѣй амбіціѣ не хотѣвъ бути родителеви тягаромъ и зъ резигнацією ишовъ туды, куды не мавъ нѣякого замилованя.

На запросины своего приятеля М. Б., чтобы приѣхавъ въ Вересню до Станіслава и занявся передъ вѣдѣздомъ до Львова дѣлами станіславской громады, вѣнъ вѣдписує: „я въ Станіславовѣ найпевнѣйше не буду; бо знаєшь, я яко нещасливый „кандидатъ священскаго стана“ мушу бути десь на 23-го вже вѣ Львовѣ, а що хочу якъ найдовше ще волѣ ужити дома и посидѣти до остатного дня, то буду потому мусѣвъ, абы однимъ днемъ заѣхати до св. Юра, поѣхати до найблизшой вѣдъ насъ стаціѣ колѣи желѣзной до Галича и звѣдтамъ просто до Львова. Ты, бачу, не спѣшился такъ. И я бы бувъ радъ бути хоть до 30-го, котрого дня вѣдбудеся тутъ близько весѣле, на котрѣмъ я бути хотѣвъ... томѣ, що на него зѣде цѣла бережанска громада по стародавньому звичаю, по котрому жадне весѣле не вѣдбувалося безъ школярѣвъ зъ найблизшой гѣмназіи... Розумѣеся, що у Львовѣ частѣйше чень мене навѣдаєшь, бо менѣ не останеся нѣчого бѣльше якъ въ семинаріѣ

..... сидѣти въ запертѣ

Та нишкомъ згадувать про волю ...“

Одже щасливый припадокъ выротовавъ его вѣдъ сидженя „въ запертѣ“. Чи за-для слабыхъ очей — вѣнъ уже тогды недовиджувавъ и мусѣвъ носити окуляры —, чи задля того, що не мѣгъ добре вникнути въ усѣ мистеріѣ спѣваня тропарѣвъ та кондакѣвъ, — а бувъ вѣнъ надзвычайно не музыкальный, — доста того, що семинарицкѣ власти не приймили кандидата въ свои мурѣ*). Певно, що вѣнъ за сей афронтъ на нихъ не гнѣвався, — и побачившиися неспѣдвано на волѣ, кинувся зъ усею енергією въ шумѣвшие тогды житѣ патріотичной молодѣжи академичной. Але воля — рѣчь дуже дорога; вона, якъ каже Микола Устѣяновичъ, „есть то красная и умная вѣдданница, которая собѣ не полюбитъ слѣпного же-ниха, а безсильному не дастъ руки“. Дѣзнала сего добре на собѣ тотѣ молодѣжѣ руска, котра не далась соблазнити дешевымъ хлѣбомъ мѣжъ семинарицкими мурѣми, але перлася до свѣтовыхъ наукъ и до широкого житя; убога, а за-для

*) О Иванѣ Навроцкѣй яко причину непринятя Володимира до духовной семинаріи подає те, що власти тамошней осудили буцѣмъ то вѣнъ „не вмѣе по руски писати“.

убожества не високо цѣнена, вона крокъ за крокомъ мусѣла виборювати собѣ кавалокъ хлѣба въ буквальный змыслъ сего слова, закимъ доборолася до поважання и до теплои стравы. Чистый и ширый идеализмъ и переконанє, що народови своему вони яко свѣтскі люде бѣльшу змужуть принести корысть, нѣжъ въ станѣ духовномъ, и що нормальный розвитокъ народного дѣла безъ свѣтской, независимой интелігенціи неможливый, звавъ молодыхъ русскихъ студентѣвъ до борьбы зъ голодомъ и учивъ ихъ незважати на недостатокъ и нужду. Богато уталантованыхъ и розумныхъ хлопцѣвъ згинуло черезъ те передъ часомъ; не оденъ, на котрого товаришъ покладали великій надѣѣ, завчасу пѣдкошений лягавъ ще передъ скѣнченємъ наукъ у могилу. Але конецъ-кѣнцемъ та молодѣжь перша переломила перегороды, котрі вѣдсували молоде поколѣнє руске вѣдъ свѣтскихъ наукъ; хоть зъ великими стра- тами и зъ малыми позитивными результатами, котрыхъ при тогдашнихъ обставинахъ годѣ було и доборотися, вона всежь таки стала розсадникомъ свѣтской интелігенціи руской и потягнула за собою и дальшій поколѣня, котрымъ уже легче було ити за прикладомъ попередникѣвъ, хоть може не лекше було жити. Въ тѣмъ недостатку матеріальномъ, въ тѣмъ физичномъ придавленю, зъ пѣдъ котрого треба було въ-одно выдобуватися, а зъ пѣдъ котрого выдобутися було такъ тяжко, лежить по части и причина, чому усѣ літературній и народній змагання тогдашного поколѣня такъ мало выдали позитивныхъ результатѣвъ, а такъ богато того, що на першій поглядъ выдаєся скорше забавкою въ патріотизмъ, нѣжъ серіозною патріотичною роботою. За слаба до самостѣйной умственной працѣ, бо до неи вона въ университетѣ ще лишь приготавлилась, — за убога, щобы хоть по части способныхъ до писання и до публичной службы людей выживити и утримати при поважномъ якомъ літературномъ издавництвѣ, вона, щобы не дати зовѣмъ упасти улюбленѣй народнѣй справѣ, пѣдтримувала хоть що небудь, хоть мизерненькій и слабенькій выдана. Лѣпше хоть яке таке слабе житя, нѣжъ абсолютна смерть, — думала она инстинктивно, хоть може до того публично не признавалась, а може и признати боялась.

Въ сихъ своихъ, коли не героичныхъ, то всежь таки поважныхъ и похвальныхъ змаганняхъ молодѣжь тогдашна

стояла сама, могла рахувати лишь на свои силы; старше покоління не тільки не давало їй ніякої матеріальної ані моральної помочи, але ще їй ставило перешкоди, або навіть деморалізувало. Воно не хотіло знати, що рускій студент борючися середь університетських студій за кавалокъ хлѣба борися не лишь за своє „я“, але що того „я“ вийшовши у люде збільшити громаду борцівъ за народні права, и улекшити тымъ самымъ борбу и прискорить успішний ей кінець. Коли жь мимо того теперъ въ порівняню зъ труднощами, котрі треба було перебороти, бачимо релятивно не зовсімъ мале число свѣтскихъ патріотівъ-Русинівъ, то се заслуга самої молодѣжи, котра не угнулася передь труднощами. Кождий майже свѣтлый Русинъ изъ тогдашнихъ часівъ може сказати про себе: *Ipse feci!*

Але и зъ тыхъ, котрымъ удалось „сѣ грѣхами по поламъ“ перебитися черезъ голодні університетські лѣта, велика часть уже теперъ, вийшовши у люде, саме середь поважної уже, плідотворної діяльності публичної сходитъ зъ свѣта въ найкращомъ вѣці. Вѣ вони майже умирають на сухоты, а вѣ вони зароды до сеї убиваючої хоробы получили въ університетѣ. А умирають найкращі, найбільше уталантовані силы, котрі и передь тымъ и теперъ найменше себе шанували, найбільше рвалися на передь, и при нормальномъ розвитку найбільше користи булибы принесли народному дѣлу.

Згадую про се на сѣмъ мѣсяці тому, бо и Навроцкій переходивъ черезъ усѣ фазы сего незавидного житя, котре зъ одной стороны повне було идеальнихъ стремлѣнь для народа, а зъ другой стороны вѣ сїй идеальній стремлѣня підривало дрібною борбою зъ матеріальними невзгодами. Відъ самого початку правничихъ своихъ студій ажъ до гробної дошки его житя було не житемъ, але ненастанною борбою о заспокоєнє найелементарнѣйшихъ потребъ житя. Богато пізнѣйше, въ 1876 роцѣ, коли вінъ мавъ женитися и женитьбу задля неупорядкованихъ фінансівъ обставинъ відложити мусѣвъ на на пізнѣйше, вінъ писавъ свому батькови про сю борбу и їй приписувавъ своє тяжке положенє: „Причина, длячого я... відложивъ слюбъ на такъ далекій термінъ, пише вінъ 19. Листопада 1876 — хоть прикра зъ рѣжнихъ взглядівъ, але дуже поєдинча; вѣсть то нічого иншого, якъ — *pervus omnium regum*

котрый ту, якъ въ цѣлѣмъ свѣтѣ, грає свою ролю. Именно не дають менѣ приспѣшити тои справы довги, котрыхъ я маю досыть. Теперъ коли я вже новыхъ не роблю, а старі зачинаю сплачувати, можу я до нихъ признатись отверто. Історія тыхъ довгѣвъ сягає 8—9 ostatnichъ рокѣвъ; що правда, грає въ тѣй історіі значну ролю передовсѣмъ недосвѣдчене, потому легкомыслѣность (! зовсѣмъ неумотивоване самоскаженє, бо легкомыслѣности у него и слѣду не було), але особливе и найважнѣйше такой стосунки, за котрі анѣ я анѣ нѣхто инчіи не може вѣдповѣдати. Бо на пр. въ карты я допѣро въ Решовѣ научився грати, а въ газардовнѣй гры нѣколи я и не гравъ емъ; пити навѣтъ и теперъ не люблю, не то давнѣйше; также не можу сказати, абымъ коли небудь живѣ занадто коштовно, а зовсѣмъ противно. Пригадають собѣ може Татунцѣо на прикладъ, разъ на вакаціяхъ (буде тому 6—7 рокѣвъ), що запыталися мене, чого мене Цольберъ такъ часто видѣть въ кавярнѣ вѣденскѣй въ Львовѣ; на то пытанє я не давъ тогды жадной вѣдповѣди; отже теперъ для прикладу можу на те вѣдповѣсти: бувъ то такій часъ, що мала шклянка кавы мусѣла менѣ по цѣлыхъ мѣсяцахъ стати за цѣлый обѣдъ и въ загаль за теплу страву, и то часомъ навѣтъ на кредитъ, котрый я власне мавъ въ вѣденскѣй кавярни. Жите такє було также причиновъ, що и науки на университетѣ въ ostatnichъ рокахъ не ишли такъ добре, якъ я собѣ того жичивъ....“ А одинъ изъ наиблизшихъ его товаришѣвъ, А. С. пише менѣ ¹⁴₁₂ 1883 про жите его зъ того часу: „Досадно менѣ стало..., якъ собѣ пригадаю зъ часѣвъ университетскихъ, якъ то бузько — такє прѣзвище мавъ Навроцкій меже товаришами — цѣлыми мѣсяцами живѣ двома мелянжами на добу, якъ то вѣнъ въ трѣсучій морозы ходивъ въ лѣтнихъ та ще й до того диравыхъ штанятахъ, въ лѣтнѣй блюзѣ, накинувши на неи вѣтромъ пѣдшитый вышарпанный оберрокъ, а мешкавъ въ хатѣ, де вода черезъ нѣчь замерзала. Якъ собѣ тоє пригадаю, не можу позбутися думки, що зародище его хоробы еще изъ тыхъ часѣвъ походить. Бузько дѣстававъ зъ дома 10—15 зр. въ мѣсяць, а ся сума и на два мелянжѣ заледво выстарчила. ...Неразъ то, видячи сю нужду... совѣтувавъ я ему, щобы представивъ батькови, що вѣнъ такъ жити не може, але проти того торчилась его до крайности

посунена амбіція и вѣнъ не тѣльки не йшовъ за моимъ совѣтомъ, але старався... мене переконати, що вѣнъ вѣдъ батька бѣльше вымагати не може (у его батька дуже численна родина)... Не разъ то, перебѣгаючи мыслями лѣта минувшій, коли стане менѣ передъ очима въ цѣлѣй нагости голоднеча жизнь, яку на университетѣ вѣвъ Навроцкій... и много другихъ товаришѣвъ, ось якѣ думки лѣзуть менѣ въ голову: у насъ кандидатѣвъ до поминального богослуженя есть доволѣ и наколи бѣ були средства, такъ не оденъ записавбы таку а таку суму, на яку тамъ церковь або иконостасъ, на бурсу, на стипендію або на инчу „народну цѣль“, отъ такъ тѣлько, абы имя его не загибло и абы вдячніи земляки вѣдправили що року въ день его смерти поминальне богослужене, але людей такихъ, щобъ то зажива помогли бѣдному чоловікови, а помогли такъ, щобъ не торкнути его амбіціи, такихъ людей у насъ не бувало...”

Розумѣся, що при такихъ обставинахъ нѣчого було й думати о порядочнѣй науцѣ навѣтъ въ тѣмъ предметѣ, зъ которого мавъ колись хлѣбъ ѣсти, а тымъ менше о якѣй небудь постояннѣй серіознѣй працѣ науковѣй, о соліднѣмъ образованю самого себе, о прилагодѣ до народнои справы по скѣнченю университетскихъ студій. Каждый студентъ старався якъ найскорше покѣнчити школы и дѣбратися хоть до наймѣзернѣйшой посадки, котрабъ ему дала кавалокъ хлѣба и теплой стрavy. А кому се удалося, то й забитый по наибѣльшѣй части у якѣй глухѣй кутокъ и безъ того глухой Галичины, безъ належитого умыслового образования, котре одно може виробити въ чоловіцѣ раціональный поглядъ на свѣтъ и людей и на становиско его середъ суспѣльности и народа, бувъ уже звичайно пѣдкошении перебутыми злиднями. Вѣнъ радъ бувъ, що скѣнчилися голоднѣй роки, тративъ охоту, щобъ доповнити занедбанѣй поневоли науки и замѣстъ будити и пѣдоймати до себе окружающихъ его людей, самъ потопавъ въ ихъ дробнѣмъ и пустѣмъ житю и пропадавъ для умственной работы. Зъ сеи-то причины и первѣснѣй чеснѣй замѣры молодыхъ студентѣвъ пропадали переважно марне; тѣ, що съ такимъ запаломъ сѣдали за университетскѣй лавки, спѣдѣваючися бути колись провѣдниками народногo поступу, опускали поводи крила и тратили молодечѣй ентузіязмъ.

Хто жь, якъ Навроцкій и другі, не тративъ гарту духа и запалу, той вже ажъ по скѣнченю университету, на „посадѣ“, здоганяти мусѣвъ зъ великимъ коштомъ и жертвами то, що занедбавъ и що рускому студентови, котрый серіозно понимає своє будуче положене въ народѣ, такъ легко зробити на университетѣ. Мы знаємо, що економічні статті Навроцкого, котрі властиве дають ему тревале значенє въ нашій літературѣ, появились ажъ въ кѣлька лѣтъ по скѣнченю университету; и не дивниця, бо часъ цѣлый по скѣнченю наукъ вѣнъ мусѣвъ ужити на те, щоби доучуватись, а властиво щоби зовсѣмъ на-ново учитись.

Але чоловікови якъ Навроцкій, котрый такъ щиро любивъ науки и такъ живо интересувався всѣмъ, що становило умственне житє єго часу, годѣ було и въ кавярни витримати безъ духовои поживы. Коли вѣнъ и єго близшій товаришъ мусѣли пересиджувати тамъ цѣлыми днями, щоби хоть загрѣтися або теплои кавы напиться (бо такихъ недобровѣльныхъ кавярникѣвъ було бѣльше), то вѣнъ старався той часъ хоть такимъ способомъ выкорыстати для себе, що перечитувавъ усѣ газеты вѣдѣ дошки до дошки, які лишъ можѣ було захопити.

Надѣ порушеними въ газетахъ справами велися вѣдтакъ гѣрячі дебати и споры, особливе, коли яка справа вѣдносилась посередно або безпосередно до народныхъ русскихъ интересѣвъ. Се мало, правда, свои добрі стороны. Газеты заступали мѣсце науковыхъ книжокъ, такъ якъ мала шклянка кавы мѣсце обѣду и вечерѣ; вони ознакомлювали хоть по-верховно съ тымъ, що ся въ свѣтѣ дѣяло, напроваджували молодыхъ людей на всѣлякі питаня національнї, державно-політичнї и соціяльнї, и неразъ зацїтковували нашї домашнї політичнї злиднї, котрі ще бѣльше якъ голодъ ловили за серце и болѣли. Часы, въ котрыхъ мы були на университетѣ, були дуже оживленї особливе въ Австріѣ и Нѣмеччинѣ, а такожъ и въ Франціи; коло того великого руху и мы потроха вѣдгрѣвали застыгаючу вѣдѣ домашнои заморози кровъ, хоть не дуже богато розумѣлись-мо всего того руху. Але оно мало и свои злі стороны. Державно-політичнї sprawy, котрі въ тѣмъ руху таку велику грали ролю, а въ Австріѣ перемагали и заглушували усѣ инчі sprawy суспѣльнї, стали для тыхъ, котрыхъ майже выключнымъ кормомъ

були газети въ кавярняхъ майже єдиними справами въ свѣтъ котрыми вони интересувались, бо газеты интересувались лишь ними, а свѣтъ европейскій говоривъ до нихъ лишь крѣзь газеты. Се ще бѣльше направило молодїи умы въ сторону пытанъ „высокой політики“, котра таку нещасну ролю грає въ нашѣмъ житю, а вѣдвертало вѣдъ пытанъ низкихъ и простыхъ, котрїи не завше далися представити въ такѣмъ чаруючѣмъ свѣтлѣ, якъ оппозиційнїи бесѣды французскихъ республиканѣвъ противъ Наполеона III., або політичный переворотъ зроблений Бисмаркомъ въ Нѣмеччинѣ пѣсля 1866-го року або угорско-австрїйскїи державнїи sprawy зъ ихъ Деаками, Андрашиами, Байстами и Гіскрами. Воно певне немало причинилося до того, що не тѣлько всѣ рускїи народнїи пытаня, але й нашїи домашнїи громадскїи sprawy мы настроювали на ладъ высокой політики и сочиняли своего рода державно-політичнїи пытаня въ громадѣ, безъ котрыхъ, якъ намъ здавалося, нѣякїи солідный народный рухъ немислимый...

Та бували й такїи часы, що не ставало грошей навѣтъ на меланжъ, що урывався кредитъ въ кавярни, що треба було тѣкати до дому, на село. Тамъ хоть ѣсти давали, якъ слѣдъ. Але тѣкавъ каждый зъ дуже тяжкимъ сердцемъ, бо зъ выѣздомъ на село перерывалась вся звязъ зъ громадскимъ житємъ, зъ товаришами, навѣтъ звичайне зъ газетами, и молодой чоловікъ перестававъ умственно жити. Ще жъ для людей зъ бѣльше контемплативнымъ характеромъ село мало хоть якїи такїи прїємности, бо хоть усыпляло умственную жизнь, то за те своимъ спокойемъ и замкнутостїю вѣдъ „великого свѣта“ тымъ бѣльше улєкшувало замкнутися въ собѣ и дати простѣръ порывамъ молодой фантазїи. Хоть се такожъ убивало енергїю, то по крайнѣи мѣрѣ не робило такимъ прикрымъ поневольне отшельничество. Але для такого энергичного чоловіка якъ Навроцкїи, котрый ажъ рвался до широкой практичной дѣяльности, котрый безъ неї не мѣгъ по просту дыхати, бо мысль, котру не мѣгъ переводити въ дѣло, зацїрала му духъ и не давала ему спокою, — для него такє выгнанє на село было великою мукою. Чувъ вѣнъ живо, якъ марнѣє, якъ груба жизнь матерїальна зъ єи дробными розрывками и бездушностїю перемагає всѣ вышїи порывы, и вѣнъ якъ мѣгъ такъ боронився вѣдъ єи губительного

впливу. „Подумайте собі“, пише він до О. Т. в наведеному листі з 4 Грудня 1868 року, „я прочитав 200 — кажу двіста — карток галицької історії *** і ще ви не покинув! можете Ви видумати певнішу пробу сильного намірення пізнати історію галицького княжества, якъ дати прочитати ***, і то цілого, безъ перестанку і позіхання? Все зъ нужди. Не маю що иншого робити, та боюся здурніти зовсімъ. Ви жалуете за селомъ а я за містомъ. Чоловік на селі ледащій. — може тільки я. Я в дома нездалий до жадної порядочної праці, а ще до того в зимі. В лїті то хоч утечу в садъ, в поле, в лїс в дї людей, а в зимі то з мене зроблять машину безъ душі, що мусить грати віста. нудити себе і другихъ „конверзацієв“ і — грїтися за грубові; і коби то справді мусили, а то з доброй, непримушеної волі! Я не знаю, чи то тая душна, вузкая атмосфера в хаті відбирає чоловікови всю силу волі“...

II.

Симъ одностайнимъ, і в своїй одностайности убиваючимъ способомъ пройшли єго университетскій лїта. То кавярня то село, то село то кавярня. Легко зрозумїти, якъ тяжко єму було переносити все єї невгодины, котрі не лишь підривали єго здоровлє, але, що для него було найприкрїйше, відривали єго від громадянської служби. А єго серце такъ рвалося до живої діяльности! Коли жь помимо сихъ прикростей він все таки вівъ хоть по часті заспокоїти се внутрішнє, горяче стремлїнє до служби народови, і грати в житю молодого поколїня велику і важну ролю, то з сего можь видїти, кільки в нїмъ було жизни, твердої волі, котра навїть такимъ елементарнимъ переконамъ не піддавалася і умїла ихъ шкодливий впливъ знеутралїзувати, а коли уступала на хвилю, то не безъ тяжкої, завзятої борби. Але і по скінченю университетських наукъ матеріально положенє єго не хотїло поправитися. Борба зъ прикритими обставинами не уставала, ба навїть заострювалася, хоть приймила инчї форми. Тепер він мавъ стояти на власнихъ ногахъ а нїзвідки було дїстати помочи, щоби улєкшити першї кроки вступленя в свїт. Печальний образъ свого положеня він

самъ представивъ въ листѣ до батька зъ 19. Листопада 1876. „Абы прійти якъ найборше до якои пенсіи“, каже вѣнъ, „я замѣсть до суду... вступивъ заразъ по остатнѣмъ экзаменѣ до фінансѣвъ. т. е. до такого заводу, о котрѣмъ я передъ тымъ нѣколи не мысливъ. Тымчасомъ и тымъ способомъ рѣчи не дуже ся полѣпшили, бо и такъ кѣлька мѣсяцѣвъ на пенсію треба було чекати, а для утриманя „desoium“ мусѣвъ емъ затыгнути першій значнѣйшій довги на убрание. Такъ на прикладъ заразъ пѣдъ зиму зъ причины, що мѣй оберрокъ кѣнчивъ власне свое довге и мѣзерне жите, а на новый не було грошей, мусѣвъ емъ вѣддатися спѣлцѣ лихварѣвъ, котрѣ менѣ зѣобовязалися потрѣбне доставити, але розумѣся за двояку цѣну (щось 50 зр.), до котрой заразъ дописали и процентъ, — и котру я разомъ зъ грубымъ процентомъ (120%) мавъ сплачувати въ высокихъ мѣсячныхъ ратахъ. А що раты були такѣ высокѣ, що менѣ зъ 25 зр., якѣ я бравъ пѣзнѣйше мѣсячно, не зѣоставало досыть на жите и дрѣбнѣйшій потреби мои тоалеты, то мусѣвъ емъ зъ одной стороны позичати такъ само де инде, зъ другой стороны платити такъ званѣ ще „Verzugszinsen“ за недотримуване ратъ, котрѣ лишались зновъ на дальше. То естъ прикладъ оденъ, для ілюстраціи, бо по дѣбно, або и гѣрше повтарялося зъ инчими рѣчами, якъ н. пр. зѣ шматемъ, зъ убраниемъ и коштами зъ причины мого перенесеня до Решова, зъ коштами мои слабости вѣ Львовѣ и Решовѣ, рѣжними подорожами и т. д. Такимъ способомъ довги мои пѣднеслися до того, що я новѣ довги мусѣвъ робити на нѣчо инчого, якъ тѣлько на оплачуване процентѣвъ, що розумѣся мои стосунки мусѣло погѣршувати зъ кождымъ днемъ, такъ що пѣдвышенѣ пенсіи въ р. 1873 менѣ вже не могло помочи багато, хѣба тѣлько, що при оплачуваню процентѣвъ можна було якось ще и жити пѣдъ варункомъ, що не зайде потреба якихъ надзвычайныхъ выдаткѣвъ, якъ справленѣ одежѣ, дорога, слабѣсть и т. и. Однимъ словомъ, жадна ошаднѣсть звычайна не могла мене стримати на тѣй похилѣй дорожѣ, на котрѣй все итѣ мусѣло до гѣршого...”

Щежь якбы по крайнѣй мѣрѣ не вѣдрывали его были вѣдъ Львова, хоть лишили можливѣсть жити и дѣлати дома, на рускѣй земли, середѣ товаришѣвъ, съ котрыми живѣ и здружився бувъ ще на университетѣ и съ котрыми разомъ

працював на літературно́мъ и політично́мъ поли. Публична діяльність и жите зъ милымъ товариствомъ булобы хотъ части зрівноважило губительный впливъ тыхъ особистыхъ невгодинъ, котрі єму ледви позволяли дихати. Тай для народного дѣла, котрому вѣнь служивъ, оставлене его вѣ Львовѣ принеслобы було дуже великій пожитокъ. Навѣтъ та не конче широка діяльність, котру вѣнь мѣгъ розвивати вѣ громадѣ, ще бувши студентомъ, звернула була на него увагу его товаришѣвъ и політичныхъ пріятелѣвъ и збудила для него велику симпатію и поважанє. Вѣ колотнечахъ громадскихъ вѣ 1869—71 рокахъ вѣнь, бувши тогды головою „галицко-украиньскои громады“, показавъ богато быстрого розуму, розваги и тверезости вѣ зрозумѣню и керуваню громадскими справами, котрі тогды переходили остроу и небезпечну крізу. Коли ще не можъ его було назвати провѣдникомъ молодого поколѣня, то єъ часомъ бувбы вѣнь певне на него виробився, бо мавъ усѣ для сего потрібні властивости, и доволѣ широкий и ясный поглядъ на дѣла народні, котрый не губився вѣ подробностихъ и формалістицѣ, не тримався уперто и не крутився на однѣмъ мѣсци, але рѣсъ и розвивався вѣ тѣй мѣрѣ, якъ росли и розвивалися політичні обставини, а окрѣмъ того бувъ вырозумѣлый на чужій погляды... Зовсѣмъ инчою дорогою бувбы розвивався народный рѣхъ молодого поколѣня вѣ тыхъ рокахъ, колибъ керувавъ нимъ бувъ такіъ чоловікъ, якъ Навроцкій. Але талантъ его звернувъ на себе не лишъ увагу его товаришѣвъ, але и „предержащихъ властей“. Ледви вспѣвъ вѣнь вступити вѣ службу урядову, якъ его уже вѣ 1872 (?) роцѣ перенесли на Мазуры до Решова. „Друга причина, чому я не вѣдписавъ заразъ на Вашъ листъ“, пише вѣнь до Михайла Драгоманова 18 Грудня 1872 року, „така, що мене перенесли зѣ Львова далеко до польского мѣстечка Rzeszów, по части для того, що авансували мене на высшу посаду, а по части такой задля того, щобы менѣ, Русинові, вѣдобрати можнѣсть дѣяннє для рускои sprawy. Панує у насъ, бачите, ще теперъ (не на довго) така кліка польска, котра волиъ сподѣватись на ласку нѣмцѣку якъ на прихильнѣсть Русинѣвъ...“ Се выгнанє мѣжъ чужій люде, у чужій край, назначеный для галицкихъ Русинѣвъ замѣсть неисходимои Сиберіѣ, зовсѣмъ скривило его жите.

Ще б́ольше, якъ за студентскихъ час́овъ, перервалася звязъ его зъ народнымъ житемъ, бо перервалася не на м́сяць але на роки, а властиво на увесь в́ькъ. Тяжко, дуже тяжко було ему привыкати до новыхъ чужихъ обставинъ, де не лишъ публичн́й интересы але й приватне житє було таке в́одм́внне, таке непохоже на то, що в́онъ бачивъ у себе дома, съ чимъ зрослося и що такъ глибоко полюбило его сердце. Ще тяжше було в́одб́рватися в́одъ того, що становило для него суть и вартб́сть житя, безъ чого житє ставалося пустымъ и порожнымъ вегетованемъ зъ дня на день; товаришъ гейбы забули за него, а про народне житє лишъ часомъ, гейбы крб́зь туманъ доходили до него неясн́й и урывочн́й в́єсти. Тому то в́онъ в́ь першихъ часахъ старався вс́ьлякими способами выдобутися зъ сего нещасного положеня, у котрб́мъ, якъ орла в́ь кл́тц́, тримали его пол́тичн́й противники. „Spät kommt ihr, doch ihr kommt“, пише в́онъ зъ Янова до свого товариша и одного зъ найширшихъ пр́ятел́ввъ М. Б. 10. Мая 1874 року, „або по нашому л́йше п́зно якъ н́коли. Я вже думавъ, що и Ты записався до коал́ци́ противъ мене, котра мабуть утворилася м́жъ моими ус́ми знакомими зъ тымъ единымъ заданемъ: не в́одписувати на мои листы. Окрб́мъ, разъ, два на м́сяць листу зъ дому або в́одъ сестры зб́ Станиславова, я вже давно не дб́ставъ писаного слова по руски. Окрб́мъ, правда недавно (т. є. власне м́сяць тому!) одного листу в́одъ Ганкевича и то в́ь его интересъ адвокатскб́мъ, зъ котрого я довб́дався, що в́онъ и С. ж́ють, т. є. жили дня 8. Кв́тня.... О вс́мъ проч́мъ св́т́ божб́мъ, т. є. рускб́мъ (бо Русины, о чб́мъ може знаєшь або не знаєшь, называють себе божими, якъ жи́ды), поучаюся тб́лько зъ „Правды“, котра доходить до мене зъ разъ на пб́тора м́сяця, инод́ в́ь однб́мъ аркуш́, безъ початку. Щобъ тому всему зарадити, почути вс́ляќй р́чи тай разомъ застукати о перенесене до моєи урядової коменды генеральной, я выбираюсь на день - два до Львова, на зборы Просв́ты, та не знаю, чи ся вдасть, бо треба осто-рожно, задля циркуляндумъ Голуховеского, котрымъ в́онъ намъ майже за́казавъ належати до якого небудь товариства. Оттакъ плыне житє у мене тутка, безъ мысли, безъ найменшого „ясного пункту“, зъ котрогобы воно могло бути интереснымъ. По робот́ урядовб́й всяка инча праця умыслова не

можлива, хіба легка лектура, та бѣда, що въ Решовѣ и читати не ма що окрѣмъ польскои літературы, котрой я насербався якъ дешевого борщу, та жаль тѣлько, що не зъ великимъ хѣсномъ для себе...“ А въ листѣ, писанѣмъ до него-жь 5. Липця 1874 року вѣнъ каже: „За Станиславомъ я не то тужу, а таки пропадаю, и постановивъсь собѣ, що кварталу подавати нову просьбу о перенесенѣ зъ Решова, поки нашої „старой“ (себѣ то крайовой дирекціи фінансової) не виведу зъ терпеливости... Сподѣюсь, що и такъ, хочъ не сего року, то за рѣкъ, за два, дѣстанусь до Станиславова...“

Але всѣ его надѣѣ и змаганя розбилися немилосердно о систему пануючу ще до теперъ въ Галичинѣ, систему, котрою противники поступу и культурного розвитку въ Галичинѣ стараються всѣлякими правдами и неправдами задержати и спинити пѣднесенѣ и вѣдродженѣ народнои масы. Однимъ изъ найважнѣйшихъ способѣвъ сего єсть, вѣдѣлти письменну и народови щиро прихильну верству вѣдъ самого народа, и перервати процесъ зливання обохъ верствъ руского народа въ Галичинѣ, верствы письменной и неписьменной. Выгнати чоловѣка способного и патріотичного, котрый своимъ талантомъ и охотою до народнои службы мѣгъ бы вѣдродженѣ того прискорити, у чужу, незрозумѣлу єму и ворожу атмосферу, вѣдорвати зовсѣмъ вѣдъ рѣднои землѣ, нехай на чужинѣ мучиться и задыхає до смерти, — се, здаєся найлучше средство до осягнення звѣснихъ цѣлей. Сю систему досвѣдчивъ на собѣ и Навроцкій; попавшиє пѣдъ давлєнє убивающей всѣ самостѣйний патріотичний змаганя машини, вѣнъ негодєнь бувъ освободитися, хотъ боровєся зъ нею до послѣднои хвилѣ.

Розумѣєся, що выгнанє его ще бѣльше робило его нещасливимъ. Боротися зъ особистыми матеріальными клопотами и зъ політичними справами, зъ котрыхъ одні гѣрше другихъ, котрі вѣѣдалиєся въ его тѣло и душу, була рѣчь не легка. Средства до борбы замѣсть часомъ збѣльшатися, все зменшалиєся и чимъ разъ бѣльше усуваєся сѣ пѣдъ нѣгъ грунтъ, пропадали надѣѣ наконецного ратунку. Щобы выратуватися зъ рукъ жидѣвскихъ, вѣнъ затыгнувъ у одного прієтеля бѣльшу пожичку (900 зр.), котру треба було сплачувати ратами. Але и єя пожичка не богато єму помогла, бо всѣхъ жидѣвскихъ довгѣвъ

не можь було нею сплатити; а коли приходивъ термінъ плачення ратъ, вѣнъ самъ не знавъ, кому платити, и не мѣгъ нѣ однихъ нѣ другихъ зовсѣмъ заспокоити. Просивъ одже и перепрошувавъ пріятеля, а другихъ довжникѣвъ збувавъ бѣльшими процентами, ратуючись якъ можна вѣдъ насуваючоися крѣзы. „На Твоѣй послѣдній листъ“, пише вѣнъ до того пріятеля 18. Сѣчня 1875, „котрый менѣ промовивъ до моєї найвнутреннѣйшой совѣсти, и то ще бѣльше тымъ, що въ нѣмъ було пропущено, я хотѣвъ заразъ написати, не зъ оправданемъ, бо въ тѣй справѣ жадне оправдане не має мѣся (хочъ була абсолютна неможливѣсть, споводована цѣлкомъ несподѣваными для мене фактами), але зъ признанемъ моєї вини. Але не мавъ емъ страшно часу, маючи велику роботу въ бюрѣ, распчатыхъ кѣлька кореспонденцій до Правды и до „Кіевскаго Телеграфа...“ а зъ кѣнцемъ сего року, 16 Грудня, коли клопоты допекли ему до живого, пише до него: „Чи хочу, чи не хочу, и якъ небудь се менѣ прикро, але я мушу наконецъ представити правдиве мое положене фінансове, такъ якъ се Тебе наибѣльше дотыкае. Я не буду мѣгъ прислати Тобѣ на 1. Сѣчня належной раты, бо зъ моєї мѣсячної платы не зѣбравъ емъ доси нѣчого, а позичити виправдѣ ще мѣгъ бымъ разъ, але будь ласкавъ, осуди и напиши менѣ, чи се не було бы передовсѣмъ нараженемъ Твого всего капіталу на страту. Пріѣмивши обовязокъ сплачуваня Тобѣ моего довгу въ такихъ, якъ уложилисьмо, ратахъ, я помылился значно въ рахубѣ, рахуючи, кѣлька менѣ мѣсячно лишаеся на звычайне жите, а не рахучи выдаткѣвъ на одѣжъ и тымъ подѣбнѣй надзвычайнѣй выдатки. Наслѣдкомъ того я мусѣвъ заразъ въ першихъ часахъ затыгнути оденъ и другій довгъ, зъ чого вышло, що я на заплачене Тобѣ ратъ до теперъ (300 зр.) мусѣвъ такъ же довги затыгнути, зъ котрыхъ зновъ процента звычайнѣй и процента мораторичнѣй почали рости въ звычайнѣй при лихвѣ прогрессіи. На часткове сплачуване тыхъ довгѣвъ я затыгнувъ потому ще позичку (200 зр.) въ касѣ ощадности, сплатну въ ратахъ; але бѣльша часть осталась, такъ, що черезъ два роки я мушу и тѣ довги и раты до щадницѣ платити. Се, скажешь, звычайна спѣванка неуцтивыхъ дожниківѣвъ, але що жъ коли правдива. Позичивши, допустѣмъ, теперъ ще 200 зр. на Сѣченеву рату, я бы конечно мусѣвъ пріѣйти въ положене не за-

платити заразъ въ будучѣмъ мѣсяци процентѣвъ довжныхъ а въ першѣмъ кварталѣ раты до шпаркасы. Бувбы се першій крокъ до выкликаня одного вексельового позву, а зъ нимъ розумѣея конкурсъ, такъ якъ другій и третій вѣритель мусѣвбы также заскаржити свои претенсіи. Въ тѣмъ лежить власне той скропуль, на котрѣмъ я можу утратити всю мою матеріальну екзистенцію и можність выплаты Твого капиталу, бо за конкурсомъ, якъ знаєшь, ити мусить заразъ передо-вѣємъ утрата уряду, не споминаючи вже о дальшихъ консеквенціяхъ, о котрыхъ тобѣ говорити ширше не треба. Зъ такого фатального положенія можешь мене освободити, если безъ взгляду на вѣѣ вѣдносины, якѣ насъ обохъ вязати бы могли особисто, будешь мавъ тѣлько взглядъ на власный нараженный интересъ. Розумѣея, о новѣй пожичѣ по тѣмъ, що сталося, не може бути мовы. Тѣлько о мораторіумъ, о котре Тебе прошу хоть на два роки. Ein grosses Wort, gelassen ausgesprochen. Однако... на тѣмъ пунктѣ, на якѣмъ я стою, щирѣсть ще наибѣльша чеснота. Для того я старався представить Тобѣ факты безъ жадной окрасы и такъ, якъ тѣлько я ихъ понимаю. Математично мѣгъ бымы назначити часъ, въ котрѣмъ волосъ, на котрѣмъ висить моя екзистенція, урвесея. Але запевняю Тебе, що той волосъ доселѣ не урвался, и що якъ мою пропозицію пріймешь, мои фінансы прійдуть съ часомъ до безпечного положенія такого, що я зъ моихъ обовязкѣвъ буду мѣгъ выплатитись уцтиво... Тѣлько прошу Тебе, скажи менѣ отверто, що думаєшь о цѣлѣй справѣ...”

Лишь тѣму, хто знавъ его особисто, хто знавъ его особливе въ справахъ грошевыхъ амбѣтну и на скрѣзъ праведну, добру и чесну натуру, ясно буде, якъ богато терпѣти мусѣвъ вѣнъ вѣдъ сихъ клопотѣвъ, якъ дуже затруювали вони его внутренний спокѣй и здоровье. Гордый его характеръ не любивъ просити, а приневоленный фактичными обставинами напружати усѣ свои метеріальнѣй и моральнѣй силы, чтобы хоть якъ небудь зводити кѣнѣцъ до купы, вѣнъ навѣтъ на написане такого листу до щирого и сердечного прѣтеля, котрый любивъ его якъ рѣдного брата, въ котрѣмъ сповѣдатися мусѣвъ зъ причинъ недотриманя слова, уважавъ яко глибоке упокорене и тяжко мучився тымъ. Просити и журитися, журитися и просити, — каждый разъ сподѣваючися, що ось-ось

дббсея до твердого ґрунту пѡдъ ногами, и кождый разъ бачивши, що до твердого ґрунту ще дуже далеко, дальше може, якъ перше! Се ґѡрше фсть душу, якъ ржа желѣзо, бо шма-токъ за шматкомъ пѡдрыває енергію, губить вѣру въ себе. Щастє еще, що пріятеля мавъ доброго, котрый не докучавъ, але помагавъ якъ мѡгъ выйти съ клопотѡвъ. Та вже сама думка, що обставины, котрыхъ вѡнъ не годенъ бувъ опану-вати, моглибы коли небудь заколотити сердечный звязокъ зъ товаришомъ, трясла нимъ усѣмъ якъ лихорадка... Ach! aus dieses Thales Gründen, könnt' ich doch den Ausgang finden, ach wie fänd ich mich beglückt! подумалось єму десь неразъ се-редъ сего ґѡркоґо положеня. Але виходу не було видко.

III.

Якъ сонѣшний промѣнь середъ понурої осѣйної непого-ды, такъ въ сѣмъ его сумнѡмъ житю заблысла на хвилику коротенька любовна ідиллія. Але, якъ сонѣшний промѣнь скоро потапає въ тяжкихъ студенихъ хмарахъ въ слотѣ, такъ ся ідиллія урвалася нагло траґічною катастрофою. Заразъ въ першихъ рокахъ вигнання вѡнъ мавъ на гадцѣ оженитися. Любяча жѣнка-Русинка була бы въ значнѡй степені осоло-дило жите на чужинѣ, заступила бракъ товаришѣвъ и пу-бличного жита народноґо, не дала марнѣти силамъ и енер-гіѣ, вернула бъ охоту и замилованє до жита, котре въ тыхъ обставинахъ, въ якихъ вѡнъ бувъ, тратило усю вартѡсть.

Єще сподѣваючись вернутися скоро до Станіслава вѡнъ писавъ до М. Б. 5. Липця 1874 року: „напередъ замовляю у Тебе хату, коли буде вѡльна, хочъ самъ, хочбы навѣтъ зъ жѣнкою. Тѡлькожь не думай собѣ заразъ о минѣ нѣчого зло-го; коли я думаю о жѣнцѣ, то до теперъ ще тѡлько въ тео-ріѣ. Въ теоріѣ я прійшовъ вже теперъ до пересвѣдченя, що такъ якъ Климовича за часѡвъ „Зарѣ“ „логіка фактовъ“ тягнула до Москалѣвъ, такъ кождого чоловѣка въ певнѡмъ вѣку лѡгика жита зъ непреодолимою консеквенцією пре до женитьбы; и коли бъ не друга розваґа, що менѣ на Ма-зурахъ оженитися нѣякъ не можъ, то я наслѣдомъ розумо-вого процесу давно бъ вже бувъ оженився. Ся розваґа тѡль-ки, а не рєшѡвскѣй вѡдданицѣ тому виннѣ, що я ще й доси парубочу....“

Черезъ те вѣнь справдѣ довго не женився. Вѣнь хотѣвъ Русинки, а на Мазурахъ Русинки не було. Але за якійсь часъ, въ 1876 роцѣ, вѣнь бувши дома на весѣлю сестры, сподобавъ молоду, гарну дѣвчину — Русинку и ставъ до неи свататися. Уже сама надѣя, що при жѣнцѣ закончить або хоть забуде на свою мизерію, вертала ему почасті вроджений гуморъ. „Мысливъемъ и мысливъемъ“, пише вѣнь до сестры Олеси 29. Сѣчня 1876 року, „але все таки нѣчого инчого не вымысливъемъ, якъ то, що мѣ собѣ постановивъ бувъ ще у Васѣ въ Недѣлю, на Югасинѣмъ слюбѣ, и що Вы все може зразу назвете дурницевъ. А прецѣ повиннисьте зважати, що якъ надѣ чимъ такій флѣматикъ якъ я такъ довго мыслить, то не буде то нѣцѣ такъ дуже нерозважного. Отже, абы не довго говорити, — що скажете на то? если менѣ зѣбралосѣ наразѣ на романсѣ и я бымъ захотѣвъ нѣ бѣльше нѣ менше, якъ — оженитись; розумѣсѣя, до ожененѣя потрѣбно окрѣмъ мене ще другои стороны и то такои, котрабы того хотѣла также, и въ тѣмъ власне цѣла труднѣсть. Але що жъ бы то бувъ за романсѣ безъ трудностей. Отже будете теперь шукали другои стороны, але ручу, що не знайдете безъ мене. Мыслите може панна Б...? — нѣ; панна З...? нѣ; Г...? но, также нѣ. Зѣстае тѣлько одна, панна Л... Л... Ну, я сказавъ напередѣ, що назвете то великовѣ дурницевъ, а принаймѣй возьмете то за невчасный жартъ, але що жъ, коли такъ есть и вже ся стало и не вѣдстане, хиба на той нещасливый для мене випадокъ, якъ вѣдъ моеѣ сестры (панна Л... Л... була его родичка) дѣстану першого и найгѣршого коша. Тѣлько прошу не брати того такъ страшне пѣдъ критику; бо ту є тѣлько двѣ возможности, — або я ся оженю, и то зъ Л..., або зѣстану старымъ кавалѣромъ. Що есть страшнѣйше?...“

Але нѣ одна изъ сихъ „страшныхъ“ возможностей не наступила. Плѣнь сей распався якосѣ самъ въ собѣ. „Мѣй романсѣ, а властиво плятоничне westchnienia... закончився досыть скоро, бо на третѣмъ листѣ, зъ котрыхъ жаденъ не бувъ такъ щасливый вызвати яку небудь вѣдповѣдь,“ — пише вѣнь сестрѣ 16. Вересенѣ сего самого року, „повзявши въ зимѣ тую не знаю чи щасливу мысль, керувався я передѣвѣмъ товѣ уваговѣ, що тымъ способомъ представляю нашимъ дорогимъ Родичамъ сынову а моимъ сестрамъ братову — не чу-

жу, а цілкомъ свою, давну и добру знакому, котру я, розумѣся яко сестру, вже вѣдь давна умѣвъ любити... Теперъ зѣ вѣтѣдомъ мушу признати, що въ тѣмъ була, хоть не въ жаднѣй злої мысли, але все певна рахуба, и я не поминувъ за то Ль... въ мысли, а по части и въ листѣ перепросити. Выразно того я не мѣгъ бѣ такъ написати, — але якжежь можна выразно резигнувати зъ якихъ небудь правъ, коли я жадныхъ правъ не набувъ, бо якъ вже.. згадувавъсь, на мои надзвычайнѣй листы я не дѣставъ анѣ одного слова вѣдповѣди, що навѣтъ злосливѣйшого чоловѣка якъ я могло бы було образити...”

Не судилося, видко, Навроцкому оженитися зъ Русковъ. Навѣтъ гараздъ не збѣшовшися, вони розбѣшлися и лишилися тымъ, чимъ були перше, братомъ и сестрою. Стративши такимъ способомъ можливѣсть, найти собѣ Русинку, бо урядова служба не позволяла вѣддалятися на довшій часъ зъ Решова, а прихланцемъ женитися годѣ було, ему лишилася лишъ друга изъ предположенныхъ въ листѣ евентуальностей — остатися „старымъ кавалеромъ“. Але и тутъ судьба рѣшила инакше. Скоро, майже безъ переходу, вѣнъ изъ першого „романсу“ звернувъ у другій, и не зъ рускою, але съ польскою дѣвчиною. Але ся друга любовь була вже щира, тревала и глубока; молода дѣвчина, хоть Полька, полюбила не лишъ его, але и его нарѣдъ, и якъ умѣла, помагала ему нести тяжкій тягаръ житя. Про любовь сю найлѣпше розкаже вѣнъ читателямъ самъ, такъ якъ розказавъ про неи сестрѣ своѣй у наведенѣмъ листѣ. „Вступъ до неи“, такъ каже вѣнъ, „зачинаєся властиво передъ двома роками. Тогда я ще на однѣмъ вечерѣ въ касинѣ пѣзнавъ одну дѣвчину 15-лѣтну, котра, хоть вже танцювала, и то зѣ мною, дуже запалено, и гнѣвалася дуже, якъ я еѣ пытався о здоровлѣ еѣ ляльокъ, але... тѣлько якъ мила дитина могла въ минѣ збудити якийсь интересъ. Було то припадкомъ, що я еѣ тогды видѣвъ, бо прѣѣхала була тѣлько на вакаціѣ зъ Перемышля. Еѣ мама мешкала вправдѣ въ Решовѣ, де має малый домокъ, пѣзнѣйше близько также, бо въ Ланцутѣ, але она ходила черезъ тѣ два роки до школы, т. е. до женьской семинаріѣ въ Перемышли, и слыхъ о нѣй для мене цілкомъ бувъ загинувъ, бо якъ знаєте, я нѣгде теперъ не буваю, а тымъ менче въ Ланцутѣ або Перемышли.

Але припадокъ зробивъ, що на нашій вѣдлюдній улицѣ vis-a-vis мого помешканя, мешкає молоде малженство, Ярошиньскій, вуйки моєї панни. котрыхъ я розумѣся яко сусѣдъ о тѣлько знавъ, що кѣлька разы бувъємъ зъ ними у Церкевичѣвъ, а зрештовъ часомъ черезъ парканъ розмавлявъ; другій припадокъ, що моя господыня тримає двѣ ладнѣй швайцарскѣй коровы, вѣдъ котрыхъ я (мимоходомъ сказавши) маю дуже добру сметанку, тымъ смачнѣйшу, що панѣ Гольцеровѣ дає менѣ єѣ въ дуже гомеопатичныхъ дозахъ. Ну, и нещастє готове. Панна Мариня приѣздить въ Серпню на вакаціѣ до Ярошиньскихъ, не такъ выучена, якъ зѣ-учена, бо зѣ великой пильности передъ экзаменомъ кѣлька ночей не спала; докторъ ординувъ ѣ пити свѣже молоко вѣдъ коровы — чи акуратне вѣдъ коровы швайцарской, того вже не знаю, але що нашѣй швайцарскѣй найближшѣй, то панна Мариня єѣ паневъ Ярошиньсковъ що вечера, якъ задзвонили на „Anioł Pański“, дриптали на мое подвѣре зѣ шклянками, що натурально не могло уйти моѣй увазѣ зѣ мого становиска обсерваційного на моѣмъ стришку и що мене скѣсило, виходити также припадково о тѣмъ самѣмъ часѣ на долину, помагати имъ пити молоко, давати рады лѣкарскѣй, ходити потому для здоровья на spacerъ, и т. д. и т. д., якъ звичайно въ романсѣ, котрый перервавъся дуже смутно, бо вакаціѣ скѣнчилися и панна Мариня зачинала плакати, натурально яко добре вихована дѣвчина, не при минѣ, але въ дома. Мыслилибысьте може, що для того, що такъ єѣ жаль було мене? Але де тамъ; здаєся не радо ѣ було ѣхати до школы, а видѣла, що треба; бо вона — бѣдна дѣвчина и постановила доконче скѣнчити семинарію, до чого ѣ ще треба було два роки, и зѣстати професорковъ. Але показалося, що плачъ у мене не значить нѣчого, бо панна Мариня вѣдѣхала наконецъ такой до Перемышля и мучиться зновъ зѣ великовъ пильностевъ надъ лекціями, т. є. окрѣмъ науки має ще лекцію, абы причинитися троха на оплату станціѣ у професорки панни Малішевской, также моєї — але старой — знакомой. Треба Тобѣ знати, Олєсю, що маєшь брата дуже розважного. Бо ажъ потѣмъ вѣдѣздь я по дозрѣлѣй розвазѣ написавъ до раппу Maryi Dzbańskiej до Перемышля, она до мене и до мамы; мама поѣхала до Перемышля высповѣдати Марію, потому приѣхала до Решова;

при тій оказії я натурально видівся з паневь Дзбаньсковь, розумѣся з дуже смѣшновь міновь, бо кождый конкурентъ має смѣшну міну; я. що сталося не давнѣйше якъ вчера, зробилисьмо съ собовь трактатъ такои основы: Мариня вертає съ кѣнцемъ сего мѣсяця зѣ школы, а що и панѣ Дзбаньска переноситься власне до Решова, то и она прїѣде до неѣ и буде учитися домового господарства... Наука та потрѣває може бѣльше якъ треба, бо бѣльше-менче близько 16—20 мѣсяцѣвъ... Часть той потрѣбный для того, що я тогды ажъ буду мавъ троха бѣльшу пенсію и позбудуся троха довгѣвъ; до того часу продасть панѣ Дзбаньска свѣй домокъ и виплатить намъ титуломъ посагу маленьку сумку, щось коло 700 зр., окрѣмъ натурально якоисъ тамъ выправы... Якъ на нещастѣ, не екзистує жадна фотографія той великои особы, оже мушу хоть написати, що єсть не занадто, але якъ для мене досыть ладна, блондинка, очі сивѣ, невеликого росту, але, якъ запевняла мене вчера панѣ Дзбаньска, ще завсѣгды росте. Дуже добра, дуже розумна, т. є. не въ злѣмъ змыслѣ, бо власне также дуже скромна...; при тѣмъ, що найважнѣйше, вихована безъ жадныхъ паньскихъ привычокъ, хоть на нещастѣ Полька, але моглабы бути и попадянокъ; коротко сказавши, збѣръ всѣхъ найлѣпшихъ власностей, зъ котрыхъ, абы хоть тѣлько половина зѣстала, то завсѣгды ще буде для мене найлѣпшовь жѣнокъ....“

Коли у сѣмъ листѣ до сестры вѣнѣ представляє, такъ сказати, внѣшну сторону своєї любови, то письмо, въ котрѣмъ вѣнѣ своѣй судженѣй признаєся до любови, показує єѣ сторону внутренну, теплу, глубокоу, въ котрѣй навѣтъ крѣзь нѣжний слова любовнѣй прибываєся невѣдраднє єго положенє. Єдиный се любовный листъ у всѣй єго обширнѣй кореспонденцїѣ; якбы не вѣнѣ, мы бѣ и не знали, що и на єго многострадальнє житє павъ промѣнь сего божого свѣтла, котре ѣ найбѣльше тернисту дорогу устелює рожевими квѣтами, безъ котрого житє лишъ житє на половину.

„Панѣ!“ каже вѣнѣ до своєѣ судженои, Ось Вамъ тота дивна новина, котру, якъ я пророкувавъ — Вы мали дѣстати въ Перемышли. Не знаю, може вона справдѣ выдасться Вамъ дивноу, але були и є въ мене такї хвилѣ, въ котрыхъ минѣ

ся видить, що вона для Васъ зовсѣмъ не буде новиною, що такъ якъ я, думаю, пѣзнавъ Васъ до глубины душѣ, такъ и Вы у мене пѣдъ грубою заслоною „шидерства“ и буденности бачите серце; серце, котре при Васъ вѣдтаяло и на саму згадку про Васъ бѣ сильнѣйше. Однимъ словомъ, то, що мнѣ при Васъ не разъ було на устахъ, але щобымъ боявся ще тогды выповѣсти, не спытавши своѣ совѣсти, — съ тымъ признаюся теперъ, по зрѣлѣй розвазѣ, щиро а безъ жадной укрытой мысли: що Васъ люблю, люблю, люблю, и прошу, сподѣваюся, що и Вы мене любите.

„Або — може мои надѣѣ були марнѣ, догадки мого чувства невѣрнѣ? може я зле зрозумѣвъ мысли, котрѣ старавъ емся вѣдчитати въ Вашѣмъ лицѣ, слова, котрыхъ Вы не казали, але котрѣ я вѣдчувавъ серцемъ? Буду той вечѣрь памятати, коли Вы сказали, що я повиненъ сказати тото певне слово, сказати, и ажъ опѣсля розважувати. Думаю, що Вы тогды говорили именно про тото слово, котре я теперъ сказавъ. Вы говорили справедливо, якъ женщина, бо женщина впередъ чуѣ серцемъ, нѣмъ зъ своего чувства здасть собѣ справу. Я мужчина, и якъ мужчина, а до того й не дуже молодой, мусявъ впередъ розважити вѣѣ наслѣдки того слова, покимъ его сказавъ. Не гадайте, що въ тѣмъ лежить холодне вырахованѣ, або властивѣ, не гадайте, що за-для сего вырахованя не ма въ мене горячого чувства; я старшѣй и бѣльше досвѣдченный чоловѣкъ вѣдъ Васъ и выповѣвши се нерозважно, мусявъ бымъ за Васъ вѣдповѣдати не лишъ передъ людъми, але, що важнѣйше, передъ власновъ совѣстевъ. — Судѣть же мене теперка; знайте, що хочу вѣдъ Васъ багато, що офіруючи Вамъ сю руку, привыклу до працѣ, не можу Вамъ зъ нею офірувати дуже свѣтлой будучности, анѣ забавъ, анѣ пышныхъ одежъ, анѣ незвычайной выгоды, анѣ тыхъ блискучихъ рѣчей, котрѣ для бѣольшой половины не лишъ жѣнокъ але усяхъ людей суть властивымъ содержаниемъ цѣлого житя; противно, мои обставины зовсѣмъ и зовсѣмъ не свѣтлѣ, и мои клопоты и журба зовсѣмъ не поестична мають звалитися на Васъ цѣлою половиною своего тягару, а єдиною єи осолодою буде для Васъ хибѣ то почитѣ, що двигати его хоче зъ Вами чоловѣкъ, котрый Васъ щиро любить и цѣлымъ серцемъ и душею Вамъ вѣддався. Роздумайте то до-

бре и скажѣть: хочете того? Я переконаний, що схочете, коли, якъ я сего цѣлюю душою бажаю, мене любите. Але перестерѣгаю Васъ, не керуйтеся великодушностевъ; по-пробуйте черезъ три дни бути егоісткою и надумайтесь добре, нѣмъ скажете рѣшуче слово; бо я Васъ за то слово заразъ возьму и — пропала свобода на вѣки.

„Видите зъ тону сего листу, що я не завше смѣюся. Може вѣнь Вамъ навѣтъ выдасться занадто острымъ, занадто педантичнымъ якъ на першу сповѣдь любову? Але така вже моя врода, що я впадаю въ крайности; зѣ смѣху хочь не въ плачь то въ велику повагу и хотѣвѣмъ Васъ переконати, що умѣю бути и поважнымъ, але сего певне бѣльше не буде, коли дѣстану вѣдь Васъ прихильну вѣдповѣдь. Чекаю на ню нетерпеливо; чи має бути ясна и коротка, чи таємнича и довга — то минѣ все одно. Хотьбы лишь одно, рѣвнодушне слѣвце, я изъ нього довѣдаюся всего, бо пѣзнавѣмъ Васъ добре и не надармо дививѣмъся на ту ручку, въ котру теперь складаю свою долю и котру въ мысли стискаю и цѣлюю“.

Певне, що можь бы навести богато освѣдчинъ любовныхъ, въ котрыхъ бѣльше „поезій“, бѣльше тои орнаментики любовной, котра при такихъ оказіяхъ таку велику грає ролю, безъ котрыхъ и сама любовь не здався бути любовію. Нѣ про ясный мѣсяць, нѣ про зорѣ, нѣ про тугу нѣ безграничну любовь не ма въ тѣмъ листѣ нѣчого. Але є въ нѣмъ то, чого на оборотъ звичайне недостає листамъ любовнымъ: є жизненна правда, є правдива щирѣсть, отвертѣсть и честнѣсть Видко, що пише его чоловікъ, котрый не вмѣє говорити на вѣтеръ и у котрого кождому сказаному слову вѣдповѣдає пѣдходяща мысль. Коли сказавъ: люблю, то значить, що справдѣ любить; а коли сказавъ, що жите зъ нимъ не дуже буде роскошне и легке, що треба буде дѣлити вселякѣ зѣвѣмъ не поетичнѣ клопоты и журбу, то сказавъ то, що на его мѣсци кождый честный чоловікъ сказати бувъ повиненъ.

А жите справдѣ якбы нѣчого й знати не хотѣло о его любвѣ и о надѣяхъ, въ котрыхъ колысалось его сердце. Бо не лишь що его обставины не полѣпшались, але все его змагання кѣнчились на нѣчѣмъ. Оповѣдаючи своему пріятелеви въ листѣ зъ 8. Вересня 1877 року, чому такъ давно до него не

писавъ вѣнъ каже: „Найменчу часть часу заберали минѣ работы коло полѣпшеня быту матеріальнаго; послѣдними часами я около 4—5 мѣсяцѣвъ и то ночей стративъ на писане за грошѣ; прочій часъ, якій минѣ ще лишався, я уживъ также часомъ для Правды, можна сказати, также по части за грошѣ, щобы роботою заплатити за пренумерату Правды и такимъ чиномъ мати хоть одну руску лектуру. Оправдавшись такъ що до формы, я приступаю до самой рѣчи. Ще два роки тому назадъ Ты справедливо сказавъ, що лучше за всѣ слова промовилобы докладне выложенє мого стану фінансового. Щожъ, коли тодѣ и пѣзнѣйше той станъ безперестанно змѣнявся, якъ се и зрозумѣло при такѣмъ станѣ рѣчи, въ котрѣмъ усе ишло въ долину, тѣлько довги росли до горы. Треба минѣ було доконче рознайти пунктъ сталый, щобы разъ остановитися хочъ на *statu quo*, зъ которого бы вже разъ почати можна було дѣланє. Все розбивалося на браку дешевого кредиту; рѣкъ тому назадъ кѣлька сотъ ринськихъ позиченыхъ на дешевый процентъ (звычайный мѣй процентъ бувъ 60%), було бы менѣ бѣльше зробило, чымъ тыхъ кѣлькѣ сотъ за дармо нынѣ. Але такого кредиту найти було годѣ, такъ якъ станъ мѣй бувъ звѣненный. Въ такѣмъ станѣ рѣчей 100 ринськихъ, якѣ я тѣлько мѣгъ позичити по невчасѣ въ касѣ ощадности, намѣсть поправити, погѣршили положенє, бо довгѣвъ сплатилась тымъ одробина, а раты до касы вынесли бѣльше, чымъ сплачуваный попередъ довгѣ. Доперва передъ 10 мѣсяцами вийшла минѣ залѣчка взята на мою пенсію и я взявъ нову (275 зр.); тѣлькожь зновъ — хочъ безъ проценту — треба було еѣ сплачувати въ мѣсячныхъ ратахъ, значить по 13 зр. 75 кр., такъ що на процента за другѣ довги не ставало. Я мусѣвъ одному жидови перестати платити проценты, и се выбило дно въ моѣй бочцѣ. Бо жидъ (львѣвскій) терпѣвъ се черезъ довгій часъ, але наразъ прѣхавъ и перелякавши мене конкурсомъ, вымѣгъ на менѣ намѣсть винного капіталу (коло 300 зр.) и процентѣвъ, вексель на 500 зр. платный по части въ Марцю 1878, по части въ Сѣчню 1879. Виравдѣ до того часу я ему непотребую нѣчого платити, але и безъ него мои довги, за котрѣ треба було платити проценты, выносили: каса ощадности (100 зр. мѣсячно зъ ратою 4 зр. 30 кр.; II. залѣчка безъ процентѣвъ:

13 зр. 75 кр.; III. жидівскій довги 1060 зр. по 5⁰/₁₀ мѣсячно: 53 зр.; разомъ 71 зр. 5 кр., полѣчивши IV. згаданихъ 500 зр... Лишаєся менѣ зъ моєї плати (106 зр мѣсячно) — 35 зр., тодѣ якъ найощаднѣйше жите мене — безъ выдаткѣвъ на одѣжъ — коштувало 40 зр. мѣсячно...”

Про проєкты, якї Навроцкій подає приятелеви що до сплаченя своїхъ довгѣвъ, я й не хочу згадувати, бо всѣ они розбилися о несподѣванї перешкоды; посагу (700 зр.), котрый вѣнъ мавъ дѣстати по спроданю хаты своєї тещѣ, вѣнъ не дѣставъ, бо теща вартѣсть хаты своєї перецѣнила, и зѣ спродажи ей дѣстали бы були усѣ наслѣдники таку малу квоту, що дѣмъ бы бувъ пропавъ а получена одробина грошей нѣкому-бъ була не помогла. По новыхъ тяжкихъ переходахъ и пробахъ найшовъ вѣнъ наконецъ такїй — добрый чи злый, але все ще при даныхъ обставинахъ найлѣпшїй вихѣдъ, що замѣсть обѣцяного посагу виробила ему теща въ касѣ заличковѣй кредитъ на 1000 зр., котрыми вѣнъ сплативъ жидѣвскїй довги 1060 зр. и зъ великою бѣдою мѣгъ такъ упорядкуватися, що хоть ему зъ его мѣсячної плати не лишалось нѣчого, то хоть не потребувавъ на свое и жѣнчине жите докладати зъ новыхъ позичокъ. Але лишилися ще кошты на опаль и одѣжъ и т. под. дробнѣйшїй выдатки, .. довгъ жидѣвскїй, 500 зр. и довгъ приятелеви, — и о довгъ жидѣвскїй, до котрого ще прибувъ другїй несподѣванный ударъ, розбилися якъ и доси розбивалися всѣ надѣѣ на красшу будучнѣсть.

Любовна идѣлїя не була отже — якъ бачимо — зовсѣмъ идѣлочною; бѣльше було въ нѣй колючого терня, якъ любовныхъ солодоцѣвъ, бѣльше хмаръ, якъ сонця. Але все таки оженившись въ Вересню 1877 року вѣнъ мѣгъ хоть якотакотак дыхати, и матерїально (бо, якъ пише своѣй сестрѣ, фѣвъ теперъ навѣтъ каждой днини вечерю, чого перше не бувало) и передовсѣмъ морально. Бо хоть теща показалаь по слюбѣ зовсѣмъ не такою прихильною и доброю якъ передъ слюбомъ, старалася его всѣлякими способами вызыскати и де лишь могла, допѣкала и зятеви и доньцѣ до живого, такъ що вѣнъ мусѣвъ вѣдъ неи зъ жѣнкою выпровадитися до особнои хаты въ мѣстѣ, то всежъ таки була жѣнка! Жѣнка добра, щира, тиха якъ ангель, котра свого чоловѣка любила усею силою своего серця, чимъ могла, осолоджувала его жите и усувала колюче терне, котрого, якъ знаємо, не мало було въ его жи-

тю. Ба, навѣть мѣсце жѣнки-землячки старалася заступити ему, якъ могла. Не лишъ вивчилася по руски, але й пробувала зъ нимъ говорити по руски, спѣвала пѣснѣ рускѣ, котрѣ вѣнъ такъ любивъ. На чужинѣ, середъ наскрѣзь польского народа, вѣдъ жѣнки, котра сама була Полькою, се значило дуже богато. Інша пробувалабъ була завести дома польскѣй ладъ, польского духа, та ще чоловічка мучила-бъ була може своїми патріотичними мрѣями, якъ се такъ часто у насъ въ Галичинѣ буває. И готове-бъ було пекло въ хатѣ! А она нѣ! — она не лишъ не заколотила любви и домашнего супокоемъ політичними сварками, але навѣть гордилася тымъ, що чоловікъ єи рускѣй патріотъ и писатель. Показалось се підчасъ польованя на рускихъ соціалістѣвъ 1877 року, коли незабавки по слюбѣ зъ причины забраного у М. Б. листу вѣдбулася и у Навроцкого судова ревізія. Не найдено, розумѣся, нѣчого компромітующого, хотъ забрано кѣлька старыхъ листѣвъ и книжокъ. Але не знаючи добре, о що властиве рѣчь иде и думаючи, що дѣло иде тутъ о якусь велику революцію руску, въ котрѣй єи чоловікъ грає якусь велику, таємничу роль, жѣнка єго, хотъ убивалася слезами, всежь таки въ листѣ писанѣмъ до єго родичѣвъ каже, що вона тымъ бѣльше цѣнить и любить свого чоловічка и що покажеться гѣдною чести, бути жѣнкою чоловічка, котрый вѣрно служить своему народови. Кажѣтъ, що хочете, а такъ лишъ любовь потрафитъ заговорити, любовь правдива и глубока, котра умѣе вѣдгати и оцѣнити высокѣй моральнѣй достоинства любой дружины, хотъ вони и въ инчѣй, непривычнѣй для неї проявляются формѣ. А треба ще знати, що и форму ту злѣй и глупѣй языки старались представить въ якъ найгѣршѣмъ свѣтлѣ, котре именно Польку мусѣло дуже уразити. / „О моѣмъ власнѣмъ „соціалізмѣ“ зъ причины ревізіи“, пише Навроцкѣй своему батькови 11. Сѣчня 1878 року, „нѣчого якъ до теперъ не чувати окрѣмъ, що зъ причины тої ревізіи о менѣ курсували якѣйсъ часѣ найдикшѣй байки по Ряшевѣ. И такъ говорили одні, що всѣ Русины Ряшѣвскѣй дѣстали вѣдъ Москалѣвъ книжочки, въ котрыхъ були выписанѣ имена тыхъ Полякѣвъ и жидѣвъ, котрыхъ дотычний Русинъ на даный знакъ має вырѣзати. Якѣйсъ часѣ я задля того бувъ приготованый, що якѣ-небудь уличнѣй патріоты мене де по дорозѣ нападуть и ходивъ для

оборони зъ палицею. Коли то утихло, то зновъ появилася друга верзія, що я зъ причини капітуляції Плевны илюмінувавъ своє помешканє и що зъ той причини наше касино мало мене зъ помѣжъ себе выключити, що розумѣся анѣ що до мене, анѣ що до касина не було правда. Але на таку вѣсть я самъ выписався зъ касина, подаючи за повѣдь курсуючу фацецію. На таке dictum касино прислало до мене депутацію зъ двохъ мужѣвъ зъ доданємъ votum zaufania и запрошенємъ, щобъ я вѣдкликавъ мое выступленє. По тѣмъ всѣмъ запанувавъ спокѣй“.

Такъ отже и епізодъ зъ ревизіями въ першѣй хвили причинився лишъ до того, чтобы любовь молодой пары показати въ тымъ красѣмъ свѣтлѣ. Бо ревизія, розумѣся, не мала найменшой реальної пѣдставы, и лишъ розсмѣшила поважнѣйшій кружки въ Ряшевѣ и самого Навроцкого. „Тутъ усѣ смѣються зъ ревизіи“, пише вѣнъ сестрѣ, а до М. Б. пише вѣнъ про неї (18. Жовтня 1877) такъ: „Ad vosем ревизіи мушу Тобѣ донести цѣкавый фактъ, що, якъ головный повѣдь до неї подавъ мѣй листъ забраный у Тебе, такъ и при ревизіи межи инчими забрано згадай що? — ну не смѣйся, але такъ и є, що забрано твого Carey-а, позаякъ розходилося тутъ о соціялістѣвъ а Твоѣй Carey має титулъ: Social-Wissenschaft. Бѣдный Томасъ Морусъ (Utopia), котрого я два дни передъ тымъ напѣткавъ припадкомъ въ книгарни меже выдаными Universalbibliothek, закупивъ за 12 крейцарѣвъ и ледви 4 картки розрѣзавъ, пѣшовъ также тою-жъ дорогою. А въ инкримінованѣмъ листѣ моѣмъ до Тебе писанѣмъ, пѣдкрислено червонымъ оловцемъ мѣсце, де я листъ Терлецкого, котрый Ты минѣ разъ бувъ пѣславъ (о пригодѣ Драгоманова зъ Плоцанскимъ) обѣцяю зложити до „архіву“ по нашѣй Станіславскѣй громадѣ! Цѣкавый я, що пѣдкрислять червонымъ оловцемъ въ Твоѣмъ послѣднѣмъ, у мене забранѣмъ, листѣ — чи може тѣ небезпечнѣй чорнѣй очи Твоєи Лявры?“ (У Навроцкого забрали надѣйшовшій въ самъ часъ ревизіи листъ вѣдъ М. Б., въ котрѣмъ вѣнъ пише про свою любовь).

Починавъ отже Навроцкій поволи вѣддыхати и приходивъ до себе. Якій благодатный впливъ жѣнка мала на него, видко зъ єго листѣвъ писаныхъ до родини и до М. Б. Вѣнъ якбы вѣдживъ, — вертався поволи и гуморъ и замилуване до

житя, зъ кожного слова пахне тиха, тепла радѣсть надъ несподѣванимъ щастемъ. Тай въ родинѣ его, до котрой выѣхавъ бувъ зъ жѣнкою, вона лишила по собѣ якъ найкрасшій споминки; єѣ скоро полюбили и родичѣ его и сестры. Заваджали ще лишъ однѣй клопоты фінансовѣ Але йтѣ, якъ вѣнъ глубоко вѣривъ, дадутъся чей якось усунути. И справдѣ, може, може, при великѣй ошадности и урываючи собѣ, що лишъ можъ було урвати, вѣнъ бы бувъ конецъ-кѣнцемъ и тутъ добився ладу. Пѣдъ впливомъ его любой газдынѣ выдатки на дѣмъ и житѣ зменшилися и приходили до порядку; а проєктъ сплаченя довгѣвъ, якій вѣнъ представивъ бувъ своему приятелеви, хотъ бувъ дуже штучно-скомбінованый и лишъ на волоску висѣвъ, мѣгъ вправдѣ неудатися, але мѣгъ и удатися, якбы все ишло було такъ, якъ вѣнъ сподѣвався. Тогды, упорядкувавши и матеріальнѣй обставины своего житя такъ якъ упорядкувавъ моральнѣй, вѣнъ бы бувъ мѣгъ назвати себе щасливимъ и розпочати инше, вѣдновлене житѣ, зъ великимъ пожиткомъ для себе и для народа.

Якбы все йшло було такъ, якъ вѣнъ сподѣвався! Але все пѣшло якъ разъ противно. Щастѣ, якъ несподѣвано пришло, такъ несподѣвано и зникло. Зъ жѣнкою, котра его до хаты принесла, воно и пропало. Бо навѣтъ цѣлого року вѣнъ не живъ зъ нею. Лѣтомъ 1878 року, лишивши дитину, дѣвчину, вона умерла.

Якъ грѣмъ зъ ясного неба, спала на него смерть жѣнчина и приголомшила его зовсѣмъ. Все теперъ пѣшло до горы ногами. Закоштувавши на коротку хвилю гаразду, вѣнъ теперъ, стративши все, не посѣдався зъ туги и болю. Єще передъ похорономъ, надъ єи домовиною вѣнъ жалъ той заплакавъ у листѣ до сестры Олесѣ, котрѣй звѣрювався за всѣгды зъ усѣхъ тайнъ своего сердца, але жалъ бувъ дужшій якъ способнѣсть до писаня и гѣркѣй мысли, кинутѣй безъ звязи, такъ якъ роилися и одна другу перемагали въ головѣ, показують, що и вѣдъ єей сповѣди передъ улюбленою сестрою єму не стало лекше. Листѣ сей дѣйшовъ до мене не цѣлый, але и зъ того, що є, видко, якъ сильно, якъ глубоко вѣнъ любивъ свою жѣнку. Якбы закрываючи передъ собою великѣсть утраты, вѣнъ пригадувавъ собѣ всѣлякѣй дробницѣ зъ єи житя, котрѣй тымъ дужше рѣзали сердце, що

були такі дрібні, на позір незначні, як дрібні квіточки, але разом зібрані становили властиву суть домашнього щастя... „Ще як я йду до дому“, пише він „то вона перечує мене все наперед, ще як я коло нашого сусіда, що мешкає о яких кількадесять кроків; а о єй перечують я переконався нераз. Вночі раз наприклад, як мені щось дуже неприємного снилося, то вона — не чуючи нічого, зірвалася зі сну з ліжка, прибігла до мене, збудила і пыталася, чи мені чого не бракує, а навіть знала що. Або лїпший приклад — на кілька день перед нашим відїздом до Голгоць. Я вийшов з дому без грошей (о чом вона добре знала); в бюр нагло дають мені ліцитацію рїжних рїчей скарбових, при чом до моїх рук жида склали гроші. Серед того і серед найгіршого галасу купуючих жидів, стоячих наоколо мене, приносить мені служниця карту від Марини з дому; пише мені: не гнївайся, що я Тебе остерігаю, але уважай на гроші, бо мені здається, що Ти їх загубиш. В тій хвили я обертаюся докола себе, бо я пригадав собі, що десь мав я 50 ринських а не маю, і був би їх з певністю стратив, бо маючи набиту голову всіма прерїжними клопатами и відїздом и моєю авантурою з причини ревїзїї, через котру власне дїстав я був відмову авансу и т. д., поставив я був ті гроші далеко від себе и так без мысли и неосторожно, що жида мали їх меже собою и бути може, котрийсь вже сягав за ними рукою. Ах! але то вже давні часи, а єй вже нема, аби памятала о мині так як нїхто, в найменших навіть дрібницях. Вже коли лежала тяжко слаба, — нїхто їй не пригадував, коли будуть мої именини, але вона памятала и ввечір перед 26 липнем дала матери в секрет передомною гроші, аби мині купила пуляресь на тютюн, а 27-го вытягнула мені єго з під подушки и дала, бо я власне не мав в чім тютюну носити — Нераз давнїше, ще в осени и зим, коли мы обоє сидїли о шарїй годині самі, я їй просив, аби она спївала. Раз в зим я їй также так попросив спївати, она мені спївала довго и рїжні пїснї, меже иншими также ту, котру я любив слухати: *Gdzie domek mój*, — але наспивавши мені довго, наконець сказала, що рада бы мені ще

співати, але не може, бо задыхуєся, „ja już nie mam tego głosu“. Водь того часу я вже їй не давав співати богато, а на-конець кілька місяців не співала вже зовсім (тільки бувши у Вась по руски); аж власне недавно вь noci вь го-рячѣ якусь арію безь слівъ. Але вь день (вь той, що умер-ла), передь тымъ, закимъ минь хотѣла щось сказати до уха, зачала співати зь пѣснѣ „Gdzie domek mój“, зь початку не-зрозумѣло, але потому wyra3но хоть тихимъ голосомъ: ach tam, ach tam, ojczyzna ma, ach tam, ach tam ojczyzna ma — — ale cóż, ja nie mam tego głosu, nie mam głosu — такимъ то спо-кѣйнымъ дитинячо-переконуючимъ голосомъ сказала, що я му-сѣвъ розплакатися. Богато я бы мусѣвъ ще писати, бо маю тільки рѣжного на мысли, — не такъ для Вась, якъ бѣльше для себе самого.“

IV.

Якбы смерти жѣнчинои було ще за мало, посыпалось на него нещасте за нещастемъ. Смерть жѣнки не тільки убила его морально, але спровадила й погѣршене его положеня ма-теріального. „Твої замѣтки“, пише вѣнъ до приятеля 29 груд-ня 1878 року, „прийшли до мене вь вѣдповѣдну хвилину, т. є. вь часѣ вѣдъ послѣднои, дуже для мене нещасливои періоду вѣддаленѣмъ, вь котрѣмъ я можу вже застановлюватися и мыслити объективно, и вь котрѣмъ кожда вимѣна гадокъ, хочбы вона мое самолюбство навѣтъ найсильнѣйше дотыкала, завсѣгды ще естъ добродѣйствомъ вь порѣвнаню до тои по-рожнѣ вь головѣ и вь серцю, до того житя безь цѣли, безь надѣѣ, безь охоты до чого небудь, яке я теперь, перебувши довшій часѣ розпуки по минувшѣмъ, переживаю. Надаремно я бы Тобѣ те старався выяснити; то суть рѣчи, котрѣ треба пережити самому, абы ихъ зрозумѣти... Тільки двѣ суть ще рѣчи, котрѣ мене якъ дотеперь, не перестали интересувати и для котрыхъ я прецѣ нахожжу певну не такъ приемнѣсть якъ конечнѣсть житя, а то власне, побѣчь моєи дѣньки, мои зъобовязаня... Хороба и смерть моєи жѣнки... коштували мене близько 500 зр. а рахуючи всѣлякѣ проценты може и бѣльше; вь сумѣ тѣй мѣститися до 400 зр. зробленого нового

довгу а 100 зр. власного тяжкого заробку... Въ тѣй хвили борюся дословно о потреби щоденного житя..." Треба було робити нові пляни сплати поббільшившогося зновъ довгу, нові напруження, котрі хоть и не були зовсѣмъ безъ результату, але до решты підломлювали нещасливого. А ту почали показуватись и серіозні наслѣдки висмѣяної недавно ревизіи: два рази ему вѣдмовили авансу и перешкодили поправленю матеріального положеня, помимо того, що бувъ истинно взѣрцевымъ урядникомъ и его быстрымъ розумомъ и талантомъ урядъ выслугувався во всѣхъ тяжкихъ справахъ, во всѣхъ тяжкихъ комісіяхъ. Ба, навѣть, за писане кореспонденцій до „Правды“ ему робили кѣлька дисциплінарныхъ слѣдствъ. „Высшій его настоятель“ почали его въ дорожѣ дисциплінарнѣй потягати до вѣдповѣди за то, що вѣнь „пише до рускихъ газетъ“, чого — мовляли — фінансовому урядникови не вѣльно робити безъ вѣдомости и призову настоятеля. Прийшлося Вол. Навроцкому майже черезъ три лѣта короводитись съ тими дисциплінарками. Спершу оборонявся вѣнь скѣлько можна смирно, доказуючи тѣлько свою невиннѣсть. И справдѣ се здавалося достаточнымъ, бо ему не могли доказати нѣ найменшой вини, его поступоване було такъ законне, его урядоване такъ совѣстне, а его повага яко талантливого урядника такъ незрушима, що дисциплінарка покѣнчилась на нѣчѣмъ *)..."

Найбѣльше жь стали ему докучати комісіями, высылючи его въ якъ найдалшій стороны и на найтруднѣйшій, найбѣльше запутаній sprawy. Заразъ таки по похоронѣ жѣнки, не маючи навѣть коли зѣбрати мысли до купы и вѣдпочити по кѣльканедѣльнѣмъ несупокѣю передъ еи смертею, вѣнь мусѣвъ фхати на якусь комісію, котра ему забрала найменше два тыжднѣ часу. А 1879-тый рѣкъ зѣйшовъ майже увесь на комісіяхъ; середъ найбѣльшой непогоды и слоты мусѣвъ вѣнь тягатися вѣдъ села до села, вѣдъ мѣсточка до мѣсточка, не маючи найменшой выгоды и не маючи часто де заспокоити найпершій потреби житя. Комісії сѣ, котрі не тѣлько не принесли ему нѣякои матеріальной корысти, але причинили ему богато страты, підорвали значно его и безъ того студентскими голодами и кѣлькоразовыми хворобами надпсоване здо-

*) Барвѣнскій В. Памяти наилучшого друга. Дѣло, 1882. Ч. 79.

ровле и прискорили смерть. „Що тільки приїхавъ я вѣдъ границѣ“, пише вѣнъ сестрѣ 24. Марта 1879 року, „де черезъ 10 день бувъ и воювавъ противъ джумы и шверцерамъ товару, котрѣ занесли до насъ заразу на товаръ. Мысливъ я, що противъ тымъ остатнымъ а особливе жидамъ, котрѣ завязали велику свѣлку, докажу великихъ рѣчей и пустився разъ навѣтъ на авантуру.... але не доказавъ нѣчого, а властиве не дали менѣ утѣшитися результатомъ, бо прислали зѣ Львова бѣльшого пана вѣдъ мене, аби зѣбравъ овочѣ моихъ трудѣвъ. Мусѣвъ я вертати и мавъ зѣ того тільки таку корысть, що-мѣ на тѣй комісії бѣльше стративъ якъ заробивъ и що выбравшись зѣ Ряшева легко, бо ще за по-годы, мусѣвъ я ѣхати назадъ вѣ найбѣршу заверуху добрыхъ 8 миль найбѣршой дороги. А вернувшись заставъ я по 10-дневнѣй небутности вѣ бюрѣ тільки работы, що не можу теперъ вѣдъ неї вѣддыхнути...“

Еще бѣльше докучила ему Улянѣвска комісія зѣ сего самого року, котра тягнулася довше якъ три мѣсяцѣ. „Дуже маю неприємну роботу“, пише вѣнъ сестрѣ 21. Мая 1879 зѣ Улянова, маленького мѣсточка надъ самою границею, „при котрѣй легко можна скомпромітуватися, бо наша краєва дирекція спеціально мене казала сюды выслати, нѣбы вѣ надѣѣ, що я то сѣ певностею зроблю, чого не доказали инѣй, розумнѣйшѣй и бѣльше вѣ тыхъ справахъ досвѣдченѣй. Завтра выѣжджу на кѣлька день дальше, до границѣ...“ „Мене такъ якъбы наумысене хотѣли знеутралізувати, — выслали сюда, вѣ сторону 10 миль вѣдъ зѣлѣзницѣй, найбѣршой дороги, цѣлкомъ за свѣтомъ, вѣдъ Европы Сяномъ зѣ однои, а зѣ другои границею вѣддѣлену, на слѣдство, котре усѣ мои духовѣй власти тримає вѣ напруженю такъ, що анѣ о чѣмъ инѣмъ мыслити, анѣ зѣ вѣдси рушитися не можу — вже бѣльше якъ мѣсяцъ, и ще зѣ мѣсяцъ може тутъ посидѣти мушу. Якъ на то я не взявъ зѣ собою анѣ навѣтъ якои книжки, а зѣ Ряшева нѣякъ и спроваджувати цѣлон бѣбліотеки; анѣ навѣтъ газеты тутъ не читаю, бо нема де дѣстати. Вѣдозву Твою до выборцѣвъ, вѣ котрѣй ты мене незаслужено выхваливъ, я дѣставъ десѣ вѣ 4—5 день доперва по ѣи высланю ажъ вѣ Яроцинѣ, селѣ, про котрого истноване може мало хто ѣ знає. И такъ я що дня десѣ товчуся по такихъ безвѣстяхъ. Якъже ту пи-

сати політичні статії або зобов'язуватися до писання, коли
анї можности до того нема..." уневинняєся вінъ въ листѣ
зъ 18. Червня 1878 року передъ Даниломъ Танякевичемъ,
котрый его завзывавъ до якогось публіцистичной роботы. „Я
сиджу ту и проваджу таке цыганське житє, якъ ще нїколи;
въ день або їду або переслухую людей, а въ ночи читаю
акты и пишу урядовї кореспонденціѣ и уважаю таку нїчъ
за щасливу, въ котрїй можу разъ на 2 тыжнї выпатися;...
часомъ цїлий день не тїлько обїду не маю часу зїїсти, але
дїстану на прикладъ при людяхъ якїй листъ, не можу его
читати. сховаю десь меже папери и маючи повну голову во-
лївъ, забуду на вїки о нїмъ, анї его не читавши. Маючи
такъ богато важного пам'ятати и такъ бути осторожнымъ,
абы въ тїй кампанїї, яку проваджу тутки противъ кїлькомъ
шайкамъ людей (бо не тїлько зъ жидами але и зъ шляхти-
чами маю справу), котрї не завагалисьбы ужити противъ
мене всякого правного чи неправного способу, — то не дивно,
що не одно таке вийде менї зъ пам'яті, чїго передъ со-
бою не виджу... Абы дати Вамъ виображенє, якъ я тутъ
жию, то опишу коротко мою найновїйшу подорожъ, зъ ко-
трои я вернувъ въ тїй хвилі. Въ четверть въ полудне вїд-
правивши людей вїдъ сповїди, котра далеко бїльше напру-
жає увагу и мучить якъ духовна, бо треба насампередъ зъ
людьми сваритися а потому то все диктувати до протоколу
и натурально зъ увагою, бо що напишєся, то вже пропало,
змїнити не можна анї слова, а рїжнї людє будуть то чи-
тати; отже вїдправивши тыхъ людей въ Уляновъ поїхавъ
я зъ моимъ писаремъ черезъ Сянъ до Нїска, ту то само
сповїдъ до пївночи. На другїй день раненько виїхали мы
зновъ черезъ Сянъ, але въ другїмъ мїсци, до Зарїча; ту
по дорозї зновъ протоколы; звїдтамъ до Катъ недалеко гра-
ницї; ту въ дощ мусївъ я робити рисунокъ одной вели-
кой (86 моргївъ) сїножати въ лїсї, на котру приганяли
волы зъ заграницї. Звїдєи (купивши въ корчмї двоє живыхъ
курятъ на запасъ) дальше до самой границї лїсами, зъ ма-
пою въ рукахъ, бо анї фїрманъ анї я не зналисьмо дороги,
а властиво не можна єи було знати, бо жадной нема. Въ
лїсї надъ вечеромъ блудимо и тратимо всякїй слїдъ.....“
„Такъ мене вже робота, ирїтація и т. п. змучили, що маючи

нинѣ припадкомъ зъ причини свята и вѣдпушту день вѣльний, бо свѣдки не ставилися, навѣть не мѡгъ я той вѣльной хвилѣ уживати, тѡлько положився и лежавъ безъ мысли на лѡжку. Власне рѡкъ тому, якъ Мариня умерла; можешъ собѣ представити, що такій день вѣдпочинку ще прикрѣйшій бувъ якъ инчѣ, вѣ котрыхъ маю роботу", каже вѡнъ сестрѣ вѣ листахъ зъ 29. Липня и 15. Серпня того самого року.

Певне, що сей день вѣдпочинку мусѣвъ бути для него ще прикрѣйшій; вѡнъ не лишъ нагадувавъ ему той тихій, домашній рай, якій вѡнъ мавъ при небѡжцѣ, але й ту колотнечу и замѣшанину, котра по ви смерти наступила вѣ домашнѡмъ житю и котра вѣ сто кратъ побѡльшувала ту замѣшанину, вѣ якѡй вѡнъ бувъ теперъ, середъ бурлацкого житя на сѣй злощаснѡй комісії. Жѣнка лишила дитину и цѣле газдѡвство домашнє. Що зъ ними було ему дѣяти, кѡлькадесять миль вѡдъ Ряшева, ему, що не мавъ навѣть коли вхопитися руками за голову? Ђще середъ хоробы и заразы пѡсля смерти жѣнки теща и ви родина почали розтягати усе, що вѡнъ изъ жѣнкою придбавъ тяжкою працею вѣ потѣ чола свого... Якъ ратувати се все? А дѡнька безъ матери и майже безъ батька! Якъ зъ далекого мѣста доглядати ви? якъ спуститися на чужихъ людей? На першій часъ можъ було ще пѡслати дитину до родичѣвъ и вѡнъ такъ и зробивъ, сестра Олєся приѣхала и забрала ѣѣ до Голгѡчъ. Але що потѡму?

Женитися другій разъ! Отъ вѣдповѣдь, котра насувалася на всѣ тѣ питання. Самъ вѡнъ не бачивъ инчого вихѡду и знакомѣ и приятелѣ раjali до сєго. „Не для радости, на то свѣдчуся памятею Маринѣ, але зъ конечности виджу щоразъ яєнѣйше, що мушу ожєнитися знову. А що то будє мушѡ якъ найскорше статися, то тымъ конечнѣйше мушу рѣчь цѣлу добре розмыслити, абы вѣ поспѣху не зробити якого нерозважного кроку, за котрый бы мы потѡму обѡє зъ Талькою (єго дѡнькою) мали покутувати...“ „Переконався я на собѣ, що нещастє чоловѣка не робить лѣпшимъ. але гѡршимъ, а при такѡмъ станѣ чую, що я нѣчого не вартъ вже теперъ безъ жѣнки, и що якъ не має зѡ мною бути щоразъ гѡрше, я мушу ожєнитися и мою дѡньку взяти до себе.“ пише вѡнъ сестрѣ.

Але якъ женитись? де? Товаришь М. Б. радивъ жени-
тися зъ Русинкою дома; и Навроцкій самъ бачивъ, що разъ
признавши konieczность другої женитьбы, еще наилучше бу-
лобы взяти Русинку. Але „покажѣть Вы менѣ можливѣсть вы-
конаня!“ каже вѣнъ товаришеви. „Я не маю на мысли анѣ
романсѣвъ анѣ заспокоєня чисто змысловыхъ потребъ; то
суть рѣчи, котрѣ для мене минули и за котрыми я убѣга-
тись не маю анѣ потребности анѣ охоты. Але власне для того,
що на люксусъ коштовнои забавки менѣ не стає анѣ мож-
ности анѣ потребности, що я потребую господинѣ и матери для
моєи дитины и що я черезъ женитьбу не хочу морально упа-
сти а противно пѣднестись, бо такій упадокъ рѣвнозначный и
зъ матеріальною руиною, котрой въ такѣмъ разѣ оминуты
зѣвсѣмъ єсть невозможно, — власне для того я не можу пу-
скатися на льотерію и не можу брати жѣнки, котра бы въ
минѣ будила омерзѣнє, або въ котрої я бы будивъ таке саме
чутє. Отже жѣ чи думаете, що я маю ѣздити въ Вашї сто-
роны вѣдповѣдної жѣнки шукати и тратити въ тѣй цѣли
грошѣ, котрыхъ не маю, — бо прецѣ за однимъ зама-
хомъ и одною ѣздою єи не знайду, а часу у мене
нема сидѣти въ тамтыхъ сторонахъ хочбы тѣлько тыж-
день? Покажѣть менѣ можливѣсть выходу зъ такихъ
колізій, а я зъ певностєю не покажуся анѣ дитиною анѣ
идеалистомъ анѣ такимъ чоловѣкомъ безъ всякой енергіи и
иниціативы, за якого Вы мене, не безъ позорѣвъ слухности,
маєте. Въ найбѣльшихъ на позѣръ шалостяхъ и въ найпри-
крѣйшихъ положєняхъ я нѣколи не стративъ розсудку и нѣ-
коли не дѣлавъ безъ жаднои рахубы; але що мене мои ра-
хубы завсѣгды заводили, то вже не моя вина, а принаймѣй
не цѣлковита; то була дѣйсно моя нещаслива звѣзда, для
котрой я не надармо меже моими знакомыми уходжу яко
правдивый и консеквентный Pechvogel...“

Уже самъ той фактъ, що ведєный консеквенцією вѣнъ,
скоро по смерти жѣнки и ще зъ живѣсѣнькими споминками
про свою любовь мусѣвъ шукати жѣнки другої и бовтатися
въ неѣдуже смачної прозѣ щодєнного житя, котра мерзила єму
кожде слово сказанє, кождый крокъ зробленый въ сѣй спра-
вѣ, мусѣвъ выкликати незвычайне роздразненє и въ такъ
уже роздразненѣмъ чоловѣцѣ. А ту ще трудности всѣлякї

заостреній тымъ, що шукавъ не вѣнъ, але другій, — а до того колотнеча и замѣшанина по комісіяхъ, котрѣ ему не давали нѣ хвильки супкою! Справдѣ, требабы, якъ вѣнъ каже, самому се все пережити, щобы его добре зрозумѣти! Ажъ морозъ переходить по тѣлѣ, коли читаешъ листы, писані въ сѣй справѣ съ такимъ холодомъ до сестры и до товаришѣвъ, и коли собѣ погадаешъ, якъ пѣдъ тымъ уданымъ и прибранымъ холодомъ вариться и кипить въ розбитѣмъ серцю. И саме въ тѣй хвили, коли здавалося, що вже и шуканє скѣнчиться, и все улагодиться, вѣнъ не годенъ бувъ дотримати ролѣ холодного чоловѣка, и нагле усунувся вѣдъ усею, що другій раляли и робили. Не можъ безъ слѣзъ читати бруліону вѣдповѣди, котру вѣнъ въ прорвавшѣйся на верхъ болести серця написавъ зъ Улянова одному приятелеви розсердившомуся въ найлѣпшѣй вѣрѣ на него за се. „Милый брате!“ каже вѣнъ, „Прошу Тебе, промовляй до мене лагѣдно. Я въ тѣмъ замѣшаню, въ якѣмъ теперь фізично и морально нахожуся, загубивъ десь Твоѣй листъ; здаєся менѣ, що ты въ нѣмъ говоришь о инфаміѣ, яка буцѣмъ то мала бы впасти на Тебе и на ще кѣлька особѣ черезъ мене. Допустѣмъ, що Ты въ моѣмъ имени до чогось зѣобовязались, чого я не мѣгъ бы дотримати, и що въ такѣмъ разѣ дѣйсно на Васъ а не на мене прийшла прикра ситуюція, котру Ты заразъ титулуєшь инфамією, — то скажи, якои сатисфакціи вымагаєте вѣдъ мене? Чи маю собѣ въ лобъ стрѣлити? Говорю то цѣлкомъ объективно, такъ якъбымъ говоривъ о третѣй, цѣлкомъ обоятнѣй особѣ а не о собѣ самѣмъ: до такой сатисфакціи и до такого простого виходу зъ положеня, въ якѣмъ я теперь знайшовся, тая дорога дуже и дуже не далека. Бракує менѣ ще тѣлько тои малои заохоты, яку бы менѣ давъ до того ще оденъ такій листъ, якій я одержавъ вѣдъ Тебе, абы зробити мою дитину нещасливою, а тымъ кѣлкомъ людемъ, котрымъ я щось виненъ, справити также невелику приемнѣсть. Я сиджу тутъ 10 миль вѣдъ желѣзницѣ, найгѣршою дорогою, рушитися зъ мѣсяця не можу. Проваджу прикре и надъ всякій описы трудне слѣдство противъ преможенѣй спѣлцѣ жидѣвскихъ шверцерѣвъ, котрѣй жаднѣй средства не суть недоступнѣй и не страшнѣй, абы менѣ зашкодити. Можу безъ пересяды сказати, що у важнѣй тѣй справѣ очи нашої краевой

дирекції и навѣтъ міністерства суть на мене звернені; коли скінчу справу зъ успѣхомъ, то зроблю тільки свою песю повинність и нѣхто менѣ не подякуе; коли жъ верну, якъ то можливо, безъ результату, то буду зблямований разъ на завсѣгды, если не що гѣрше. Кѣлькасотъ людей маю переслухати, и то найгѣршой кондуіты. Голова менѣ трѣскае зъ того самого. Додай до того, що маю окрѣмъ того дбати про брата, студента, котрого я лишивъ въ Ряшевѣ самого, на Божѣй опѣцѣ, передъ самымъ кѣнцемъ курсу, що мѣй отецъ дома хорый, що я самъ нездоровый и нахожуся въ тяглой фізичной горячцѣ такъ само якъ и моральной; що я анѣ на хвилю не мѣгъ выйти ще зъ того морального пригнобленя, въ яке я попавъ вѣдъ смерти моеи жѣнки, а теперъ зновъ въ послѣднѣмъ часѣ пѣддався конечности, яка для чоловіка въ моѣмъ положенію и моеи натуры не могла вже бути прикрѣйша, то може зрозумѣешь, для чого я о нѣчѣмъ инчѣмъ обьективно анѣ мыслити анѣ говорити не можу, — але о смерти можу якъ найспокоѣйнѣйше, котра бы менѣ найкоротшою дорогою повернула то найдорожше, що я на сѣмъ свѣтѣ на завсѣгды утративъ. Для того я Тебе прошу, не накладай барвы надто яскравой, и не страшь мене...”

Сталося то, що при такихъ обставинахъ мусѣло статися. Щобы якъ небудь и якъ найскорше покѣнчити зъ сею такъ его буившою справою, вѣнъ не богато пытаючи, оженився въ Ряшевѣ (сѣ кѣнцемъ 1879 року?), и оженився дуже нещасливо.

Друга комісія, въ Руднику, котра тревала майже цѣлый рѣкъ (бо вѣдъ остатныхъ мѣсяцѣвъ 1879 ажъ до Серпня 1880 року), добила его фізично, такъ, якъ описані вовыше нещастя добивали его морально. Голоднѣй роки універзитетскихъ часѣвъ вѣдзывались въ однѣ и вѣнъ пѣзнійше часто занепадавъ на здоровлю. Але особливе здоровле его, и безъ того не такъ то дуже сильне, страшно потерпѣло задля тыхъ невыгодъ, недостаткѣвъ и шкѣдливыхъ впливѣвъ атмосферичныхъ, на якѣ бувъ выставлений майже черезъ цѣлый рѣкъ свого комісіюваня. Тутъ зародилась та слабѣсть, що помалу що разъ бѣльше взростаючи сталася наконецъ причиною его смерти. Але въ найпершихъ часахъ слабости бувъ еще можливый ратунокъ; треба було тільки скоро

взятися до лічення, треба було відпочинку умученим силам, свіжого воздуха струдженим грудям, доброї выгоды, скріплення и оживлення висиленому організови. Чувъ се добре самъ В. Навроцкій и вже вчасно на весні 1880 року подавъ просьбу о відпустку хочбы лишень на оденъ мѣсяць. Але минула весна, минуло лѣто, а відповѣди на просьбу не було. Тымъ часомъ зновъ потягано его до відповѣди за те, що вінъ пише до рускихъ газетъ, зновъ обновлено дисциплінарку.... „Тожъ р. 1880 вручивъ вінъ віце-президентови крайової дирекції фінансової меморіаль въ тій справѣ, написаний на 20-аркушахъ стислого письма, въ котрѣмъ зъ властивою собѣ основностю выказавъ всю безъосновність всѣхъ замѣтѣвъ и обвинень, підношенихъ противъ него за-для его літературної працѣ и съ цѣлю смѣлостю невинного чоловіка вступився за свою кривду и за своє нічимъ не заслужене упослѣдженє. Віце-президентъ, прочитавши цѣлый меморіаль, мусѣвъ бути очевидно глибоко тымъ тронутый въ своїй совѣсти, бо при найближшій стрѣчи зъ В. Навроцкимъ не тільки що принявъ его надъ сподѣване дуже ласкаво, але навѣть, звиняючись зъ дотеперѣшнихъ мѣръ дисциплінарнихъ успокоювавъ его, що всѣ ті злочасні мѣры підуть въ непамять и вінъ дождеся теперъ наконецъ узнання за свои заслуги, що его перенесуть теперъ назадъ на рідну родину и т. д. (Барв.).

Немилосерна иронія долѣ! Саме тогды, якъ вінъ догравъ, ему обѣцували золоті горы. Бо коли ему нарештѣ удалось выпросити собѣ відпустку, чтобы поѣхати въ горы на жентицю (1881 року) то вже було за пізно. „Тодѣ вже, пише А. С., его сухоты такъ були видні, що на двѣрци въ Перемышлі звертали на него увагу навѣть не знакомі. Жаль и досада стискали зарѣвно мое сердце, коли побачивъ я того підрубаного дуба“. Сестра въ Криворѣвни, коли его уздрѣла, ажъ сплакала. Понурый и мовчазливый бувъ вінъ черезъ цѣлый часъ, гейбы прочувавъ близькій свій кінець; лишъ куривъ надзвычайно сильно. Не богато одже могли ему помогти горы въ Криворѣвни, хоть сестра доглядала и ратувала якъ могла умираючого брата.

13. Жовтня 1881 вінъ, простудившись на хрестинахъ свого сына Семена, котрого возивъ до найближшої рускої

церкви до Залѣся хрестити, занежавъ тяжко и хотѣ ему ще троха було полекшало, такъ що мѡгъ ще написати въ Листопадѣ до сестры Олесѣ листъ, то ратунку уже не було. Дня 16 н. с. марта 1882. року вѡнъ умеръ.

Середъ такихъ сумныхъ обставинъ текло и закѡнчилося жите Володимира Навроцкого. Може й недобре я зробивъ, що доволѣ подрѡбно розказавъ тѣ обставины. Але своимъ оповѣданемъ я хотѣвъ Вамъ, дорогѣ читателѣ, подати можли-вѡсть, щобъ Вы справедливо могли оцѣнити того чоловѣка, котрого писаня теперъ мати будете въ рукахъ. Лишь знаючи добре супротивности и злиднѣ, зъ якими вѡнъ мусѣвъ боротися, Вы будете могли пѡзнати, кѡлько идеальной любви, кѡлько глубокого и безкористного патріотизму вѡнъ мусѣвъ мати. Бо середъ всѣхъ тыхъ злиднѣвъ вѡнъ анѣ на хвильку не забувавъ про свѡй нарѡдъ и выше якъ власный гараздъ, лежало ему вѡдроджене того народа на серци. За него вѡнъ боровся вѡдъ ранньої молодости; середъ голоду на уни-верситетѣ, середъ самотного и несчастливого выгнаня на чу-жинѣ воно керувало его науковыми працями.

За сю борбу, за сѣ науковѣ працѣ вѡнъ заплативъ своимъ здоровлемъ и житемъ. И якъ гаразду въ своѣмъ приват-нѡмъ житю, такъ и сповненя своихъ патріотичныхъ идеалѡвъ ему не суджено було дечекатися. Противно; умеръ вѡнъ середъ самой борбы, котрой результатъ нѣкому не вѣдомый, котра немилосердно стирає и въ могилу жене найкрасшихъ лю-дей, котра его самого у могилу загнала.

Кождый изъ насъ бувши молодшимъ, або й не оденъ теперѣшний молодой чоловѣкъ радъ бувъ зъ душѣ-серця посвятити свое жите, абы тѡлько тымъ окупити свободу сво-го народа. Ахъ! що жите одного чоловѣка въ борбѣ за вѡд-роджене цѣлого народа! Здаєся, жите нашего писателя до-волѣ многострадалне; вѡнъ не наразъ умеръ за нарѡдъ, а уми-равъ за него каждой днини, каждой мѣнутой. И все таки зги-нувъ марне, не выборовши за свого житя майже нѣчого, и майже безъ вѡдгону прогону вѡнъ середъ борбы его ро-зумне слово.

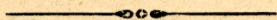
Такъ марне гибъ и згине ще не оденъ робѣтникъ, поки народови нашому хотъ троха лекше стане жити. Бо вѣдроджене народа дѣло не лекше и вымагае богато жертвъ, часомъ зовсѣмъ безцѣльныхъ ѿ лишныхъ. Не наше дѣло про се судити; наше дѣло ити напередъ, не пытаючи, кѣлько и за що людей згинуло. Бо работы богато, а хто ви зробить якъ не мы?

Остапъ Терлецькій.

Ч А С Т Ь П Е Р Ш А.

Праць географичнй, етнографичнй и літературнй.

РУСКА РОДИНА.

(Географичный обзоръ землѣ заселеной Русинами).

(Правда, рік I., 1867, чч 23—27).

Люде ученї — историки, природоспыты, годяться на тѣмъ, що географичне положенє и природа якогось краю великій впливъ мають на ёго жителѣвъ, на способъ ихъ житя, ихъ склонности и характеръ, на ихъ моральный и матерїальный розвитокъ, якъ и на вѣдношеня ихъ до жителѣвъ другихъ земель. Такимъ чиномъ землеписъ, яко наука, толкуюча власне о положеню и природѣ земель, велику прислугу чинить исторїѣ народѣвъ и становить єѣ головну спомагательну галузь. Вона бо причиняєся до зрозумѣня житя и характеру народѣвъ, до выясненя непевныхъ або незнанныхъ вѣдношень ихъ до другихъ народѣвъ, до выєвѣченя фактѣвъ, збувшихся на ихъ земли.

Теперь, коли у насъ зъ взростаючою самовѣжею будить-ся похопъ до науки питомой исторїи, не завадить пѣднести важнѣсть и конечнѣсть пѣзнаня географичныхъ вѣдношень рѣднои землѣ. Щобы зрозумѣти исторїю свого народу, треба конче пѣзнати землю, на котрѣй вѣнь живе, на котрѣй вѣнь за жите своє боровся и борєся, котрой вѣнь боронивъ такъ завзято.

Колижъ воля, шановнї читателѣ, то нумо: перейдемо гадкою по тѣй Украинѣ, переглянемо єѣ вѣдъ Бєскидѣвъ до моря, — придивимося горамаъ, що ихъ колись-то „пѣдперали желѣзнї полки“, перелѣчимо воды, що колись-то кровь Турка

и Татарина ними червонѣла, перемѣряемо степы и поля, що „почорнѣли ажъ вѣдъ крови“, пролитой за того народа вольную волю. Не поведу я васъ ходомъ певнымъ, знающимъ всѣ стороны й дороги, бо й самому часомъ поблудити прийде. Але будьте менѣ за те wybачнѣ, уже за-про мою добру волю и отвертѣсть: а коли хто побачить, що самъ бы насъ лѣпше повести зъумѣвъ, то самъ и виненъ, чому чимъ борше за дѣло не возьмесь.

I.

Имя, границѣ и просторонѣ Украины; загальный поглядъ на еѣ поверхность.

Уже кѣлько то именъ не має наша земля! Южна Русь, Мала Русь, Малороссія, а по частямъ: Червона Русь, Галиція, Галичина чи Галичъ, Югозападна и Западна Россія, и хто знае ще якѣ. Народъ же самъ называе еѣ Украина, себѣ-то край *), тай годѣ — такъ якъ вѣнъ и Бескиды-горы не называе инчимъ именемъ, а тѣлько горами, бо не знае краю, якъ своя Украина, не знае гѣръ, якъ свои горы.

Простягаеся тота наша Украина вѣдъ Припетѣ рѣки и рѣчки Беседа до Чорного Моря, вѣдъ полудневыхъ стокѣвъ Бескидѣвъ и долѣшного Днѣстра по Донѣ и Кубанѣ рѣки. Въ наибѣльшой своѣй довжинѣ, вѣдъ заходу на схѣдъ сягае вона вѣдъ 38° до 58° схѣд. довжины, значить 20 степенѣвъ або до 300 географ. миль; наибѣльша еѣ ширина, зъ пѣвночи на полудне, выносить 9½ географ. степ. (вѣдъ 44° 30' до 33° 45'), що значить до 140 миль географичныхъ. Обширу займае Украина 10.870 кв. геогр. миль, отже перевысшае Велику-Британію (европейскѣй провинціѣ) въ двое близько, Францію зъ на 1000 кв. миль, а вѣдъ Австріи (зъ Уграми) вона о мало що надъ 1000 кв. миль менша. — Сема часть зъ тыхъ 10.870 миль

*) Що имя Украины, хотя оно може зъ початку мало означати край граничный Руси, у народа теперъ того значѣня не має, а значить тѣлько, що край (земля), доказомъ отъ-такѣ поведѣнки: „не далека-то Украина“, т. е. не далека то земля — „пѣшовъ въ далеку Украину“, пѣшовъ въ далеку землю, „моя любя Украина“ и др. Такъ оно есть нѣбы здрѣбнѣле, пещене вѣдъ слова край *Авт.*

припадає на часть Украины підъ Австрійскимъ владѣнемъ (надъ 1600 кв. миль). Граничить Украина на полудневый захѣдъ зъ землями Словакѣвъ, Угрѣвъ, Волохѣвъ, на захѣдъ зъ Польщею, на пѣвночъ зъ Бѣлоу- и Великою Русею, на сѣдъ зъ Великоорусею, зъ землями Калмыкѣвъ, Ногайцѣвъ и Черкесѣвъ, на полудне зъ Татарами и Чорнымъ моремъ. Природа, хочъ и дала сѣй земли свѣй вѣдрубный характеръ, не вѣдграничила єѣ значными, сталими границями вѣдъ чужихъ земель; тому хотѣвши познакомитись зъ вѣдѣдными єѣ границями, приготовитись мусимо на спамятанє копичѣ мѣстѣ, мѣсточокъ и рѣчокъ, якими вона, вывиваючися на всѣ стороны, переходить.

Зачнемо вѣдъ заходу, вѣдтамъ, де рѣка Попрадъ (допливъ Дунайця) почавшійся въ Угорщинѣ, зачинає становити границу меже Уграми а Галичиною. Меже мѣсточками Мушина (въ Галичинѣ) а Палоча (въ Угорщинѣ) перебиваєся Попрадъ черезъ головный хребетъ Бескидѣвъ; туды, (коло села Лелюхова) переходить граница въ Угорщину, иде долѣ рѣчкою Теплою, черезъ Рокитѣвъ, до Довгой-Луки надъ Бардывѣмъ, зъ вѣдси на полудне черезъ Куриму (на Теплѣй), ажъ недалеко пѣдъ Ганушѣвцѣ (на Теплѣй); тутъ звертаєся идъ пѣвночи и, обѣйшовши Стропкѣвъ, Спину и Гуменне (краину такъ званихъ Сотакѣвъ), зновъ вертає до Теплои коло Ганушовець. Вѣдси спускаєся на полудне, долѣ рѣками Теплою и Ондавою ажъ до устя Тернавы, потѣмъ на всхѣдъ и полудне по-надъ Вуткѣвцѣ, черезъ Мункачъ (надъ Латорицею), ажъ надъ Береги; зъ вѣдтамъ вертаєся назадъ на захѣдъ до р. Латорицѣ коло Дуброны и Касоны и зновъ пѣдъ Береги; дальше выкрутами иде на захѣдъ по пѣдъ Селище, черезъ Холмы до Хуста, а вѣдтакъ, зъ малыми выимками, рѣкою Тисою ажъ пѣдъ Сигѣтъ; дальше правымъ берегомъ Бѣлои Тисы пѣдъ Ясенѣвъ, де границѣ Галицкои досягає, иде дальше границею (Галичины ѣдъ Угоръ) до жерель Бѣлого Черемоша, де въ Буковину вступає и, загорнувши Извѣръ, Шипѣтъ Выжний, Руську, Банилѣвъ, Петрѣвцѣ, Купку и Терешаны, пѣдъ Боянами на Прутѣ до россійскои Бесарабіи входитъ: пѣвночною смугою Бессарабіи тягнєся по-надъ Бричаны до Сороки на правѣмъ и Цекинѣвки на лѣвѣмъ березѣ Днѣстра и дальше симъ берегомъ єго ажъ до устя въ Чорне море,

а берегомъ моря ажъ до Перекопу. Дальше земля межи Азовскимъ моремъ а украинськимъ населенѣмъ Херсонской и Екатеринославской губерніи заселена Татарами, Греками и нѣмецкими колоніями ажъ по рѣчкѣ Кальміусь; тому граница коло Перекопу лишає море и, лукомъ обминувши Татарѡвъ, Грекѡвъ и Нѣмцѣвъ, приходитъ до грецкой колоніи Ласпи надъ р. Кальміусомъ. На полудни зъ-вѣдси, за Азовскимъ моремъ, вѣддѣлена вѣдъ другихъ русскихъ земель, лежитъ Земля Черноморскихъ козаковъ, заселена самими (? Вид.) Украинцами — межи Азовскимъ моремъ, Землею козаковъ Донскихъ, губернією Ставропольскою, и Черкесскимъ краємъ*). — А теперъ вернѣмся до нашего (властиво грецкого) Ласпи.

Граница тягнесь вѣдси на пѡвнічний всхѡдъ выкрутами, границею Екатеринославской, Харкѡвской и Воронѣжской губерній вѣдъ Донской ажъ пѡдъ Матюшино надъ Дономъ; зъ-вѣдси горѣ Дономъ ажъ по устѣ Тихой Сосны, дальше горѣ Сосною, вступає вѣддакъ въ губернію Курску и иде просто на захѡдъ до м. Богодухова; зъ-вѣдси граница въ Курскѡй губерніѣ певно означити не дасться; стрѣчаются оселѣ украинскій ще дальше на схѡдъ вѣдъ м. Курека, якъ зновъ великорускій близько чернигѡвской границѣ. Дальше иде граница, выступивши зъ губерніи Курской, на пѡвнѡчъ, границею Чернигѡвской губерніи вѣдъ Орловской, ажъ по-за м. Мглинѣ пѡдъ Хотимскѣ, надъ рѣчкою Беседомъ (на граници губерніи Смоленской вѣдъ Могилевской); вѣдъ Беседа звертаєся вона на захѡдъ и полудне границею Чернигѡвской вѣдъ Могилевской губерніи до м. Лѡева (при устѣ Сожи въ Днѣпрѣ), вѣдтамъ Днѣпромъ ажъ по устѣ Припетѣ, дальше рѣчкою Припетѣ до Бѣлосорокѣ, зъ вѣдси, опутивши берѣгъ рѣки Припетѣ, полудневою єѣ долиною на захѡдъ ажъ до Буга при Володавѣ; вѣдъ Володавы на пѡвнѡчъ Бугомъ ажъ до потока Присѣки (пѡдъ Дрогичиномъ), де переходить въ царство Польске; сходитъ вѣддакъ на полудне черезъ Лосицю, Бѣлу, Межирѣче, Радинѣ, по-при Люблинѣ (лишаючи его

*) Зверхъ того вѣддѣлній украинскій поселеня розсѣяніи по Донскѡй земли, именно на правѡй сторонѣ горѣшного и долѣшного Дона, а потѡмъ и въ губерніѣ Саратовскѡй, Самарскѡй, Астраханьскѡй, Оренбургскѡй и въ инчихъ. *Авт.*

на западъ) просто до Щебрешина; вѣдси закручуеся на полудневый захѣдъ, черезъ Рокѣвъ, Момоты, де входить въ Галичину, иде до Улянова (надъ Сяномъ), а звѣдси дальше на полудне черезъ Лежайско, мимо Городиска, пѣдъ Березѣвъ; вѣдси на пѣвнѣчъ обертася и обѣйшовши Жизнѣвъ, Высоку, Браткѣвку и др. позадъ идъ Будзынову вертася, крутиться дальше черезъ Дуклю и Змигородъ на полудне повыше Горлиць и Грибова до с. Ростокѣвъ на Попрадъ, загортае за рѣкою села Шляхтову, Чорноводу, Бѣловоду, Явѣрки и вертася зновъ пѣдъ Пивничну (надъ Попрадомъ); вѣдси обертася на пѣвнѣчный вехѣдъ зразу корытомъ Попрада, вѣддѣляючого Галичину вѣдъ Угоръ, ажъ до Лелюхова, де переходить въ Угорщиу.

Скѣнчили мы нашу вандрѣвку, обѣйшовши границею цѣлу Украину докола. А змучившись такимъ далекимъ ходомъ, вѣдпочинемъ.

Станѣмо, розглянемся докола по сѣмъ широкѣмъ краю, котрый мы теперъ вѣдграничили вѣдъ другихъ земель. По лѣвѣй руцѣ пѣдъ нами шумить Попрадъ (бо мы надъ нимъ опинились), плынуци долѣ, — за Попрадомъ не наша вже сторона. По правѣй шумлять лѣсы надъ нами: тутъ почалися нашѣ Бескиды.

Колибъ мы пѣднестися могли высоко по-надъ найвышѣй его верхи, мы увидѣлибы ихъ, якъ що-разъ высшимъ гребенемъ идъ полудневному всходуви простують; серединою потягся головный хребетъ, вѣдъ Попраду позовжнимъ лукомъ геть по-за границу Галичины, по-за Чорну Гору, на Буковину, ажъ тамъ, де вѣдъ горы Цифы розходяться Семиградскѣ горы; а позовжъ него, по обохъ его бокахъ, такожь на схѣдъ полудневый, кладуться що-разъ ширшимъ лукомъ що разъ низшѣй ланцюхи гѣртъ, нѣбы ступнѣ до него, доки не зѣллються, знижившись дальше, въ горбы, въ филистѣ рѣвинины. Инчѣй не такъ скоро знижаються, вѣдвернувшись вѣдъ своєї громады гилями въ Угорщину на полудне або на схѣдъ въ Галичину. А одна гила усѣй випередила и потягла помѣжь доплывами Вислы и Днѣстра на пѣвнѣчный вехѣдъ, сама зновъ подѣлилася и одну вѣтву пѣслала дальше на пѣвнѣчный вехѣдъ двомъ морямъ рѣки подѣлити, геть по-за чужѣй границѣ, — другу на вехѣдъ пустила, а третою по-за Днѣстеръ по-

простувала на полудневый вхѣдъ, Днѣстеръ перескочила, Богъ переступила, Днѣпрови порогомъ стала въ дорожѣ и дальше на схѣдъ пѣшла шукати Урала. Поглянемъ на полудневый захѣдъ, по-за Бескиды; тамъ розтягнулось руско-угорске пѣдгѣре, и угорскѣ рѣвнины пѣдъ него пѣдходятъ. Обернемося на вхѣдъ и вхѣдъ полудневый: тамъ, за галицкимъ Пѣдгѣремъ, не закрыли намъ уже нѣякѣ высокѣ горы виднокруга, — глядимо въ рѣвну, далеку даль, ажъ де виднокругъ земскѣ зливаеся зъ синявою неба. Але наша выобразя сягае ще дальше, гетъ ажъ на вхѣднѣй и полудневый кранець Украины и цѣлый той обшаръ — велика площина, — горбы и ланцюхи гѣрѣ, не высихъ надъ кѣлькасотъ стѣпѣ, никнуть на такѣмъ просторѣ; серединою тѣлько, нѣбы широкѣй поясъ, пѣднеслася земля незначно повздовжъ цѣлои Украины вѣдъ жерель Бугу и середного Днѣстра ажъ гетъ по-за границу Украины, до Урала, въ широку выжину, на пѣвночи и полудни обмежену спѣмненѣми гористѣми пасмами. А по цѣлѣмъ тѣмъ широкѣмъ просторѣ порозливалися рѣки густою сѣткою, и всѣ *) течуть однимъ путемъ на полудне. А на полудни Чорне море розтачило свои воды, пѣдсычуванѣ нашими рѣками.

Такѣй загальнѣй образъ показалабы намъ Украина, коли-бъ мы поглянули на ню зъ висока, зъ такъ висока, щобы могли однимъ поглядомъ всю обгорнути. А теперь спустѣмся на землю и приглянемся поодинокимъ частѣмъ, котрѣ зъ висока тѣлько поверхно заглянули.

Зачнемо вѣдъ того, що найборше намъ въ очи впало, вѣдъ гѣрѣ:

Бескиде зеленѣй, въ три ряды садженѣй,
Пѣдемо тобою **)

II.

Б е с к и д ы.

Що воно таке, що насъ такъ тягне у горы? Мало не кождѣй зъ насъ перебувъ або перебувае той перѣодъ моло-

*) зъ малѣми выимками. **) Народна спѣванка.

дости свого житя, въ котрѣмъ невсыпуще бажане увидѣти свѣта жене его на вандрѣвку, а першою цѣлею такой вандрѣвки бувають звичайно горы. Чи то таємничѣсть непроходимыхъ гѣрскихъ деберъ и борѣвъ манить цѣкавого до себе, чи природа, пануюча тутъ въ цѣлѣй своѣй неспожитѣй ще силѣ, причаровує сюды свого почитателя, чи величъ тыхъ масъ неба досягаючихъ тягне до гѣръ кожного, въ кого душа приступна всему, що велике и взнесле? Будь воно котре-небудь зъ тыхъ властивостей, котрыми горы вандрѣвникѣвъ притягати можуть до себе, усѣ вони найдуться въ нашихъ Бескидахъ повною мѣрою — и таємничѣсть неизслѣдуваныхъ сторѣнь, и буйна природа, и величавѣсть, — и коли рускій читающій свѣтъ такъ мало ще ихъ знає, то мабуть не вѣдь того, що мало хто зѣйшовъ нашѣ Бескиды, а борше тому, що нѣхто зъ тыхъ вандрѣвникѣвъ печатно не спѣмнувъ и словомъ про свою подорожь. Такъ отже не маємо рускихъ описѣвъ Бескидѣвъ, хочъ-бы ихъ маленькои части; тому я й не виненъ, що въ моѣмъ описѣ послѣдувавъ чужимъ писателямъ.

Горы, що назвали мы ихъ Бескидами, становлять тѣлько одну часть великои гѣрской громады, прозванои Карпатами. Карпаты складаються зъ двохъ широкихъ гѣрскихъ гнѣздъ, на пѣвнѣчнѣмъ западѣ одно, при устью рѣки Моравы, дотыкає середного Дунаю, на полудневѣмъ сходѣ друге, при Орсовѣ, до нижного Дунаю доходить. Довгій лукъ гѣръ, трета часть карпатской громады, лучить оба тѣ гнѣзда, обнимаючи широкими своими раменами угорску рѣвнину, выпуклою своею стороною вѣдграницаючи Галичину вѣдь полудневого западу. Той тѣлько лукъ насъ и обходить; вѣдь Попраду рѣки ажъ недалеко до жерель Золотой Быстрицѣ (на Буковинѣ) той лукъ єсть нашъ по обохъ своихъ бокахъ.

Имени загального, одностайного вѣнъ у народа не має; въ чужоземнѣмъ ученѣмъ свѣтѣ вѣнъ зовеся „лѣсистымъ карпатскимъ хребтомъ“ *). Мы взвичаилися звати его Бескидомъ, народъ же тѣлько одну его часть называє Бескидомъ — часть вѣдь Попраду до жерела Свѣчѣ (доплывъ Днѣстра въ Стрыйскѣмъ) и то лишъ хребетъ граничный. а загально зве его тѣлько „горами“. Я лишусь при принятѣмъ у насъ

*) Der karpatische Waldrücken.

назвиську „Бескидѣвъ“ (in plurali, щобъ вѣдрѣжнити вѣдъ там-того, частного имени).

Поздовжъ тягнутъся Бескиды бѣльшь 70-ти миль, середнои ширины мати будуть 10 до 15 миль, а въ найширшихъ мѣсяхъ наибѣльшь 20 миль лѣчучи вже и пѣдгѣря. Полуднева збѣчь Бескидѣвъ (идъ Угорщинѣ) есть коротша, стрѣмкѣйша, пѣвнѣчна (идъ Галичинѣ) плоскѣйша, ширша, дальше сягаюча въ край. Де горы высше пѣдносяться, тамъ вони вузшу мають пѣдставу, а де суть низшѣ, тамъ за те розсѣдаються широко; найширше розсѣлися у Низького Бескида, найнижшой части Бескидѣвъ (вѣдъ жерель Сяну до Попраду). Найвысше пѣдносяться Бескиды на своѣмъ полуднево-вехѣднѣмъ кѣнци, бо 6.000' надъ поверхню моря, а знижаються чимъ разъ бѣльшь идъ захови; Низкѣй Бескидъ сягае уже ледве до 3.000'.

Не треба Бескиды уважати за одинъ одностайный хребетъ. Противно, на першѣй поглядъ складаються вони наче-бъ зъ вѣддѣльныхъ громадъ и купъ, не полученныхъ нѣчимъ зъ собою. Тѣлько уважнѣйше изслѣдоване уявляє ихъ звязъ: осѣли вони на однѣй однолитѣй пѣдставѣ. На тѣй пѣдставѣ пѣдносяться насампередъ серединою цѣлого ланцюха головный хребетъ, котрый вѣдъ кѣнца до кѣнца иде угорскою границею и становить дѣль водный Вислы, Днѣстра и Прута зъ одной стороны, а середного Дунаю зъ другой. Вдовжъ по при него прилягають другѣ пасма, неконѣче всюды низшѣ вѣдъ него; мовъ его галузѣ, вѣдходять вони вѣдъ граничного пасма зразу на пѣвнѣчь або полудне, звертаються вѣдтакъ на пѣвнѣчный захѣдъ або полудневый вехѣдъ и кладуться рѣвнобѣжно по при него. 5—6 такихъ пасемъ по Галицкѣй и по Угорскѣй сторонѣ тягнесь по-при хребетъ граничный. Лучаться вони помѣжъ собою поперечными хребтами, котрѣ спадають часто дуже низко, а при тѣмъ всѣ побѣчнѣй пасма густо поперетинанѣй поперечными долинами и провалами, котрыми течуть рѣчки, и се надае имъ часто позѣръ вѣддѣльныхъ гѣрскихъ громадѣкъ; тѣлько спѣльна ихъ широка пѣдстава нерозрывно единить ихъ въ одну гѣрську цѣлѣсть.

Характеристичною чертою Бескидѣвъ есть импонуоча величъ тыхъ гѣръ въ ихъ цѣлости (не въ поодинокихъ частяхъ, якъ н. пр. въ Альпахъ), есть такожъ одностайна ихъ складня

(формація), въ котро́й, яко головна часть, переважае пѣско-
вець, якъ и густымъ лѣсомъ порослі хребты и верхи. Мѣсь
голыхъ, скалистыхъ не багато въ Бескидахъ; всего то́лько
що на правомъ березѣ Стрыя, въ околиці Болехова и села
Урича, и найвысшій верхи Чорной Горы; звичайно де зъ-за
высокости устають вже лѣсы, тамъ хребты и верхи покрыва-
ють зеленій полонины. Въ границу вѣчного снѣгу Бескиды
не досягають; але по тѣнистыхъ дебрахъ и обочахъ Чорной
Горы передержуеся снѣгъ шматами вѣдь зими до зими.

Въ два моря посылають Бескиды зберегаючіся въ нихъ
воды — въ Чорне и въ Балтицке море. Галицка збѣчь Бе-
скидѣвъ въ двѣ розличні стороны похилеся. Въ меншій, за-
ходній части збѣчь Бескидѣвъ на північь похила — рѣки
течуть зъ вѣдси на північь, идѣ Балтицкому морю. и зове-
ся зъ-за того ся похилѣсть Балтицкою. Друга. бѣльша поло-
виця Бескидѣвъ похилеся идѣ виходови, и вѣдь неи рѣки те-
чуть до Чорного моря; тымъ и зовеся ся похилѣсть Черно-
морскою. Обѣ тѣ половины Бескидѣвъ мають кожда свѣй вѣд-
рубный характеръ, котрый, чимъ дальше идѣ виходови й за-
ходови, тымъ выбитнѣйше на нихъ выступае. Граничнои точки
мѣжъ тыми обома характерами поставити не можна; яко пе-
рехѣдъ зъ одного характеру въ другій уважати можна часть
Бескидѣвъ межи жерелами Сянового доплыву Ославы а же-
релами Стрыя, доплыву Днѣстра. Въ свѣй части Бескидѣвъ при-
падае граница воднои области Днѣстра и Вислы, такъ зва-
ный Европейскій дѣлъ водный межи Чорнымъ и Балтицкимъ
моремъ, котрый проходить верхомъ „Бескидъ Великій“ (въ
селѣ Яворѣ на угорскій границі) и дальше иде на пів-
нічний вихѣдъ.

Бескиды на Балтицкій похилости (вѣдь Попраду по же-
рела Ославы) уже зглядною низшостою вѣдрѣжняються вѣдь
тамтои части; горы тутъ лагѣднѣйшій мають характеръ, хреб-
ты зъ долины пѣдносяться помалу й горою мають позѣръ
легко филиуючойся выжины. Хребты поперечні, що лучать
поодинокій поздовжній пасма, пѣдносяться выше, якъ на Чор-
номорскій похилости и прибирають позѣръ широкихъ лавъ.
Воды на такихъ хребтахъ и лавахъ задержуються довше и
бѣльше ихъ збираеся, такъ що часто забягнюють паровы и
плоскѣйшій обѣчь: тому зъ вѣдси и бѣльше рѣкъ вытѣкае,

якъ на психлости Чорноморскѣй. Рѣки, такъ якъ и на Чорноморскѣй похилости, плынуть наибѣльше поперечными долинами, котрѣ розходяться часто широко по обохъ берегахъ помѣжь горами. И поздовжныхъ долинъ прирѣчныхъ стрѣчаеся тутъ кѣлька, якъ именно долина Сяну вѣдъ Лиського до Мриголода и зновъ вѣдъ Дынова до Перемышля. Головный, граничный хребетъ всюды тутъ высшій вѣдъ прилягающихъ до него пасмъ и тягнесь, скрѣзь лѣсомъ порослый, крайною бучины и яворины, ажъ до Сяновой прирѣчки Ветлинки. Зъ вѣдеи зачавши, въ части переходнѣй, Бескиды зачинають помалу тратити свѣй дотеперѣшний характеръ и принимати властивости похилости Чорноморской. Коло села Смереки (надъ Ветлинкою) починаються вже першій полонины, знакъ, що горы значно пѣднеслися, бо полонины показуються тѣлько тамъ, де горы лѣсомъ не поросли, отже по-надъ горѣшною границею лѣсовъ*). Граничный же хребетъ тыхъ полонинъ не мае; тутъ, якъ и въ дальшѣмъ протягу, вѣнъ низшій вѣдъ побѣчныхъ пасемъ по обохъ его бокахъ. За те сѣ побѣчнѣ пасма, 2—3 по обохъ бокахъ мають полонины на собѣ. Дальше на вехѣдъ горы зачинають ставатися сухшими; хребты, до теперъ горою рѣвнѣй и лагѣднѣй, заострюються въ горѣ и дѣляться на поодинокѣ верхи, разъ круглѣ мовъ дзвоны, то зновъ кѣнчастѣй и стрѣмкѣй, мовъ копицѣй.

У верхѣвѣ р. Стрия уже въ цѣлости показуеся характеръ похилости Чорноморской. Поодинокѣ пасма близше стыкають-

*) Зглядною мѣрою высокости гѣрѣ може намъ бути ихъ рослиннѣсть. В. Поль назначае слѣдуючій границѣ рослинамъ (въ Татрахъ):

Горѣшна граница вѣвса	.	.	2400'	надъ пов. моря
"	"	сосны	.	" " "
"	"	бучины	.	3100' " " "
"	"	яворины	.	3200' " " "
"	"	ялицѣ	.	3500' " " "
"	"	смереки	.	4200' " " "
"	"	высокихъ шпильковыхъ		
		деревъ загалома	4600'	" " "

(Тутъ зачинаеся крайна полонинъ и корчодеревины).

Горѣшна граница корчодеревины 5600' надъ пов. моря

" " полонинъ . 6500' " " "

(Тутъ зачинаеся крайна моху и голыхъ скалъ). На полудневѣй збочи Бескидѣвъ сягають сѣ границѣ трохи выше.

ся до купы, не лишаючи мѣся на прирѣчній доплывы; ширшихъ позовжнихъ долинъ нема, одна тѣлько синевѣдска на устю Опору до Стрыя трохи значнѣйша. Обочѣ тутъ стрѣмкѣйшій и пороздираний въ сухій зворы, вода не збираеся на нихъ, а хутко збѣгае, и тому зъ вѣдси менше рѣкъ тече. Хребты выстають по-за горѣшну границу деревъ и зеленѣются полонинами, а въ горѣ кѣнчатся гострымъ гребенемъ або стрѣмкими верхами. Найширше въ край сягають полонины надъ р. Стриемъ, тутъ бо першій полонины зачинаються вже въ другѣмъ рядѣ гѣръ (вѣдъ Днѣстровой долины зачавши). Такій загальний характеръ задержують Бескиды вже до кѣнця, по за Буковиньску границу.

Вѣдъ жерель и правого берега Стрыя зачинаеся такъ званный Чорный Лѣсъ и тягнеся горами ажъ до Буковины. На верхѣвяхъ Свѣчѣ хребетъ граничный у народа перестаетъ зватися (Широкимъ) Бескидомъ и ажъ до кѣнця вже жадного спѣльного имени не мае; тѣлько поодинокій пасма и верхи называются власными именами. Граничный хребетъ пѣдноситься тутъ до высоты полонинъ, и тягнеся дальше вже по бѣльшѣй части краиною полонинъ и корчодеревины. Въ Станиславѣвскѣмъ и Коломыйскѣмъ горы чимъ разъ выше пѣдносяться и чимъ разъ дикшого набирають позору; стрѣчаються частѣйше вже голіи скалы, стрѣмкіи стѣны и утесы и кѣнчастіи верхи. Найвыше тутъ пѣдноситься Чорна-Гора своими девятьма верхами. За Чорною-Горою головный хребетъ иде дальше угорскою границею ажъ до границѣ Буковины; тутъ завертае въ Угры (въ столицю Марморешку) и кѣнчиться верхами Цифа и Шесуль, надъ берегами Золотои Быстрицѣ, межѣ границями Галичины, Буковины и Семиграду. Вѣдъ горы Цифы починаються Семиградскѣи горы, иншого складу, иншой природы, якъ нашѣи Бескиды; вони до насъ вже не належать. Зъ помѣжѣ верхѣвъ Бескидѣвъ, котрыхъ высота знакома, значнѣйшій тутъ выльчу, вѣдъ заходу зачавши: Галичъ (на граници Угорскѣи и Сяноцко-Самбѣрскѣи) 4.200 вѣденскихъ стѣпъ; Ополоникъ (надъ жер. Сяна) 3.212'; Бескидъ Великій (на граници Угорскѣи и области воднѣи Сяну и Днѣстра) 3.282'; Рускій Путь (въ селѣ Либохора) 3.924'; Пѣкуй (въ с. Кривка) 4.424'; Парашка (миля на пѣвнѣочный западъ Сколѣго) 3.998'; Менчѣвъ (межѣ Мѣзунемъ а

Свѣчею) 4.578'; Яйце (миля на всхѣдъ Свѣчѣ) 5.074'; Горганъ-Илемскій 5.127'; Попада (на граници Угорскѣй, надъ жер. Питросы) 5.491'; Грофу або Канюка (меже рѣками Молода и Питроса) 5.520'; Конецъ-Горгана (надъ жерелами западнои Быстрицѣ) 5.078'; Сивуля (надъ жерелами западнои Быстрицѣ) 5.732'; Чорна Клива (надъ жерелами всхѣднои Быстрицѣ) 5.428'; Форесокъ або Кукуль (надъ жерелами Прута) 4.861'; Говерля (одинъ зъ верхѣвъ Чернои-Горы надъ жерелами Прута) 6.487'; верхъ Чернои Горы надъ жереломъ Бѣлои Тисы 6.367'.

Закимъ покинемо Бескиды, мусимо ще розглянути и ту перехѣдну краину, котра въ складѣ и природѣ своѣй такъ близка Бескидамъ и такъ злучена зъ ними, що тѣлько въ звязку зъ ними и тѣлько яко ихъ продовжене представити дасться. Перехѣдну сю краину становить Пѣдгѣре. Незначною мовъ жолобиною вѣдѣляеся Пѣдгѣре вѣдъ властивыхъ гѣрѣ, а починаеся всюды тамъ, де гѣрскѣ рѣки пробивають въ горахъ остатный проваль и вступаютъ въ рѣвнѣйшѣ стороны. Такъ починаеся Пѣдгѣре надъ Сяномъ коло Перемышля, надъ Вигромъ коло Губникъ, надъ Стрвяхомъ коло Хирова, надъ Днѣстромъ коло Старого Мѣста, надъ Лѣмницею коло Сливки, надъ обома Быстрицами коло Солотвины и Надвѣрнои, надъ Прутомъ коло Делятина, надъ Пѣстинькою повыше Пѣстиня, надъ Черемошомъ коло Кутѣвъ, надъ Серетомъ (на Буковинѣ) коло Бергомета. Получивши отсѣй точки линією помѣжь собою, будемо мати границу Пѣдгѣря вѣдъ Бескидѣвъ. На Чорноморскѣй похилости Пѣдгѣре тягнеся на пѣвнѣчъ идъ Днѣстрови довгими а вузкими хребтами, вѣдѣленими одинъ вѣдъ другого прирѣками Днѣстра; вони терасами знижаються помалу и ажъ надъ Днѣстромъ стрѣмко спадають своими кѣнцями въ рѣвнину. Одна така Пѣдгѣреска галузь продовжаеся идъ всходови, розширяеся въ филіаету выжину, хребтомъ своимъ дѣлючи допльвы Днѣстра вѣдъ допльвѣвъ Прута, и тягнеся ажъ до Могилева на Днѣстрѣ. Межи Чернѣвцями и Хотиномъ (надъ Днѣстромъ) пѣдноситься вона найвыше и заростае буковыми лѣсами, вѣдъ котрыхъ Буковина свое имя веде. На граници меже Балтицкою а Чорноморскою похилостею Пѣдгѣре продовжаеся помѣжь Стрвяхомъ (допльвомъ Днѣстра) и Вигромъ (допльвомъ Сяну), двома згористыми

пасмами, котрі дальше лучаться зъ Подѣльскими и Волиньскими згѣрами и тому вже не належать до Подгѣря.

Розсмотривши Бескидъ и Подгѣре въ ихъ формахъ, пригляньмося теперъ ихъ природѣ, ихъ поверхнымъ и внутрѣшнымъ богатствамъ и плодамъ, якими вони чоловѣка обдѣлюють. Найвышій горы — то краина жерель, моху и пѣвнѣчныхъ ягѣдъ, краина пашныхъ полонинъ и лѣсовъ, жилище оленя, дика, медведя, дикой курки и орябка и хижихъ птахѣвъ. Ёдине богатство чоловѣка становить тутъ лѣсъ и паша. Зъ лѣса вѣнь сплавляе дерево плотами долѣвъ, а въ полонинахъ выпасае череды овецъ, рогатый товаръ и конѣ. Найкрасшій конѣ въ нашѣмъ краю (такъ-звана раса гуцулѣвъ) выховуе Гуцуль, найкрасшій товаръ Бойко въ околици Смержа. Недостатокъ учить тутъ чоловѣка промыслу и торговлѣ; вѣнь самъ вырабляе зъ вовны всю свою одѣжь, купить власными výroбами зъ дерева, вѣвцями и товаромъ. Довга, семимѣсячна зима, холодна и мокра весна, мрачне и мокре лѣто, погѣдна осѣнь — становлять характеристичнѣ цѣхи тои краины.

Въ межигѣрскихъ долинахъ и надрѣчныхъ провалахъ, якъ и въ высшихъ частяхъ Подгѣря (бо природа низшихъ его частей належить вже до рѣвинъ) природа помалу змѣняеся. Рослиннѣсть тутъ рѣзнороднѣйша; гѣрска рослиннѣсть, смерека, ялиця, букъ — остаються на обочахъ, а тутъ виростае вже ясень, дубъ, берестъ, вязъ и лѣщина, показуються вже першій березы, розводяться сады овочевѣй. И тутъ ще вѣе холодомъ вѣдъ гѣръ, росы тутъ багато и мраки, але весна о три тыжнѣ борше настае, якъ на сусѣдныхъ горахъ, а снѣгъ падае пять тыжнѣвъ пѣзнѣйше. Осѣнь тутъ погѣдна, зима вѣдмѣнна, мокра и зимна; така и весна. Лѣто горяче, и збѣже тутъ рано пристигае. Де рѣки ширшими и сплавными стають, тамъ звичайно по-надъ ними вже и ячменю бѣльше сѣють, але все таки збѣже выдатнѣйше на соломѣ, якъ на зерно. За те сѣножати тутъ краснѣй и дають найлѣпше на нашъ край сѣно.

Загляньмо ще й въ нѣдро нашихъ гѣръ; и тутъ пѣдъ землею ховаються скарбы, котрі тѣлько знати бы чоловѣкови добувати. Якъ сказано, становить пѣсковецъ (названный карпатскимъ) головну складову часть якъ Бескидѣвъ такъ и Под-

гѣря. Лежать въ нѣмъ великія поклады пожиточныхъ минералѣвъ и вытѣскають зъ него минеральнѣ воды. Изъ металѣвъ руда желѣзна найбогатѣйшае поклады, а то въ Станиславѣвскѣмъ, Самбѣрскѣмъ и Перемыскѣмъ; численнѣ гуты перераблѣють сѣ въ желѣзо, а зъ нихъ важнѣйшѣ въ Майданѣ, Мизуню, Сколѣмъ и Велѣжѣ. Зъ минералѣвъ паливныхъ найбогатѣйшими сѣ поклады сѣрки, що доказують жерела сѣрчанѣ на цѣлѣмъ Пѣдгѣрю, и поклады земного вугля (въ Коломыйскѣмъ и надъ Быстрицею), якъ и брунатного и смольного (на цѣлѣмъ Пѣдгѣрю). Найбѣльшимъ богатствомъ нашихъ гѣръ сѣ великія поклады соли, вздовжъ цѣлого Пѣдгѣря; жерель суровичныхъ найбѣльше находится на похилости Чорноморскѣй, а зъ тѣхъ значнѣйшѣ: Тырава Сѣльна, Старасѣль, Дрогобичъ, Солецъ, Стебникъ, Болахѣвъ, Долина, Калушъ, Росѣльна, Манява, Делятинъ, Молодятинъ, Княждѣвръ, Уторопы и Косѣвъ. Окрѣмъ того находится багато иншихъ ще властиво минеральныхъ жерель, якъ: сѣрчанѣ воды (славнѣйшѣ зъ нихъ въ Трускавцѣ, Роздолѣ, Юрѣвцѣхъ, Шклѣ, Любѣню, Немировѣ и Жабокрукахъ), воды щавовѣ (буркуть) въ Щавѣ, Ивоничу, Криници и Жабю. Найбогатѣйшѣ сѣ жерела нафты, мѣжъ котрыми важнѣйшѣ въ Нагуѣвичѣхъ (*Вид.*) (въ Самбѣрскѣмъ) и Слободѣ (въ Стрыйскѣмъ), значнѣ такожъ въ Тыравѣ Сѣльнѣй, Старѣйсоли, Трускавцѣ, Старуни, Печенѣжинѣ, Космачу и др., а найзначнѣйшѣ въ Бориславѣ коло Дрогобича.

Про угорську збѣчь Бескидѣвъ мало що бѣльше сказати дасться. О самѣмъ граничнѣмъ, спѣльнѣмъ хребтѣ вже говорилося въ попереднѣмъ. Сказано тежъ було, що, якъ по Галицкѣй сторонѣ, такъ само и по угорскѣй попри головнѣй хребетъ рѣвнобѣжно тягнуться бѣчнѣ пасма, и такои самои высоты. Такъ само вони, чимъ дальше на полудневѣй всхѣдѣ, высокостею пѣдносяться, а найвыше пѣднелися въ Марморошскѣй столицѣ, противъ галицкихъ найвысѣйшихъ гѣръ.

Пѣдгѣря властивого, такого просторного, якъ на пѣвнѣчнѣй сторонѣ Бескидѣвъ, на полудневѣй нема. Тутъ бо, якъ вже казалось, горы хутше и стрѣмкѣйше спадають въ рѣвинны, не терасами, якъ по Галицкѣмъ боцѣ. Тому тутъ меже рѣвинною а горами такои перехѣднои части, яку становить у насъ Пѣдгѣре, майже зовсѣмъ нема. Те, що тамъ Пѣдгѣремъ

зовеся, задержує цѣлкомъ ще гôрскій характеръ; именно же въ Марморошскôй столиці, ажъ по полудневу границу руского населеня, горы тримаються високо, а рѣки течуть тôлько вузкими поперечними провалами. Такимъ проваломъ тече Бѣла Тиса, якъ и ви прирѣки ажъ по м. Хустъ.

Межи рѣками Латорицею и Борсовою прилягає до Бескидôвъ гôрске пасмо иншої — вулканичної формаціи, хребтомъ на 1.200' высокимъ. Про дѣланє вулканичныхъ силъ въ сѣмъ пасмѣ свѣдчить (окрôмъ геологичної складнѣ) такожъ и кратеръ, названий тутъ Морскимъ Окомъ, а повный камѣня, яке викидають звичайно вулканы. Назвиско сихъ гôръ „Выгорлетъ“*) уважався такожъ за доказъ ихъ вулканичної природи; воно має нѣбы значити тôлько, що „выгорѣли“. Найвысшій верхъ сихъ гôръ, Варло, досягає 3.348'

Ростиннôсть на угорскôй збочи Бескидôвъ тота сама, що й на Галицкôй, тôлько-жъ границѣ высоты, до котрой сягають поодинокѣ ростины тутъ все о кôлька стôпъ выше лежать.

Сôльныхъ покладôвъ Угорска збôчъ тежъ має багато, особливо въ столиці Марморошскôй. Зъ помѣжъ жерель минеральныхъ Бардытѣске найзначнѣйше.

III.

Посередній горы Украины.

Окрôмъ Бескидôвъ, великихъ гôръ Украина не має. Тотѣ, про котрыхъ тутъ бесѣда, найвысшими своими верхами не досягають 1 $\frac{1}{2}$ тысячъ стôпъ. Становлять вони особный системъ, въ котрôмъ поодинокѣ пасма бôльше або меньше стоять въ звязи помѣжъ собою. Не всюды тая звязъ ихъ на першій позôръ видна; часто знижаються и зрôвнюються зъ пôдвышеною поверхнею рôвнины, и тôлько вôдъ часу до часу выбѣгають громадками въ высшій горбы. Але всюды можна слѣдъ ихъ выслѣдити по горбахъ и вôдвышененяхъ, що, мовъ

*) Такъ пишуть нѣмецкѣй географы. Слово се очевидно зопсоване, бо горы тѣ цѣлѣ въ рускôмъ краю, отже и имя ихъ, здаєся руске; — а що таке се „Выгорлетъ“?

ланцюхъ, лучать тѣ громады зъ собою. И зъ Бескидами лучиться той гѣрскій системъ и такимъ чиномъ выдаеся мовъ бы ихъ продовженою вѣтвою. Завязуеся тотъ вѣтвъ у Бескидѣвъ на граници Чорноморскои и Балтичкои похилости. Меже Стрвѣжомъ (доплывѣмъ Днѣстра) а Вигромъ (доплывомъ Сяну) вѣдрѣзуеся вона двома легкими пасмами вѣдъ пѣдгѣрскихъ хребтѣвъ. Оба — одно вѣдъ Хирова (надъ Стрвѣжомъ), друге вѣдъ Нижанковецъ (надъ Вигромъ) — простують идъ Городкови, лучаться вѣ одно пасмо и доходятъ до Львова, де трохи выше пѣдносяться. Одна вѣтвъ выбѣгае зъ вѣдси идъ полуночи, до Жовкви на правый бѣкъ гѣляку пустивши, тягнеея дальше на Янѣвъ, Немирѣвъ, черезъ границу, вѣ Люблинську губернію, де ширше розрослася и що разъ выше пѣднеслася. Головна-жъ вѣтвъ выходитъ насампередъ на полудневый вехѣдъ (идъ Давидову), дальше звертаеся на вехѣдъ идъ Яхторову, вѣ Золѣчѣвске. Вѣ серединѣ Золѣчѣвского округа, межи жерелами Серету и Стрыпы, доплывами Днѣстра, — Стыру, доплыву Припетѣ, и Буга, доплыву Вислы, дѣлится зновъ на два рамена. Одно незначною выжиною звертаеся на пѣвнѣчь, яко продовжене дѣлу водного Европейского, и тягнеея меже доплывами Буга и Припетѣ, дальше черезъ Литву вѣ Московщину, де зъ выжиною Валдайскою лучиться и нашому Днѣпрови початокъ дае. Друге рамя иде на вехѣдъ — на Гологоры, Бѣлокамѣнь, Пѣдгѣрцѣ и входитъ вѣ Россійске царство помѣжъ Кременцемъ и Владимиромъ Волинскимъ. Тутъ дѣлится зновъ на двѣ вѣтви. Одна вѣтвъ иде на вехѣдъ полудневымъ краемъ рѣвини Припетеской, пѣдвыешаеся при м. Староконстантиновѣ, пускаючи вѣтви на пѣвнѣчь идъ Припети, помѣжъ рѣками Стыромъ, Горинею и Случею; вѣдъ Староконстантинова переходить вона вѣ високу площину и ажъ пѣдъ Кіевомъ зновъ выбѣгае вѣ горы. Друга вѣтвъ звертаеся на полудневый вехѣдъ идъ Бѣлозерцѣ, де принимае характеръ гористого пасма зъ широкимъ хребтомъ и высотой до 1.120', и тягнеея дальше идъ м. Межибожу. Зъ вѣдси однимъ раменемъ иде на вехѣдъ, поза р. Богъ; другимъ звертаеся идъ Каменцеви и товаришитъ вѣдтамъ вже дальше Днѣстрови до м. Ямпѣля, а одною галузею ажъ до р. Ягорлика. Вѣдъ Ямпѣля звертаеся се рамя на вехѣдъ, на гранітну пѣдставу, котра вѣ Ямпѣль Днѣстеръ перейшла, — переходить Богъ, де такожъ меми Олѣвѣнолемъ

и Вознесенськимъ пороги творить, лучиться потѣмъ зъ попереднымъ вехѣднымъ раменемъ, що вѣдь Межибожа пѣшло по-за Богъ пѣвнѣчнымъ бокомъ, и досягае Днѣпра понизше Катеринослава. Тутъ скалистыми гранітними лавами (порогами) переходить Днѣперъ и тягнесь зъ Днѣпромъ на вехѣдъ, дальше на вехѣдъ пѣвнѣчный.

За Днѣпромъ, окрѣмъ сего пасма, ще одно иде зъ пѣвнѣчной части Курской губерніи на полудне, полудневый вехѣдъ, потѣмъ на полудневый западъ, и дае початокъ рѣкамъ. Оцѣ, Соснѣ, Сеймови и др. Оба пасма по тѣмъ боцѣ Днѣпра не творять вже гѣръ, а тѣлько горбоваті згѣря, и тѣлько надъ рѣками стаються стрѣмкѣйші.

Що до геогностичной складнѣ въ посередныхъ горахъ Украины, треба розрѣжнити двѣ части. Горы въ Галичинѣ, вѣдь Бескидѣвъ почавши, дальше въ Волинськѣй губерніѣ, по жерела Случѣ, вѣдтакъ полоса идуча зъ Волинѣ на полудневый вехѣдъ черезъ Подѣле здовжѣ Днѣстра ажъ по Ягорликъ — въ головнѣй части складаються зъ пѣсковця, вапняку, крейды, илу и глины, суть такъ званої новѣйшой формаціи. Замѣтною появою въ сихъ горахъ суть печеры, обвѣшані часто малыми сталактитами. Печеру таку має гора Почаѣвска; найбѣльше-жъ ихъ стрѣчаемо въ скалахъ по-надъ Днѣстромъ и коло м. Могилева має одна така печера 240 □' обѣму, а 12' высоты. Въ такѣй-же печерѣ пѣдъ Илашовицями уряджеиа церковь; и пѣдъ с. Ладовою въ такѣй печерѣ выкована церковь — старый дуже археологичный забытокъ Подѣля; пѣдъ Китайгородомъ выплыває зъ подѣбної печеры жерело и творить, спадаючи зъ неї, красный водоспадъ; тоже и въ печерѣ въ Кривчику. Надъ Ягорликомъ кѣнчиться довге тото пасмо; тутъ єго послѣднї выпускки спадають въ херсоньску низину.

Друга часть гѣръ посередныхъ, вѣдь правого берега Случѣ зачавши — на Волинѣ, а вѣдь Межибожа надъ Богомъ и Ямпѣля надъ Днѣстромъ — на Подѣлю и дальше на вехѣдъ — вся тѣта часть гѣръ спочиває на пѣдставѣ зъ граніту (такъ званої первѣеної формаціи), котра горамъ симъ надає особнѣйный характеръ. Вони въ рѣвнинахъ пѣдносяться легкими горбами, але надъ рѣками выстають стрѣмкими, голыми скалами понадъ береги.

Меже значні́йшими высокостою точками посередніхъ гôръ найвысшій: Гора Замкова вô Львовѣ 1.236'; Чортова Скала (въ Лѣсеницяхъ пôдъ Львовомъ) 1.303'; Лыса Гора (въ Сасовѣ въ Золочѣвскôмъ) 1.338'; Высокій Камѣнь (въ Голубинѣ, надъ жерелами р. Серета) 1.380'; горы въ Пôдкаменѣ (въ Золочѣвскôмъ) 1.398'; Кавенчинъ (въ Замойскôмъ уѣздѣ, Люблинской губерніи) 1.088'; Гута (Красноставского уѣзда, Люблинской губерніи) 1.095'; Бѣлозерскіе горы (въ Кременецкôмъ уѣздѣ, Волинской губерніи) 1.120'; коло села Кривочинцѣ (на граници Волинской и Подôльской губерній) 1.155'; при м. Фелшьтынѣ (Проскурôвского уѣзда, Подôльской губерніи) 1.159'; при с. Тучи (Бердычôвского уѣзда, Кіевской губерніи) 1.055'; м. Кіевъ (Старый) 651'; гора Кременецъ (въ Харкôвскôй губерніи надъ берегомъ р. Донця) 800'.

IV.

Плоска часть Украины.

Що не лѣчиться до гôръ Украины, належить до єи рôвнинъ. Рôвнины становлять наибôльшу, головну часть Украины.

Сходячи зъ граничного хребта Бескидôвъ, по тôй и по сѣй сторонѣ, стрѣчаємо насампередъ маліе гôрскіе долины. Звычайно суть то вузкіе, поперечніе провалы, котрыми течуть рѣки. Говорили мы про нихъ вже при Бескидахъ; тутъ перейдемо вôдразу на ширшіе долины, котрі зъ того и зъ сего боку розтягнулись по пôдъ Бескидами.

По угорекôй сторонѣ Бескидôвъ простираєся вôдъ ихъ пôднôжя зачавши далеко ажъ по захôдній Карпаты и по лѣсь Баконьскій на правôмъ березѣ Дунаю, велика Угорска рôвина. Низька и рôвна поверхня и просторіе степы (пусты) травомъ поросліе суть характеристичными чертами вехôдной єи половины; стрѣчаються такожъ великіе обшары пѣскомъ засыпаніе, а надъ рѣками великіе мочары. На руску крайну припадає зъ неї тôлько маленька частина, помѣжъ Бескидами, горѣшною Тисою и Лаборцою.

По Галицкѣй сторонѣ Бескидѣвъ за чергою обграничили Подгѣре долины: Прутова на полудневѣмъ всходѣ, потѣмъ вѣдъ устя рѣчки Товмачика въ Днѣстеръ зачавши, Днѣстрова, а дальше за дѣломъ воднымъ, на пѣвнѣчнѣмъ заходѣ Сянова долина.

Прутова долина тягнесь вѣдъ Делятина зачавши, де Прутъ зъ поперечного провалу выходить, зъ разу на всхѣдъ, скручусея вѣдтакъ на всхѣдъ полудневый, розширяея значно вѣдъ Буковиньской границѣ, де зъ нею долина Черемоша зливаея, выгинаея, зъ Буковины выйшовши, ще бѣльше на полудневый всхѣдъ и зливаея вѣдтакъ зъ великими Волоскими рѣвиннами. Вѣдъ полудня замыкае еѣ Подгѣре, на пѣвнѣчь выжина меже Днѣстромъ а Прутомъ, Межерѣчемъ названа. Почва Прутовой долины складаея зъ частей наплывовыхъ и сприяе въ своѣй середнѣй и низшѣй части въ высокѣй степени управѣ збѣжя, оссбливо кукурудзы, буракѣвъ и тютюну.

Днѣстрову долину замыкае на пѣвнѣчь головной дѣлъ водный и обочѣ Подѣльской выжины, на полудне Подгѣре и спѣмнене вже Межерѣче. Зачинаея властива Днѣстрова долина коло Старого Мѣста и тягнесь идъ полудневному всходуви. Меже Розвадовомъ а Розгѣрчемъ розширяея долина, злившиися тутъ зъ долиною Стрыя; тутъ вона и найширша, тримаючи въ поперекъ 7 миль. Звузилася долина значно коло Галича, але коло Бзуполя ще разъ розширяея и кѣнчиться коло Нижнева, протягнувшиися вздовжъ на 21 миль. Тутъ коло Нижнева, зъ одного боку выжина Межерѣчня, зъ другого Подѣльска зблизжилися до себе и черезъ Днѣстеръ начебъ собѣ подали руку; зъ вѣдеи вже Днѣстеръ тѣлько узкимъ проваломъ пробивае собѣ дорогу помѣжъ стрѣмкими стѣнами выжинъ. Якъ вже по тоцѣ Днѣстра пѣзнати, знижаея Днѣстрова долина вѣдъ пѣвнѣчного заходу идъ полудневному всходуви: на своѣмъ початку (коло Старого Мѣста) высокою вона 900' надъ пов. моря досягае, а коло Маріямполя вона має 700'. Долина, видко, не дуже низька; вонажъ тѣлько въ порѣвнаню зъ окружающими еѣ выжинами показуея долиною. Почва долины плодородна, складаея въ головнѣй части зъ наплывовой глины, илу и черноземлѣ, а мѣсцями перетягнѣна жилами пѣску и торфовыми покладами. Цѣла долина выставлена на частѣ заливы Днѣстровыхъ водъ, и мабуть сѣ за-

ливы потворили въ еи горѣшнѣй части широкѣ багнища и болота, такъ именно коло Конюшокъ и Долубова, по правѣмъ березѣ Днѣстра.

Главный дѣлъ водный вѣдѣляе долину Днѣстрову вѣдѣ Сяновой долины. Розстелилася Сянова долина на пѣвнѣчный захѣдъ вѣдѣ тамтои, по обохъ берегахъ Сяна, помѣжъ головнымъ дѣломъ на полудневѣмъ вехѣдъ, тымже дѣломъ и Пѣдгѣремъ на полудне, а гѣрекою галузею, идучою вѣдѣ Львова въ Люблинску губернію, на вехѣдъ и пѣвнѣчнѣмъ вехѣдъ. Долина Сянова зачинаеся вже глубоко въ горахъ, але по Дынѣвъ вона ще чисто гѣрека, поперечна долина, а по Перемышль ще стиснена пасмами Пѣдгѣря. Вѣдѣ Перемышля вона значно вже широка, розширяеся вѣдтакъ ще бѣльше и зливаеся наконецъ зъ широкою долиною Вислы. Поверхня еи лежить 400' надъ пов. моря, але естъ на нѣй и высшѣ становиска. Въ великѣй части долина ся пѣдмокла; особливо-жъ надъ долѣшнымъ Сяномъ тягнуться по обохъ сторонахъ мокрѣй луги и багнища. У вехѣднѣй и пѣвнѣчнѣй части мае вона доволѣ и пѣскѣвъ

На пѣвнѣчный вехѣдъ вѣдѣ Сяновой долины, вѣдѣлена вѣдѣ неи Люблинскими горами, зачинаеся долина горѣшного Буга, котра тягнешеся вѣдѣ сихъ гѣръ на полудне и вехѣдъ до головного дѣлу водного, а на пѣвнѣчъ по-за Холмъ, до м. Опалина. Поверхня еи лежить 400—700' н. п. м. Еи середна часть глинкавата, часть пѣвнѣчна и полуднево-захѣдна пѣсковатѣй, полуднево-вехѣдна мае черноземлю дуже плодородну, знакому пѣдъ назвискомъ Белзскои.

Тѣлько низькѣй хребетъ головного дѣлу водного вѣдмежуе головну рѣвнину вѣдѣ низины Припетѣ. Звуть еѣ, сю низину, звычайно Полѣсемъ. Полѣсе займае сторону рѣвну, низьку, покрыту незмѣренными багнами и дрѣмучими лѣсами меже Днѣпромъ и Тетеревомъ на вехѣдъ, дѣломъ воднымъ на захѣдъ, а горбатыми стоками Волинскаго пасма посередныхъ гѣръ на полудни; серединою тече рѣка Припетѣ лѣвниво по рѣвнѣй рѣвнинѣ. Такъ вона, якъ и еи прирѣвки мають низькѣй береги; тому ихъ воды, не маючи и такъ вже жадного спаду, часами широко по-за береги розливаются и творять бездоннѣй багнища, котрѣй на веснѣ перемѣняються въ истнѣй озера и спинають мѣсяцами прохѣдъ зъ одного села въ друге на два

мѣсяцъ и бѣльше. Цѣлу Полѣску долину покрывають утворы новѣйшій, наплывовій: глина, иль, вапнякъ и туфъ, поклады торфу и высокій насыпы пѣскѣвъ. Почва ся до управы збѣжа зовѣмъ нездала, и рѣля тутъ жителямъ мало приносить пожитку; бѣльше хѣсна дае имъ тутъ лѣсъ и луги. Полѣсе займае повздовжь краю бѣльше якъ 60 миль, въ ширшь декуды на 11 миль.

Чимъ дальше на полудне вѣдъ Припетъ, зачинае рѣвина пѣдвышати ся; лѣсы рѣдѣють, пѣски гублять ся пѣдъ зеленымъ покровомъ, багнища осушають ся и замѣняють ся въ плодороднѣй нивы, а земля, доси цѣлкомъ рѣвна, вырастае въ незлѣченѣй горбы, додаючи сторонѣ розмаитости и весельшого позору. Бѣтъ то переходъ зъ Полѣской долины до выжины Украиньско-Подѣльской, а переходъ сей становить полуднева часть Волянѣ. Горбы пѣдростають що разъ выше, ажъ на полудневѣмъ краю Волянѣ пѣдносять ся въ горы, що то, якъ знаемо, зъ Галичины на вехѣдъ до Кіева тягнуться. Та горбата поверхня становить головну властивѣсть Волянѣской площины. Волянѣ вѣдзначае ся надзвычайнымъ богацтвомъ и рѣжнородностею минералѣвъ. Головну, найнизшу верству становить тутъ на вехѣдъ вѣдъ Иквы и долѣшнои Случѣ гранітъ, на захѣдъ вапнякъ, котрый добувши ся зъ землѣ на верхѣ, творить спѣмнене пасмо гѣръ. Гранітъ показуе ся на поверхности тѣлько надъ рѣками и, творячи живописнѣй скалы, додае особлившой красы тутешнымъ надрѣчнымъ сторонамъ. Въ гранітъ находят ся звычайнѣй гранаты и опалѣ. Зъ пожиточнѣйшихъ минералѣвъ стрѣчають ся: земля порцелянова въ Звягельскѣмъ уѣздѣ; камѣнь лѣтографичный въ с. Куньчѣ; руда желѣзна на пѣвнѣчнѣй Волянѣ, въ Луцкѣмъ уѣздѣ, пѣдъ Корцемъ, надъ Тетеревомъ, надъ Случею. Пѣдъ с. Кропивною выдае руда 66% желѣза; тутъ є и гута, и виробляють начиня зъ желѣза. Бурштинѣ находится на Волянѣ меже Луцкомъ и Рѣвнымъ, графітъ надъ берегами Случѣ, въ с. Бѣльчакахъ, торфъ стрѣчае ся въ части пѣвнѣчнѣй, вздовжь Полѣся, и надъ Горинею и Случею. Верхню почву на Волянѣ становить въ части пѣвнѣчнѣй иль, глина и пѣски, до управы не дуже зѣбнѣй; полуднева часть покрыта черноземлею и єсть дуже плодородна.

Перейшовши широке пасмо горбѣвъ и гѣръ Волянѣскихъ

виходимо на високо положену площину, котру становить выжина Українсько-Подільска. Водъ головного дѣлу водного, тамъ де зъ него витѣкає на північъ Стырь и Бугъ а Серетъ зъ другими допливами Дністровыми на полудне, дальше на полудни водъ долины Дніпровой и середного Дністра, тягнєся выжина Українсько-Подільска на вхѣдъ идъ Дністрови; на північъ єѣ обграницає пасмо гѣрке, идуче черезъ Волинь идъ Кієву, на полудне такожь одно гѣрке пасмо идуче водъ Дністра идъ Дніпровымъ порогамъ. Найвыше піднеслася поверхня выжины на північно-заходнѣмъ краю, меже жерелами Серета, Богу и Тетерева. Зъ водєи похилєся она въ загалъ на полудне зъ побѣчнымъ похиленємъ на вхѣдъ, идъ Дніпрови. Похиленє тєє въ части полуднево-вхѣднѣй (меже Дніпромъ а Богомъ) доразнѣйше, якъ на полуднево-заходнѣй стронѣ (меже Дністромъ а Богомъ, на Подѣлю); такъ коло Махнѣвки сягає выжина до 750' и спадає вже коло Уманя на 200', противно-жъ въ части межи Богомъ а Дніпромъ выжина ажъ надъ Кодымою значно знижаєся.

Українсько Подільска выжина становить въ загалъ рѣвну, одностайну, горами не перервану рѣвнину, и коли де знижаєся або підноситься. то такъ лагѣдно и помалу, що того на око не піднати. Только текучѣ нею рѣки попорѣзували въ нѣй глибокѣ „яры“. Яры єѣ и рѣвна поверхнѣсть становлять головный выразъ Українсько-Подільскои выжины. Станувши посередъ тои рѣвнины, якъ далеко окомъ сягнешь, не узришь тѣлько поля, збѣжемъ засѣянѣ, або луги (сѣножати) степовѣ, — тѣлько дєсь на краю виднокруга синѣються гаѣ. Але пройдешь кусєнь тою одностайною стороною, разомъ урвалася тобѣ рѣвнина глибокимъ яромъ и передъ тобою розточиться образъ цѣлкомъ вѣдмѣнной стороны. Серединою глибокого яру тєче рѣка; по-надъ рѣкою розложилися села; сады и гаѣ пнуться до горы обома берегами яру; до рѣзняличности образу причиняються ще й скалы и горбы по-надъ рѣкою. Инсдѣ буває такѣй яръ и на миль вѣ ширь и бѣльше; а що вже долины Дніпра и Богу, котрѣ суть лише великими ярами, то єѣ вже становлять цѣлый свѣй особный свѣтъ, цѣлкомъ вѣдрубный водъ одностайной выжины. Въ ярахъ и климатъ иншѣй; въ яры ховаються села водъ острого вхѣдного вѣтру, що вѣє все отвертыми рѣвнинами выжины. Перейдешь яръ и

выйдешъ по другомъ боцѣ берегомъ зновъ до горы; на горѣ зновъ тебе окружае незмѣренна, здаея, рѣнина.

Граніть становить найнизшу пѣдставу вехѣднои бѣльшой половини Подѣльско-Украиньскои выжины; въ захѣдной, меншѣй половинѣ творить ту ю пѣдставу пѣсковецъ и вапнякъ; самоюжъ серединою выжины, вѣдъ жерель Стыру и Иквы ажъ до Днѣпра понизше устя р. Тясмина, тягнеея такожъ довгѣй и вузкѣй пскладъ вапняку. На тѣй найнизшѣй пѣдставѣ граніту, пѣсковця и вапняку лежить верства утвѣдовѣ третичныхъ (tertiär), а поверхъ сихъ верства утвѣдовѣ старшихъ наплывовыхъ, именно-жъ глина. Послѣдню, верхню верству творить формація наплывова новѣйша, котра становить въ головнѣй части о плодородности землѣ; вона-жъ тутъ — въ переважнѣй части — чиста черноземля. Черноземля тая покрывае Подѣле (часть захѣдну Украиньско-Подѣльскои выжины, меже Днѣстромъ а Богомъ) одностайнѣйше и глубше, якъ вехѣдну половину (Кѣвску губернію). Въ Кѣвскѣй губерніѣ пѣвнѣчна частина выжины покрита переважно глиною, змѣшаною зъ пѣскомъ, або самымъ пѣскомъ; мѣлкимъ пѣскомъ покрятѣ такожъ береги кѣлькохъ прирѣкъ Боговыхъ (именно долина р. Собѣ), берѣгъ рѣки Днѣпра въ полудневѣй части Кѣвскои губерніи и сторона по лѣвѣмъ березѣ р. Тясмина, около м. Смѣлы, де вырубано лѣсъ сосновый. Все остальне — черноземля. Сѣножатеи має Подѣле мало; за те вехѣдна половина Украиньско-Подѣльскои выжины має ихъ два роды; луговѣй, по-надъ рѣками, въ пѣвнѣчнѣй, а степовѣй въ полудневѣй части. Въ минералы выжина не такъ богата, якъ Волинь, хочъ и тутъ е ихъ ще досыть. Граніть естъ, якъ знаемо, на цѣлѣмъ майже обшарѣ выжины, — найкрасѣй Уманьскѣй; находятяся порфѣры, опалѣ бѣлы и жовтѣ; такожъ земля порцелянова коло Махнѣвки и Уманя и надъ Синюхою (допл. Богу); камѣнь літографичный на Подѣлю; торфъ надъ декотрыми Подѣльскими рѣками Жерела сольнѣй показуютьяся въ Мукшѣ (уѣзда Каменецкого) и въ Соколѣ; жерело салітрове въ Каменци. Салітра показуея на Подѣлю, де въ горячу пору осѣдаея бѣлымъ порошкомъ по оранихъ скибахъ и кертвинахъ.

За Днѣпромъ выжина зновъ пѣдноситья зъ долины, та вже не такъ високо; тутъ вона за те ширше сягае на пѣв-

ночь. Водъ північної части Курекої губерніи, де выжина піднеслася найвыше, простираєся вона на західъ до Днѣпра, на полудне по лінію порогівъ, черезъ полудневый край Чернигівскої губерніи, Полтавску и Харківску. И тутъ рѣвна рѣнина тягнєся водъ Днѣпра по Донъ, перервана декуды хіба невеликими лѣсами. На глинястої або пѣсчастой підпочвѣ лежать верства товстої черноземлѣ, чимъ дальше на полудне, тымъ грубша и чистѣйша. Въ північній части выжины черноземля ще перемѣшана зъ глиною и пѣскомъ. Чистый, сыпучій пѣсокъ або суглинокъ залягають вузкими полосами береги рѣкъ, именно-жь пѣски на лѣвѣмъ березѣ Оскола и Донця при стоцѣ рѣкъ Усожа и Свавы, на берегахъ Днѣпра, Ворсклы, Псѣла. Особливо плодородною єсть земля въ полудневѣй части Полтавскої и Харківскої губерній, де вона ґноєня не потребує, хіба тѣлько підъ коноплѣ та тютюнѣ. Луги на выжинѣ по лѣвѣмъ боцѣ Днѣпра такъ само, якъ на Волинсько-Подѣльскої, въ північній части бѣльше надрѣчній, въ полудневѣй бѣльше степовѣ, зъ травою иногдѣ 2 аршини высокою; выпасаються на нихъ стада овецъ и коней и воли чумацкѣй.

Въ минералы ся выжина бѣднѣйша тамтої, половина-жь захѣдна бѣднѣйша всхѣдної. Въ Харківскої губерніѣ суть поклады крейды, надъ берегами Донця пѣсковецъ сивый и зеленковатый; поклады дуже доброго вугля камѣнного лежать надъ Донцемъ и Осколомъ, въ уѣздѣ Изюмскѣмъ; коло Изюму стрѣчаєся кремѣнь. Соли добували давнѣйше багато зъ озеръ коло мѣста Славянська Рѣпного и Сольного. Салітра збираєся на старыхъ кѣпцяхъ и городищахъ.

Такъ перейшли мы цѣлу выжину, простирающуюся зъ малыми перервами водъ Днѣстра по Донъ, а водъ Припетѣ и Десны по Днѣстровѣй и Днѣпровѣй пороги.

Якъ по лѣвѣмъ боцѣ Днѣпра продовжаєся выжина Украиньско-Подѣльска, такъ и низина Полѣска переходить на лѣвый бѣкъ Днѣпра; тутъ въ північній части Чернигівскої губерніи за Десною простираєся низина пригадуюча инодѣ позоромъ своимъ низину Припетѣ, — надъ Десною и Днѣпромъ тягнуться пѣсковѣй полосы, багато рѣкъ розливаєся тутъ по-за береги въ мокрѣй луги, а два північній уѣзды губерніи

Чернигѣвскои (Мглинскій и Суражскій) покрыті пѣскомъ и зарослі великими лѣсами.

Выжина Украиньско-Подѣльска, по тѣмъ и по сѣмъ березѣ Днѣпра похиляеся, якъ знаємо, незначно на полудне; на своѣй полудневѣй граници спадає вона виднѣйшимъ берегомъ въ низину, що пѣдъ нею простерлася (100' н. п. м.) ажъ по Чорне море, а вѣдъ Днѣстра по Азовске море и дальше геть ажъ до Кавказкихъ гѣръ. Наче широке побереже, обѣймає ся низина лукомъ Чорне море и зѣ-за того называєся вона Чорноморскою низиною. — По березѣ, котрымъ Подѣльско-Украиньска выжина въ низину Чорноморску спадає, поросли послѣдйй бѣльшй лѣсы; зѣ вѣдти вже въ цѣлѣй Чорноморскѣй низинѣ лѣсовъ не має, хибѣ штучно засадженй поменшй гаѣ. Тутъ степъ зѣ своими буйными травами взявъ перевагу надъ лѣсами и рѣлею; бѣльша половиця землѣ тутъ степомъ, зѣ травою вѣ-хлопа високою. Верхню верству земну становить тутъ такожъ чорноземля, але чимъ дальше на полудне, тымъ вона тонша, надъ берегами Чорного моря уступає чорноземля зовсѣмъ передъ пѣскомъ; пѣсчѣна полосѣ тягнєся вѣдъ Днѣстра берегомъ Чорного моря за Днѣперъ, а за Дрѣпромъ вона розширяєся ще бѣльше меже лѣвымъ берегомъ Днѣпра и Азовскимъ моремъ.

Почва тутъ, поки сягає чорноземля, плодородна, якъ и на выжинѣ, але частѣ посуха нищить плоды на полѣ.

Климѣть змѣнчивый; въ лѣтѣ великй спеки, а зимою великй морозы и бурѣ.

Весѣле въ Котузовѣ.

(„Правда“, рік III. 1869, чч. 32—39).

I. Весѣльный часъ.

У насъ, въ Котузовѣ *) отъ якъ обходятъ весѣле. Весѣле, якъ знаєте, справляють лишъ въ мясницѣ **): або въ „зимній мясницѣ“ (меже Рѣздвомъ, властиво Гюрданѣмъ, а великимъ постомъ), або въ „теплій“ (меже Великоднѣмъ, вл. Провѣдною недѣлею, а Петровкою), — або въ „великій мясницѣ“ (меже Маткою Божою а Пилиповкою). Въ мясницѣ меже Петровкою а Маткою Божою ***) (въ Червню и Липцю) нѣхто весѣль не справляє; бо саме тодѣ жнива, часу нема веселитися. А и не черезъ весь часъ другихъ мясницъ наручно весѣля вѣдбувати: отъ примѣромъ въ великій мясницѣ ледви хто заразъ по першій Матцѣ Божій весѣле починати буде; часъ тодѣ такий-же пильный, якъ бы и въ жнива: звозять збѣже, орють, сѣють. Першій весѣля бувають десь ажъ о Чеснѣмъ Хрестѣ; бувають и борше; инчій-жъ чекають ажъ десь до Покровы, коли вже вся робота въ полѣ скѣнчиться; зновъ инчій ажъ до зимы, коли продатуть збѣже. Такъ и въ теплій мясницѣ весѣля зачинаються, ажъ коли вже въ полѣ оброблять, обсѣють, — десь о Зеленыхъ Святахъ. Не багато жъ бо й е та-

*) Котузовъ, сельце въ Пѣдгаецкѣмъ повѣтѣ, въ околѣ давнѣйше Барезаньскѣмъ, — тамъ де сей зъ Тернопѣльскимъ и Чортковскимъ стыкаеся; а и граница Станиславѣвского не далеко. *Прим. авт.*

**) Въ Котузовѣ кажутъ: мѣсницѣ, такъ якъ кажутъ: рѣсний, щѣсте *Авт.*

***) Въ текстѣ хибно напечатане „Пилиповкою“. *И. Ф.*

кихъ скорыхъ, женитися або вѣддавати въ теплѣ мясницѣ, коли вже передновинокъ доскуляти зачинає. Трапляються о тѣй порѣ весѣля лише у богачѣвъ. Що менче маючій, то жде зъ весѣлемъ до осени або до зими. Тымъ то и приповѣдка: „богачъ якъ женитися, то и нѣчь коротша (въ пѣзну весну), а бѣдному то и нѣчь довша“. Довша нѣчь тымъ, бачите, гѣрша, що бѣльше свѣтло коштує, тай бѣльше дечого минеться. Найбѣльше весѣль у насъ въ „великій мясницѣ“, бо тогды и бѣдный продавши збѣже, має зъ чого весѣле починати *).

II. С в а т а н ь.

Довго ще передъ весѣлями, въ пѣсть, ходять вже чутки по селу про рѣжнїй сватаня. „А той до тои пѣслався, а сею сватає той, а тота й тота мала вже четверо старѣсть, а онъ тота сему вѣдповѣла“. Отъ таке собѣ шепчуть вечерами дѣвки мѣжъ собою, а парубки та то такой голосно говорятъ.

До сватаня просить парубокъ одного лишь старосту, звичайно вже старшого, поважного господаря, свояка або и чужого, розумѣея жонатого.

Идутъ вони оба, кварта горѣвки въ кишени, — до хаты дѣвчины; парубокъ лишаєся пѣдъ хатою, а староста иде до середины. (Дѣея се звичайно вечеромъ). Якъ и що вѣнъ тамъ говорить? не скажу; але коли дѣвчины не хотятъ вѣдати, то просто не вѣдкажують „нѣ“, але такъ кажуть: „вона ще недоросла, най ще при при насъ побуде“, або: „най вамъ Богъ дає зъ инчої стороны, а намъ зъ инчої“. Коли жъ рѣшущо не можуть сказати, то кажуть: „Прийдѣть, прийдѣть инчимъ разомъ, най мы порадимося“ и т. д.

И староста зновъ приходить зъ фляшкою горѣвки. Парубка, коли не вѣдповѣдають ёму, кличуть у хату, а вѣнъ и кладе на стѣлъ горѣвку и частуються. Буває, не все згодяться обѣ стороны вѣдъ разу, неразъ про „вѣно“ довго торгуються. Тодѣ староста зъ парубкомъ частенько зъ горѣвкою заходять

*) Въ инчихъ сторонахъ, де н. пр. садять тютюны, буває въ зимнїй мясницѣ весѣль бѣльше; бо тамъ тодѣ (к. Рѣздва) дѣстають грошѣ за тютюнъ, якъ отъ коло Монастырискѣ. *Лет.*

вечерами до хаты дівчини. Коли жь о всѣмъ стане згода, то змовляються про весѣля, и тогдѣ молодой дає на заповѣди попови *).

За той часѣ, коли заповѣди голосяться, лагодяться до весѣля у молодого и въ молодой, — бо окреме весѣля у нѣго, а окреме у неї, — продають збѣже чи тамъ що, мелють муку на короваї, купують горѣвки, зарѣжуть якъ що тамъ мають, — ажъ ось надѣйшла тая пятнонька Божа, коли звичайно весѣлє зачинаєся.

III. К о р о в а й.

Въ пятницу виходить молода зъ дружками **) за барвѣнкомъ до лѣса, а беруть хлѣба и горѣвки, щобъ побережника почастувати. До дому до неї сходятся тымчасомъ сусѣды, печи короваї. Выробляючи ёго, въ пѣчъ саджаючи, и виймаючи, приспѣвають:

1. ***) Стелисє ****) барвѣнку у лѣску,
Родисє пшенице на пѣску.
Ой, годѣ, годѣ пшенице
А въ чистѣмъ полю гуляти,
А сѣмъ лѣтъ въ стозѣ лежати:
А часѣ изъ тебе короваєцъ плескати.
2. А въ нашѣмъ короваю
Водице изъ Дунаю,
Мукице (вѣдъ „мука“) изѣ Львова,
Пекарочка зъ Кракова.
3. Коровайная пара (2)
По припѣжку се грала,
Въ пѣцъ заглядала,

*) Вѣдъ коли стане згода, молода ходить въ квѣткахъ вже ажъ до весѣля. *Авт.*

**) Дружокъ у неї двѣ: дружка и пѣддружка; нѣ дружкою нѣ пѣддружкою не буває нѣколи сестра рѣдна молодой. *Авт.*

***) Не конце въ такѣй черзѣ спѣваютьсє сѣ пѣснѣ, въ якѣй я ихъ тутъ кладу; спѣваютьсє, якъ котра надаєся, часомъ бѣльше, або и менше. Понумерувавъ я ихъ тутъ задля лекшого вышуканя, коли прийдеся на яку покликати. *Авт.*

****) Задержую выговоръ въ пѣсняхъ ненарушено. *Авт.*

- Де щѣсливе мѣсце
Короваѣви сѣсти.
4. Короваѣве тѣсто
Не влѣзлосе въ мѣсто,
Влѣзлосе въ ринокъ,
Зацвило якъ барвѣнокъ.

IV. С л о в и н ы .

Надъ вечеромъ вертае молода зъ лѣса зъ барвѣнкомъ и варить вечеру (звычайно пироги). Вечеромъ сходитъ ся спрошена близька родина. приходитъ молодой зъ старостою (и зъ своєю горѣвкою), и тутъ чинються „Словини“. Стае молодой зъ одного кѣнця стола, молода зъ другого; вона „скаже ёму слово*“, а вѣнъ дасть ёй за те три сорокѣвцѣ“. Повечерявши, розходяться.

Потѣмъ до пѣзна въ ночи молода зъ дружками „торочить рушники“: до куснѣвъ полотна, въ пядь за-широкихъ а зъ чотыри за-здовжки, до обохъ ёго кѣнцѣвъ пришивають довгѣ торочки, що наторочили такожъ зъ полотна. Не вышивають въ насъ рушникѣвъ весѣльныхъ, якъ примѣромъ на Украинѣ. — Рушники сѣ дѣстають всѣ бояре молодого и носятъ ихъ черезъ цѣле весѣле.

V. В ѣ н к о п л е т и н ы .

Въ Суботу рано молода зъ дружками йдуть по сусѣдахъ и близькѣй родинѣ просити (жѣнокъ) до вѣнокѣвъ, а просять такъ: „Просили васъ татуньо и мамуне (тато и мама) и я прошу, будьте ласкаві, до вѣнокѣвъ“. Запрошенѣ жѣнки сходятъ ся съ „приносомъ“: мищиною муки, крупъ або чого инчого, а зъ верха яецъ кѣлька, — и плетуть вѣнки. Молода зъ дружками, а молодой зъ боярами идуть симъ часомъ — кожде зъ своєю хаты, — до церкви сповѣдатися.

*) Що се за слово? — не знаю; мабуть вѣнъ сѣ пытае, чи пѣде за нѣго, а вона каже пѣду. Авт.

„Поплетницѣ“ плетуть вѣнокъ, а плетучи спѣвають:

5. Благослови Боже
И отецъ и мати
Вѣночокъ увивати!
Вий се вѣночку гладко,
Якъ червоное ябло,
Пѣдемъ зъ тобовъ меже люде,
Наша славонька буде.
6. Ой въ лѣсѣ на дубѣ голубѣ гнѣздо ве,
А въ нашѣмъ домѣ весѣле,
Жѣночки собѣ гомонятъ,
Молодѣй вѣнокъ лагодятъ.
7. Въ долину, панянки, въ долину,
По червоную калину
Та по хрящачій барвѣнокъ,
Молодѣй Мариси на вѣнокъ.
8. Богдайсе той гай розвивѣ,
Що намъ барвѣнокъ зродивѣ,
Що въ зимѣ не змерзає,
А въ лѣтѣ не згаряє.
9. Не казала намъ мати
Вѣночка увивати
Безъ меду, безъ горѣвки,
Безъ скрипока, безъ сопѣвки.
10. Здригнули се стѣны,
Якъ свашеньки сѣли;
А ще гѣрше се здригнутьъ,
Якъ се горѣвки напють.

Вѣдтакъ поплетницѣ вѣдять перекуску и пють горѣвку. Уплѣвши одинъ вѣнокъ, кладуть его на стѣлъ на два бохонцѣ хлѣба. Вѣнокъ той для молодого; для молодой плетуть пѣзнѣйше.

Скоро молода прийшла зъ церкви, саджають єѣ на столець, подушку пѣдклавши, щобъ вбирати. Зъ неѣ здѣймають хустку и кладуть на дружку. Ходить въ нѣѣй дружка по селѣ потѣмъ цѣлу суботу. Вѣдтакъ розплѣтає братъ своѣй сестрѣ-молодѣй косу. Звычайно надплете єѣ лишъ на стѣлько, чтобы собѣ в плѣтку (стяжку) выняти; належитъся вона єму до-

конечно. Мѣжъ тымъ, коли братъ розплѣтає а дружка вѣд-
такъ молоду зачѣсує, спѣвають :

11. До Лѣнецъ, братчику, до Лѣнецъ,
Купи щѣточку й гребѣнецъ,
Розчесати косу-росу пѣдъ вѣнецъ.
12. Возьми, братчику, столецъ,
Дѣстанъ зъ полицѣ гребѣнецъ,
Розчесати косу-росу пѣдъ вѣнецъ.

Коли молода — сирота, брата не має, то ѣй спѣвають :

13. Не братъ косу чеше
Анѣ рѣдна сестрице, —
Чужая чуженице,
Негѣдна негѣднице.

Зачесавши ладкають :

14. А дежъ твои, Марисуню, скринѣчки,
Ой що вѣ нихъ стоять стонжочки?
Пѣди, матѣнко, принеси!
Та найже я ся уберу,
Пѣду просити по селу.

Стяжки тотѣ привязують до вѣнка; плачучи кладе мати
вѣнокъ молодого донцѣ на голову. Молода встає зѣ стѣлця и
падає до нѣгъ батькови й матери (и старостѣ своему), зъ мо-
лодшими цѣлюєся. Вони ѣй спѣвають :

15. Грайте, музики, рѣзько!
Кланяйся, Марисю, низько
Малому тай старому
И Богови святому.

Сиротѣ спѣвають :

16. Комужъ ты се, Марисю, кланяєшь,
Коли свого батенька не маєшь?
Поклонюся чужому,
Буде ми ся здаватоньки, що своему.

Такъ пристроєна вибираєся вона теперъ на село, на ве-
сѣле просити. Выпровожають єѣ зъ музиками и дають два
бохунцѣ хлѣба. На порозѣ кидає мати повѣсемо; йде черезъ
него на сампередъ дружка *), за нею молода, а пѣддружка

*) Нѣколи молода сама анѣ не вѣтверає анѣ не зачиняє дверей;
вѣтверає дружка, зачиняє пѣддружка. *Лет.*

пѣдносить его и бере пѣдъ паху. По селу, де прийдуть, дають ѣй по повѣсмови *). Въ третѣй хатѣ лишають свои два бохунцѣ, котрѣ вѣдтакъ знову вѣдносятся молодѣй. Селомъ идучи спѣвають:

17. Повѣй, вѣтре, дороговѣ
За нашовъ молодѣвъ
Та розвѣй косу-росу
По червонѣмъ поясу, —
Та най буде поголоска,
Що була панѣночка.

Въ Котузовѣ ходять по вѣмъ селу до каждой хаты; въ бѣльшихъ селлахъ лишь до родины, сватѣвъ и пр. Въ кожѣй хатѣ, де прийдуть, падають вѣ трѣе, каждая зъ окрема, обоѣмъ господарству до нѣгъ и просятъ о благословенство и на весѣле. Молода каже: „Просили васъ тато ѣ мама, тай я прошу о благословенство“. А дружки: „Просили васъ тато тай мама тай молода просить, абыте були ласкавѣ на весѣле“. Зъ молодшими цѣлюются въ лице и просятъ такъ само. Въ той самъ часъ молодой зъ дружбами ходить также по селу; коли въ якѣй хатѣ здыблются обоѣ, то частуются. Молода ставить хлѣбъ, а молодой горѣвку.

Мѣжъ тымъ поплетницѣ дома плетуть вѣнокъ для молодой, и плетучи спѣвають:

18. Ой казавесь ми, кленѣвъ листочку,
Що не будешь падати,
А теперъ падешь, земельку крыешь,
Бо тугу зимоньку чуешь.
Ой казавесь ми, мѣй батеньку,
Що ме не дашь вѣдъ себе,
А теперъ даешь, тай самъ не знаешь,
Що за доленька буде.
— „Тото ти даю, що дома маю,
Доленьки ти не вгадаю:
Воле зъ оборо, скриню зъ коморы,
Мое любе дитятонько!
Будешь добренька,
Буде доленька“.

*) Звычайно тѣлько родина, розумѣея, для молодой. *Авт.*

19. За городомъ калина,
У городъ се схилила.
Тамъ Марисе цвѣтъ калину ломила,
Батенька се пытала:
„Скажи, батеньку, скажи:
Чи буду я такая,
Якъ калинонька тая?“
— „Будешь, дитинко, будешь,
Поки при минѣ будешь.
А якъ пѣдешъ вѣдъ мене,
Спаде красонька зъ тебе,
Зъ тебе молодой,
Зъ косы золотой,
А зъ головоньки вѣнецъ,
А зъ личенька румѣнецъ“.

20. Ой посѣявъ я въ полю нивку ленку,
А на тѣй нивцѣ жовтая конопелька,
На конопельцѣ сивая зазуленька.
„Ой бодайже ты, зазуле, не кувала,
А що ты минѣ правдоньки не сказала:
Доки я маю паненкою ходити,
А коли буду зеленъ вѣнокъ носити?“
— „А въ суботоньку цѣлу дниноньку,
А въ недѣленьку но годиноньку“.

21. Ой зацвили фіялочки, зацвили,
Цѣлу гору кремѣнную укрыли,
Ино єдну стеженьку лишили,
Куда ишла Марисуне молоденька,
А за нею їй батенько зъ тихенька.
„Ой не ходи мѣй батеньку за мноєвъ,
Не маюжь я порадоньки зъ тобоєвъ.
Ой у мене порадонька — Ивасуньо:
Ой той мене молоденьку порадить,
Косу-росу пригладить“.

Обѣйшовши все село, молода зъ дружками десь вже вѣ-
черомъ вертає до дому. Ставши пѣдъ дверми спѣвають:

22. Молодая Марисуне
Всѣ двory обходила!
Всѣ двory обходила,

Слѣзоньки не вронила.
Ажъ якъ на свѣй прийшла,
Тай стала й заплакала:
„Ой дворе мѣй, дворе,
Тожъ томъ ти се навкучила!
Не такъ тобѣ дворонькови,
Якъ своєму батенькови,
Хлѣбъ емъ му переѣла,
Мѣдъ — вино перепила!“

23. Ой чи огонь горить, чи поломѣнь палає?
То на Мариси зеленѣ вѣнокъ сіяє.
А на неѣ се и матѣнка ззирає.
„Ой не зрирайсе матѣнонько на мене,
Не сходила я такого вѣнце у тебе!
Купивъ го минѣ мѣй миленькій у Львовѣ
За сто золотыхъ, за чотыри червоні“.
24. Матѣнко-утко,
Звивай се хутко,
Якъ мы се звивали,
Всѣ село оббѣгали!
Не дайте намъ стояти,
Пустѣте насъ до хаты!

Пускають ихъ до хаты; сходиться челядь (парубки й дѣвки зъ села), — танцюють (звычайно на дворѣ, чи зима чи лѣто), молода ихъ горѣвкою частує, — за те вони єѣ въ недѣлю тымъ раднѣйше, „дарують“.

VI. З а р у ч и н ы.

Десъ по пѣвночи приходить молодой зъ своими боярами (сватами*) и дружбами) и своими музыками; дружба ставить на стѣль горѣвку. — Молоду сховали въ коморѣ и показывают насампередъ першу дружку за неѣ, потѣмъ другу дружку, потѣмъ сестру молодой (котра нѣколи не буває дружкою). Сѣ

*) Сватѣвъ має ино молодой; буває ихъ 3—4 (можна и бѣльше) — чоловѣкъ и жѣнка, сватѣ и сватова; — сваты, староста и оба дружбы называються въ купѣ бояре. *Лет.*

не принимаютъ еѣ за молоду, вони кажутъ: „А дежъ то наша молода? — наша була така й сяка“ (выхваляютъ). Ажъ за третимъ разомъ выходить молода зъ коморы и стае до заручинъ: кладе руку на стѣлъ, на ви руку кладе молодой свою, потѣмъ ей батько й мати и вся родина и другіи господарѣ, и кожде кладучи руку, даруе молоду, общіе жъ: „я дамъ рантухъ, я ягничку, я те й те“ и т. д. Потѣмъ спѣвають:

25. Вже Марисуне по заручинахъ!

Погадай же ты собѣ,

Та якъ же буде тобѣ?

А въ чужои матѣноньки

Снѣданенька не буде,

Обѣдець пѣдъ полудне,

Вечеренька о пѣвночи —

Выплачешъ чорніи очи!

Вечереньку на стѣвъ дають,

Марисуню высылають:

„Иди, Марисю, по воду

До далекого броду“.

Нѣмъ Марисе зъ водовъ прийшла,

Вечеренька вже вѣдийшла.

„Помый, Марисю, миски,

Не стало тобѣ лыжки“.

Молода выносить зъ коморы молодому сорочку, що сама ёму вшила, червоною стяжкою застягнену, а на сорочцѣ вѣнокъ. (Якъ прийшла зъ села, то вѣнокъ молодого скинула а свѣй надѣла). Молодой принѣсѣ жъ рантухъ *) и чипецъ. Молода закладае теперь вѣнокъ на шапку; шапки у молодого и дружбѣвъ смушковѣ, высокѣ, великоднѣ, и ихъ не скидають вони черезъ цѣле весѣле, нѣ въ хатѣ, нѣ при вѣдлѣ. Дружка выносить рушники и молода роздае ихъ боярамъ молодого, що прийшли зъ ними (три або й бѣльше паръ).

Сѣдають вѣдтакъ за стѣлъ. Молодой и молода лѣзуть черезъ стѣлъ и сѣдають пѣдъ образами зъ обома дружками: сваты и дружбы стоять зъ переду передъ столомъ танцюючи;

*) Тымъ то дѣвчата на Андрѣя, запаливши клочя, пытаются въ него:

„Палюхъ, палюхъ, палюшокъ,

Чи принесе Н. Н. рантушокъ?

Оже принести дѣвчинѣ рантушокъ — значить оженимся зъ нею. *Аст.*

дружки за столомъ такожь до нихъ порѣсаються. Музики грають, сидячи такожь коло стола, зъ глухого кѣнця (вѣдъ постелѣ). Дружки й собѣ прибирають своихъ дружбѣвъ; берутъ вѣдъ нихъ шапки и пришивають до нихъ „квѣтку“ (зъ барвѣнку зшитый маленькій вѣночокъ) и довгу стяжку; прибравши шапку, дружка бере собѣ єѣ на голову, стає на лавцѣ и приспѣвує:

26. Подивисє, дружбонько, на мене,
Красша я дружечка вѣдъ тебе.
На минѣ шепочка — дрѣбный макъ,
А ты дружбонько сиди такъ!

Мусить собѣ дружба шапку выкупити: староста тримає тарѣлку, а вѣнъ кладе въ ню грошѣ, по трохи; торгуються: дружка каже, що мало, староста дружбу принукує „ей, дай ще!“ и дружба докидає, ажъ поки дружка не змѣркує, що вже буде тѣлько, що єи стяжка вартує. Тодѣ бере грошѣ и вѣддає дружбѣ шапку. Такъ само и пѣддружка зъ пѣддружбою. Потѣмъ вечерають.

По пѣвночи розходиться гулявша „чє лядъ“, вѣдтакъ иде молодой зъ боярами домѣвъ. Молода иде ночувати до дружки.

VII. С л ю б ѣ.

Въ недѣлю передъ службою Божою молодой, поклонившися до нѣгъ батькови и матери и дѣставши вѣдъ нихъ благословенство, иде зъ боярами своими по молоду. Коли придуть, то (такъ якъ перше въ нѣго) сѣдають отецъ и мати єи на стѣльци, середъ хаты, въ рукахъ держать по два бохунцѣ хлѣба и по топцѣ соли; молода падає имъ до нѣгъ и цѣлює вѣтця и матѣрь въ лице, въ руки и въ ноги. Староста починає довгу рѣчь словами: „Се дитятко стає передъ Господомъ Богомъ, передъ вѣтцемъ и передъ вами, панѣматко*)...“; родичѣ благословлять єѣ хлѣбомъ и сѣлю, и такъ три разы;

*) Якъ до старосты. Инчѣй скаже довшє и лѣпше, инчѣй гѣрше; бувъ до недавна въ Котузовѣ староста „громадскѣй“, що старостувавъ на кождѣмъ весѣлю въ цѣлѣмъ селѣ, — того рѣчь лишь було послухати! Але старосты такѣ мало по малу переводяться; тымъ важѣйше булѣобъ таку рѣчь — де ино можѣ, — записати; я не мавъ здогодно-

всѣмъ другимъ кланяеся такожь по три разы, цѣлюеся зъ всѣми и прощаеся; всѣ плачуть, — музыки грають, „сумненько“, а свахи спѣвають:

15. Грайте, музыки, рѣзько!
Кланяйсе Марисю низько
Старому й молодому
И Богови святому.

Сиротѣ спѣвають:

16. Кому ты се, Марисуню кланяеешь,
Коли своего батенька не маешь? и т. д.

Зъ молодою зъ еи хаты не йде нѣхто до церкви. Дорогою грають музыки и не устають пѣснѣ:

27. Ой фде, фде Ивасунѣ до слюбѣ,
Ѣму калина дорогу заступае;
Выймивъ шабельку, взевъ калину рубати,
Взела до нѣго калина промовляти:
„Ой не для тебе то калинонька саджена,
Але для тебе Марися нареджена“.
28. Мати сынонька въ дорогу выправляла,
Мати сынонька хороше научала:
„Не пий, сыноньку, першой повнонькой*),
Бо перша повнонька — великая зрадонька!
Выллей, сыноньку, коневѣ на гривоньку“.

29. Ой конѣ мои воронѣ,
Чи чуєте вы се въ силѣ,
Чи вытгнете кнѣгиню
До тои горы крутой,
До тои церквицѣ светой?
А въ тѣй церквици — светый Спасѣ. —
Ей попе, попе, батьку нашѣ,
Звѣнчай двое дѣточокъ зъ меже насѣ!

Сиротѣ спѣвають:

30. Отвирайтесе ворота,
Иде до слюбѣ сирота;

сти до сѣго. Знаю лишѣ, якъ передражниють старосту: „Се дитятко стае передъ вѣтцѣмъ, якъ псомъ, и передъ вами, панѣматко — якъ телятко“. *Авт.*

*) Повнонька — повна чарка напѣтку. *Авт.*

Їй се серденько здригає,
Що вона матїнки не має.

31. Крикнули янгелы а въ небѣ,
Збудили батенька (або матїнку) а въ гробѣ:
„Вставай, батеньку, до суду,
Стає твое дитетонько до слюбу“.

Близько церкви перестають спївати; слюбъ беруть по службѣ Божій. При слюбѣ, коли молода клякає, пѣдетелює їй дружка рушникъ. Выйшовши зъ церкви дїляться обоє молодї прилипкою зъ хлѣба и їдять єѣ пѣдъ церквою. Идучи вѣдъ слюбу спївають:

32. Дякуймо попонькови,
Якъ своему батенькови,
Що намъ слюбъ давъ,
Не богато взявъ:
Єдного червоного
Вѣдъ пана молодого.
33. Радуйсе матїнко, радуйсе,
Въ червонї чобѣтки обуйсе,
Возьми вороги пѣдъ ноги,
Абы твои дїтоньки здорови.

Ставши пѣдъ хатою:

34. Хоть вже по святѣмъ Душѣ*),
Выйди матїнко въ кожушъ;
Якій той кожушъ целехатый,
Такїй твої зетъ богатый.

Выходитъ мати въ кожушъ выверненѣмъ до горы волосѣмъ, а їй спївають:

35. Радуйсе, матїнонько,
Взело слюбъ дитетонько,
Якъ твое такъ чужое;
Теперь твои обоє.
„Тогдымъ се радувала,
Якъ ємъ ї годувала, —

*) „До святого Духа не скидай кожуха“; каже приповѣдка; зъ за того тутъ просять матїрь, щобы вийшла въ кожушъ, хоть вже по св. Душѣ. Свѣдчить ся пїсня, що давнїйше весїля ино (або найбѣльше) бували въ теплї мясницѣ, по Зеленихъ святахъ, и що теперь тѣлько задля зъубожєня справляють весїля въ зимѣ. *Лет.*

Теперь се не радую,
Бо вже ѣ не годую“.

Мати наливає въ чарку воды и дає пити молодому ; вѣнъ, памятаючи на пересторогу (гл. нѣсню ч. 28), не пє єи, ино выливає по-за себе на тамтыхъ всѣхъ ; и другу чарочку, вже зъ горѣвкою, выливає по-за себе ; ажъ третю выпиває. Саме такъ и молода робить. Потѣмъ обоє чѣпаються материного кожуха и такъ входять у хату. Тутъ сѣдають до снѣданя, до „печѣнки“ (печенѣ) ; обоє молодѣ лѣзуть зновъ черезъ стѣлъ и ѣдять одною лыжкою ; зъ ними сѣдають до „печѣнки“ лишь молодого бояре ; другѣ всѣ чекають. По снѣданю вертає молодой зѣ своими до дому ; теперь дають обѣдъ для гостей : для тыхъ жѣнокъ, що въ суботу приходили зъ приносомъ и ихъ чоловѣковъ. Челядь (молодѣжь : парубки и дѣвчата) мѣжь тымъ танцює, якъ въ неи такъ и въ него.

VIII. П о с а г ь .*)

Въ вечѣръ „сѣдає молода на посагъ“ (а молодой у себе также). Зновъ передъ симъ отецъ и мати сѣдають на стѣлци середъ хаты, зновъ говорить староста довгу рѣчь, и зновъ спѣвають :

15. Грайте, музики, рѣзько !

Кланяй се Марисю низько и т. д.

36. Летѣли бѣлѣ гуси по надъ ставъ,
Закликали Марисуню на посадъ.

„Ой щожъ вамъ, бѣлѣ гуси, до того,
Тай до мого посаженьку любого?“

Вона лѣзе черезъ стѣлъ и сѣдає пѣдъ образами (се ѣ значить : сѣдає на посагъ) зъ своею дружкою ; докола стола дѣвчата спѣвають. Теперь єѣ „даруютъ“ (або припиваютъ). На столѣ стоить горѣвки фляшка на тарѣлцѣ. Дарує єѣ насампередъ родина : перша — мати сыпле рукою схованою пѣдъ хустиною грошѣ на тарѣлку ; за нею родина близька и далека.

*) Якъ правильнѣйше, чи „посагъ“ чи може „посадъ“ — не знаю ; на Украинѣ кажутъ либонь посадъ, а и у насъ часомъ чути посадъ ; тѣлько що при змѣнюваню кажется примѣромъ „на посазѣ“, не на посадѣ. Авт.

Дружка заєдно кличе: „десь ту є тета (або хто другій) молодои (тутъ назве єѣ по имени), — просить молода вашецѣ на завитанє, будьте ласкаві“. Закликана (або закликаный) приходить до стола и кидає на тарѣлку грошѣ, молода частує єѣ горѣвкою, дає закуску и цѣлюєся зъ нею черезъ стѣлѣ въ лице (маму цѣлює въ лице и въ руку). Скоро лишь хто грошѣ кине, бере ихъ молода зъ мокрои тарѣлки и кладе въ хустку, що має передъ собою розложеноу. Мѣжь тымъ спѣвають:

37. Щожь то ми за дорога

Вѣдъ стола до порога?

Родина удоптала,

Якѣ Мариню дарувала.

По родинѣ „припивають“ чи то дарують и другі: челядь и дѣти ось такимъ ладомъ: пѣдружка выходитъ на двѣръ, де челядь танцює; хто хоче дарувати (та выпити горѣвки), каже їй: „най мене кличе“. Вона вертає до хаты и каже дружцѣ: „того й того кличъ“ — то дружка и кликне: „Десь ту є братъ (каждого парубка называє братомъ, каждую дѣвчину — сестрицею) той а той! Просить вашецѣ молода на завитанє, будьте ласкаві!“ И вѣнъ приходить до стола, пѣ „повноньку“, закусує, цѣлюєся зъ молодою и вѣходитъ назадъ, та часомъ ще разъ каже кликатися. Дружка небога добре выкричиться; звычайно якѣ закличе парубка, вѣнъ прийде та стане: „най ме ще разъ кличе“, — тай регочєся навѣсний. Пѣснѣ мѣжь тымъ не втихають.

38. Горою соненько колує,

Товаришъ Марисю дарує:

Не великимъ даромъ-посагомъ,

Щѣстємъ, здоровємъ за столомъ.

39. Въ молодои Марисунѣ новый двѣръ,

Выберала панєночки на выбѣръ.

Ой спѣвайте панєночки, не сидѣтъ,

На мене сє молоденьку не дивѣтъ!

Бо я нынька въ матѣночки въ вѣночку,

А вже завтра у чужои въ рубочку.

40. Горою зазуле лѣтала;

А зъ кимъ ты, Марисю, слюбъ брала?

— Зъ тобоєвъ, Ивасю, зъ тобоєвъ,

Такъ якѣ изъ ясноєвъ зороевъ.

- По чомъ же ты мене пѣзнала,
Що-сь мене зорѣвъ назвала?
— По мовѣ, Йвасуню, по мовѣ,
Червона шепочка на тобѣ!
41. Выйшла Марисе за воротонька,
Тай на барвѣночку стала, —
Выйшла до неї еї матѣнка:
— Що ты, Марисю, дѣєшь?
Ой дѣю, дѣю, — красоньку сѣю.
Вже-жъ я ѣ розсѣяла.
Ой якъ же буде добра доленька.
То я ѣ позбираю,
А якъ же буде лиха доленька,
То й тоту понехаю.
42. Сѣяла Марисе долю
Стоячи надъ водою:
— Плыни доле зъ водоєвъ,
Я молода за тобоєвъ.
Тамъ на водѣ бѣлый камѣнь,
Тамъ мы собѣ спѣчемо,
До батенька листъ напишемо,
Най се батенько кає,
Що мене замужъ дає —
Такую молодую
Въ сторононьку чужую;
Я тамъ людей не знаю,
Суспѣдоньки не маю.
— Вставай доню раненько (2)
Попречъ *) въ хатѣ ладненько (2)
Будуть тебе люде знати, (2)
За суспѣдоньку мати. —
43. Камяниі гороньки,
Чому вы се не лупаєте?
Камянное въ тебе, Мариню, серденько,
Чому зъ жалю не розпукаєся?

*) Попречъ — попрятай. Звукъ той тяжко вѣддати въ писемѣ: есть то властиво змягчене попередной суголосной; р'и — такъ и и'и (шепка). *Лет.*

Чомъ ты собѣ не заплачешь,
Анѣ слёзоньки не вронишь?
— Якъ я маю плакатоньки,
Коли не маю жалостоньки?
Дружки минѣ не спѣвають,
Музики минѣ не грають;
Дружку маю пышненькую,
А пѣдружку маленькую:
Не хотѣтъ минѣ спѣвати,
Жалостоньки додавати.

44. Ой летѣвъ сокѣлъ по надѣ ставъ,
Хотѣвъ питоньки, не дѣставъ, —
Вдаривъ крыльцями въ повноньки;
Честуе дружечка паненки.
Ино одну Марисю минае,
Бо вона се паненства зрѣкае,
Тай до чесныхъ жѣночокъ пристае.
45. Ой летѣвъ сокѣлъ по надѣ ставъ,
Хотѣвъ питоньки, не дѣставъ, —
Вдаривъ крыльцями по леду;
Солодшая Марисунѣ вѣдъ меду.

Сиротѣ 46—47:

46. Свѣти мѣсецю въ улицю,
Ясная зоре въ ворота:
Сѣдае на посагъ сирота.
47. Марисунина мати
Передъ Господомъ стоить,
Навхрестъ рученьки держить,
У Господа се просить:
— Пусти мене Боже
Чорновъ хмаровъ надъ село,
Дрѣбнымъ дощомъ на землю,
Яснымъ сонцѣмъ вѣконцѣмъ!
Най же я се подивлю (2)
На свое дитѣтонько!
Наредили якъ панѣтко,
Посадили, якъ сиротѣтко.

Мѣжь тымъ зрѣбилася вже темна нѣчь: чужѣ порозх-
дилися вже, тѣлько молода сидить зъ дружками за столомъ,

молодого дожидает. Коли вѣнь довго не приходитъ, спѣвають :

48. Зелена рутоныка, жовтый цвѣтъ;
Чого-жь ты се забавляешь довго въ нѣчь?
Писала бымъ листоньки — не вмѣю,
Слала бымъ пѣслоньки — не смѣю,
Пѣшла бымъ сама — бою се:
Быстра рѣченька — втоплю се.
49. Зелена рутоныка, жовтый цвѣтъ;
Не пѣду за тебе, пѣду въ свѣтъ.
Закину косу на плече,
Не еденъ за мною заплаче:
Заплачутъ шевцѣ и кравцѣ,
И все Котузѣвскіи молодцѣ.

У молодого тымчасомъ збираються йти. Свахи убирають коровай : затыкають го „квѣтковъ“ (патычкомъ въ три гильцѣ) *) обвязаннымъ вѣвсомъ и барвѣнкомъ); вбираючи коровай спѣвають :

50. Сусѣды — голубоньки (2)
Зѣйдѣтся до купоньки,
По словечку речѣте,
Короваецъ вберѣте!
51. Выбирайсе, короваю,
Повеземъ те коло гаю,
Коло гаю, коло броду,
До самой панны-млоды.

Дружба обвязуе коровай своимъ поясомъ, бере ёго на голову и такъ иде до молодой зъ молодымъ, зѣ сватами и музиками. Идучи спѣвають :

52. Мѣсяцю-рогоженьку,
Свѣти намъ дороженьку,
Абы мы не зблудили,
Короваецъ не згубили!

Коли дорога дальша, то спѣвають бѣльше пѣсень, коломыйки и др. У молодой, скоро ихъ зачуютъ, спѣвають :

*) Инде буває се галузка смеречины; лишень що въ Котузовѣ такомъ деревины не має. *Авт.*

53. Припадъ, припадъ Марисуню, до стола:
Обступили боярчики докола.
Кѣньми грають, двѣрь рубають,
Шабельками вытинають,
Марисунѣ шукають.
Гукнули бояре на дворѣ —
— Сховай мене, моя нене, въ коморѣ! —
— Не поможе моя доню, комора:
Обступили боярчики докола. —

Вона припадає, якъ їй пѣсня каже, до стола, и (того пѣсня й казати їй не потребує) — плаче. Молодому на зустрічъ спѣвають:

54. Сивый голубъ скаче;
Чось намъ Марися плаче!
Ивасуню, голубоньку,
Приголубъ ты Марисеньку,
Приголубъ єѣ собѣ,
Най буде мила тобѣ.

Братъ єѣ „засѣдає“ и не дає до неи приступити. Вони зъ нимъ торгуються: дають ёму фляшку горѣвки, але вѣнъ показує имъ борщу фляшку, каже, що має свое „вино“. — Тамтѣ ему приспѣвають:

55. Братчику-ремѣсничку,
Не продавай сестричку!
Бо грѣшь тобѣ — слина.
А сестра тобѣ мила;
Бо сестра тобѣ рѣдна,
Въ неи косонька єрѣбна.

Наконецъ сыпле ёму молодой грошъ по пѣдъ хустку, накрывши нею тарѣлку; вѣнъ пристає и вѣдступає сестру. За те ёму спѣвають:

56. Татаринъ братчикъ, Татаринъ,
Що продавъ сестричку за таларъ,
А косу-росу за шостакъ,
Румяное личко такой такъ.

А молодой зновъ черезъ стѣлъ лѣзе до молодой и сѣдає коло неи; староста закидає на нихъ обое рантухъ, що їй вчора молодой принѣсъ; вона бере собѣ ёго на шию, пере-

вязае черезъ груди на обхрестъ и по подъ поясомъ завязуесть *). — Теперь дружба бересе краяти коровай, що принесли зъ собою; здоймае насампередъ поясъ зъ него и перевязуе собѣ ёго черезъ плече. Коровай, коли можъ — пше-ничный, великій якъ паска, зъ верха зъ рѣзными вымудрѣшками, „гусками“ и „хрестами“; въ середину кладуть, якъ печуть, 6 пироговъ и яецъ двое. Сихъ двоя яецъ дружба на самъ передъ зъ ёго выкрауе: одно собѣ, а друге дае своѣй дружцѣ, кажучи: „а що то за цвѣтокъ?“ Вона повинна му вѣдказати: „бѣлокъ и жовтокъ“. За дурну бы ёѣ дуже мали, коли бы вѣдповѣла просто: яйце. По сѣмъ дружба крае коровай по кусневи и роздае: у перше молодѣй, потѣмъ ей родинѣ и всѣмъ хто є. Коровай крае такъ, що лишаеся груба „пѣдошва“; вона по всякому праву належиться музицѣ. Идучи въ часъ весѣльный въ понедѣлокъ дорогою, подыблете пѣдхмеленого чоловѣка зѣ скрипкою подъ полою и великою коровайною пѣдошвою, яко добре заслуженовъ над-городою, подъ пахою: се зъ весѣля вертае музика. Теперь „пританцѣвають“: стоить горѣвка дружчина, — хто приѣде до стола, выпе, заплатить и перетанцюе зъ дружкою. А перетанцювавши зъ всѣми, дружки вже свое дѣло скѣнчили; вѣдъ теперь до весѣля не потрѣбнѣй, хѣба вже тѣлько дивляться зъ за дверей або мѣжъ „челядю“ танцюють. Свахи имъ спѣвають:

57. До дому дружечки (або: панѣнки), до дому,
Парити свинямъ полову!

На се дружки: — А мы вже попарили,
Передъ свахи положили.

Даютъ вечеру: молодѣй обоє вѣдять одною лыжкою, а по вечерахъ (дѣвесе те вже надъ ранѣмъ въ понедѣлокъ) выбираются вже зъ молододоу до дому.

*) Може чи не ся хвиля заступала у насъ — за поганѣства — нынѣшний слюбъ церковный? Выше нагадавъ я примѣвку, зъ котрой видно, що „принести дѣвцѣ рантухъ“ тѣлько значить, що выбрати ёѣ собѣ за жѣнку. *Авт.*

IX. П р о в о д ы *).

Дружба бере двѣ подушки **) въ верету (простирало) завязанъ, а свахи завязуютъ: образы, ложки, макогѣнь, кацюбу.... „Те, кажутъ, молодѣй господини здається“ ***). Те все везутъ на колѣсняхъ; дорогою дружба жартуючи бере на кацюбу повѣсмо и веретено и нѣбы пряде. Передъ выходомъ ще дружба звязуе молодѣй руку, и цѣлый понедѣлокъ мусить єѣ водити на хустцѣ; коли вона иде въ танецъ, то конецъ хустки дае тому, що зъ нею танцюе, и той мусить єѣ зновъ вѣддати дружбѣ. Коли-жь молода втѣкне єму, то покепкуютъ собѣ зъ него, ще й горѣвку свою за ту провину поставити мусить, щобъ молода зновъ дала єму взятися. При выходѣ спѣвають :

58. Паметай, Ивасеньку,
Даємъ тобѣ Марисеньку :
Щобъ не були вѣкномъ дверѣ,
Щобъ не легла безъ вечерѣ, —
А якъ буде зимна роса,
Щобы не ходила боса!
59. Выбирайсе, Марисю, зъ нами
На малѣвані сани:
Повеземъ те на Подбѣле,
До милого на подвѣре.
60. Выбирай се Марисю зъ нами
На малѣвані сани :
Завеземъ те въ горы,
Вже не прийдешъ нѣколи.
У насъ горы золотіи,
У насъ травы шовковіи,

*) Въ „Правдѣ“ на сѣмъ мѣсці роздѣлу нема, — очевидно вѣнъ черезъ помилку опущенный, бо слѣдующій роздѣлъ має число X. Въ рукописной нотатцѣ роздѣлъ зазначеный. *И. Ф.*

**) Ся часть „вѣна“ доконечна; крѣмъ подушокъ даютъ родичѣ (богачѣ) доньцѣ въ „вѣнѣ“ звычайно пару волѣвъ, коли иде на грунтъ молодого; коли-жь вона его „до себе на грунтъ приймае, повиненъ вѣнъ мати свои воли. *Авт.*

***) Дружба крѣмъ подушокъ вѣдноситъ те все потѣмъ назадъ *Авт.*

У насъ рѣки медяніи.
Надлетѣла зазуленька:
— Не слухай Марисенько,
Не покидай батенька!
Якій я край облѣтала,
Нѣгде-мѣ того не видала:
Всюды горы камянніи,
Всюды травы зеленіи,
Всюды рѣки водяніи.

Дорогою спѣвають пѣсню :

52. Мѣсяцю рогоженьку, и т. д. — и коломыйки.

Пѣдъ хату молодого прийшовши, заводять пѣсню :

61. Ой отвори, мати, лѣску,
Ведемо ти невѣстку:
До хаты попретницю,
До коморы розфійницю,
А въ поли робѣтницю.

Вѣйшовши въ хату, заразъ имъ дружба стелить тотѣ двѣ подушцѣ и верету, а пѣдъ верету що спопадѣ: борону до горы зубами, и все те, що вѣдъ неи принесли. Молодой сѣдаѣ на постѣль; молода роззуваѣ его; вѣнтъ ѣй кидаетъ въ чобѣтъ грошѣ, вона собѣ высыпуетъ и ховаѣ; коли-бъ молодой грошей не давъ, то молода мала бы право ударити его холявою по нотахъ. Зъ дому принесла зъ собою молода пѣдъ пахою въ хустиѣ: курку печену, сѣль, два бохунцѣ хлѣба. Теперь вона сѣвши на постѣль, краѣ курку ножикомъ и роздаѣ, и сама ѣсть (а кѣстки дружба збираѣ). По тѣмъ вона скидаѣ вѣнокъ — и идутъ обое спати; всѣ чужѣ (сваты, дружны) идутъ до стодолы, але не коньче спати. Отъ примѣромъ дружба вкраде вѣнскъ молодѣй, вбереся въ него, придетъ до родины молодой и показуетъ кѣстки зъ курки: „а дивѣтсе, що зъ вашои невѣстки!“ и розкидаѣ кости по всѣй хатѣ. Незабавкомъ день зрѣбѣтсея. Встають молодѣй. Молода береся замѣтати; не даютъ ѣй, роблять ѣй збытки. Якъ замете зъ до половины, розкидуютъ зновъ смѣтя, розсыпуютъ лыжки по хатѣ. Молода все зноситъ терпеливо и замѣтаѣ зновъ зъ кѣнця. Такъ вона зачинаѣ господинею бути, и вѣдъ теперъ вже (цѣлый тыждень ажъ до недѣлѣ), якъ зъ кимъ витаѣся, то рукою черезъ полу (черезъ запаску), „нѣбы то вже така дуже господинѣ“.

Або смѣються :

64. Не має вна ту кривды,
Сидить підъ коберцемъ,
Їсть ковбасу зъ перцемъ.

Але пустити ихъ не хочуть; вони просяться, що „здо-
рожені“ :

65. Пустѣте насъ до хаты,
Не дайте намъ стояти,
Бо мы зъ далекои дороги,
Та болять насъ дуже ноги.

Наконець ихъ пускають до хаты. „А де наше донечка?“
питаються вони заразъ. Тоті показують имъ дружбу. Друж-
ба обкрутивъ собѣ перевесломъ голову, замастивъ лице са-
жею: „А ци тота ваше донечка?“ — „Ой нѣ, — кажуть, —
наше була така, сяка, красна, румяна...“ Ажъ выводять єѣ.
Родичѣ зъ нею витаються (вона все рукою черезъ полу). „Отъ
видите, ось то наше донечка“.

Теперь дають вечеру на два столы: одинъ коло порога,
— коло нѣго сажають однихъ тѣлько вѣтця и маму молодои;
коло другого (підъ образами) сѣдають всѣ другі; але коло
тамтого стола вечера лѣпша: тамъ дають курку печену и
инчі присмаки.

По вечери сажають молоду молодому на колѣна, и вѣнъ
ѣй утинає косу н о ж о м ѣ (плачѣ). При тѣмъ свѣвають :

66. Зрадливый понедѣлку,
Зрадивъ єсь намъ дѣвку
Зъ підъ зеленого вѣнце
До бѣлого рубце.

67. Тони, вѣночку, тони,
Плыни, рубочку, плыни!
Вѣночокъ по Дунаю,
Рубочокъ близько краю.

Тодѣ ѣй чепецъ закладають на голову, и гостѣ вѣдхо-
дять, свѣваючи дорогою :

68. Булисьмо на пропою,
Їлисьмо бараболю,
Вѣвсену паленицю —
За хорошу молодицю.

69. Пропила мати дочку
На солодкѣмъ медочку;
Добре було мѣдъ пити,
Нѣкимъ се послужити.

Не такъ то ѣй легко прийшло „пропити“ свою дитину; прийшовши до хаты, що то недавно такъ весело въ нѣй дѣялося, ревно собѣ заплаче надъ тою пѣснею, що двома словами ѣй наводить на память ту пустку теперѣшню и въ хатѣ и въ коморѣ:

70. Анѣ свѣчечки, нѣ огарочка,
Нѣчимъ засвѣтити;
Анѣ Марисѣ, анѣ дитинки,
Нѣкимъ се послужити.

По весѣлю бувають Свашины: свахи приносять до молодои свою муку на пироги и свою горѣвку, и ѣдять, пють, гуляють цѣлый день. Тыждень по слюбѣ: Гостины: въ недѣлю идуть отецъ и мати и родина молодого, сваты и обое молодѣ до родичѣвъ молодои, ѣдять, пють, гостяться, але вже не танцюють. Молода цѣлый тыждень по слюбѣ ходить въ „святочнѣмъ“: въ рантуху на головѣ и въ спѣдници — не дымцѣ.

НАРОДНІЙ ПРИКАЗКИ.

I.*)

Якъ собѣ народъ нашъ кепкуе зъ всѣхъ тыхъ, що говорять и пишуць не для „пастуховъ“ и не „грубымъ простонароднымъ нарѣчіємъ“, а уживають для вѣдданя своихъ, чаетенько дуже низкихъ гадокъ — высокопарной мѣшанины чужихъ и своихъ кованыхъ выразѣвъ, покаже намъ ся дотепна приповѣдка изъ збѣрника умотворѣвъ народныхъ В. Навроцкого.

„Зайшовъ школяръ до одного господаря на нѣчь.

— А коли ты школяръ (каже господарь), то скажи менѣ, що то ось тото?“ тай показавъ на студню.

— Студня, каже школяръ. — Нѣ. — Ну, то вода. — Нѣ. — А щожъ? пытаєсь школяръ. — *Влагодать.*

— А що ось тото? — показавъ на хату.

— Хата — вѣдказує школяръ. — Нѣ. — То може дѣмъ? Нѣ. — То камениця? — Нѣ. — А щожъ? — *Храмина.*

— А що тото? (Драбина въ сѣнѣхъ).

— Драбина. — Нѣ. — То сходы? — Нѣ. — А щожъ? — *Лазитва.*

— А що ось тото? (Огонь въ печи).

— Огонь. — Нѣ. — Ватра. — Нѣ. — А щожъ? — *Теплота.*

*) Напечатана въ „Правді“ рік III, 1869, ч. 24, стор. 208 п. н. „До світогляду укр. народу“. *Видав.*

— А що тото? (Показавъ на кѣтку).

— Кѣтка. — Нѣ. — То кѣтъ. — Нѣ. — А щожъ? —

Ловитва.

Ну, нѣчо, — полягали вони спати. А школяръ зловивъ кѣтку, привязавъ їй запаленый патыкъ до хвоста, тай пу- стивъ; кѣтка выбѣгла драбиною на вышку тай хату запалила, а вѣтъ будить господаря: „Вставайте, газдо, ловитва выбѣгла зъ теплотою по лазитвѣ на храмину, теплота розгорѣся и хра- мину запали“. — А господарь радъ, що той такъ добре его науку переймивъ, зъ просоня и каже: „добре, добре“. Той зновъ до него: „Газдо, ловитва выбѣгла по лазитвѣ на хра- мину, теплота розгорѣся и храмину запали!“ А вѣтъ зновъ: „добре, добре“. Ажъ якъ той крикнувъ: „Вставайте, хата го- рить!“ — вѣтъ схопився тай ставъ кричати: „воды, во- ды!“ — (Забувъ вѣдай, що то не вода, а влагодать!). Чи треба намъ лучшей сатиры на наше словесне пытанє въ Га- личинѣ?

Не будемо мы вправдѣ (и насъ называли давнѣйше шко- лярями) уживати на нашихъ газдѣвъ такихъ доказѣвъ ad ho- minem, якъ той розумный школяръ, але огонь самъ прийде, а тодѣ стануть они певно кричати своимъ питомымъ языкомъ: „воды!“ — щобъ тодѣ вже не було за пѣзно!

II. *)

Здыбались два рыбаки.

— Що ты зловивъ?

— Щупака.

— А я выдру.

— Е, коли ты выдрешъ, то я кину, — тай кинувъ щу- пака въ воду.

III.

Косили два косарѣ: батько и сынъ.

— Ой, каже батько, — якъ же мы мало вкосили!

— Е, каже сынъ, — вы старѣй, я молодой, — комужъ ту було косити?

*) Приказки II—XII. печатанѣ были въ „Народнѣмъ Календарѣ на р. 1870“, выданѣмъ „Просвѣтою“, стор 72—85, де вони помѣченѣ бук- вою Н. *Видас.*

Але сѣли вони полуднувати.

— Йой, каже батько, — якже мы богато зѣли!

— Ей, вѣдказує сынъ, — вы хлопъ и я хлопъ, чижь не було кому?

IV.

Подыбавъ разъ цыганъ пьяного чоловіка, що спавъ на дорозѣ. „Отъ, каже, ще му хто, борони Боже, чоботы здѣйме, а вѣтъ и не вчує!“ — Взявъ, стягнувъ му самъ чоботы и пѣйшовъ.

V.

Пытався Русинъ Москаля: „Коли въ васъ Великдень?“

— Ну, каже Москаль, великъ день въ Петровку. ✓

— Але коли Воскресеніє?

— У насъ що недѣль (а недѣлю зовуть вони воскресеньемъ). Съ тымъ и розѣйшлися, непорозумѣвшись зъ собою.

VI. РѢЖНИЦЯ ВЪ ОТЧЕНАШИ.

Полякъ каже: Chleba naszego powszedniego,

Choć kawałeczek, aby pytlowego.

А Русинъ собѣ по просту: Хлѣбъ нашъ насушный,

Хочъ разовый, абы кавалокъ слушный.

VII.

Жерлися въ ночи псы на дворѣ, а чоловікъъ лежить въ хатѣ на постели тай каже: „гузя, гузя!“ — Йой, повѣдає жѣнка, — якій ты чоловіче вѣдважный!“ — „И, каже чоловікъъ, — я бы ще й до вѣкна пѣйшовъ“.

VIII.

Вѣхавъ разъ собѣ панокъ до Бучача, тай подыбавъ передъ тымъ славутнымъ мѣстомъ жидка, вѣдучого на ярмарокъ до Бучача. Панъ подивився грѣзно на жида, тай пытає: „Жиде, ты зъ вѣдки?“ — „Зъ Бучача“ — одвѣтивъ жидокъ, не знимаючи шапки. — „А шапка!“ гукнувъ панъ сердито. — „Ну, шапка также зъ Бучача“ — вѣдказавъ жидокъ тай поторохкотѣвъ мимо паньскои коляски.

IX.

Ишовъ цыганъ черезъ село тай побачивъ коня привязаного до плота. Сейчасъ его за поводы, вѣдпинае тай хоче сѣдати. Ажъ тѣ выбѣгла жѣнка зъ хаты тай кричить: „Гей, цыгане, — що ты дѣєшь зъ нашимъ конемъ? — а прочь!“ — Пекъ, пекъ, — а я думавъ, що то кобыла, — каже цыганъ, кинувъ вѣжки, тай поплѣвся дальше.

X.

На лѣнливу наймичку кликала разъ панѣматка въ ночи: „Гей, Насте, вставай, — не чуєшь, дзвонять! горить!“ (А то въ сусѣды займилася шопи). — Але фмосць, — каже зъ просоня лѣнка, — Богъ зъ вами, — се менѣ въ ухахъ дзвонить“.

XI.

Ишли разъ глухій, слѣпый, кривой и голый черезъ лѣсъ. Ажъ каже глухій: „Слухайте, щось трѣсло!“ А слѣпый каже: „А дивѣть, то розбѣйники!“ На те кривой: „Втѣкаймо!“ А голый: „Бо насъ обдеруть!“

XII.

Иду я въ ночи по надѣ ставъ, — ажъ тамъ вовкѣвъ повенъ ставъ; я присѣвъ, — а ихъ вже йно сѣмъ; я вклякъ, — а ихъ вже йно пять; я стою, стою, — бѣлый день, — а то въ водѣ чорный пенъ.

XIII*) КРАВЕЦЬ УДАЛЕЦЬ.

„Я собѣ майстеръ, панъ! Я три недѣль бувъ на практицѣ, тремъ вѣйтамъ язловецкимъ кожухи робивъ, тринацять гатункѣвъ холошень знаю робити! Прийшовъ я до коршмы и кажу музицѣ: „Грай менѣ!“ А хлопъ-мудъ каже музицѣ: „Грай менѣ!“ Я крикнувъ: „Нѣ, менѣ!“ А хлопъ-мудъ, три дни руку вѣдъ гною не вмывавъ, якъ мя талапне по фдзенью, то я всей смакъ стративъ. А я якъ встану, якъ дамъ хлопови, — то вѣнъ и не чує. Приходжу до дому, жѣнка, якъ

*) Приказки XIII - XXVI зъ автографѣвъ зъ р. 1867—70. Вид.

звычайно газдыня, дае менѣ картофлѣ въ мундурѣ, — а я ѣсти не можу, смакѣ емъ стративѣ“.

XIV. ПРИКМЕТЫ.

„Е, коли вы въ синѡй дымцѣ та зѣ широкимъ комѣромъ коло кожуха, то вы не зѣ нашего села“.

XV.

— А що, любо, чи видѣла-сь цѣсаря?!

— Ой, чому нѣ! Такѣ емься на него надивила, якѣ на якого чоловѣка, — але щожѣ, коли вѡнѣ мене не видѣвъ!

XVI. ЗАПИСКА ЗѢ ОПОВѢДАНЯ ВѢЙТА ВѢ КОРОСНѢ.

— Мы ся правували зѣ паномъ за лѣсѣ; выправувалисьмо кусень: правда, велика намѣ ошука, але добре й тото. Громада хотѣла продати. —

— Алесѣте не продали?

— Ба, то треба розумѣ мати; мы продамо, а потомство-жѣ? Ги той каже, будутѣ насѣ зѣ гробу выфѣрувати. Земля, то все земля, а грошѣ — слина! Земля — мама наша!

XII.

— Иване — каже жидѣ — дай гусѣмѣ сѣна.

— А дежѣ гуси сѣно ѣдятѣ!

— Ни, коли траву пасутѣ, то чому бы сѣна не могли ѣсти?

XVIII.

Каже разѣ господарѣ до наймита: „Кобы то ты такѣ разѣ товарѣ напасѣ, щобы и хлѣба не хотѣвъ ѣсти“. — „А кобы вы, господарю, коли такѣ челядѣ нагодували, щобы потѡмѣ абы-що — не хотѣла ѣсти“. — „Ну, згода!“ — Пѡгнавъ наймитѣ товарѣ пасти, загнавѣ десѣ въ чужу конюшину чи що, такѣ попасѣ, такѣ попасѣ, що годѣ. Жене до дому, ба, товарѣ на хлѣбѣ и не дивитѣся. А господыня такожѣ наварила пирогѡвъ и молочной кашѣ. Попѡѣли добре, тай вѣтаютѣ, а наймитѣ вытягае молодого гороху жменю тай кинувѣ на столецѣ, — а господыня перша дыбѣ дыбѣ до того гороху, тай зачала ѣсти.

XIX.

Пришовъ я до одной хаты, тамъ пироги роблять. Пришовъ до другой, тамъ пироги ѣдятъ. Пришовъ до третьей, тай воды напився.

XX.

„Я мому наймитови якъ голову змыю въ субботу, то зновъ ажъ въ другу субботу, а своему чоловікови все, то на Рѣздво, то на Великдень, то на Рѣздво, то на Великдень...

XXI.

Подыбавъ цыганъ мѣдъ, въ дуплѣ, але високо на деревѣ. „Ей — каже — Боженьку, кобымъ ся на тото дерево дѣставъ, таку бымъ зъ того воску до церкви свѣчку всукавъ, якъ емъ самъ“. Якось вѣнъ ся выдрапавъ. Наѣвся меду добре тай тогды каже: „Чимъ будь Бога задурити, абы душу закропити“. Якъ скоро то сказавъ, якъ не впаде зъ дерева! „Ай — каже — Боженьку, якъ же-жь ты нѣчого жарту не знаєшь! Я то такъ жартувавъ, а ты за правду приймивъ“.

XXII.

— „Моя жѣнка якъ прийде до церкви, то всѣмъ носы обѣтре!“ (Бо якъ зашмаркаєся, то тогды кожде, що єъ увидать, нѣсь собѣ обѣтре).

XXIII.

— Нашъ панъ въ гору ся пѣдносить: зъ долины врѣзує а въ горѣ латає.

XXIV.

Пришовъ дѣдъ до богача тай просить хлѣба. А богачъ тогды пироги ѣвъ, тай каже: „Иди, дурный, — я самъ хлѣба не маю, — видишь, пироги ѣмъ!“

XXV.

— Оже выстане намъ хлѣба! — каже богачъ при кѣнци передновку до жѣнки.

— Е, бо я паленицями намагала!

XXVI.

— Чи видѣлисте, куме, нові банки (банкноты)?

— Не видѣвъ. А бо якъ?

— Нема жадной особы, — бо то московскій, а московскій царь такій жесный, що не клавъ свои особы, жебы го ся люде не лякали.

Дещо про козакѣвъ Запорожцѣвъ и про ихъ рады вѣйсковѣ.

Козаки Запорожцѣ повстали зза двоякого гнету, якому пѣдпадавъ нашъ нарѣдъ рускій. Зъ одной стороны набѣгавъ Татаринъ на нашу Украину, нищивъ и паливъ добутокъ, и забиравъ людей въ неволю, — а зъ другой стороны вѣдъ панѣвъ польскихъ нарѣдъ терпѣвъ кривду, робивъ тяжку паньщину и мусѣвъ дивитися, якъ его вѣру обертали на смѣхъ и наругу. Хто втодѣ наскучивъ собѣ неволю пѣдъ польскими панами, або кому Татаре забрали родину и добутокъ, а бувъ смѣливѣйшій — ишовъ на границу тодѣшной Украины, на рѣку Днѣпръ, въ такъ званій „козаки“. Тамъ збиралися зѣ всѣхъ сторонъ нашої Украины люде вѣдважнѣ, въ одну громаду, въ одно братство, щобы сполучеными силами пѣмститися за свои кривды на нехристахъ, а часто также и на польскихъ панахъ.

Днѣпръ — рѣка велика; береги зарослѣ високою трощею и деревемъ, повнѣй всѣлякого звѣра; въ тѣмъ мѣсци на рѣцѣ, вѣдъ берега до берега, выставали зо дна рѣки скалы — нѣбы великѣ пороги. Черезъ тѣ пороги, якбы черезъ розбрану велику греблю, рвалася вода зъ великимъ напоромъ, и зъ гукомъ та шумомъ тиснулася черезъ прогалины и поверхъ самыхъ скалъ. Такихъ порогѣвъ було тамъ на чверть милѣ 13, и хто хотѣвъ вздовжъ нихъ переплыти, мусѣвъ якъ найдокладнѣйше и тую воду и тотѣ пѣдводнѣ скалы знати. При тѣмъ тѣ пороги давали козакамъ охорону вѣдъ Польщѣ: берегомъ приступъ бувъ утрудненый задля мочарѣвъ, рѣчокъ

и хашѣвъ побережныхъ, — а долѣ рѣкою черезъ пороги легко було заборонити неприятелеви приступу. За порогами, на середѣ Днѣпра були сухі островы (кемпы). На нихъ осѣдали козаки кошомъ.

Головний кѣшъ — головна козацка оселя, де вони все збиралися, де була и церква, и де сидѣвъ ихъ найстаршій Отаманъ кошовый, называлася Сѣчь Запорозька (нѣбы за порогами). Тѣлько вони самі знали сюда приступъ черезъ пороги; ту нѣ Польша, нѣ Татаре не могли ихъ досягнути; въ Днѣпрѣ и рѣчкахъ и охабахъ Днѣпровыхъ ловили рыбы, по зарослыхъ берегахъ, въ Великомъ Лузѣ, стрѣляли звѣра, — а коли наступивъ Татаринъ на нашу крайну, то вони ёму заступали дорогу, вѣдбирали невѣльникѣвъ и добутокъ, що забравъ зъ Украины, и прогнали ёго геть въ ёго селища; а якъ призывали силы, то и на Чорне море пускалися чайками, нападали мѣста турецкій, добували самого Цариграда, столицю турецького Султана, — вызволяли христіянськихъ бранцѣвъ зъ неволѣ и вертались зо славою и зо скарбами домѣвъ, до свои Сѣчи. (Сѣчею называли вони свою осаду на Днѣпровыхъ островахъ, въ котрій засѣкалися остроколами и шанцями противъ ворогѣвъ). За ихъ дѣла лицарскій назвавъ ихъ нарѣдъ лицарями-козаками, — и ще до нынѣ величае ихъ такъ у своихъ пѣсняхъ и думахъ. Мало-помалу вони розжилися, розрослись и розсѣлись по всеї нашѣй краинѣ. Але Запорозька Сѣчь все осталася головнымъ ихъ пристанищемъ и осередкомъ вѣльнои Украины и козачины.

Запорожцѣ дѣлились на куренѣ. Каждый курень мавъ свого курѣного отамана, — въ Сѣчи мавъ свѣй великій будынокъ, що также назывався курень. Всю старшину выбирали собѣ козаки самі зъ помѣжъ себе; старшина була на те, щобы вести порядокъ въ бою у Сѣчи, и щобы выповняти волю громадську. О справахъ, що обходили цѣле козацтво, становило тоещъ на такъ званыхъ радахъ вѣйсковыхъ.

Такихъ радъ бывало до року кѣлька. Перша козацка Рада бывала въ Новый рѣкъ, — абы подѣлити мѣжъ куренѣ рѣчки и охабы Днѣпровы на рыболовлю. На тѣй радѣ скидали козаки инодѣ и свои старшины, и выбирали нові. Рада бывала все зъ полудня, и скликувалася такъ: Насампередъ казавъ Отаманъ Кошовый гукнути зъ гарматы, щобы почули все, що

були у Великомъ Лузѣ — по рѣчкахъ, гаяхъ, островахъ, — и щобы сходилися до Сѣчи; потѣмъ казавъ Довбушеви забубнити. Довбушь приносивъ бубенъ (що стоявъ все на базарѣ пѣдъ стовпомъ, до которого привязувано звичайно злочинцѣвъ) зъ базару на майданъ середъ Сѣчи, передъ церквою, и забубнивъ три разы. Асавулъ (адъютантъ генеральный) выносивъ зъ церкви хоругвь, и становивъ коло бубна. Козаки, почувши бубенъ, сходилися на майданъ. Коли довбушь по третій разъ забубнивъ, выходивъ Кошовый зо своєю булавою, судія зъ вѣйсковою печатю, писарь зъ каламаремъ. Зновъ имъ забубнивъ довбушь — на поклѣнъ. Станувши посередъ громады, коло хоругви и бубна, знимала старшина шапки и кланялася козацтву на всѣ чотыри стороны. Потѣмъ заговоривъ Кошовый до цѣлои громады: „А що, панове-молодцѣ и товариство! Нынѣ у насъ новый рѣкъ. Треба намъ, по старому звичаю, роздѣлити мѣжь вѣйско рѣки и луги!“ На те всѣ крикнули: „Добре батьку, — такъ и треба!“ И козаки жеребомъ дѣлили помѣжь себе (куреньями) рѣки и луги, — и котрому куреневи дѣстався якій пай, той курѣнь зъ него мусѣвъ цѣлый рѣкъ житися и одѣвати. По роздѣлѣ пытався звичайно Кошовый дальше: „Панове молодцѣ: чи не будете сего року, по старому звичаю, нову старшину выбирати? — такъ скажѣть!“ Коли старшина була козакамъ по волѣ, то кричали всѣ: „Вы батьки и паны нашѣ добрѣ, вамъ надъ нами панувати!“ Втодѣ Кошовый и вся старшина покланялася козакамъ и вѣдходила до своихъ куренѣвъ. — Колижъ хотѣли Кошового або другого кого зъ уряду скинути, говорили до Кошового, щобы зложивъ свою булаву; втодѣ вѣнъ покладавъ булаву на шапку и складавъ при хоругвѣ, дякувавъ козакамъ за послухъ дотеперѣшний, и вѣдходивъ до своего куреня якъ простой козакъ. Такъ и судія, писарь, и асавулъ, коли ихъ скинули, складали свои знаки: судія печать, писарь каламарь и т. и. Колижъ инодѣ козаки ще надумалися инакше, и неохотѣли го скинути, то кричали на него, щобы своего уряду не складавъ; той мусѣвъ втодѣ лишитися на мѣсци, и стояти, ажъ всѣ не розѣйшлися.

Коли выбирали нову старшину, бувавъ великій гамѣръ и колотѣ помѣжь пѣдхмелеными и сварливыми козаками. Одна сторона хотѣла старшину мати зъ того корѣня, друга зъ ин-

шого. Втодѣ починали крикъ, инодѣ и бѣйку, ажѣ поки або сильнѣща сторона не взяла верхъ, або наконецъ погодились. — Коли кого выбрали, а выбраного не було на радѣ, втодѣ выправлялося по него 10 або и бѣльше пѣдвеселеныхъ молодцѣвъ. Прийшовши до него въ курѣнь, стали го просити, щобы приймивъ урядѣ, на якій го выбрали. Коли ся вѣдмовлявъ и не йшовъ по добрѣй воли до рады, то хватали го два молодцѣ за руки, другі пхали зъ заду, выводили такъ силомѣцъ зъ куреня, провадили по пѣлѣмъ майданѣ, мѣжъ козакѣвъ, выкрикуючи: „Иди, сякій такій сыну! тамѣ тебе треба, ты нашъ батько, будешъ панувати надѣ нами“. Скоро го привели въ громаду и всѣмъ вѣнъ бувъ по волѣ, то подарували му той знакѣ, до котрого его выбрали: кошовому булаву, писареви каламаръ и т. д., однакожѣ по козацкому звичаю не смѣвъ го вѣдъ разу принять, а мусѣвъ два разы вѣдказуватися; колижѣ ему по третій разѣ подавали знакѣ и казали, щобы вѣнъ имѣ бувъ конѣче старшиною, и въ знакѣ почести, добушеви казали ударити въ бубенѣ, втодѣ вже мусѣвъ приймити урядѣ и поданный собѣ знакѣ, и за честь поклонитися козацтву. Втодѣ зновѣ били въ бубенѣ, и старшина и козаки сыпали новому старшинѣ землю на голову, навѣтъ не розбираючи богато, чи саме втодѣ порохѣ, чи болото.

Крѣмъ тои Рады бувала друга Рада 1-го мѣсяця Вересня, по св. Матери Божѣй, до выборѣвъ старшины. Якжежѣ не мали выбирати жадного старшого, або не було де скликати Рады, то и не скликували. Такѣ и въ Великденѣ бувала третя Рада, до выбору старшинѣ, коли було треба.

Окрѣмъ тыхъ установленыхъ часѣвъ скликувалися Рады, коли тѣлько козакамѣ захотѣлося, зъ якои небудѣ причины: про яку вразу, або гнѣвъ, або коли хотѣли скинути старшину. Втодѣ насампередѣ потайно змовилися, и коли згодилося 10 або бѣльше куренѣвъ, посылали кѣлькохъ охотникѣвъ, скликувати Раду. Ті зносили самі бубенѣ на майданѣ передѣ церкву, и починали на нѣмъ тарабанити якими небудѣ патыками (бо палочокѣ вѣдъ бубна довбушь не лишавъ нѣколи а все мавъ при собѣ). Довбушь, почувши бубенѣ, мусѣвъ до нихъ выйти, и запытати: на що кличуть Раду? На те ему козаки вѣдказували: „Бий раду, вражій сыну! ще ся пытаѣ! бий лишѣ“. Довбушь тогды ставъ бубнити; и вбилибъ го, колибъ не схо-

тѣвъ. Скоро ся козацтво збѣрало, приходивъ Кошовый, судія, писарь и асавуль, поставали, по обычаю, посередѣ громады, познимали шапки, и поклонилися на всѣ стороны. Кошовый пытавъ: „Панове молодцѣ! зѣ за чого у насѣ сегоднѣ Рада скликана?“ — На те вѣдказували, коли хотѣли скинути Кошового: „Ты батьку зложи булаву, бо-сѣ намѣ не сподобентѣ“. И выговорювали му всѣ провины, якѣ на него знали. Коли хотѣли скинути судію, писаря або асавула, то говорили: „До-ста вже панують вражѣ сыны; уже ся наѣли вѣйскового хлѣба!“ И втодѣ починали великій крикъ, и збѣгалися всѣ козаки, кѣлько ихъ було на Сѣчи.

Дѣлилися втодѣ звичайно на двѣ стороны, — по дав-ному роздѣлу — на старшій и низшій куренѣ; одній хотѣли лишити давну старшину, другій скидати и новыхъ выбирати. Зѣ того повставали сварнѣ, инодѣ и бѣйка. Коли вже дохо-дило до того, то старшина вся вѣдходила зѣ Рады вѣ свои куренѣ. А козаки тымчасомѣ спиралися, ба и билися. Инодѣ розлючена сильнѣща сторона не тѣлько била людей, але и ку-ренѣ пустошила и все псувала, що лишѣ пѣдпало; и втодѣ становила свою старшину. — Инчимѣ разомѣ и безѣ бѣйки, а тѣлько крикомѣ трѣбувала одна сторона постановити нову старшину. Старшина втодѣ, не чекаючи дальшихъ рѣчей, скла-дала свѣй урядѣ, дакувала за честь имѣ дану, и вѣдходила до своихъ куренѣвъ. Мѣжь тымѣ на ихъ мѣсце приводили козаки тыхъ, що ихъ собѣ вже напередѣ выглядали.

Колижѣ на радѣ усѣ козаки згодилися, чтобы одного або всю старшину скинути, то на запытанѣ Кошового цѣле вѣй-ско закричало: „Зложи урядѣ, сякій, такій сыну! Уряды и панѣство свое складайте, вражѣ дѣти; вы намѣ не по волѣ!“ — и що на нихъ знали, те и выговорювали. Уся старшина (або лишѣ тѣ, що ихъ незлюбили) мусѣли втодѣ знаки свои поло-жити на шапки и поставити при хоругвѣ. Поклонившися вѣд-такѣ всему вѣйску, и подякувавши, спѣшили до куренѣвъ, щобѣ чого гѣршого не добути вѣдѣ розѣяренныхъ молодцѣвъ.

Скликувалися Рады такожѣ, коли мавѣ бути якій по-хѣдѣ, або коли прийшло яке посольство, або що ничого важ-ного настало.

Жадне важне дѣло не дѣялося безѣ вѣдомости и безѣ волѣ козацтва. —

Не буде певно нѣхто хвалити козакѣвъ за те, що бѣйка и сварнѣ передѣ водили у нихъ на Радахъ; бувъ то нарѣдъ воѣвнй, що звыкъ бувъ оружною рукою боронити себе и свою Украину передѣ тяжкимъ ворогомъ. Були въ нихъ мимо того установы, якихъ не повстыдали бы ся нынѣ и найсвѣтлѣйшѣ народы, за якими нынѣ убѣгався не одинъ нарѣдъ безнадѣино. Грамада була у нихъ — великѣй чоловѣкъ; управлялися и судили самѣ, о всѣхъ своихъ дѣлахъ самѣ становили, а старшину выбирали на те, щобы робила волю громадску.

Такъ було ще 94 лѣтъ тому назадъ; ажъ въ 1775 роцѣ московска цариця Катерина великимъ вѣйскомъ казала на Сѣчъ наступити. Сѣчъ розруйнували, а козаки розбѣглися то по Украинѣ, то у Турка пѣшли шукати волѣ передѣ загрѣбущою рукою Москвы *).

*) „Народный календарь на рокъ звычайный 1870“, выданный тов. „Просвѣта“, стор. 17—23. *Вид.*

КРИТИЧНІ ЗАМѢТКИ.

I.

Оцѣнка I-го числа „Зѣрки“.

(Зѣрка, рукописна часопись зъ р. 1865 чи 1866? ч. 2).

Станиславъ 17. октобрѣя.

Дуже насъ зрадувало оголошене газетки, котру (*громада*) видавати гадає, а еще бѣльше утѣшилисьмося, колисьмо еи перше число до рукъ дѣстали и въ еи середину заглянули. Би поважный тонъ, би многосторонна грьсть, би артикулы по бѣльшой части заслугують на уважане и перейшли майже нашій скромній надѣѣ. Хочемо ту дещо о спѣмненыхъ артикулахъ поговорити.

„Слово вѣдъ редакціи“ могло бы стояти и на чолѣ будь якои нашої друкованої часописи; признаємся, щосьмо не зъ таковъ приемностейъ читали „передній слова“ „Вечерницъ“ и „Нивы“. Радилибысьмо лишень выстерѣгатися провінціонального а авторомъ улюбленого „ві“ мѣсто правильного „вы“ въ глаголахъ, якъ н. пр. „вѣдавати“ мѣсто „выдавати“ и т. д. Кѣлька слѣвъ такожъ найшлисьмо не нашихъ, даючихся легко заступити правдиво рускими.

Наступає повѣсточка „Ворожбитка“. Хоть то повѣстка — не-повѣстка, отъ розказане незначного факту (по надписи и початку чогось выбитнѣйшого надѣятися можна), могучого найбѣльше уйти за анекдоту, до повѣсти отже неспособного, — а прецѣнь красный, поединчій стиль въ нѣй такъ занимає, що читався зъ неустающимъ до кѣнца интересомъ. Авторъ (все одно, чи вѣнъ звеся Павло Павловичъ, чи може пѣдъ тымъ

именемъ укрываеся хто инный намъ знакомый, якъ н. пр. авторъ „Слова редакціи“ и „Думки“) має, сли тѣлько не збуває му на выображеню або якъ Нѣмецъ каже *Erfindungsgabe* (о чѣмъ зъ „Ворожбитки“ ще анѣ троха судити не можемъ) непослѣдний даръ оповѣданя, и радилибысьмо ему въ тѣй часті особливо прѣбуватися, най ся лишъ тримає того поединчого стилю.

О „Надгробнѣй картѣ“*) не судимо; то поезійка знакомого въ літературнѣмъ рускѣмъ свѣтѣ поета, отже по надѣ судомъ нашимъ. Намъ дуже ся она подобала, нескѣнчено бѣльше, якъ єго всѣ до теперъ надрукованѣ, намъ вѣдомѣ поезіѣ.

Не судимо такожъ зъ подѣбнои причини о другѣмъ вѣршу „Розпука“ (Маркіяна Шашкевича), хотясьмо єго надрукованого вже читали (Вѣнокъ I.), а такой ще и теперъ нимъ досыть налюбуватися не можемъ. Ту мусимо однакожь сказати, що мы бы раднѣйше видѣли оригінальнѣ недрукованѣ творы зъ помѣжь насъ самыхъ, молодшихъ, якъ переписанѣ зъ книжокъ. Зъ того взгляду авторы двохъ слѣдующихъ вѣршѣвъ заслугують на похвалу:

„До шастя“ (О. зъ Волощины) вѣршъ милый, и якъ на першу пробку навѣтъ дуже бувъ бы добрымъ.

„Думка“ (безименно); декуды недостатки въ прозодіѣ даються чути; щось недокѣнченого, хоть вѣдъ тамтого року поступъ видный и въ формѣ и въ мысли, але мы ожидалисьмо бѣльшого. Впрочемъ гадка досыть красна, такожъ не маємо нѣчого противъ способу писати безъ риму.

„Жива словеснѣсть“. Гадку збираня пѣсень народныхъ похваляемъ; жадали бысьмо бѣльше уваги при збираню, якъ н. пр. та коломыйка:

Ой ходила файна любка по надѣ полонину;
Ой выйди ко моя мила, на одну годину.
Та выйди ко моя мила най я ся запишу,
Най я свои кучерики въ Станиславѣ лишу. —

Здаєся намъ повинна такъ звучати:

Ой ходила файна любка по надѣ полонину:
Ой выйди ко мѣй миленькѣй на одну годину!

*) Луки Данкевича, напеч. въ „Дѣлѣ“, 1883, ч. 144. *Выдав.*

Та зажди ко моя мила, най я ся запишу,
Най я свои кучерики въ Станиславѣ лишу, —
а то по аналогіи подѣбной коломыйки, котру въ Коломый-
скѣмъ спѣвають :

Ой ходила дѣвчинонька по надѣ Коломыю :
Выйди, выйди, мѣй миленькій, най кучерѣ змыю !
Ой зажди ты, моя мила, най я ся запишу,
Вѣдай я сѣ кучерики въ Коломыи лишу, —

бо спомнена коломыйка въ тѣй формѣ, якѣ єѣ „Сирота“ по-
давѣ, не має змыслу. Такожѣ що до ортографіи въ тыхъ ко-
ломыйкахъ впало намъ въ очи кѣлка разѣвъ „сѣ“ и „тѣ“ мѣ-
сто „ся“ и „тя“. Чи збирачѣ може хотѣвъ вѣрно наслѣдувати
народну „вѣмову“ ?

Тѣлько о першѣмъ числѣ; теперѣ до редакціи и до чи-
тателѣвъ. Жаль, що такѣ мало зѣ помеже насѣ въ „Зѣрцѣ“
участѣ бере; надѣмося, що редакція за помочевѣ ш. громады
найдѣ бѣльше спѣвробѣтникѣвъ.

II.

Посмертне слово літературѣ „галичско-общѣ русскѣй“.

„Монахъ“, новеля Стебельскаго.

(Правда, рѣк IV, 1870, ч. 1).

Житѣ наше народне, якѣ воно по 1848. роцѣ розвива-
тисѣ стало въ Галичинѣ, не сприяло розвиткови „красной“
письменности у насѣ. Свѣдчить се о неприродности того житя,
бо письменнѣсть всюды и у всѣхъ народѣвъ буває єго вѣр-
нымъ образомъ. Рабска політика пристаюча завсѣгды до
сильнѣйшого на службу, наметности обрядовѣ, аристократичнѣй
понятя о становиску интелігенціи нашої до простого народу,
то найважнѣйшѣй признаки того житя. Що ту могло пѣднести
русского духа до высокости правдивой поезіи? Що могло вы-
робити у насѣ понятѣ о правдиво краснѣмъ? — То ѣ не ди-
во, що у насѣ були поетами Дѣдицкѣй, Гушалевицѣй, Лисике-
вицѣй, — що ихъ называли „соловѣями“, а ихъ стихи на „те-
зоименства“ и инчѣй такѣй „оказіѣ“ называли поезією. Мусѣла
реакція, що постала проти тымъ основамъ нашої штучной
*

жизни, въ оборонѣ гѣднѣйшой нашего народу, свободной политики, въ оборонѣ рѣвности всѣхъ людей, самодѣльности народѣвъ и всѣхъ великихъ идей нашего вѣку, — также и правдиву поезію поѣдвигнути на гѣдне еи становиско. Бѣй, поѣднѣтый народовцями проти гробарямъ нашего народу, естъ разомъ боемъ правдивой поезіи противъ еи карикатуры. Проти Дѣдицкихъ, Гушалевицѣвъ, Ъ. Ъ. Ъ.-ѣвъ, — выпровадили мы Шевченка, Кулѣша, Кониського, Нечуя, Федьковича, П. Ратая. Хто годенъ бувъ устояти проти такимъ героямъ? То й бачили мы, якъ зъ противной стороны нашѣ „соловѣи“ зъ разу поволи, потѣмъ чимъ разъ скорше уступили зъ мѣсяця; супроти голосной украиньской кобзы затихали катеринки зъ противной стороны, и майже несподѣвано, нагло побачились мы побѣдниками на поли поезіи. Всѣ вони уступили зъ того поля, и ограничились вже тѣлько на фалшованю исторіи и карикатурѣ политики, а „обще-руско-галическа“ поезія уступила за горы, на Угры...

Якъ по тучи перепадають ще рѣдкѣ каплѣ дощу, такъ и у насъ обще-русска идея не одно ще повиннабъ проявити, щобъ закрыти утѣкающихъ. Въ Сербіи примѣромъ, хочъ тамъ дѣло вже 30. лѣтъ тому назадъ рѣшилось на користь мовы народной и правописи фонетичной, до нынѣ ще зъ разъ на рѣкъ появляются утворы писанѣ, коли не старовѣрскимъ жаргономъ, то бодай ще етимольогією. У насъ заледве оденъ В. Стебельскій проявивъ минувшого року „Монаха“. Неперечно Стебельского мусимо зачислити до „на йдаровитѣйшихъ“ изъ помеже поетѣвъ противной стороны; вони-жъ его самѣ за такого мають. Тому-жъ и не дивно намъ, що вѣнъ найдовше зъ нихъ вытрававъ у консеквенціѣ, хочъ нѣде правды дѣти, та консеквенція багато потерпѣла черезъ уступки въ користь народнѣго языка.

Не пришла гора до Магомета, мусить помалу Магометъ потрудитися до горы; не дався Кулѣшъ звести обѣщанками „оды“ нашего автора на его становиско, проте-жъ все таки нашъ авторъ конче хоче пописатися „одою“ и трѣбуе писати нашимъ языкомъ, хочъ зъ другой стороны ему такъ се иде тяжко, що мусимо его числити ще до тамтого товариства, хочѣбы и не писавъ вѣнъ уже бувъ (въ Монаху) „рускій“ двома с, и окрѣмъ того ще не попадавъ у смѣшнѣсть, пишучи

н. пр. бульбы (що не має значити: бульбы, якъ бы се зъ першого погляду здавалось, а б у в ь б ы); иный, що не значить то само що въ нѣмецкѣмъ Reif, — а инчій; варять (що не значить: варять, а божевѣльный; вампиръ що не має означати африканьского лилика, а нашого таки питоменного о пи ря; заслежена, (що має походити вѣдъ слѣза); розмолена, (не сказано о пшеници — а о молячѣйся дѣвчинѣ); забулъ за все, а видѣлъ тѣлько ю, тѣлько ю — (не значить що монахъ видѣвъ букву ю, — а свою милу: еѣ), и т. д. и т. д. безъ кѣнца.

Теперь про саму рѣчь. То такъ було: На празнику въ селѣ пѣдгѣрскѣмъ стрѣчаемо попадаюку Олю, дуже сентиментальну, поетку, артистку; импровізує на фортепянѣ, читає Шевченка, малює олійний пейзажъ (ну, рѣдка проява навѣть мѣжъ попадянками!). Залицяєсь до неї п. Орестъ, професоръ гимназіальний, але вѣнъ самъ такъ пѣзнає, що вона его не любить, що у неї є вже хтось у серци. Хто? — на те вѣдповѣдає на небѣ хмара, дивно виглядаюча, „щось въ родѣ чоловіка зъ малою головою, а великимъ горбомъ“. Увидѣвши таку дивну хмару на полудневѣмъ небѣ, крикнула Оля, що „се вѣнъ, се монахъ!“ У другѣмъ актѣ, (бо авторъ оповѣдає въ формѣ драматичнѣй, тому позволено собѣ назвати роздѣлъ — актомъ). — вже Орестъ у Львовѣ въ салонѣ графинѣ Аделѣ, котру вѣнъ оборонивъ насередѣ мѣста вѣдъ якогось водоноса, що признавався си батькомъ. Графиня Аделя дає вечеры особливо для женщинъ, бажаючи чогось, що авторъ називає „еманципацією“. Гр. Аделя хоче Ореста зробити „евангелистомъ“ тої „еманципації“, але Орестъ яко филологъ и великій приклонникъ Плятона, не даєся. Середѣ тої диспуты „чертає ся въ дверяхъ монахъ, въ долгѣй рясѣ, котра майже цѣле лице закрывала“, за квестою, въ „имя Христа“. „Въ имя Мефистофелеса“ вѣдповѣдають ему середѣ смѣху гостѣ, — и вѣнъ вѣдходить. Въ хвили свого загадочного „чертаня ся“ загубивъ монахъ манускриптъ (*habent sua fata libelli!*); товариство найшовши его, заразъ и каже читати секретареви Гамлетови тую „автобіографію монаха“, — якъ ся показує зъ неї — одного изъ тыхъ неудавшихся „геніѣвъ“, що то ихъ представляли намъ писателѣ рѣжнихъ степенѣвъ по тѣлькѣй вже разы, що вони сталися простою шаблоною до

вѣдбываня для всѣхъ тыхъ такъ само „геніяльных“ живыхъ поетѣвъ, богатыхъ запасомъ порожныхъ фразесѣвъ и хоробливой фантазіи, але безъ якои небудь самоцѣльной творчої силы. У літературѣ такъ якъ и въ малярствѣ можна все наслѣдуваня, все недостатки слабой творчої силы заховати передъ очима звичайного читателя романсѣвъ пѣдъ яскравѣ краски высокопарного стилю и незрозумѣлыхъ (часомъ и самому авторови) фразесѣвъ, за довгимъ рядомъ сензаційныхъ сценъ, одна вѣдъ другои (по думцѣ автора) принадиѣшихъ, не такъ грядею, якъ, скѣлько, можна драстичнымъ малюнкомъ. Можна сховати, але и до сего навѣтъ Стебельскому не достає писарской рутины нѣмецкихъ фейлетонистѣвъ, що то богатырѣвъ своихъ гонять зъ однои муки у другу, зъ одного контрасту въ другій, зъ одного поля дѣланя, зъ одного краю у щоразъ иншій, щобъ тѣлько змудженимъ читателямъ якъ въ калейдоскопѣ показувати щоразъ новѣ образы, щобъ имъ при читаню нѣ разу не дати вѣддыхнути. Правда, що по перечитаню такои приправки чоловѣкъ стає такій розумный (а може и не такій) якъ бы бувъ и не читавши... Авторъ „Монаха“ зачавъ що лишъ тѣлько трѣбуватися на тѣй дорозѣ. Ёго монахъ родиться дуже романтично, „пѣдъ розвалинами Галича“ (зъ сего очевидно треба догадуватись, що Галичъ бувъ тодѣ въ розвалинахъ, и що герой Иванъ родився въ пивниці): вѣнъ вѣрить въ великого свого генія и має охоту статися великимъ маляремъ. Въ тѣй цѣли иде вѣнъ (не выбувши довго въ пансіонѣ, де вѣнъ учивъ рисункѣвъ дѣвчатъ и одну зъ нихъ — мабуть Олю — очарувавъ собою), иде розумѣся не де инде а до Італіи, бо дежъ инде мѣгъ бы нашъ авторъ мати таку добру догѣднѣсть блиснути передъ очима зачудованого читателя фразесами о „фрескахъ ватиканських“, о „колюмнахъ божои матери“, о „реготѣ оранжъ“, о „байроньскѣй ночи“ о говорѣ „колюмнъ запавшихъ“, порохахъ Цезарѣвъ, о „бородатыхъ маццинистахъ въ страшныхъ, пѣдземныхъ пивницяхъ“, (якъ таки „заговоръ“ мѣгъ бы де инде вѣдбуватися, якбы не пѣдъ землею, зъ доконечными при сѣй оказіѣ декораціями темной ночи, розвалинъ монастыря, шилетѣвъ и т. д.!), и иншихъ такихъ чудесахъ тои „землѣ чудесъ“? Коли ёму въ тѣмъ що до знакомства краю и людей не порадиť Bădeckeŕ, то вѣдъ чого буйна фантазія автора? Середъ

тихъ чудесъ Иванъ пересвѣдчаєся, що єму далеко до „генія“ або „Бога“; за легко собѣ важивъ тую штуку. Стративши вѣру въ свою великѣсть, тратить всяку моральну опору и пускаєся просто на псы. Помимо того чуєся вѣнъ „о много лучшій вѣдъ усѣхъ маццинистѣвъ“, до котрыхъ вѣнъ зъ великої жажды славы приставъ, и котрыхъ вѣнъ вконецъ — для коханки — зраджує. Коли-жъ дѣзнавєся, що та єго люба, — люба и префектови римскому, утѣкає соромно зъ Риму, каєся за все на пустыни кампаньскѣй, де и мусѣвъ певно попасти межи черцѣ, бо вѣдъ теперъ єго здыбуємо въ чернечѣй одєжи. На тѣмъ конецъ автобіографіи монаха. По перчитаню єи оповѣщає гр. Аделя, що завтра вертає назадъ до дому до Испаніи. Але ба! графиня стрѣляє, а п. Гаммеръ, директоръ львѣвской поліціи, кулѣ носить; секретарь Гамлетъ не що инше, а агентъ, высланный поліцією до студіюваня тои квестіи „еманципаціи“. Зручный Гамлетъ вѣдкрыває, (помимо перешкѣдъ, якѣ єму у сѣмъ поклавъ самъ авторъ, заховуючи усѣму кѣнци, такъ що жадєнь читатель кримінальныхъ романсѣвъ тутъ нѣчого бы не догадавєся), що гр. Аделя не єсть нѣхто иншій, якъ власне та зводителька нашего монаха зъ Риму, а разомъ дѣйсно донька водоноса, єх-єконома. А що вона утѣкаючи зъ Риму, обѣкрала свого префекта, то єѣ заразъ и хватають и задѣвають дєсь на велику радѣсть автора, котрому вона вжє непотрѣбна (хочъ по правдѣ вона и зъ разу цѣлкомъ не була потрѣбна). А теперъ на законченє щожъ якъ не весѣлє? А чия? — нѣхтобъ ся и не догадавъ — Орєста зъ Олею. Чому воно не було заразъ на початку цѣлои „новєль“? Ну, очевидно, бо инакше и цѣлои новєль не булобъ; — але за те булабъ ся уратувала логика. И справдѣ, кождый, хто тихъ 48 сторѣнь прочитає, здивуєся, зъ вѣдки взялася у Олѣ разомъ охота йти за Орєста? Не вжєжъ для того тѣлько, щобъ выратувати автора зъ клопоту, що зъ нею на кѣнци зрѣбити? Бо обѣ сѣмъ, що єи давный коханокъ монахомъ ставєся и женитися не може, знала вона вжє у першѣмъ своѣмъ выступѣ (на 4тѣмъ листку). Конецъ кѣнцємъ, наша „новєля“ — якъ статочнѣй новєли инакше й не можна — кѣнчиться весѣлємъ. Музыка добра, дѣвчата гарні, дружба весєлый, слюбъ — якъ слѣдъ. А при слюбѣ: зновъ являєся монахъ и благословить ихъ, потѣмъ утѣкає дєсь въ дєбры, не

покидаючись такою ще своєю хорою фантазією і високопарних фразесів: „останній гріх могої життя простити, а за псалом розкаяння подай силу, душі просвітити!“ Не багато-ж ти, небоже, душі просвітити такою бесідою!

От і скінчилися „новелою“, і не вийняли з неї нічого. Якоюсь новою гадкою годі ввійти „Монаха“ і жадати; старий який та глибокий правди, котру-б „новела“ убрала тільки в нову одіж, читателям у науку і користь духовну, автор видко і не бажав подати; симпатії якої не будь не заслуговує собі жадна особа; бо жадної там і нема, що називається у поезії, „живою“ особою; бо авторові значить більше, як творити живі особи — творити нечувані комбінації слів *). Одна тільки особа, що здається живою (за те подякувати треба-б передвічним взорам, ввій старих титанів почавши), тратить у читателя симпатію своєю невилучимою бомбастичністю (гріх, очевидно, первородний, ввій духовного свого батька перенятий). Знаючи „монаха“ таким багатим на пусті слова, ніхто не повірить в серйозність такоїж бомбастичної обіцянки — поправки... Коротко сказавши, нічого не дасться написати о „Монаху“ доброго (злого було-б ще багато!) окрім того одного, (чого з самої книжки ніхто не вчитав), що чистий дохід з його розпродажів призначив накладця на фонд стипендійний.

III.

Сборникъ литературный „Галицко-рускої Матиць“, 1. и 2. выпускъ зъ р. 1869. и его „украиноманьскій тенденціи“. Наша исторіографія и помилка астрономична п. Шараневича. Поезія.

(Правда, рік IV, 1870, ч. 2.)

„Галицко-руська Матиця“ стала вторік намѣсть „Сборника наукового“ видавати „Сборникъ литературный“. І не треба мислити, що то тільки зміна наголовка — одної і тої самої речі; — правда, що скількість пренумерантів (цѣсарєке число 25) ледво чи перемѣнилась, — бо таке нерѣ-

*) Ось вязанка самихъ найкрасшихъ: „грає (дівчина) серенаду глибокої печалі; шолкова занавѣса веде до будуару“ (хто инчий би думавъ, що власне „занавѣса“ замикає будуаръ, а не веде до нього); „односложный“ Орестъ; монахъ пише „остатками крови зъ підъ серця“;

шуче перехилиюване ся на сторону народной гадки анѣ давнѣйшихъ проводирѣвъ Матицѣ не збудить зъ оспалости, анѣ Украинцѣвъ не вдоволить; але поступъ зроблено великій; досыть сказати, що 1. и 2. выпускowi „Сборника“ можна-бъ смѣло закинути то, що закинуло було „Слово“ (не маючи чого иншого), „Календареви“ Просвѣты: „козакоманско-украино-филски тенденція“.... И въ бесѣдѣ видно похвальне намагане (школа що не всюды успѣшне) всѣхъ майже писцѣвъ, писати по народнѣму, окрѣмъ, правда, двохъ мародерѣвъ, котрыхъ статіѣ выдѣль редакційный здаєсь тѣлько въ приступѣ якогось доброго гумору помѣстивъ. Инакше и не могли бъ мы зрозумѣти, що мають робити „Пленипотенты“ И. Гушалевица и „Отчитъ популярный“ Дра Антоневица въ органѣ Матицѣ, котра зъ давна має претенсію бути парижскою, або що найменше Петербурскою „Академією Наукъ“, для насъ нищихъ галицкихъ Русинѣвъ. Про „Пленипотентѣвъ“ поговорить хто инчій, я тутъ тѣлько зроблю коротку примѣтку, що обѣ згаданій гуморески рѣзняться одна вѣдь другою тымъ, що, коли „Пленипотенты“ (мелодрама!) проти волѣ автора вводять читателя въ добрый гуморъ, то „Популярный отчитъ держаний въ пользу педагогического института въ Дрогобичи дня 4 (16) мая 1868 г. проф. Др. Антоневичемъ“ помимо бажаня автора, слухачѣвъ и читателя розвеселити, недотепный нѣ трохи. Школа, що у наведенѣмъ наголовку „Отчита“ не названо рѣчь про яку въ нѣмъ говориться. Бо зъ самого „Отчиту“ годѣ се вѣдгдати. Говориться тамъ зъ початку о етнографіѣ и поступѣ чоловѣка, а конецъ, у котрѣмъ слухачѣ приголомшені купою наведенихъ подрѣбныхъ фактѣвъ дожидають якогось заключеня, посвяченый оборонѣ многоженства у сѣднѣхъ народѣвъ. Ну, сказано — дуже популярна наука; — особливе для

меже челюстями (!) скелетѣвъ сидить Фаустъ; монахъ не покидає, а „повергає“ Львѣвъ, а за нимъ учениця „молилася дрѣмотою“ (гарна молитва при розпущѣ: дрѣмаючи!); „щобы свѣтъ миліонами рукъ вязалъ славы котурнѣ до ногъ моихъ!“ монахъ „Бога молить нѣмою розпучкою атенета“ (якій хитрый! и атенеть, и Богу молиться), — „цѣлує травичку могилъ народа своего“; маючи охоту топиться, не „вергає“ ся тамъ де глубоко, але именно „въ бродѣ“ Тибра; „хоче збудувати найширшой любови бурной жизни жертвенникъ изъ разбитыхъ стакановъ гулянки и спелѣлыхъ талій газарда, и рѣдутныхъ масокъ цинизма и т. д.“

бридшою половины дрогобицкого товариства. — Поважнѣйша праця заступлена въ „Сборнику“ нашимъ ученымъ Шараневичемъ. Въ своихъ „Исслѣдованіяхъ на поли географіи и исторіи“ стягнувъ вѣнь зъ хроникъ и лѣтописей богато люзныхъ подро́бностей, щобы выказати намъ давнѣи дороги купецкихъ, політичныхъ взаеминъ меже Галицкимъ княжествомъ, а Польщею и Уграми черезъ Бескиды и Сянъ и Вислу. Двохъ рѣчей дуже важныхъ недостае працямъ п. Шараневича якъ и всѣхъ загаломъ историкѣвъ нашихъ Галицкихъ, простуючихъ немовъ умыене до того, щобъ своѣй праць (проти власному інтересови) вѣднати всяку симпатію у читающей публики. [Не досыть намъ зъ рѣзныхъ джерелъ стягнути купу историчныхъ фактѣвъ и списати ихъ хронологичнымъ порядкомъ оденъ за другимъ; треба зъ поодинокихъ фактѣвъ, якъ ихъ намъ подають уже и хроники, вывести якѣсь загальнѣи заключенія; треба подати повный и живой образъ давной жизни нашего народа; треба намъ дати понятія о гадкахъ, якѣ порушували тую его жизнь и провадили его до дѣланія; треба черезъ гущу поодинокихъ фактѣвъ прорѣзати дорогу, якою ишла та исторія; треба, щобъ не читали мы своєї исторіи, якъ исторію чужого намъ, незнакомаго народу; вынайти нитку, котрабъ нашу давню, минувшу жизнь вязала зъ нашою теперѣшною...; треба бути окрѣмъ хронографа — и философѣмъ. — И не досыть того: треба то все убрати въ якусь приступну форму, щобъ читатель не потрѣбувавъ собѣ ажъ въ головѣ порядкувати поданный матеріалъ; щобъ перечитавши, почувъ якесь задоволенє, якъ зъ кожного иншого дѣла штуки — а не лишився ему несмакъ насилу вѣдбутою патріотичной панцины... Нашѣи историчнѣи праць сухѣи, бездушнѣи тематы, якими нынѣ наука забороняє мучити школярѣвъ... Наша исторія въ Галичинѣ заледво выходитъ зъ 1-ой стадіи розвитку, въ котрѣи вона ще не могла называтися исторією, а хронографією, лѣтописею. Але скажемо ще и те, що коли-бъ нашѣи лѣтописи перекласти на нашъ языкъ, то вони найшли-бъ собѣ далеко охотнѣйшихъ читателейъ, якъ дотеперѣшнѣи галицкѣи историки, бо вони богатѣи цѣкавыми подро́бностями нашей жизни и тымъ дають живѣйшій образъ еи, бо вони писанѣи пѣдъ свѣжимъ враженѣмъ описуваныхъ подѣй, бо писанѣи людьми, котрымъ оповѣданѣи ними подѣй порушували душу; не була меже ними а оповѣданою

исторією такъ перетята нитка, якъ се учинивъ меже нами а нашою княженецкою исторією частъ, а ще бѣльше нашій тепершій єи историки. Що до першої згаданої потреби, то у Шараневича видимо (вѣдъ часу виданя Исторіи Гал. Волод.) поступъ; видно єго особливо въ монографіѣцѣ, друкованѣй у календари „Просвѣты“.

Що до другого, до формы, видимо также намагане, але цѣлкомъ неуспѣшне, особливо въ нынѣшнѣй праці. Що сему за причина, що нашъ историкъ, хочъ чує потребу и силуетъ подаваный богатый историчный матеріалъ убрати въ артистичну форму, а не може тому дати рады? Найважнѣйша окрѣмъ, розумѣєся, бѣльшого або меншого артистичного ударованя, котрого трудомъ тяжко ся доробити, коли воно намъ не вроджене, — єсть неумѣне и занедбане рускои бесѣды. — Дивно дуже, якъ люде образовані можуть не знати трої знакомой правды, що бесѣда, — то найдорожше майно кожного народу, найсвятѣйша спадщина нашихъ батькѣвъ, найсильнѣйша пѣдпора и охорона каждой пригнетеної народности, — що калѣчити и перекручувати єѣ — то грѣхъ проти природы, котрый метиться на виновнику, на кождѣмъ єго поступѣ. Бо вона такъ тѣсно зрослася у кожного чоловіка, зъ якого небудь народа, зъ єго душею, гадкою, чутемъ, що перекручуючи бесѣду — вѣнъ скривлює душу, запоморочує гадку, тратить чуте всѣго красного. Досыть глянути на т. з. поезію „галическо-русску“, писану такимъ зопсованымъ языкомъ и пошукати тамъ якого небудь живого чутя, здоровой гадки, артистичного смаку. Тому мы й сказали що у тѣмъ недостатку артистичной формы, оглады и яености всѣхъ праць п. Шараневича, винно особливо калѣчене нашої бесѣды. Щобъ доказати, якъ таке уживане чужого намъ и всѣмъ народамъ на свѣтѣ языка, не вже тѣлько артистичну форму, але навѣтъ просту, здорову гадку проти найлѣпшой волѣ писця передражняює, по-требую лишъ подати початокъ зѣ статіи п. Шараневича: „...Перебѣджающему по побережныхъ равнинахъ вдоль Днѣстра... они (Карпаты) отъ полудня обмежуютъ горизонтъ якбы великаньская природная завѣса, зъ поза котрой солнце всходитъ и заходитъ...“ П. Шараневичъ географію знає, и знає, що намъ Галичанамъ „солнце“ не може поза Карпатами „отъ

полудня*) обмежуючими горизонтъ “ разомъ и заходити и всходити, особливе „проѣжджающимъ по побережныхъ равнинахъ Днѣстра“; але мацане за штучно-кованими словами и страхъ, щобъ борони Боже, въ „солнці“ не выпустити приналежного „л“, такъ мусить заняти всѣ гадки автора, що вѣнь тратить увагу на саму рѣчь и пише такі дурницѣ. Дуже намъ сумно, що въ нашѣй Галицкѣй письменности и на такі рѣчи мусимо звертати увагу, але хто виненъ? Що авторъ має добру волю привернутися до народнаго языка видимо зъ кѣлькохъ мѣсць, де вѣнь що грубші архаизмы стараеся обѣйти, до иншихъ зновъ додае въ скобкахъ поясненя.

„Украиномански тенденціи“ Сборника заступае п. В. Стефановичъ 2ма „уступами зъ исторіи Украины и козацтва“, и п. Ив. Верхратскій трѣма поезійками. Въ першомъ „уступѣ ист. Укр. и Коз.“: „Украина передъ р. 1626“, подае В. Стефановичъ незгѣршимъ народнымъ языкомъ коротко збране и популярно (навѣть, якъ на „Сборникъ“ надто популярно) розказане те, що обѣ Украинѣ написали въ бѣльшихъ дѣлахъ Шайноха (*Dwa lata dziejów naszych*) и п. Кульшъ (Перв. періодъ козацтва, Правда 1868). Въ другомъ уступѣ: „Двѣ облоги Львова черезъ Хмельницкого 1648 и 1655“ порѣвнюе на пѣдставѣ трехъ знакомыхъ хроникъ м. Львова становиско Хмельницкого супроти чужихъ и у власномъ народѣ въ р. 1648, коли вѣнь, гетьманъ вѣльной Украины, стрѣчаний бувъ всюды нашимъ народомъ въ Галичинѣ якъ освободитель, а чужими послами якъ представитель незалежнаго народу, — а 1655, въ котромъ Львовѣ зновъ побачивъ Хмельницкого, але вже не гетьманомъ вѣльной Украины, не освободителемъ рускаго народу, а „вѣрно пѣдданого вазалѣ“ Москвы, идучого пѣдбивати землѣ для Ёго Царскаго Величества. — Хочъ то знакома рѣчь, а всежъ воно — въ „Сборнику“ Матицѣ — не завадитъ пригадати ще разъ, яко гарну, дуже гарну науку. Двѣста лѣтъ пѣзнѣйше — повторилися обѣ исторіи у насъ въ минятурѣ 1848 и 1855.

Нашому збирачеви номенклатуры природописной, п. Иванови Верхратскому, не чужа и поезія, якъ видно зъ его 3-хъ спѣванокъ поданныхъ у „Сборнику“ (зъ застереженемъ

*) а властиво вѣдъ полудневого заходу. *Авт.*

правописи). Що до якості, то розумѣся, не можна ихъ рѣвнати зъ поезією Ив. Гушалевича, бо треба знати, що п. Ив. Гушалевичъ спорудивъ для „Сборника“ одно стихотвореніє; але борони Боже щобъ я его нарушавъ. Противъ такимъ дѣламъ критика єсть цѣлкомъ безсильна.

Отъ и всё, що обіймає 1 и 2 выпускъ (въ однѣй книжцѣ) „Сборника“ зъ р. 1869. Выпускъ 3 и 4 (также разомъ) має вийти тими днями.

Ukraino. Il movimento letterario Ruteno in Russia e Galizia 1898 — 1872.

Rivista Europea (anno IV. vol I e 2. Firenze 1873.)

(Правда, рік VI, 1873, чч 7—11).

Въ першій се разъ стає наша література въ такъ заокругленомъ образѣ передъ публикою заходной Европы, якъ єѣ — хочь тѣлько яко бібліографичный оглядъ — представивъ въ меженародномъ поважномъ журналѣ, на италійскѣмъ языцѣ, п. Ukraino *). Само зъ себе розумѣся, що авторъ, хочь самъ Українець, подаючи публицѣ европейскѣй, котра ледви чи ясно знає о истнованю малоруской народности та ще й не бачить богато сторѣнь, зъ котрыхъ бы нашъ нарѣдъ для неи мѣгъ бути предметомъ для еи студій интереснымъ, — не мѣгъ писати, и то въ журналѣ, цѣлой компендіи украиньской літературы. Статя п. Ukraino, котра мусѣла стрѣтитись зъ пересудами, несвѣдомостею и обоятностею публики, мусѣла зъюзитись въ не надто довгу, якъ на исторію літературы — хочь досыть обширну и подрѣбну, якъ на артикулъ журналістичный — студію полемічно-критичну, розширюючусь тамъ, де треба було вынайти пункты стычнѣй зъ интересомъ индиферентной заграничной публики, а зновъ переходячи кѣлькама словами надъ подрѣбностями, де подрѣбна специфікація могла-бъ тѣлько змучити читателя-космополита. И треба признати, що коли авторъ (що розумѣся у каждого автора)

*) Михайло П. Драгомановъ. Вид.

хотѣвъ для своей працѣ здобути интересъ у тои перебирчивои публики, удалось ему те добре. И не толькo те; п. Ukraïno, представляючи объективно природный розвѣй нашої літературы въ Россіѣ и Галичинѣ зъ ширшой, европейскои точки погляду, вѣдкрывае тѣ стороны нашего напрямку літературного и соціального, котрѣ его зъ загальнымъ рухомъ нашего вѣку природно вяжуть, котрѣ для нашего народу и для нашего напрямку добувають призначне мѣсце мѣжь проявами обходячими усю просвѣчену Европу. Такимъ чиномъ не толькo проста цѣкавѣсть, або жадоба знаня спеціаліста-филолога чи етнографа, але интересъ загально-европейскій заставляе кожного чужинця-читателя пѣзнати ближе той, другій разъ вже „вѣдкрытый народъ“, и то цѣлкомъ инымъ способомъ, якъ се примѣромъ, знамѣрювала брошура п. Delamarre, закрываючи написомъ (трохи купецкою рекламою тхнущимъ) „Un peuple européen de quinze millions oublié devant l'histoire“, аннексіинѣ тенденціѣ польскій.

I. Etnografia e storia.

II. Ukraïno выходитъ въ своѣмъ оглядѣ зъ такихъ kwestій и фактѣвъ, маючихъ интересъ и розголосъ загально европейскій, якъ памятна кампанія публіцистично-дипломатична захѣдной Европы проти Россіи въ 1863 р., и другій всѣмъ звѣсний фактъ, що французке обще мнѣніе, шукаючи въ Европѣ аліянтобъ для изолованой вѣдъ часу послѣдной вѣйны Франціи, обернулось изъ симпатіями політичними до Россіи, и въ загаль до Славянщины, „жертвуючи (по словамъ одной части французской прессы) гуманнѣи и космополітичнѣи симпатіѣ для пригнетенои Польщѣ, интересови патріотичному французкому“. Але, каже авторъ, недоконче французкому обществу жертвувати справедливѣи симпатіѣ до польского народу, коли хоче увѣйти въ приязнѣи вѣдносины зъ Россією. Треба толькo завсѣгды знати вѣдрѣжнити, що у тенденціяхъ Полякобъ є справедливого и реального, а що несправедливе и загонисте (*esagerato*), которе вѣдрѣжнене причинилоб-ся также и мѣжь Поляками и Россіянами до уложень *modus vivendi*, выгѣдного и доконечного для обоихъ сторѣнѣ. Тоько-жь для

такого розумного розмѣру симпатій межинародныхъ потрібне знане исторіи и етнографіи краївъ и народѣвъ славянскихъ, якого, на нещастє, не мають въ загаль публіцисты захѣдной Европы, не тѣлько загальна ихъ маса, але и богато заслуженыхъ писателѣвъ, котрї займались нашими справами. Вступомъ тымъ оправдує п. Ukraїno повѣдѣ, чому, пишучи для меженародного италіянського журналу, першимъ тематомъ выбравъ собѣ сюжетъ зъ першого погляду маловажный: бібліографію „провінціональной літературы“. Шкіцъ сей бібліографичный малоруской (rutena) літературы кине (сподѣся авторъ) трохи свѣтла на деякій важный пытаня въ вѣдносинахъ славянскихъ народѣвъ. Передо всѣмъ п. Ukraїno высвѣчує описуванї и выкручуванї стѣлько Поляками, а за ними и Французами (Duchіński „de Kieff“, Mickiewicz Wład., Н. Martin, Delamarre, Viquesnel, Laveleye) етнографичный, языковї и историчный вѣдносины Русинѣвъ до Полякѣвъ и до Великорусѣвъ. Проти теорїѣ тыхъ послѣднихъ, по котрѣй широкїй край вѣдѣ Карпатѣ по Ураль, с. в. Польша и европейска Россїя, має двояке населене: славянське и монгольске, изъ тыхъ славянське єсть выключно польске — бо народнѣсть Бѣлой и Южной Руси тѣлько окремый типъ народу польского, — а монгольске становлять Великоруссы або Москалѣ, — противъ тѣй теорїѣ авторъ приводить ученї выводы проф. Костомарова, „котрого и п. Laveleye у своѣй статїѣ про Галичину называє однимъ изъ представителѣвъ идеѣ народной малоруской“, изъ звѣстныхъ статей Основы: „Отвѣтъ на выходки „Czas“-у и „Revue Contemporaine“, „Правда Полякамъ объ Россїи и Руси“, „Двѣ русскїя народности“, придаючи для читателѣвъ Rivista Europea списъ другихъ важнѣйшихъ дѣлъ Костомарова и примѣчаючи, що профессора сего, одного изъ наилучнѣйшихъ и найученѣйшихъ розвѣдувателѣвъ исторїи руской и польской, котрый за Миколая І. за свои демократичный и малорускїй пересвѣдченя выгнанный бувъ зъ Кїева, а котрого потѣмъ защитники одностайности руской завзято нападали въ російскѣй печати, зъ бѣльшимъ правомъ можна призывати до розрѣшеня пытань о малорускѣй народности, якъ ділетанга п. Духиньского, хочѣ вѣнъ и пѣдписуєся „de Kieff“. П. Ukraїno не заперечує, що колонїзація славяно-руська на пѣвнѣчнѣмъ сходѣ зъабсорбувала много елементѣвъ расы финьской и ту-

раньско-татарскою, того не заперечують и великорускїи историки (прим. Кавелинъ: „Мысли объ исторіи русской“), — и ассимиляція ся расы великорусскою а финьскою и татарскою, якъ тежъ подѣбна ассимиляція — хочъ въ меншѣмъ размѣрѣ — малорусского племени зъ племенами турецкими (Торки. Берендіѣ, Касоги, Печенѣги и др.), була бы гѣднымъ предметомъ поважныхъ студій исторично-антропологичныхъ. Тѣлько жъ треба памятати, що вже въ IX. ст. народнѣсть славяно-руска займала Бѣлозерскъ далеко вѣдъ Новгорода; що лѣтописецъ Несторъ мѣжъ племенами славяно-рускими выльчуе Радимичѣвъ и Вятичѣвъ (въ теперѣшныхъ губерніяхъ Могилѣвскоѣ, Орельскоѣ, Калужскоѣ) и сповѣщуе — цѣкавый фактъ! — що тѣ племена, безъ сумнѣву родичѣ теперѣшної народности великорусскою, прийшли въ давній часы зъ теперѣшної Польщѣ; що вже сынъ св. Володимира на початку XI. вѣку сидѣвъ въ Муромѣ надъ Окою; княжества Рязань, Муромъ, Суздаль, Владимиръ надъ Клязмою були ще передъ приходомъ Татаръ рускїи; анѣ напады татарскїи анѣ поступъ (Великоруссѣвъ) на пѣвнѣчный схѣдъ а ассимиляція племень тураньскихъ и фіньскихъ не перешкодили имъ заховати переважный характеръ славянорусскїи, котрого имъ не вѣдмовляли нѣколи населенцѣ Кіева, Чернигова, Волинѣ и др., и задля котрого сѣ Южно-Русины, батьки теперѣшныхъ Русинѣвъ (Ruteni), якъ передъ нападомъ Татаръ зъ одной, а нападомъ Литвы зъ другой стороны, такъ и потѣмъ чулися за вѣсѣды родомъ близшими до Великоруссѣвъ зъ Москвы, якъ до Полякѣвъ зъ Варшавы.

Але що таке Русины (Ruteni)? пытаеся авторъ, и выкладае подрѣбно, якъ латиньскою писовнею выразъ „Рускїи“, котрыхъ называли Византїйцѣ князѣвъ Кіевскихъ ще въ договорахъ зъ X. вѣку, перекручено на Ruthenus. Названѣ „рускїи“ розширилось — изъ збѣльшенѣмъ територїи княжества св. Володимира и колонизаціею на пѣвнѣчный схѣдъ — на усю федерацію княжествъ пѣдъ династіею рускою (rutena); имя се лишилось спѣльне такъ для галузи той, котра у XIV. вѣку прийшла пѣдъ панованѣ династїи Гедимина (котра по забраню Кіева писалась князями Литвы и Руси) и сконсолїдувалась у два роды (specie): Бѣло- и Мало-Русѣвъ, — и галузи схѣдною, въ котрѣй основалась въ XIV. в. держава Московска, займивша

въ XVI. в. всю народнѣсть великоруску пѣдъ князями Москвы. Назнанє Russi-Rutheni давали писателѣ латинскѣй середного вѣку XVI. до XVII. столѣтя безъ рѣжницѣ и народности бѣло- и малорускѣй, увѣйшовшѣй въ федеративный звязокъ зѣ Польщею, и населеню сѣдному або московскому. Коли въ XVI. вѣку князѣ Московскѣй зѣ династїи св. Володимира, злучивши всю народнѣсть великоруску пѣдъ своею властею и звѣльнившиє вѣдъ вазальства татарского, придали собѣ до-стоиньство Царѣвѣ, а рядъ Литвы и захѣдной Руси по уло-женю унїи зѣ Польщею (1569) и закѣченю династїи Геди-мина, становивєя интересомъ и тенденціями все бѣльше ла-тиньско-польскимъ: тодѣ почала держава московска вважати себе репрезентанткою всего славянорусского люду, и звѣдти почала называтисѣ Великою Русею. Южна Русь, остаюча пѣдъ Польщею (вже за князѣвѣ Литовскихѣхъ называна Укра-иною), приняла названє Малои Руси, а пѣвнѣчна Русь ли-товска — Бѣлои Руси.

Якъ же-жѣ Мала Русь пѣдъ проводомъ своего войскового стану — Запорожцѣвѣ, — повставши проти польскои аристо-кратїи за Хмельницкимъ, трактатомъ Переяславскимъ (1654) прилучиласѣ до державы „сѣдного царя“, и царь московскѣй, перейшовши всю Бѣлу Русь, увѣйшовъ въ Вильно: приложивъ собѣ царь Олексѣй титулъ царя „всеи Руси: Великои, Малои, и Бѣлои“. Такимъ чиномъ спѣльне имя „рускѣй“ сталосѣ ма-ло-помалу сїнонимомъ имени частного „великорускѣй“, хочѣ ще и у XVIII. вѣку компїляторъ исторїи Малои Руси Конискѣй назвавъ свое дѣло „Исторїєю Руссовѣ“. По окку-пацїѣ за Катерины берегѣвѣ Чорного Моря прибула до тои номенклатуры ще Нова Русь — полудневї степы колонїзо-ванї малорускимъ людомъ За третимъ подѣломъ нещасливои Польщѣ прийшла и Украина правого боку Днѣпра въ друге до Россїи.

Утвореный тымъ историчнымъ ходомъ народъ (мы-бѣ сказали докладнѣйше: полїтичный народъ) россїйскѣй розпадаєєя на три народности: Велико русы або Русскѣй (Russi), котрыхъ докотрѣ въ захѣднѣй Европѣ называютъ Мо-сковитами, а котрыхъ и въ Россїѣ народъ Южнои Руси на-зываетъ Москалями, числомъ 35 милїонѣвѣ, заселяючї пѣвнѣч-ный сѣдъ имперїи и сягаючї колонїями до Азїи; Бѣло-

русы, числомъ 4 міліони, у губерніяхъ Витебскій, Могилевскій, Миньскій, бѣльшій части Гродненской и третій части Виленской, называній тежъ Литовцями, хочъ властиві Литовцѣ (бѣльшійсть населенія Августовской, Виленской, Ковенской губерній, Курляндіи и Лифляндіи) зовсімъ и не Славяне, — мову бѣлоруску вважають декотрі піднарвчійемъ великоруской; третій: Мало-Русы, Украинцѣ або Южно-Русы, числомъ 12 міліонѣвъ, заселяючі полудне Россіи вѣдъ лінії Холмъ-Седлецъ-губернія Курска-Воронѣжска, до Чорного и Азовского моря, зъ придаткомъ ще козакобъ Чорноморскихъ або Кубаньскихъ, потомкобъ Запорожцѣвъ, числомъ 600.000. Другі козаки: Донскі, Уральскі, Сибирскі и надъ Терекомъ належать до вѣтви великоруской*). До того жъ южноруского населенія належить по своему характеру историчному, етнографичному и языковому бѣльша часть Галичины, прилученої на підставѣ правъ угорекоеї короно до Австріи, де по Сянъ (! *Навр.*) маса населенія, зъ выимкою польскоеї шляхты и мѣщаньства бѣльшихъ городѣвъ, руска (2,315 000), дальше бѣльша поло-

*) Выписуемо изъ статіи подрѣбній даты статистичній королѣвства Польского, Бѣло-Руси и правобѣчної Украины, интересній и для нашихъ читателей:

Королѣвство Польске: 2116 миль квадр геогр.; люднѣсть 5,319 363 душъ; мѣжъ тими 3,450 000 Полякобъ, 600.000 Рускихъ (въ бѣльшій части Малорусѣвъ), 289.000 Нѣмцѣвъ, 284 000 Литовцѣвъ, 693.000 Жидѣвъ.

Пѣвѣчно-захѣдній провинціѣ. Губ. Вильно: на 899.993 людности 143.285 Полякобъ, 174 905 Рускихъ (очевидно тутъ по бѣльшій части Бѣлорусѣвъ) 473.562 Литвинѣвъ, 104.007 Жидѣвъ. — Губ. Витебскъ: разомъ 776.739 люд.; зъ тыхъ 502.736 Рускихъ, 40.725 Полякобъ, 162.021 Литовцѣвъ, 70.5.0 Жидѣвъ. Губ. Гродно: разомъ 894.194 люд.; с. в. Руск. 694.632, Польск. 89.853, Литв. 3 042, Жид. 99.473. — Губ. Ковно: разомъ 1,052.164; Руск. 24 487, Поляк. 30.874, Литв. 870.249, Жид. 111.214. — Губ. Минскъ: разомъ 1,001 335; Руск. 781.602, Поляк. 117.748, Жид. 98.462 — Губ. Могилѣвъ: разомъ 921 322; Руск. 772.545, Поляк. 26 115, Жид. 122.662.

Провинціѣ полуднево-захѣдній: Губернія Кіевъ: разомъ 2,012 095; Руск. 1,686.801, Поляк. 71.639; Жид. 250.804. — Губ. Волинь: разомъ: 1,602.715; Руск. 1,129.329, Поляк. 172.405, Жид. 194.803. — Губ. Подѣльска: разомъ 1,863.857; Руск. 1,383.758, Поляк. 233.647, Жид. 205.167. — Шкода тѣлько, що авторъ не мѣгъ докладно подати числа наплывового, великоруского елементу изъ загального числа рускоеї (велико- и малорускоеї) населенія сихъ полудневыхъ губерній. *Навр.*

вина Буковины (165.000) и край Угорщины мѣжь Тисою, По-прадомъ и Карпатами (487.000). Населене се въ Австріѣ, для вѣдрѣженія вѣдъ населенія Россіи, прѣзвано по нѣмецки Ruthenen, и те названє перенесли филологи и етнографы захѣдно-славянскій и нѣмецкій и деякій иншій на усьхъ Малорусѣвъ, также и въ Россіѣ, а деякій ще и на Бѣлорусѣвъ, лишаючи имя Рускій (die Russen, les Russes, the Russians) тѣлько для названія Великорусѣвъ. Найлѣпше, думає п. Україно, приймати номенклатуру: Великорусы, Малорусы и Бѣлорусы, вѣдповѣдаючи роздѣлови славянорусского племени (авторъ каже nazionalità) на три вѣтвы, котрый приймила филологія и умѣтна етнографія на пѣдставѣ студій мовы, звичаївъ и житія народного схѣднои Европы, „хочь (каже авторъ) степень рѣжниць и схожести мѣжь тыми трѣма родами (specie) еще до теперъ наука не означила остаточно*)“. — Закѣнчаючи сей вступъ исторично-етнографичный, додаємо ще, що авторъ, хочь поминувъ се тутъ выразно примѣтити, назвою Ruteni, letteratura rutena, обѣймає тѣлько нарѣдъ малорускій, літературу Украиньску и Галицку, лишаючи літературу бѣлоруску на боцѣ въ другѣй часті своєї статіи. Тую другу часть выпишемо тутъ ширше, якъ сей вступъ, котрый мусѣлисьмо скоротити значно, задержуючи тѣлько провѣдну гадку п. Україно и выпишуючи тѣлько важнѣйшій або незгѣднѣй зъ нашими поглядами уступы власными словами автора, наскѣлько богату вымовнѣсть чужого языка вѣддати моглисьмо своєю мовою.

*) Мы примѣтимо тутъ, що авторъ пресумувавъ науцѣ, приймивши терміны трохи надто далекосяглѣ: tre specie di nazionalità — хочь се не дуже маємо у зло п. Україно; такъ якъ и вѣнъ (коли „Правда“ попадєся єму пѣдъ очи) не буде намъ мавъ у зло нашого противного мнѣнія: що наука власне вже рѣшила те пытанє, признаючи Малорусамъ право и названє окремой народности (nazionalità); свѣдкомъ филологъ Миклошичъ, Великорусы Лавровскій, Пыпинъ, Прыжовъ; историкъ и етнографъ Костомаровъ, котрый въ приведенѣй паномъ Україно працѣ: „Двѣ русскія народности“ самымъ написомъ свѣдчить проти сему мнѣнію п. Україно. Або хіба мы не докладно поняли, що розумѣє авторъ пѣдъ выразами: nazionalità, specie? На всякій злучай, може и не годиться намъ спорити дуже зъ авторомъ статіи, назначенои для чужои и цѣлкомъ иншои якъ наша публики, котра не має ані інтересу ані потреби застановлятись глубше надъ такою рѣжницею *Наср.*

II. Letteratura.

Підъ конецъ XVII. столѣтя (каже п. *Ukraino* дальше, переходячи до огляду літературного) огнище руской просвѣты було въ Кіевѣ, серци народности малоруской, ажъ поки Петро Великій, навпередженный и підпомаганий въ своихъ реформаторскихъ прямованяхъ учениками кіевской академіи перетворенои 1631 р. митрополитомъ Петромъ Могилою (1597—1647), ученикомъ Парижскимъ и публіцистомъ), отворивъ Великій Руси „вѣкно до заходной Европы“ основанемъ Петербурга. Тодѣ стали столицѣ Петербургъ и Москва въ Велико-Руси центрами, абсорбуючими всю майже просвѣту новои державы „всероссійской“ (усѣхъ Русей). Такимъ чиномъ руска (*russa*) літературна мова*), котра почала вытворюва-

*) Мы-бъ сказали о тѣй мовѣ тогдѣшного часу: „россійска державна мова“, котра не вытворилась анѣ принялась въ народѣ, и не для літературы, але зшита була а по части и импортована людьми державними для щоденныхъ потребъ державы и церкви, такъ якъ Петро В. для державныхъ потребъ импортувавъ ремѣсниківъ, професорівъ, инструкторівъ войсковыхъ, поки мало-помалу народъ вел.-рускій, вывободившись зъ макаронізму церковно-бѣло- и малоруского, на его руинѣ и на тлѣ народного языка вытворивъ свою, не общую, але великоруску мову літературну; — такъ якъ зъ другой стороны Южна Русь, покинувши схолястику публіцистівъ XVI.—XVIII. ст., не піднесла свѣй языкъ народный на степень літературного языка малоруского (Енеіда 1798). Могъ языкъ літературный великорускій и до сего часу бѣльше задержати елементу церковного. а зъ другой стороны зновъ може мова літературна малоруска сильнѣйше опиратися на языкъ пѣсень и думъ, але не можна черезъ те вже (по нашѣй думцѣ) анѣ колишній макаронізмъ, анѣ теперѣшний літературный языкъ великорускій (хочъ вѣнъ и панує підъ авторитетомъ державнымъ на всѣмъ поли публичного життя выключно, а въ высшихъ веретвахъ товариства переважно) уважати яко „літературный языкъ загально рускій“ (Великои и Малои Руси), а теперѣшну мову малоруску, якъ вона намъ представляется въ літературныхъ творахъ нашихъ знаменитыхъ писателѣвъ, тѣлько его людowymъ піднарфчіємъ. — Такимъ его не будемо вважати навѣтъ тогды, коли згодимося зъ паномъ *Ukraino* залѣчити деякій писаня Гоголя до літературы украиньской, хочъ вѣф вони писанъ по великоруски. И Костомаровъ и много инчихъ Украинцѣвъ пишуть дѣла, навѣтъ такі, котры непосредно дотыкають Украины, великорускою мовою, — бо еклоняють ихъ до сего инчы, а не національнй взгляды. Чому-жъ ихъ мимо того не маемо уважати украиньскими писателями, коли признаемо

тись на юзѣ изъ сумѣшки языка такъ названого славяно-церковного и нарѣчія (dialetto!) южно-русского, усе бѣльше нахиялась до нарѣчія Великои Руси, до которого вона у послѣдній десятилѣтя тымъ бѣльше зближилась, чимъ бѣльше росте, изъ поступомъ національныхъ и демократичныхъ идей, впливъ народныхъ масъ на высшій веретвы суспѣльности. — Але той самъ поступъ идей народныхъ и демократичныхъ вызвавъ зновъ въ новѣмъ видѣ языкъ народный малорускій до літературного житя, и утворивъ въ Россіѣ літературу въ мовѣ народній (сѣльскѣй) Южной Руси, Украины. Сей літературный напрямокъ, названный въ російскѣй печати „укаинофильствомъ“, а въ польскѣй (въ Россіѣ и на „еміграціѣ“ — прим. Навр.) „хлопоманією“, має деяку аналогію зъ напрямкомъ бретоньскимъ въ Франціѣ, каталоньскимъ (vlamsche beweging) въ Бельгіѣ и Франціѣ, галлезійскимъ въ Англіѣ, и др. Якъ усѣ напрямки, основані на идеѣ народности и порушаючій народній традиціѣ историчній, такъ и укаинофильство не лишене певной барвы політично-соціальної, надаючи єму тымъ бѣльше интересу*). Неразъ горячій сто-

правду тымъ Нѣмцямъ, що дѣла Лайбніца, писані по французки, уважають національною власністю Нѣмцѣвъ, — и Полякамъ, котрі до своєї літератури вчисляють хроністівъ и поетівъ латиньскихъ середного вѣку? Але про те и самі-бъ мы смѣялись, коли бъ якій Французъ або потомокъ старыхъ Римлянъ зъ за того, що Лайбніцъ писавъ по французки а Кадлубекъ по латиньски, языкъ нѣмецкій або польскій хотѣвъ ставити въ вѣдносини вазальства або якои небудь подрядности до французкого и италіянського або латиньского. — Не пишемо сихъ слівъ просто и выключно противъ п. Ukraïno, бо вѣнъ ледви декуды зазначивъ легко тее свое мнѣне, але противъ деякихъ украиньскихъ патріотівъ нашего часу, до котрыхъ и п. Ukraïno належати здаєся, котрымъ богата, усею потугою зцентралізованої на півночі держави підпирана література великоруска не допускає самостійного, мужеского погляду на питому мову и свою власну літературу, а спонукує ихъ ставляти дивну теорію якогось феодального порядку мѣжъ літературами и мовами двохъ народностей. *Навр.*

*) П. Ukraïno додає тутъ гарне помѣченє, що усѣ подібні напрямки, якъ провансальскій, каталоньскій, бретоньскій, галлезійскій, флямандекій и др., хочъ вони що до тыхъ державъ и літературъ, у котрыхъ повстали, мають характеръ децентралістичный. однакожъ по при те всюды не лишені панроманізму, панкелтизму, нанеславянїзму; доказъ, що усѣ сї напрямки, будучи бѣльше або и менше демократичній, бѣльше суть федералістичній, чимъ сепаратистичній — и се имъ, каже

ронники народної ідеї малорускої виражали свою нахильність (*simpatia*) до автономії Малої Русі, у якій вона стояла в XVII. віку, коли козаки Малої Русі мали запоручене (автор владисто каже *ricosciuto*, с. в. признане) в Переяславі трактатом з московським царством право вибору своїх старшин (гетьманів) і свою адміністрацію. Але — застерігався автор-Українець — коли деякі фрази в утворах поетів малоруских могли служити позором правним для певних притоків для політичного сепаратизму, то стремління маси народної малорускої до сполучення із своїми братами і одновітцями Великої Русі під одним владінням, у одній державі, визначилось надто сильно в історії Малої Русі.

Устрій козацкої України (гетьманщини), звалений Катериною II. (1765), був вельми несовіршений, більше військовий як горожанський; намагання козацких старшин малоруских перевернутись в аристократичну верству на взір польської „шляхти“ і „дворян“ великоруских і бажання піддати собі не тільки маси селян, проливших стільки крові в війнах против польської аристократії, щоб „добути козацкої волі“, але і простих козаків (що від сего не остерегли Україну нові порядки цариці Катерини, доказом дальші слова автора. — *Прим. Навр.*), — ті аристократичні терденції гетьманщини надто видимі, як щоб правдивий приятель народу (popolo) малоруского, після учених вислѣдок рідної історії Костомарова і товаришів, могли думати о приверненню сего стану рйчей, доброго тільки для минувших часів. В загаль сказавши, коли були в українофілів серіозні ідеї політичні, то були вони і більше соціальні як політичні. Перед 1861. роком лежали вони найголовніше в бажанню за вызволенням з крѣпачтва народу українського, котрий в Україні правобічній мало-помалу попав в XVIII. стол. в неволю панів, стар-

п Україно, обѣцую многоважну будучність, дарма що тепер вони замикаються у таких не призначних розмірах. И нынѣ вони вже, думає автор, становлять певний еднаючий мотив між Францією і Іспанією (і по часті Італією), між Францією і Ірландією, Англією і Бельгією між Бельгією, Нідерландами і Нижньою Німеччиною, між Австрією і Росією, і др

шинъ козацкихъ переверненихъ у шляхтичѣвъ зъ правами „дворянъ“ великорускихъ (1793), и захожихъ дворянъ зъ Великои Руси, котрымъ рядъ російскій за Катерины II. роздавъ широкі землѣ въ Малой и Новой Россіѣ. Въ Украинѣ правобѣжной уложився підъ конецъ XVII. ст. порядокъ вельми уражаючій чувства народу и патріотівъ українськихъ. Самоволя аристократіи польскои надъ народомъ українскимъ по переходѣ краю підъ панованіє російске (1783—1795) становилась гѣршою якъ передше. Держава російска, маючи у себе таке-жъ крѣпачтво, не тільки узнала *status quo* въ новыхъ вѣдѣ Польщѣ забранихъ земляхъ, себѣ то власть польскихъ панівъ надъ рускими крѣпаками, але, будучи сильнѣйшою, оперта на лѣпше зъорганізованѣмъ вѣйску, могла и лѣпше придержувати порывы народу до повстань, котрѣ не уставали въ сѣмъ краѣ черезъ протягъ XVII—XVIII. ст., а зъ котрыхъ послѣдніє не довго передъ першимъ подѣломъ Польщѣ угашено тільки зъ помочю вѣйска російскои царіцѣ.

Се погане положеніє українського люду по XVIII. ст. було причиною, що патріоты и поеты українскі, згадуючи минувшій часы, идеалізували „козацьку волю и давну Украину“. По вызволеню хрестіянъ-крѣпакѣвъ у всѣй Россіѣ (1861) и выгѣднѣмъ для селянъ захѣднои Россіи надѣлѣ земель початѣмъ рядомъ російскимъ въ 1863 р., уступили згаданій кривды, и теперъ прямованія патріотівъ малорускихъ можуть тільки залежати въ спѣльной працѣ зъ сторонництвомъ ліберальнымъ всеи Россіи надъ придбанѣмъ горожаньскои свободы, автономіи провінціональной и громадскои и розширенѣмъ образованія и науки мѣжъ народомъ.

Рухъ літературный розпочинають пародіѣ (Енеида 1798), комедіѣ и шутки, сентиментальні новелѣ, мелѣодрамы и идилѣ въ народнѣй мовѣ, вѣдповѣдаючій літературному смакови першихъ десяткѣвъ нашего столѣтя. Але мало-помалу вѣдѣ буйныхъ думокъ сентименталізму и романтизму звернувся вѣдѣ до ученои працѣ надъ житѣмъ, поезією, мовою и исторією народною, до идей демократичныхъ: заступаючи зъ одной стороны права масы народнои, и вырабляючи зъ другой стороны у вышнихъ верствѣ товариства пошанованіє для простого

люду, для ёго исторіи, житя, поезіи, и мовы; передаючи народови вѣдомости науковѣ и моральнѣ на питомѣй мовѣ.

Одно изъ першихъ и дуже важне мѣсце мѣжь тыми науковыми працями займають виданя творѣвъ поезіи и традиціи народнои. Въ нашѣмъ столѣтїи печатано много збѣрникобъ пѣсень и казокъ народныхъ. Изъ тыхъ важнѣйшїхъ: князя Цертелева (1819), проф. Максимовича: пѣсень народнѣ украинскѣй (1827, 1837 и 1849. Кіевъ), проф. Срезневского (Запорожская старина 1833—1838. Харьковъ), проф. Метлинского: народнѣ пѣсни Южнои Руси (Кіевъ, 1854), Закревского: Старосвѣтскѣй бандуриста (Москва, 1860), пѣсень и думки украинскѣй и галицкѣй изъ словаремъ; проф. Костомарова пѣсень збѣранѣ на Волынѣ въ збѣрнику літературнѣмъ малорускѣмъ Мордовцева (Саратовъ, 1859). Великѣй матеріалъ поезіи народнои мѣститъ у собѣ важне выдане исторично етнографичне пана Кулѣша: Записки о Южной Руси (2 т. 1855—1856); тутъ помѣщенѣ лѣпшѣ варіанты спѣвѣвъ историчныхъ, названыхъ на Руси „думами“, котре назване авторъ выяснюе своимъ читателямъ, подаючи при тѣмъ о цѣннѣйшихъ думахъ свои уваги про те, щѣ вони оспѣвуютъ: про неволю Христіанъ у Туркѣвъ въ XVI. в., про побѣгъ трѣхъ братѣвъ изъ Азова, про зручне вызволене гетьмана Кушки XVI. в. зъ неволѣ турецкои, про Марусю Богуславку, жѣнку пашѣ турецкого, якъ вызволила невольникѣвъ украинскихъ, про походы гетьманѣвъ Байды-Вишневецкого (1557—1564) и Ивана Свирговского (1574) противъ Туркѣвъ, про угнетене народу вѣдъ католицкои шляхты и жидѣвъ въ XVI—XVII. в. и вѣйны горожаньско-народнѣ пѣдъ проводомъ Наливайка (1596), Хмельницкого 1648—1657) и незнакомыхъ Морозенка и Ничая, про конецъ ренегата Савы Чалого (XVIII. в.), щѣ зъ козака перевернувся въ польского шляхтича, про зависть мѣжь реестровыми козаками навиджеными въ XVI—XVII. в. рядомъ польскимъ и чернею (дума про Ганджу Андыбера), про неприязнь мѣжь представителемъ народного (людового) сторонництва Палѣемъ и аристократичного — Мазепою (про котрыхъ п. Україно подае кѣлька поясняющихъ слѣвъ). Иншѣ думы спѣвають про матѣрь и еи сынѣвъ, про сестръ и братѣвъ, одна старинна про поганьского князя, котрый заплывъ до Царгорода и принявъ христіаньску вѣру.

Зъ выданъ такихъ-же музыкальныхъ подає п. Ukraino яко лучший: додатокъ музыкальный до Записокъ Кулѣша, выдана профессора Рубця (Петербургъ 1871—1873, 3 томы) и п. Лисенка (Липскъ 1869, 1872, 2 томы). Писателѣ захѣдной Европы, котрѣ занимались народною поезією малорускою (каже дальше п. Ukraino), Talvj и Friedrich Bodenstedt, не мали ще передъ собою новыхъ и повныхъ выданъ Костомарова, Метлинського, Кулѣша; Фр. Боденштедтъ, одинъ зъ лучшихъ живущихъ поетѣвъ нѣмецкихъ, перекладчикъ Пушкина, Лермонтова и др., выдавъ гарный перекладъ деякихъ пѣсень украиньскихъ пѣдъ написомъ: *Die poetische Ukraine, eine Sammlung kleinrussischer Volkslieder* (Stuttgart. Cotta, 1845). Въ переднѣмъ словѣ хвалить вѣнъ дуже поезію народну украиньску: *In keinem Lande, каже Боденштедтъ, hat der Baum der Volkspoesie so herrliche Früchte getragen, nirgends hat sich der Geist des Volkes so lebendig wahr in seinen Liedern ausgeprägt, wie bei den Kleinrussen. Welch' ein ergreifender Geist der Wehmuth, welche Tiefe echt menschlicher Gefühle sprechen sich in den Liedern aus, welche der Kosak in der Fremde singt. Welch' eine Zartheit, mit männlicher Kraft gepaart, durchweht seine Gesänge der Liebe. Noch ist der Takt und die Züchtigkeit des Gefühles, das in allen vorherrscht, besonders hervorzuheben. Unter allen kleinrussischen Volksliedern — und es gibt ihrer Tausende! — ist keines, vor welchem die jungfräulichste Wange zu erröthen brauchte. Man muss in der That annehmen, dass ein Volk, welches solche Lieder singen und Geschmack daran finden konnte, auf keiner ganz niedrigen Stufe der Bildung gestanden haben kann...*“ (*Die poetische Ukraine*, ст. 16)*). Изъ всѣхъ языкѣвъ словяньскихъ, каже Боденштедтъ, мова малоруска наймузикальнѣйша.

Переходячи до другихъ вѣддѣлѣвъ нашої літературы, называє п. Ukraino на першѣмъ мѣсци п. Костомарова, яко найзнаменитшого историка украиньского народу, котрого працѣ, многоважнѣ наукою и соціяльнымъ впливомъ, збудили такі новѣ симпатіѣ для духа украиньского народу, обявляющогося

*.) Другѣ що писали про сей предметъ: Talvj, *Uibersichtliches Handbuch einer Geschichte der slavischen Sprachen und Litteratur nebst einer Skizze ihrer Volkspoesie*. Leipzig, 1852. — Lukicz, *Slavische Blätter*. Wien, 1856. 6 Heft 294.

въ его исторіи; по нѣмъ п. Кулѣша, котрый кѣлька важныхъ своихъ праць историчныхъ печатавъ въ великокусскихъ журналахъ, а по малоруски выдавъ (1857) романъ историчный „Чорна Рада 1662“, не менше знаменитый задля науковои якъ и літературнои вартости, и дѣльце „Хмельницина“. — Кулѣшъ тежъ (думае п. Ukraino) здаєтя бути авторомъ „Первого періоду козацтва ажъ до ворогуваня зъ Ляхами“, надрукованого въ малорускѣй мовѣ въ часописи „Правда“ 1868. р. въ Галичинѣ. — Але и поеты и новелісти малорускѣй причинилися такожъ богато до зросту сочувства и прихильности для простого народу Южной Руси. Изъ тыхъ наводитъ п. Ukraino Котляревского (1769—1838), Квѣтку-Основяненко (1778—1843), Кулѣша, Марка Вовчка (панѣ Марковичева, котрой народнѣй оповѣданя зъ 1858, переведенѣ на великоруске славнымъ Тургеневомъ, справили враженє подѣбне тому, яке зробила була „Хата дядька Тома“ панѣ Beecher Stowe), котрый картины зъ жита и типы народнѣй малює говоромъ народнымъ, єднаючимъ у собѣ гуморъ зъ тепломъ поетичнымъ.

До тыхъ писателѣвъ треба по думцѣ п. Ukraino причислити и Гоголя зъ его першими творами: „Вечеры на хуторѣ близъ Диканьки“ (1830), и другій збѣрникъ оповѣданъ подъ надписомъ „Миргородъ“ (городъ въ губерніѣ Полтавскѣй въ повѣтѣ, въ котрѣмъ родився сей славный гумористъ и реформаторъ літературы великоруской); изъ того збѣрника переведено одну новелю (*le ménage d' autrefois*) и историчный романъ „Тарасъ Бульба“ на французку мову. — Хочъ Гоголь и писавъ свои новелѣ не на малорускѣй, але на великорускѣй мовѣ, котра въ Россіѣ сталась головнымъ (*per eccellenza*) языкомъ літературнымъ, але вѣнъ бувъ любителемъ пѣсень и казокъ народныхъ и традицій украиньскихъ, и виявлявъ въ своихъ оповѣданяхъ невѣдомѣнну сѣмпатію для поетѣвъ и новелістѣвъ украиньскихъ якъ Котляревскѣй, Артемовскѣй и власный его батько; — тому Гоголь зъ такою живою правдою представлявъ въ своихъ оповѣданяхъ богато характерѣвъ и типѣвъ народныхъ, козацѣвъ, шляхтичѣвъ, попѣвъ и семинаристѣвъ малорускихъ. Гоголь не тѣлько навчивъ публику літературну великоруску смаку до украиньского гумору и до реалізму, тои сильнои подстави кождої національної літера-

ратуры, але и показавъ першій, якъ житє простонародне може бути представлене въ літературѣ.

Нашимъ читателямъ мусимо пригадати, каже дальше п. Ukraino, що українськїй писателѣ и Гоголь, своими образами сельскаго (мужуцкаго) житя випередили богато роками сельскїй новелѣ иншихъ літературъ якъ „La petite Fadette“ панѣ George Sand, „Schwarzwälder Dorfgeschichten“ (1843) Авербаха, и др. Сей оригінальный періодъ исторїи нашої літературы и образования тымъ бѣльше заслугоує на увагу, що еще недавно одинъ историкъ літературы, Joh. Scherr, wypowiedѣвъ свѣй судъ, стѣлько разѣвъ повтореный въ европейскѣй пресѣ, що „література и просвѣта (культура) въ Россїѣ — то ростина не тѣлько екзотична але й „закнутована“ брутальнымъ революціонеромъ, Петромъ Великимъ“ *). На новелистахъ українськихъ и на Гоголѣ маємо оденъ изъ многихъ примѣровъ, котрї намъ вказують, що также и исторїя культуры въ Россїѣ, якъ въ кождѣмъ иншѣмъ краю, розвиваєсь власновѣльно пѣдъ впливомъ своихъ вѣдрубныхъ условѣвъ житя, и въ той самъ часъ вѣдповѣдающихъ поступови историчному загальныхъ идей усего чоловіцтва даного часу. Россїя, якъ инчихъ бѣльше краѣвъ славянскихъ, єсть землею селяньско-людскою (мужицкою) въ переважнѣмъ змыслѣ того слова: теперъ ще въ Россїѣ тѣлько 10% населєня живе у мѣстахъ, коли въ Прусахъ ихъ 29%, въ Франціѣ 30%, въ Англіѣ 50%; але й багато населєнцѣвъ мѣсть російскихъ такї-жъ хлѣборобы якъ и селяне. Спѣмнути треба для италїаньскихъ читателѣвъ, що селяньство въ Россїѣ має свѣй оригінальный характеръ: 1) селяне живутъ нероздробленї по изолованныхъ хатахъ, але въ громадныхъ осадахъ, иногдѣ по 5—10.000 душъ, котрї теперъ мають свою адміністрацію и

*) Слова сїй вынятї изъ звѣстнаго дѣла: Allgemeine Geschichte der Litteratur. 1872—IV. выд. ст. 383—392. -- На скѣлько сей славный и ученый писатель здѣбный судити и вчити літературу російську, бачимо зъ того, що по при Гоголю называє вѣнь якого тамъ Карлова. Щукина и др., а Герцена ставитъ мѣжъ „критиками естетичными и историками литературными“ рядомъ изъ Гречомъ, урядовымъ публіцистомъ Николая I., „und den geistvollen Fürsten Wäsemenskij“, котрый, по словамъ проф. Scherra, мавъ на стѣлько вѣдваги вызнати (буде тому 40 або 50 рокѣвъ) що нарѣдъ російскїй дожидає ще своєи літературы! — Ukr.

судь автономичный и выходячий зъ выборбвъ; 2) усѣ майже селяне мають свои власнѣ хаты и 3) 58% выкупили уже на власнѣсть рѣлю, 2¹/₂ десятинь *) пересѣчно на одного мужа, а именно: въ королевствѣ польскѣмъ и губерніяхъ захѣдныхъ всѣ; въ южныхъ губ. до 59.87%, въ губ. великорусскихъ до 30 81%; прочіе селяне держать землѣ въ незмѣннѣмъ посѣданю **) пѣдъ унормоваными условіями, зъ правомъ выкупу за посередництвомъ уряду.

Посѣдѣсть землѣ въ названыхъ выше краяхъ роздѣляеся отъ якъ: 1) въ Англіѣ зъ 29,000.000 люд. естъ посѣдательствъ землѣ 239.000; 2) въ Франціѣ зъ 37,381.255 люд. (1861 р.) посѣд. землѣ — 8,000.000; изъ 42,000.000 гектарѣвъ***) усей землѣ належить 6¹/₂ мѣл. до вел. властителѣвъ, 25¹/₂ мѣл. до середнихъ, 10 мѣл. до малыхъ або властивыхъ селянъ (хлопѣвъ); 3) въ Прусахъ зъ 18,500.000 люд. посѣдали (1861) землю тѣлько 2,141.730 (?****); зъ усей територіѣ до великихъ посѣдательствъ належало 40%, до середнихъ 50%, до дрѣбныхъ 2%; 4) въ Россіѣ европейскѣй зъ 69,364.054 люд. посѣдають землю 55.000.000; зъ територіѣ 377,000.000 десятинь въ Россіѣ европейскѣй припадає на великихъ и середнихъ посѣдательствъ: 104,000.000, на коронныхъ селянъ (27 мѣл.) 122.000.000, — 25,500.000 десят. выкупленіе дворянскими селянами (крестьянами), а 101.582.000 посѣдає держава для надѣлу приростаючого населеня. (Сѣ даніе выинятіе зъ дѣла Стронина: Политика яко умѣтнѣсть, Петерб. 1872). Сей характеръ селянскѣй и мужицкѣй народу руского надає оригінальный тонъ исторіѣ рускѣй, его пытаньямъ політичнымъ, соціальнымъ, его літературѣ и цѣлѣй культурѣ въ Россіѣ въ минувшости, теперѣшности и, по думцѣ автора, въ будучности сего краю и народу.

Задля того, хочъ культура, наука и література руска (загально-руска, въ змыслѣ, якій сему слову дає п. Україно, себѣ то велико- и малоруска) у многихъ рѣчахъ ще й доси поступала за просвѣтою англійскою, французскою, нѣмецкою,

*) = 4³/₄ — 5 моргѣвъ вѣденскихъ. *Прим. Наср.*

**) За чиншомъ. — *Прим. Наср.*

***) = бѣльше менше 37,000.000 австр. моргѣвъ. — *Прим. Наср.*

****) мабуть помылка друкарска, повинно-бъ стояти: 12,141.050.

Прим. Наср.

бачимо, що въ справахъ, котрі дотыкають житя сѣльскаго и (просто)-народнаго, вона иде зовсѣмъ самостійно, не оглядаючи на своихъ знаменитыхъ учителѣвъ захѣдной Европы. Такъ було и зъ студіями надъ поезією народною, котрі въ Россіѣ, якъ и въ Сербіѣ, Чехахъ, Польщѣ, почались перше, закимъ наука нѣмецка звернула увагу публики европейскаго континенту на сей многоважный и интересный предметъ *).

Саме такъ, помимо крѣпачтва, у котрѣмъ народъ въ Россіѣ остававъ ажъ до послѣднихъ часѣвъ, а може власне зъ ласки тои незгѣдности, у якѣй стояло истнующе крѣпачтво зъ бажаніями людей серця и просвѣты, випередила руска література въ представляю житя простонароднаго въ поезіѣ и новелѣ и то живимъ языкомъ такъ мало- якъ и великору-

*) Въ Англіѣ выдаване и наслѣдуване поезіи народної починаєсь зъ кѣнцемъ XVIII вѣку; передъ веде поезія загибающей народности галло-келтицкой, зъ которой дають пробы выдає: Evans, „Specimens of the ancient Welsh poetry“ (1769), и славный псевдо-Оссіанъ Macpherson-a (1739—1797); слѣдуютъ збѣрники старинной поезіи англосаксоньскои (Percy, „Reliquies of ancient english poetry“, 1765) и поезіи народної Шкотціи въ выданію W. Skotta (Minstrelsy of the Scottish border, 1802—1803) и Chambors-a (The Scottish songs, 1829). Macpherson и W. Scott були безъ сумнѣву першими иніціаторами студій надъ поезією народною, котра такъ займає наше столѣтє.

Въ Россіѣ першій друкованный збѣрникъ пѣсень народныхъ велико- и малорускихъ выдавъ Чулковъ (1788, 4 томы); по нѣмъ идуть спѣмненіи выше збѣрники пѣсень малорускихъ и выдане пѣсень великорускихъ Сахарова (1838) Кирѣвскаго (1860—71), Рыбникова (1861) и др. — Въ другихъ краяхъ славянскихъ першій выданіи пѣсень народныхъ: Пѣснѣ ческій (и кѣлька рускихъ, польскихъ и др.) Челяковскаго (4 томы 1822—1827), Пѣснѣ сербскіи Караджича (4 т., 1823) и Милутиновича (1837), Пѣснѣ польскіи Войцѣцкаго (1836), Пѣснѣ польскіи, бѣлорускій и малорускій Чечота (1838), и др.

Въ Нѣмечинѣ пѣсля Deutsche Heldensagen W. Grimm-a (1829) выданіи: Historische Volkslieder des Deutschen Volkes Wolf-a, въ р 1830, збѣрникъ Erlach-a въ р. 1834—1837, и многоважный збѣрникъ Firmenich-a (Germaniens Völkerstimmen) въ р. 1843.

Въ Италіѣ недавнимъ ще и громаднымъ студіямъ поезіи народної давъ початокъ Tomaséo въ р 1841.

У Франціѣ теперь ще стоять на першѣмъ мѣсци працѣ кельтиста Villema:què Chants pop. de la Bretagne, 1846, Champfleury Chants pop. des provinces de France, 1860, Arbaud Chants pop. de la Provence 1862, Puy-maigre Chants pop. dans le pays mezzin 1865 и др — *Прим Укр.*

скимъ, літературы высоко просвѣщенныхъ, але при тѣмъ аристократичныхъ або мѣщаньскихъ народѣвъ захѣдныхъ.

Въ Россіѣ именно Украина есть краемъ, въ котрѣмъ народъ заховавъ бувъ найдовше свободу особисту, де найсильнѣйше удержалась рѣвноѣсть верствъ народу, и традиціѣ историчнѣй въ самѣмъ народѣ заховались далеко важнѣйшѣ, нѣжъ въ другихъ сторонахъ. Безъ сумнѣву се була причина, чому ажъ до р. 1860—1861 живѣйше провадились студіѣ надъ украиньскою народною поезією, чимъ надъ великорускою, и чому на Украинѣ и въ украиньскѣй беллетристицѣ взяла свѣй початокъ щаслива репродукція народного житя и збудився напрямокъ літературный демократичный, зъ своимъ вѣдрубнымъ характеромъ украиньскимъ, котрый разомъ изъ реализмомъ перенѣсъ Гоголь до Велико-Руси. Такимъ чиномъ утворилась и тамъ школа літературна, аналогічна украиньскѣй літературѣ, а „Записки Охотника“ Тургенева, новелѣ Писемского, Решетникова, поезіѣ Некрасова, и особливе комедіѣ Островского вѣддають народъ великорускій, якъ вѣнъ живе, думае, говорить, зъ докладностею и реализмомъ, котрый значно перевышивъ першѣй початки украиньскихъ писателѣвъ *).

Усѣ сѣ приведенѣй высше обставины исторіи и жизни народнои Украины були причиною, що зъ вѣдси вийшовъ наибѣльшій поетъ рускій народный, въ славяньскѣмъ змыслѣ сего слова (національный — *прим. Наер.*), до котрого приходимо заразъ, и котрый писавъ мовою малорускою. — Се именно Тарасъ Шевченко.

Головнѣй сюжеты поезій Шевченка, каже п. Укр. (привѣвши попередъ важнѣйшѣ данѣ про его житє и выдана его дѣль), — то: бажанє и образы щастя въ житію родины, взоры самовѣдверженя материньскои любви (Наймичка), дѣвчины (Невольникъ), вѣдбивающѣй рѣзко вѣдъ кривдѣ и уразѣ, якѣ терпѣти мусять бѣднѣй вѣдъ людей прѣвѣлегіованныхъ клясъ (Катерина и др.), образы деспотизму панѣвъ и ряду (поетичнѣй

*) Спѣмнути тутъ треба по при славнѣмъ авторѣ баѣкъ Крыловѣ 1768—1844) ще й сына убогого купця въ Воронѣжи, поэта Кольцова (1809—1842), котрый въ 30—40 рокахъ стоявъ бѣльше-менше самотный въ літературѣ (вел.-) рускѣй, и порушивъ де въ чѣмъ соціалънѣй обставины (просто-) народного житя. — Укр.

монологи Кавказъ, Сонъ и др.), жаль надъ нуждою народу, підданого панамъ московскимъ и польскимъ и жидамъ лихварямъ. Въ контрастъ зъ сею нуждою теперѣшною выставляє вѣнь минулу славу народну (пѣснѣ до Основяненка, Чигиринъ — столиця гетьманѣвъ XVII. в.), смѣливѣ боѣ за волю противъ Татарамъ и Туркамъ (Иванъ Пѣдкова, Гамалѣя), противъ Полякамъ (Тарасова нѣчь 1638, Гайдамаки 1768); вѣнь завзываетъ богатыхъ и можныхъ. щобъ зреклись своихъ привилегій, щобъ „обѣймили найменшого брата“ (Посланіє до землякѣвъ), завзываетъ славянскій народы, чтобы спѣльно боролись за волю (Иванъ Гусъ).

Особистѣсть и дѣла Шевченка майже зовсѣмъ не знакомѣ въ захѣднѣй Европѣ, бо тѣлько поменшій творы переведенѣ на нѣмецке паномъ Обрѣстомъ: T. G. Schewczenko, ein kleinrussischer Dichter, Czernowitz, 1870. (Мы додамо, що переводъ не дуже то удатный, и коли хто зъ захѣднои Европы читавъ сю черновецку роботу, то не дуже мѣгъ одушевитись Шевченкомъ. (*Прим. Навр*)*). Але мы, каже п. Ukr., не вагаємося сказати, що Шевченка вважати треба однимъ изъ великихъ (maggiori) поетѣвъ правдиво народныхъ, значить не тѣлько національныхъ (бо націоналізмъ лучить у собѣ звичайно певну ограниченѣсть идей зъ „шовінізмомъ“), але до поетѣвъ демократіи, волѣ и гуманности.

Въ першѣмъ пятилѣттю по амнестованю Шевченка, въ рокахъ безпосередно передъ и по освободженю селянъ въ Россіѣ, въ рокахъ великого руху и розбуженя російскаго

*) П. У. хвалить біографію и характеристику Шевченка (Lwów, 1866) п. Гвідѣ бр. Баттаглія, и его остру критику нападѣвъ польскои публіцистики на сторонництво народне руске въ Галичинѣ, котре Шевченка признало не тѣлько своимъ провѣдникомъ літературнымъ, але й політично-соціальнымъ. — Кобзарь, каже п. Ukr., переведенный и на польске (Sowiński, Gorzalczyński, Syrokomla; намъ звѣсний ще переводы деякихъ творѣвъ Шевченка на языкъ сербскій въ „Вилѣ“ 1868—1868, часоп. літерат, редактованѣй теперѣшнымъ міністромъ просвѣты въ Сербіѣ, п. Стояномъ Новаковичемъ, и на болгарскій въ часописи „Свобода“, въ Букарештѣ 1870, пѣдъ редакцією п. Л. Каравалова. — *Пр. Навр.*) Професоръ рускій въ Галичинѣ, п. Партыцкій, почавъ ширшу студію надъ Шевченкомъ, зъ котрой выйшовъ доселѣ тѣлько першій выпускъ пѣдъ надписомъ: „Провѣдний идеѣ въ письмахъ Т. Шевченка“. Львѣвъ 1872, писанный зъ великою способностею (con molta abilita).

общества, вѣдрили также надѣи патріотѣвъ Украины. Окрѣмъ кѣлькохъ альманахѣвъ и збѣрникѣвъ літературныхъ, новыхъ выданъ поезій и новелъ живыхъ и помершихъ писателѣвъ, выходивъ въ лѣтахъ 1861—62 въ Петербургѣ мѣсячникъ южной Руси, Основа, въ котрѣмъ печаталось багато статей научныхъ, писаныхъ наибѣльше „спѣльнымъ языкомъ літературнымъ рускимъ“ (такъ его называетъ п. Ukr., не Основа), и багато поезій и оповѣданъ языкомъ малорускимъ. Але черезъ польске повстанѣ и слѣдуючу за симъ реакцію напѣткнувъ рухъ украинскій на перешкоды, котрі споломъ изъ недостаткомъ енергіи и деякою нерозважностею (?) власныхъ сторонникѣвъ, стримали розвѣи его на довгій часъ. — Найбѣльшою зверхною перешкодою бувъ адміністративный заказъ печатаня св. письма и библіотеки элементарныхъ наукъ на мовѣ народнѣй, на котрі проф. Костомаровъ збѣравъ бувъ кѣлька тысячъ рублѣвъ въ Руси полудневнѣй и пѣвнѣчнѣй, а именно въ Петербургѣ и Москвѣ. Сей заказъ, противъ котрому полемізовали головнѣйші часописи російскіи, не выймаючи органу „московскихъ славянофилѣвъ“ (День), вызванный бувъ зпершу инкріминаціями одной части аристократіи польской, котра въ напрямку украинскѣмъ видѣла перепону дальшого панованя надъ народомъ захѣдной и єзуитской пропаганды, и выступаючи яко элементъ консервативный въ своихъ часописяхъ заграничныхъ и въ Россіи (въ Петербургѣ, Вильнѣ и Варшавѣ) и урядовыхъ рапортахъ предсѣдателѣвъ дворянства російскѣй адміністраціи, що Украинцѣ, або якъ ихъ называли Поляки „хлопы“ прямують до соціальной революціи*). По сѣмъ выступивъ органъ жидѣвъ, „Сіонъ“, по поводу

*) Отъ примѣръ, якъ выражаея писатель польскій, котрый называетъ себе „un oukraiinien“, въ дѣлѣ приведенѣмъ выше (la Pologne et ses provinces meridionales. Paris, 1863) Владыслава Мицкевича: „Русино-маны — молодики зъ усьхъ класъ, люде безъ имѣня, изъскрывленными умами, и недоученіи..“ „Les russomanes (ou les russiens) des jeunes gens de toutes classes, des homes sans fortune, des esprits faux et des demi-savants..“ (стр. 5 6); „збѣръ всѣлякихъ поезій, якъ Kobzar, Hajdamaki, Chata, Narodni opovidanné, Azbuki (поезія?), Gramatki etc. творять страшенну батерію, вымѣрену противъ панамъ, або, сказати правду, тѣлько противъ богатшимъ изъ межи нихъ. Органомъ, котрый лучить у собѣ усь помыслы деструктивного комунизму и соціализму, єсть петербургска Основа. Журналъ сей шкѣдливый для Полякѣвъ якъ Dzień (День

полеміки надъ вѣдносинами жидѣвъ до народу на Южнѣй Руси, противъ украинофилѣвъ, называючи ихъ „сепаратистами“, котріъ зъ жидѣвскими торговельниками не для того такъ мало симпатизують, що вони становлять елементъ вызыскуючій и непродуктивный, але зъ за того, що жида працують для цѣлои росіійскои вѣтчiny, а украицѣ — для сепаратизму. По сѣмъ и „Московскія Вѣдомости“, органъ пѣдъ той часъ сто-ронництва ретроградно-аристократичного и (въ кождый часъ) доктринерѣвъ централістично-бюрократичныхъ, напали на украинофилѣвъ за „сепаратизмъ“. До инкримінацій польскихъ за революціонерство и жидѣвъ за сепаратизмъ додали „Моск. Вѣдом.“ ще одно, — що украинофилы ведутъ спѣльне дѣло зъ поляками *).

тогдѣ органъ московскихъ славофилѣвъ), задля певной зручности и оглядного выбору редакторѣвъ. Писане сѣй находять боязливый и недолугій вѣдголось у Львѣвскѣмъ „Словѣ“; але се послѣдне письмо ледво заслуговує, щобъ про него и споминати...“ (ст. 24—25). Спѣмнемо тутъ про Граматку -- букварь — Кулѣша. Истинно, що репрезентація польскои шляхты Кіѣвскои губерніи домагалася вѣдъ генераль-губернатора и вымогла въ 1850 р. для губерніи Кіѣвскои, Волыньскои и Подѣльскои заказъ сего букваря, котрый, по мнѣнію шляхетныхъ критикѣвъ, „мавъ на цѣли вызвати нову революцію соціальну въ родиннѣй земли наибѣльшого революціонера — Хмельницкого“.

Въ 1862 р. домагалася шляхта польска Кіѣвскои губерніи — знесенія могилы Шевченка, котру могилу (на правому березѣ Днѣпра коло мѣста Канева, згадуваного часто въ исторіи Украины) называли газеты польскій „Меккою руско-московскихъ революціонерѣвъ и чернѣ украинскои“. — *Прим. п. Укр.*

*) Деяке понятіє о напастяхъ Московскихъ Вѣдомостей можуть дати захѣднѣй публици — *прим. Напр*) статіи Eug. Garcin-a противъ провасализмови (Croisade du provençal contre le Français à la Revue moderne 1859 и др.) и агітація французскихъ централістѣвъ противъ „Ligne de décentralisation méridionale“ (1868), противъ „Ligne meridionale de la defense nationale“ и др. Выображене аналогічныхъ украинскимъ прямо-вань може подати статья п. Gaidoz „La Poésie Bretonne pendant la guerre“ въ Revue des deux Mondes 1871. дѣс 15. Интереснѣй слова, якими ученый сей кельтистъ кѣнчить свѣй оглядъ руху літературно-педагогичного бретоньскогo: „Середна кляса хоче задержати моральне и політичне проводирство краю; але се вона заслужити мусить тогдѣ, якъ буде въ народѣ клясою наибѣльше просвѣченою, наибѣльше дѣяльною, наибѣльше вѣдданою общому добру. Коли рядъ свѣбѣднѣй може устоятись остаточно у Франціи, то тѣлько тогдѣ, якъ вѣнъ опертый буде на селянахъ, але селянахъ просвѣщенныхъ. и такихъ, котрыхъ sprawy публичнѣй обходять; а не заинтересуете ихъ сими справами, працуючи

Наслѣдкомъ усѣхъ тыхъ напастей була збѣльшена строгѣсть цензуры для всѣхъ выданъ малорускихъ. Для дѣлъ свѣтскихъ строгѣсть ся теперь вже устала; але для книжокъ церковныхъ, котрыхъ цензуру держить въ рукахъ гіерархія, заказъ вѣдъ 1863. року трѣвав и до теперь, такъ що перекладъ 4 евангелій, одобрений Петербурскою Академією Наукъ, не мѣгъ бути друкований въ Россіѣ и вийшовъ у Вѣдни. Коли Основа перестала виходити, перервались не довго по сѣмъ и працѣ етнографичнѣй и историчнѣй надъ житемъ народнымъ Южної Руси, виявивши хіба ще дуже добрый збѣрникъ приказокъ п. Номиса (въ Петербурзѣ 1864) и документы историчнѣй, выдавані комиссіями археологічними въ Петербурзѣ (редакція Костомарова) и въ Кієвѣ (ред. спершу проф. Антоновича). Кієвска комісія, черезъ выпечатанє (1846—1864) 10 томѣвъ памятникѣвъ и хронікѣвъ сучасныхъ малорусѣвъ XVII—XVIII. в. (головна хроніка Величка, 4 томы) и 10 томѣвъ (1859—1870) Архива Югозападной Россіи (3 томы пѣдъ прасою), вѣдкрыла, можна сказати, внутрѣшню исторію сего краю. Але мало-помалу пѣдняла въ послѣднихъ рокахъ праса у Россіѣ на ново наукову працю надъ народностею малорускою. Вѣдъ р. 1869 выдруковано спѣмненіи повыше збѣрники казокъ и пѣсень народныхъ пп. Рудченка, Лисенка и Рубця. Россійскій часописи заповѣли зновъ выданє дуже богатого матеріялу етнографичного, естетичного и филологічного, якій збѣрала експедиція етнографічна пѣдъ дерекцією п. Чубинского, выслана „русскимъ географическимъ обществомъ“, зъ обширностею помыслу и щедростею, властивою сему товариству. Послѣдню редакцію пѣсень народныхъ для сего выдана

тѣлько надъ удѣломъ ихъ въ справахъ комуны (громады) и департаменту, але пѣдоймаючи просвѣту ихъ на такѣй мовѣ, яку вони розумѣють. Се у теперѣшний часъ одна изъ найнаглѣйшихъ нашихъ повинностей. — Порѣвн. рѣчь у корысть „patois“ при науцѣ народнѣй въ дѣлѣ проф. Вієал: *Quelques mots sur l' instruction publique en France*, Paris, 1872. pag. 65, и дѣло нѣмецке Richtera: *Unterricht in der Muttersprache und seine nationale Bedeutung*, Leipzig, 1872. — На закидъ сепаратизму и тѣй справѣ найлѣпша вѣдповѣдь одной италіянської часописи (*Corriere di Milano*), дана на слова певной публікації сицилійской: „декому сей льокальний патріотизмъ може здаватись вже ажъ надто крайнимъ — намъ нѣ, бо у нѣмъ бачимо найлѣпшу пѣдвалину патріотизму національного“. — *Прим. п. Ukr.*

поручено проф. Костомарову. Въ 1870 вышла важна книжка проф. Потебнѣ въ Харьковѣ, „о малорускѣмъ нарѣчію“. Журналы російскій подали послѣдними часами кѣлька займающихъ характеристикъ житя и духа народнаго Южной Руси, за пѣснями народными. Такъ подана въ „Чтеніяхъ царскаго общества исторіи и древностей“ (чвертьрѣчнѣй публикаціѣ) р. 1867 (томъ IV.) статья п. Боровиковскаго „Женщина въ пѣсняхъ народныхъ малорусскихъ“, тематъ, до котораго пѣснѣ украинскій дають пребогатый матеріалъ, такъ якъ наибѣльше пѣсень очевидно зложенѣй женщинами. Дуже поважный (вел.-) рускій журналъ „Вѣстникъ Европы“ подавъ (анонімну) статію „Малороссія въ своѣй літературѣ“, въ котрій зібраніи зъ пѣсень народныхъ згадки про часы давныхъ князѣвъ, про службу Руссѣвъ въ Византіѣ, ихъ походы морскій зъ X—XI.; интересній, для сучаснои исторіи и політики, поданіи у сѣй статіѣ найновѣйшій пѣснѣ о панщинѣ и еи значеню, о революціи угорскѣй зъ 1848. и польскѣй 1863; у однѣй и другѣй стоить нарѣдъ по сторонѣ ряду: цѣсаря (въ Австріѣ) и царя (въ Россіѣ), бо волю одержавъ вѣдъ ряду а не вѣдъ повставшои аристократіи, котра кѣлькама фразами демократичными и обѣцянками, даными вже у часѣ самой революціи, думала затерти въ памяти народу вѣки, въ котрій надъ нимъ знущалась. Въ р. 1872. помѣстивъ „Вѣстникъ Европы“ двѣ статіи п. Рудченка „Чумаки въ пѣсняхъ народныхъ“, у котрыхъ представлено, якъ поезія народна вѣдобразувала живо жизнь зъ еи усѣма пригодами и систематичный типъ подорожныхъ купцѣвъ, называемыхъ въ Южнѣй Руси „чумаками“*). Ще бѣольшои ваги обѣцѣе бути обширна монографія „Объ историчнѣй вартости народнои поезіи Южной Руси“, котру проф. Костомаровъ почавъ друкувати въ журналѣ „Бесѣда“ въ Москвѣ. Дотеперѣшныхъ пять статей занимались слѣдами мітологіи у сѣй поезіѣ; але найважнѣйшій интересъ

*) Для чужихъ читателейъ подае тутъ п. Укр. близшу характеристику чумаковъ, котрыхъ знакомѣсть бѣльше-менше пресумѣемо у нашихъ читателейъ; приводимо задля того тѣлько послѣдніе примѣчане: „Симпатичный сѣй пѣснѣ (чумацкій) зъ ихъ музыкальными мотивами показываютъ, що чумаки бувъ не тѣлько купцѣмъ, такъ якъ и другій сынъ старои Украины, козакъ, не бувъ тѣлько боевникомъ, — але й чоловікомъ“.

буде, здається, мати таю часть працѣ знаменитого историка, де авторъ подає характеристику житя родинного, вѣдносинъ и идей політичныхъ и соціальныхъ народу въ минувшѣмъ часѣ и въ теперѣшности; для тыхъ предметѣвъ дає народна поезія малоруска пребогатый матеріаль. — Думаемо (каже п. Укр.), що, якъ-бы таю нова праця п. Костомарова переведена була на будь котру захѣдно-европейску мову, вона не тѣлько доповняла-бъ для захѣднои Европы пѣзнане поезіи народнои загально російскои (себѣ то велико-, бѣло- и малорускои — прим. *Навр.*), у котрої украинскій епосъ историчный и украинскій ліричний пѣсенъ стѣлькожъ въ своѣмъ родѣ оригінальный и гѣднї уваги, що й „былины“ або фантастичный епосъ великорускій, але й мала-бъ интересъ політичный, вѣдповѣдный тому, якій має для европейскои публики пытане польско російске: студіѣ малорускои историчнои поезіѣ значно-бъ его прояснили.

Послѣднїй мѣсяцѣ принесли кѣлька книжокъ писаныхъ вже й по украински. Важнѣйшїй изъ нихъ, або, сказати правду, однїй тѣлько й важнїй: Байки Глѣбова, и Де що про свѣтъ Божїй — выкладъ популярный астрономїѣ и фїзичнои географіѣ. Сподѣваємось, що та послѣдня книжочка буде початкомъ цѣлого ряду популярныхъ выкладѣвъ, такъ конечно потрѣбныхъ рускому народови.

Вѣдъ 20—35 лѣтъ рухъ літературный украинскій стоить у близкихъ вѣдносинахъ зъ такимъ-же рухомъ австрійскихъ Русинѣвъ. Бувъ часъ, коли література въ Галичинѣ стояла самими дѣлами духовными, въ духу, якій панувавъ въ академіѣ духовної кїївскій и въ греко-унїятскѣмъ институтѣ Львѣвскѣмъ. Першї пробы свѣтскои літературы, зъ якими выступивъ поетъ галицкій Шашкевичъ (1811—1843) въ послѣднихъ рокахъ четвертого десятка нашего столѣтїя, зробленїѣ були пѣдъ впливомъ дѣлъ и выданъ пѣсенъ народныхъ украинскихъ Котляревскогo, Максимовича и др. Въ 1848 р., коли все народы австрійскїѣ выступили зъ доказами своєї индивидуальности, заявили Русины, въ пропам'ятнѣмъ писемѣ збору патріотѣвъ русскихъ („Рады рускои“) до ряду и до рады державнои, частею народу малоруского. Оживаюча на ново дѣяльнѣсть літературна на російскѣй Украинѣ (рѣв-

ночасно зъ початкомъ системы конститудційної въ Австрії) займила и Галичину.

Украинскій писателѣ нашли другу вѣтчину: тутъ вони друковали дѣла, заборонені цензурою въ Россіѣ, якъ примѣромъ Пентатевхъ, Євангеліє (1871), Псалмы Давидові и др., память Шевченка сталась тутъ неначе-бъ релігійнымъ культомъ, святкована урочистими вечерами, котрі патріотичне руске товариство уряджує що року въ день его смерти въ Львовѣ (тутъ именно визначаєсь патріотичною дѣяльністю товариство „Бесѣда“, Перемышли, Вѣдни. Въ газетахъ и журналахъ перепечатувались статіє Петербурской „Основы“, а коли сей журналъ переставъ виходити, друкуються нові літературні твори малорускій въ галицкомъ журналѣ „Правда“. Изъ тыхъ новинъ спомнути треба именно оповѣданя молодого писателя п. Нечуя, особливожъ оповѣданє „Причепя“ (котре названє п. У. Італіянамъ переводить *Parasiti*); представленє тутъ жите двохъ честныхъ, трудящихъ родинъ українскихъ, одна убогого священника, друга мѣщаньска, котрыхъ щасливый бытъ знищило супружество зъ особами польской шляхты, принѣсшими зъ собою намаганя и пересуды аристократіи и невважанє працѣ (1868). Окреме виданє новелъ Нечуя вышло недавно. Зъ новинъ поетичныхъ и зъ белетристики друкованыхъ въ послѣднімъ рочнику „Правды“ стоить спомнути: перекладъ першої книжки „Иліады“ Руданского, и оповѣданє незвѣстнаго автора, напевно початкуючого, „Лихій попутавъ“, исторія дѣвчины — сироты, написана не зъ великою вправою, але зъ великимъ почутємъ дѣйстнаго жита и зъ талантомъ обсерваційнымъ.

Галичина выдала кѣлька цѣнныхъ працѣ оригінальныхъ, писаныхъ языкомъ бѣльше або менше схожимъ зъ народною мовою. Граматикою и издавництвомъ пѣсень народныхъ займався зъ добрымъ успѣхомъ п. Головацкій, бувшій професоръ університету Львівскаго, теперъ пресѣдатель археологічної комісії въ Вильнѣ. Грубый збѣрникъ пѣсень народныхъ рускихъ зъ Галичины и Угорщины — праця бѣльшого числа патріотѣвъ, зрадагована п. Головацкимъ — выдрукована въ спомненій вже публикаціѣ „русскаго историческаго общества“ въ Москвѣ (1863—1870), и обдѣймає усѣ працѣ на тѣмъ поли, рускій (Шашкевича и др.) и польско-рускій (Wacława z Oleska :

Pieśni ludu ruskiego w Galicyi. Lw. 1833. и Żegoty Pauli Lwów 2. т. 1839—1840). Словарь нѣмецко-рускій зложивъ проф. Партыцкій (1867), граматyku руску Головацкій. Осадця. Историю княжества Галицкого и Волыньского писали Зубрицкій (по польски и по великоруски), проф. Шараневичъ, проф. Петрушевичъ (не професоръ, але крилошанинъ прим. Навр.). Историю Червоной Руси, у паралелѣ зъ исторією другихъ Русей, зложивъ трудящій публіцистъ Дѣдицкій. На згадку заслугують ще поезіѣ и новелѣ Маркіяна (очевидно помылка, повинно-бъ здаєся, стояти: Володимира прим. Навр.) Шашкевича, Заревича, Данила Млаки, Згарского, Лучаковского, драматичнѣй пробы Дениса зъ надъ Серета и др. Але сказати треба, що реалістичный способъ зобразованя дѣйствнаго житя слабо ще принявъ у галицкихъ писателѣвъ: вони (якъ и другі писателѣ аналогічныхъ напрямкѣвъ літературныхъ) надто гребуть у минувшости и займаються вѣршованемъ тематѣвъ дуже вже перебитыхъ и деклямаціями, хочъ и на тематы гѣднѣй, але всежъ деклямаціями, не то що поезія, котра-бъ вѣдповѣдала нашому часови, значить щобъ сягала своими образами и проблемами у глубѣнь людского житя въ суспѣльности.

Великій талантъ (il maggione t.) мѣжъ поетами и новелістами галицко-рускими виявивъ Федьковичъ у своихъ поезіяхъ (3 т. 1861—1870) и кѣлькохъ новеляхъ зъ житя жителѣвъ Карпатъ, друкованыхъ въ Правдѣ (1867.) Федьковичъ, рѣвно якъ и Шевченко, вийшовъ зъ селяньскои родини на Буковинѣ; служивъ у вѣйску — зъ своимъ полкомъ бувъ тежъ и въ Италіѣ — и єсть чоловѣкомъ, „котрый самъ зъ себе зробився“, а будучи зовсѣмъ самоукомъ, взнѣся до незвычайной величности и благородности идей. У своихъ лучшихъ вѣршахъ и пѣсняхъ малює вѣнъ жите жовняря, сумує надъ кривдами політичного и соціального житя, творить прегарнѣй образы своєи гарнои, родимои крайны. Але на нещастє и Федьковичъ такожъ не зумѣвъ рѣшучо выбратись на дорогу правдивого реалізму, въ зобразованю соціального житя, хочъ по его новеляхъ можна було много надѣятись. Въ послѣдній роки вѣнъ самъ себе повторює, наслѣдує Шевченка до пересыту, и то наслѣдує не у добрѣмъ, але и у тѣй его многословнѣй деклямаціѣ, у его фразеологіѣ трохи мистичнѣй,

або пише драмы безъ нѣякои реальної гадки (Довбушъ) або такі парафразы чужостороннихъ комедій, якъ его Фрашка (buffonata) на темать Шекспірового „Уговкуваня химерної“ (Правда, 1872), у котрѣй рускій авторъ перегонивъ грубый гуморизмъ XVI. вѣку по за всѣ границѣ правдивости. Въ послѣднѣмъ часѣ Федьковичъ приготувавъ перевѣдъ Макбета, и зъ порученя товариства „Просвѣты“, о котрѣмъ поговоримо пѣзнѣйше, працює надъ видавництвомъ книжокъ народныхъ*).

Національний рухъ літературный мѣжь Русинами въ Галичинѣ росте также зъ кождымъ днемъ, помимо усѣхъ перепонъ, изъ котрыхъ поминувши застоялѣсть идей руского (гр. кат. клѣру), головнѣйшій отъ якій: перешкоды ставляніи пануючими въ Галичинѣ Поляками, дволицевѣсть бюрократіи австрійской, котрѣй одного дня подобаєся протегувати розвѣй народный рускій, другого приходитъ страхъ передъ полученемъ своихъ Русинѣвъ зъ шизматиками въ Россіѣ. Хочъ и рѣвноправнѣсть усѣхъ народностей стѣлько разѣвъ проклямо-

*) Не можемо скѣбичити бібліографіи рускої поезіи и новелъ въ Галичинѣ не спѣмнувши о новеляхъ, котрі писавъ по нѣмецки якійсь-то Сахеръ-Масохъ, а котрі теперъ *Revue des deux Mondes* зъ пильностею, гѣдною лѣпшою справы, друкує по французки, пѣдъ написомъ: *Récits de la Galicie* або *Récits de la petite Russie* (Don Juan de Colomea, Dmitri Balaban, Marcella). Честну редакцію великого французского журнала змістѣфіковано, и вона на вѣдворотъ містѣфікує, мимохѣть, своихъ читателѣвъ обоихъ половинъ землѣ, представляючи Сахеръ-Масоха яко „малоруского писателя — реалиста“. Именемъ рускої публіки можемо упевнити шановный журналъ, що анѣ такихъ боярѣвъ якъ Don Juan de Colomea, анѣ графѣвъ, котрі сѣльскимъ дѣвчатамъ читають пѣснѣ Кольцова, Мертвыя души, Онѣгина, и переводять для нихъ Фавста на мову малорускихъ селянъ, якъ се робить графъ Комаровъ, нема въ Галичинѣ, де всѣ шляхтичѣ — Поляки; и що такі сцены, лишены всякого здорового розуму, якій дѣються мѣжь графомъ Комаровымъ и Марцелєю (особливе стор. 1:0—133) неможливі на обоихъ половинахъ свѣта, а не то въ Галичинѣ, — и на конецъ, що філософія Сахеръ-Масоха, котра по думцѣ *Revue de deux Mondes* представляти має духъ національный рускій, малорускій, не єсть нѣщо инче. якъ маяченє нѣмецкого бурша, котрый, маючи Katzenjammer мѣжь двома публичными маскарадами въ Diana-haal у Вѣдні перечитавъ одну сторону Шопенгауера „Сучасного Буддиста“. *Revue des deux Mondes*, маючи мѣжь своими сотрудиниками Тургенева, котрый перевѣвъ лучшій новелъ малорускій, могла бы роздобута собѣ лѣпшихъ информаций о Малоруси, о народнѣмъ душѣ и реалізмѣ рускомъ. *Прим. Укр.*

вано въ Австрії, такой рускій елементъ, зложеный въ бѣльшости зъ сѣльскаго населеня, поповъ греко католицкихъ и трохи мѣщанъ и урядникѣвъ, не высвободився ще вѣдъ супрематіи польскои, скрѣпленои ще недавно констітуцією зъ 1867 р. До теперъ ще истнують въ Галичинѣ середновѣчній привілегіи шляхты, примѣромъ: монополь горѣвки, именоване священникѣвъ (себѣ то „пропінація“ и „презента“ — *п. Н.*) и др. Соймъ провінціональный, у котрѣмъ на пѣдставѣ нерѣвнои для селяньскои клясы выборчого статуту, Русины завсѣгды въ меншости, и начальна Рада шкѣльна не допускають руского выкладу въ гѣмназіяхъ, зъ выѣмкою низшихъ клясъ однои гѣмназіи вѣ Львовѣ (въ другихъ по руски выкладаєсь тѣлько релігія и література), и домагаються рускѣй науцѣ и въ школахъ елементарныхъ ставити перешкоды*). Борба противъ тѣй супрематіи и противъ привілегіямъ шляхты, намагане до осягненія цѣлои рѣвнои вправѣ руской народности зъ польскою, въ школахъ вышихъ и низшихъ, судахъ и въ адміністраціи: отсе цѣль дѣяльности рускихъ націоналѣвъ; тымъ то и дѣяльнѣсть літературна въ переважнѣй части має тутъ характеръ політично-педагогічний.

Коротка характеристика газетъ и журналѣвъ рускихъ въ Галичинѣ дасть де въ чѣмъ пѣзнати станъ житя політичного и интеллектуального сѣго краю. Теперъ выходитъ въ Галичинѣ 9 рускихъ (*ruteni o russi*, себѣ то рускихъ и „общерусскихъ“ — *п. Н.*) писемъ періодичныхъ; изъ тыхъ газета „Слово“ (три разы въ тыждень), основана пѣдъ редакцією Дѣдицкого въ 1861. р., заступає сторонництво національно-клерикальне, котре вѣдъ часу инавгураціи політики Бейста, за котрого міністеръ Гербетъ сказавъ до польскихъ послѣвъ „*wir haben Ihnen die Ruthenen aufgeopfert*“, шукає помочи для рускихъ прямованъ у централістичнои партіи въ Россіи. У внутрѣшнѣй політицѣ, сторонництво репрезентоване „Словомъ“ держитися завсѣгды централістичнои партіи австрійско-нѣмецкои, побоюючись, що коли бы Галичина одержала авто-

*) Коли-бъ пѣмста була рѣчею розумною, то була-бъ се мала репресалія за те, що рядъ російско-бисмаркѣвскій зробивъ у Польщи, вытѣсняючи всюды языкъ польскій на користь офіціального (вел.-) руского. Не радили-бъ мы Полякамъ уживати подѣбныхъ репресалій. Чужа свобода дякає тѣлько боязливыхъ недолугѣвъ. — *Прим. ред. Riv. Eur.*

номію, якої жадають Поляки, безъ попереднього подѣлу краю на двѣ часті историчнѣй і географичнѣй або безъ достаточної гварантії рускої народности*), Русини-бѣ попали зовсѣмъ подѣ польске панованѣ. — Мѣсячний журналъ „Правда“ уважаєсь органомъ сторонництва, названого „народнымъ“ або „украинофильскимъ“, і стараєсь, опираючи розвѣй літературний на живѣй мовѣ народу въ Галичинѣ і Южнѣй Руси, провадити спѣръ противъ польской аристократіи на подставѣ просвѣты народної у сѣй мовѣ, застерѣгаючи индивідуальность галузи (гато) южноруской і противъ Полякамъ і противъ галузи великоруской. Спѣмнулисьмо вже про деякі творы поетичнѣй, друкованѣй въ сѣмъ журналѣ. Изъ публікацій політичнихъ, якѣ подає „Правда“ послѣдними часами (минушого року — *п. Н.*), на найбѣльшій интересъ заслугоє слово посла о. Качалы, выголошене въ соймѣ галицкѣмъ. Рускій депутований критикує подрѣбно поступованѣ польской бѣльшости, котра, замѣсть злучитись зъ сторонництвомъ Славянъ і федералистѣвъ австрійскихъ, накладає завсѣгды зъ партією нѣмецко-централістичною, а въ консеквенціѣ прусофильскою, і такимъ чиномъ приготовує упадокъ Австрії а зъ нею народности польской, такъ пригнетеної въ Прусахъ. Зъ такою-жъ самою енергією выступає о. Качала противъ своимъ родимцямъ, шукаючимъ такожъ свого добра въ звязку зъ сторонництвомъ нѣмецко-централістичнымъ, котрому анѣ Русини анѣ Поляки не суть на думцѣ, а тѣлько: *devidendo imperegare*. О. Качала жадає чесної згоди Полякѣвъ і Русинѣвъ подѣ умовами рѣвноправности і спѣльного звязку зъ сторонництвомъ славянсько-федеральнымъ.

Газета „Основа“, заложена не (?) безъ субвенції урядової въ р. 1871, коли міністерство гр. Гогенварта объявило охоту, польску „резолуцію“ о автономіѣ Галичини**) прийняти

*) Сего услову „Словисты“ не ставили нѣколи, се програма народного сторонництва; а жаданѣ подѣлу Галичини, яко незгѣдне зъ політикою утилітарною. Рада руска покинула заразъ у першѣй своѣй петиціѣ до Рады державної. — *Прим Ред. Правды.*

**) Програмъ м.н. Гогенварта не бувъ такій узкій якъ резолуція або иншими словами: програмъ сей розширити хотѣвъ галицку резолуцію на всѣ краѣ Австрії, вѣдѣймаючи їй (резолуціѣ) те, що було у нѣй

за своій програмъ, пропагує згадку згоди зъ Поляками*) и приняте той „резолуціи“ зѣ стороны Русинѣвъ, але безъ усѣхъ застережень противъ Полякамъ, въ плятоничнѣй надѣѣ на добру волю пануючої стороны.

Згадуючи про „Сіонъ рускій“ характеризує дальше п. Укр. сторонництво, котре-бъ мы назвали на теперъ митрополитальнымъ, а котре „обминає питання літературнѣй и політичнѣй, щобы не заманіфестуватись зъ симпатіями до Россіи и панрусизму на взѣръ „Слова“, и не утратити кредиту урядовыхъ кругѣвъ Вѣденськихъ и Ватиканськихъ. яко шизматикѣ и сепаратисты, — але зъ другой стороны боитись и симпатій до сторонництва народного або украинофильского, щобы не объявитись демократами, революціонерами и такожь сепаратистами и шизматиками, позаякъ бѣльшѣсть народу украиньского живе въ Россіѣ и завсѣгды протестувала противъ униѣ зъ римскою церквою. „Нѣчого“, каже п. Укр., въ статіяхъ „Сіона“ не ма живого. Не менше мертвый и педагогичный журналъ „Учитель“ зъ додаткомъ для дѣтей, „Ластѣвкою“. Противно газета „Рада руска“ и мѣсячникъ „Наука“ выдання популярнѣй, редагованѣй зъ великимъ талантомъ и практичнымъ хѣсномъ. Однѣй великій блудъ сихъ выданѣй, се ихъ теоретичнѣй понятія, релігійнѣй, національнѣй и політичнѣй, вельми заплѣснѣли и нетолерантнѣй. Хочъ редакторъ ихъ (сѣльскій священникъ Наумовичъ) належить до сторонництва панрусского, але пише мовою народною, украинско галицкою, досыть чистою и живою **).

непотрѣбного або шкодливого. а додаючи гарантію національнымъ меншостямъ черезъ т з Nationalitätengesetz.

*) До сего додає редакція Rivista Europ. свою примѣтку: „Мы не знаємъ гарифѣйшой гадки, якъ ся, и мы бажали-бъ тѣлько, щобы вона принялась въ найширшѣмъ кружѣ; хочъ и сумніваемось объ сѣмъ, бо не можна зъ сего письма шановного украинця добачити достаточно той симпатіи мѣжь народомъ рускимъ и польскою расою, котра такъ конечно потрѣбна для основанія у насъ великой федераціи політичної“. Примѣтка ся якъ зъ одной стороны доказує що Италянѣ интересуются славянскими справами, такъ зъ другой свѣдчить, що редакція Riv. Eur. не зовсѣмъ ще зьоріентувалась въ теперѣшнихъ прямованіяхъ славянскихъ народѣвъ. — *Прим. Ред.*

**) Последними часами (сказано, статія писана ще минувшого року — *прим. Наср.*) перестала виходити О с н о в а задля недостатку

Побѣчь сихъ періодичныхъ выданъ спѣмнути треба ще и тѣ, котрѣ частъ вѣдъ часу друкують рускѣ товариства въ Галичинѣ. Головнѣйшихъ такихъ товариствъ мають Галичане два: „Галицко-руська Матиця“, основана 1848 р., стоить пѣдъ управою сторонництва клерикального, має вѣ Львовѣ будынокъ (помылка п. Укр. — (*Прим. Навр*)) и капіталъ надъ 20.000 зр. — але не обявляє великои ревности для літературы и просвѣты народу, що було єи первобутною цѣлею, и выдає въ продѣлахъ 12—18 мѣсяцѣвъ „Сборникъ литературный“, зложений изъ статей историчныхъ и археологічныхъ: Друге товариство, дуже не давне и дуже небогате, „Просвѣта“, основане въ р. 1867 (1868 — *Прим. Навр.*), працює дуже енергічно для просвѣты народу, выдаючи альманахи и читанки для сѣльсого народу, и хрестоматіѣ и пѣдручники для гімназій и семінарій. За міністерства Гогенварта, коли трактовано надъ угодою усѣхъ народностей австрійськихъ, и также мѣжъ Русинами и Поляками (дотычний проєктъ вѣдложила бѣльшѣсть польска львѣвсого сойму *ad calendas graecas*, помимо найумѣркованѣйшихъ жаданъ рускихъ), признавъ выдѣль сойму Галицкого „Просвѣтъ“ 1000 зр. рѣчнои пѣдмоги.

Зъ нашего нарису руху літературного руского въ Галичинѣ бачать читателѣ, скѣлько ще працювати тамъ треба Русинамъ; але самопочуте народне розвинулось добре, а що разъ тѣснѣйшій звязокъ патріотизму руского зъ демократичными и ліберальными идеями нашего вѣку дає надѣю, що имъ до осягнення цѣли — себѣ то просвѣты (*incivilimento*) и освобождения народу, не такъ дуже далеко.

Сподѣмось также, що сторонництво дѣйсно ліберальне

абонентѣвъ, противно-жъ появилєся гумористичный „Страхопудъ“, котрый, хочъ приклонникъ идеѣ панруской, зачѣпає высшій клиръ, котрый майже нѣчого не дѣє для пѣднесєня народу а претендує на выключну репрезентацию руского народу. Въ послѣднихъ дняхъ пѣднѣсєся живый спѣбръ мѣжъ „Словомъ“ и высшимъ клиромъ; и консисторъ митрополитальный заказавъ (?) духовенѣству прєнумерувати „Слово“; се каже надѣятись утворєня споломъ изъ партією украинско-народною новою, посередною партією свѣтскою и народною, и улєкшає спѣльну акцію обоихъ сихъ партій. — Такъ надѣявєся п. Укр. Мы по досвѣдахъ вѣдъ того часу перебутихъ скажемо на се теперъ: *lasciate ogni speranza*. — *Прим. ред.*

и демократичне, яке почало творитись між Галицкими Поляками (воно завжди починає, але ніколи не кінчить творитись — прим. Ред.), признати рускому народови право до жизни и до розвою по своїй власній волі, без кривды для своих польских суспільств. Сего признания и уложенія *modus videndi* між Русинами и Поляками в Галичині бажати треба-бъ тымъ більше, що воно-бъ потягло за собою наслідки вельми хосенні для всего славянського миру, а відбило бы ся также и на відносинахъ Поляків по за Галичиною, именно в імперію російської. Усі люди просвіщені и ліберальні в Росію бажають самостійности (*independanza*) польської народности в її дійснихъ границяхъ етнографічнихъ; — и се становить різницю польской квестіи в Росію и такожъ в Прусахъ *).

*) Що духъ публики російской не єсть неприязний польській народности в її етнографічнихъ границяхъ, може читатель пересвідчитися зъ прикладу, що Вѣстника Европы, котрий изъ журналівъ (місячниківъ) російскихъ має найбільше читателівъ (8000 абонентівъ, коло 2000 в самімъ Петербурзі в 1872.), помістивъ в р. 1873 рядъ статей: „Восточная политика Германіи и обрусеніе (Польщи“), в котрыхъ критикуєся централістична система російська, истнуєча відъ р. 1866 в Польщи, и доказуєся, що ся система, зъ выемкою надѣлу земного и зьорганізованія сѣльскихъ громадъ вигідныхъ для народности польской, не єсть ніщо инчого, якъ тільки наслідуванє черезъ російскихъ доктринерівъ системи пруской в Познаньскѣмъ, не відповѣдаєче правдивому інтересови анѣ народу анѣ державы російской. Подібні гадки выповѣдавъ журналъ московскій „Бесѣда“. Другі журналы. „Отечественныя Записки“ (4595 абон. по за Петербургомъ в р. 1871), „Дѣло“ (4421 абон. по за Петерб. 1871 р), „Недѣля“ (1097 аб. по за Петерб. 1871 р), тежъ неприязні національному централізму. Треба знати, що журналы в Росію лучше репрезентують загальну опінію Росію, якъ газеты, котрыхъ тільки й однихъ цитуює праса европейска, коли о тій опінії говорить. — Але и зъ газетъ (дневниківъ) російскихъ тримаються: С-Петербургскія Вѣдомости (7601 аб. р. 1869; 4151 по за Петерб. р 1871), Новое Время (1352 аб. 1869) гадки Вѣстника Европы, — а изъ газетъ більше або менше поважанихъ в Росію тільки Голосъ (не завжди) (5290 аб. 1869; 4981 по за Петерб. 1871 р) и Московскія Вѣдомости (4500—5000 аб.) заступають централізмъ народный. Польскі патріоты завжди шукали аліянсѣвъ у неприятелівъ російской імперіи и російского народу, вѣлякихъ родівъ, у Турківъ, ультрамонтанівъ и у славолюбныхъ вояківъ и дипломатівъ, якъ Бонапарте, або (по части) у слаби рос-

Але анѣ общество русске (себѣ то російське и руске — *пр. Н.*), анѣ держава не можуть спѣчнати, гадки автономіи провінціальної и рѣвноправности народної не можуть поїти народною дорогою, поки меншости польскѣй въ заходній Росіи и еміграціѣ, насупротивъ исторіи и етнографіи, противъ волѣ народної масы, заховуватись буде панованія въ надто широкихъ границяхъ, и розбѣрванія уніи племенъ (гамі) народу російського“ (се-бѣ то общерусского. — *пр. Н.*), такимъ трудомъ добутої. Припризнане правъ руского народу въ Галичинѣ вѣдѣ стороны Полякѣвъ покаже, що не тѣлько мирне сусѣдуванє масы народу польского и руского можливе, але также що польска меншѣсть аристократична зрозумѣла задане кожної розумної

сїйской партіи революційної, — и не осягнули нѣчого Думаємо, що, судивши по теперѣшньому духови російської пресси, мы въ правѣ сказати, що вислѣдокъ бувъ бы далеко лучшій для народности польской, коли-бъ щирѣ и просвѣщенѣ польскѣй патріоты були шукали аліянеу практичного съ своимъ власнымъ людомъ, и коли-бъ були злучились зъ сторонниками реформы въ суспѣльности російскѣй и коли-бъ зъ народомъ рускимъ обходились були справедливо. Яко оденъ изъ обявѣвъ выступаючого того почутія справедливости для народу руского въ аристократичнѣмъ польскѣмъ обществѣ, приводимо недавню публікацію „Афоризмѣвъ“ не жиючого вже шляхтича и давного депутованого Федоровича (але-жѣ далеко бѣльше Русина нѣжѣ Поляка — *пр. ред.*) (Aforyzmy Jana Fedorowicza. Kraków, 1873), котрый аристократіѣ польскѣй въ краю, у котрѣмъ нарѣдъ єсть рускій, ставить дилему: або еміграція до краю чисто польского, або ассиміляція зъ народомъ (людомъ) рускимъ, — въ обохъ разѣхъ чесна праця для люду.

Думаємо, що лучшимъ представителямъ польской шляхты въ рускихъ земляхъ а особливо въ Галичинѣ не доконче зривати нагально зъ польскою народностю анѣ зъ своєю минувшостою. Доволѣ на теперѣ зречися забѣгѣвъ перетворюванія народу руского по своѣй фантазіѣ а противъ его волѣ, розширити свои идеалы політичній и соціалній, и взятися зъ тымъ благороднымъ жаромъ, якѣ обявили щирѣ польскѣй патріоты въ Заходній Руси при оборонѣ справъ (помимо усеѣхъ високопарныхъ фразѣ) одной тѣлько клясы, до позитивної працѣ для добра цѣлого населенія. Зъ нашою гадкою, здається, згоджуєся Полякъ, авторъ брошюры Паризкої (1870) „Слово до интелігенціи російської“. Спѣмнено такожъ брошюру La Pologne et la Russie dans la Slavie par M. Mikoszewski, ancien membre du comité central et du gouvernement provisoire de Pologne en 1863. Genève 1872. — Богато тежѣ на дальше обѣцуює той духъ умѣтно-позитивній и самостѣйна критика, зъ якою выступає тыждневый польскѣй Przegląd Tygodniowy въ Варшавѣ, а Pochodnia (скоро загасла — *пр. ред.*) въ Краковѣ.

меншости нашего часу: и конечность, вѣдречися привілегій, підпомогати просвѣтѣ люду и лучшему уладнаню его економічної жизни — причинитись до мирного переходу тыхъ крізь інтелектуальнихъ и соціальныхъ, котрыхъ початокъ мы бачимо у всѣхъ краяхъ Европы. Меншости польскій въ западній Руси и въ Галичинѣ треба бути тымъ бѣльше розумною, бо мѣжъ нею а масою народною не тѣлько продѣль інтелектуальный и экономічный, але и рѣжниця етнографічна и неприяній историчній традицій. Се не увѣльняє ще и представителѣвъ руского народу, такъ въ Россіѣ якъ и въ Галичинѣ, вѣдъ розумного и толерантного поступованя противъ польского елемента: вони повинні розумѣти, що замѣна застарѣлыхъ понять и пересудѣвъ, перемѣны въ моральномъ и соціальномъ устрою не можуть дѣятись инакше, якъ перемѣны въ органичномъ свѣтѣ, значить — поволи; не повинні забути примѣры несправедливости, нетолеранціи противъ Полякамъ. Що-жъ именно до Галичины, тамъ повинна сторона сильнѣйша и привілегована, значить Поляки, котрымъ конституція австрійска усе жите політичне здала въ руки, зробити ініціативу въ тѣй толеранціѣ у розумномъ поступованю. Можемо сказати, що не лишъ будуча доля Галичины, але и судьба народности польской и ея будучиность залежить вѣдъ справедливости и розуму въ поступованю Полякѣвъ въ Галичинѣ противъ рускому народови. Якъ видно, въ Галичинѣ спотыкаються зъ собою многі и важні пытаня, котрі вѣдносинамъ національнымъ и справамъ літературнымъ сего краю надають преважный интересъ на весь миръ славянскій.

Историческія пѣсни малорусскаго народа

съ объясненіями

Вл. Антоновича и М. Драгоманова.

Т. I Кіевъ, 1874.

(Правоа. рік VIII., 1875).

Кѣлька поменшихъ пѣсень, будучихъ у мене пѣдъ рукою а не выдрукованыхъ у названѣмъ на вступѣ збѣрнику, якѣ я вважаю не лишнимъ тутъ подати для его доповненя, дають менѣ способнѣсть, за однимъ разомъ такожъ у спѣлцѣ зъ читателями „Правды“ переглянути сей зборникъ коротко, и такимъ чиномъ тыхъ читателѣвъ, котрѣ доси ще може не успѣли зрѣбити знакомства зъ симъ вельми цѣннымъ дѣломъ, познакомити зъ нимъ ближе.

По словамъ ученыхъ редакторѣвъ збѣрника, вѣнъ має обѣматн тѣ вѣснн малорусскаго народа, въ котрыхъ вызначились змѣны поспѣльного порядку того народа, такъ якъ въ инчихъ, въ нѣмъ не помѣщенныхъ пѣсняхъ, вѣдбилась исторія его релігійной, семейной, економічної жизни. Такъ представити має збѣрникъ „поетичну исторію поспѣльныхъ (політично-соціальныхъ) проявъ на Южнѣй Руси вѣдъ (що найменше) IX. вѣку ажъ до такихъ фактѣвъ найновѣйшого часу, якъ знесенє панщины и угорска революція въ Австріи, а знесенє крепачтва и польске повстанє р. 1863 въ Росіи“. Такимъ чиномъ збѣрникъ сей зъ одной стороны не ограничаєся тѣлько на пѣсни, у котрыхъ розказанн тѣсно историчнн факты — бо обѣмає и вѣснн, у котрыхъ вѣдбились уѣснн дрѣбнн обѣявы поспѣльного житя даной историчной

эпохи — ; але зъ другой стороны выключено изъ збѣрника багато такого, що бы намъ дало пѣзнати исторію морального, внутрѣшного житя нашего народу. Збѣрникъ, по своему заложению, подае хронологічнымъ порядкомъ пѣсни мающіи звязокъ зъ историчными фактами и ихъ обставинами; и у тѣмъ, здаеся менѣ, лежитъ головна ёго вага, що тѣ пѣсни, доси порозкидані по друкованыхъ и рукописныхъ збѣрникахъ, учений авторы звели до купы, означили хронологічно, себѣ то розвѣдали и назначили кождѣй зъ тыхъ пѣсень часъ еѣ повстанія и вѣднесли кожду до певного историчного факту, або до обставинъ певной историчной эпохи. У сѣмъ треба дѣлу пп. Антоновича и Драгоманова для нашої етнографичной літературы признати эпохальну заслугу. Але всѣ инчі пѣсни, выключені зъ того збѣрника, а вѣдносячіе до релігійного, семейного, економічного житя, ждуть ще и доси подѣбного упорядкованія, бо ихъ шш. авторы зъ цѣлою свѣдомостею выключили, вважаючи ихъ далекими вѣдъ заложеного предмету. Можнабы на се жалуватись, тымъ бѣльше, що пѣсни признані редакторами за историчніи и обнятіи въ збѣрнику, якъ се и о пѣсняхъ историчныхъ усѣхъ другихъ народѣвъ сказати можна, для фактичной исторіи народу подають дуже неповный, а ще менче автентичный (правдивый) матеріалъ; коли противно до исторіи поезіи, розвою идей и въ загалѣ просвѣты, тѣлько въ полученію зъ другими пѣснями на тематъ мітологічный, семейный, економічный, становили бы цѣлѣсть дуже вдячну для студій надъ культурнымъ становискомъ малоруского народу въ исторіи и теперѣшности. Сказано: могли бы-сѣмъ жалуватись, але не жалуемось, знаючи, що такіи повный збѣрникъ, даючи мѣсце кождѣй пѣсни, котрой часъ повстанія означити дасться, теперъ ще при недостаточности зѣбраного матеріалу, ледве чи можливый; по крайнѣй мѣрѣ трудъ и всякіи можливѣи перешкоды, на якіи-бъ уладжене такого збѣрника конечно напѣткати мусѣло, були-бъ его опѣзнали до далекого часу.

Тымчасомъ и за симъ збѣрникомъ, хочъ зъ того боку не повнымъ, можна зъ интересомъ прослѣдживать розвѣи идей у малорускѣмъ народѣ.

Найдавніѣйшій, поганьскій, и старокняженецкій часы заступленіи богато, именно колядами и щедрѣвками, богатше чимъ

якого небудь другого народу въ Европѣ, якъ се показують авторы въ передньому слові до збірника.

Замітний въ тихъ найдавнішихъ пісняхъ — хотъ ихъ, якъ коляди, співають теперъ хлопці найбільше для дівчатъ, а гаївки вже таки самі дівчата співають — майже цілкомитий недостатокъ елементу еротичного, такъ багато заступленого, въ пізнішихъ пісняхъ. Можна споритись, що пісні еротичні, і въ загаль пісні про тєснїйшій домашній побутъ, затратились, витиснені новими на той тематъ, або коли і схоронились, то зъ часомъ утратили риси давнїшого утвореня. Але скорше можна, аналогічно до розвою письменної, а здаєся і народної поезії народівъ західної Європи, поставити догадку, що любовь і инчі подібні чувства не дали початку малорускїй народнїй поезії. Лірика середнього вѣку, пісні провансальськихъ трубадурівъ, нїмецька „*Minne*“ появляються доперва въ XI—XII. вѣкахъ. Перші въ збірнику поміщені пісні мають характеръ виключно мітологічний і героїчний. Скільки въ нихъ мітологічного, скільки героїчного, трудно розібрати. Коли редактори збірника прихилиються до думки, признаючи имъ у важнїй часті історичне значєнє, другї, якъ примѣромъ у послѣднихъ н-ахъ „Правды“ п. Нечуй, підкладають имъ виключно мітологічний тематъ. Чи ся послѣдна думка дасться оправдати, я судити не берусь; але запевно можна черезъ половину въ нихъ добачити мітології, що і признають видавці. Можна такимъ чиномъ припустити, що перші ті початки поезії повстали зъ мітології і були поетичнимъ виразомъ поганьського богословія нашого народу. За симъ свѣдчить ще і те збереженє ихъ характеру обрядового до теперъ; вони співаються на Різдво, Великдень, співались і въ часи поганьскїй на вѣдповѣдні природні свята; навѣть коли славословія героямъ, князямъ співались при такихъ нагодахъ, якъ примѣромъ поворотъ изъ щасливого походу, то мусѣло се напевно дѣятись при релігійнихъ обходахъ сихъ подѣй. Коли признаємо колядамъ і щедрівкамъ сей первѣсний мітологічний характеръ, то замѣтимо тутъ у збірнику прогалину; не бачимо тутъ того переходу зъ поганьськихъ понятій до культу христїаньського божества і святихъ, якъ се по логічному порядку рѣчи конечно, якъ се бачимо въ літературѣ другихъ народівъ. Споминка

въ одной пѣсни про будоване церкви, може (якъ се п. Нечуй замѣтивъ) вѣдноситись и до поганьскои святыни позаякъ у всѣхъ пѣсняхъ приходитъ богато терминѣвъ модернизованныхъ. Прогалина та выйшла зъ выключеня богато звѣсныхъ колядъ и щедрѣвокъ темату релігійного, обѣ чѣмъ выдавцѣ споминають въ переднѣмъ словѣ. Интересна булабы студія того переходу поганьскихъ понятій до выображенъ христіаньскихъ и то власне въ тѣмъ найдавнѣйшѣмъ родѣ пѣсень, мало для змѣнъ приступныхъ, що намъ дае невнѣсть о давности принявшагося въ нихъ христіаньскои номенклятуры. Въ одной изъ звѣсныхъ менѣ колядъ господарь саджае Бога по конецъ стола, коло нѣго святу Пречисту а доокола всѣхъ святыхъ и частуе ихъ: Господа Бога зеленымъ виномъ, Пречисту солодкимъ медомъ, а всѣхъ святыхъ кудривцемъ-пивцемъ. Въ инчѣй зъ рефреномъ: „четыри воли въ золотыхъ ярмахъ ходили“, представляея св. Петро плугаторомъ. Въ третѣй пречиста Дѣва — друга Церера — справляе, що пшениця однимъ днемъ засѣяна, на другій день пристигае до жнива; потѣмъ точить свѣчку изъ снѣгу, креше вогонь изъ леду и засвѣчуе на весь свѣтъ*). Ще инча описуе хрестины Исуса Христа. „Всѣ святіи — верховніи“ збираються на раду, яке бы ему имя дати; пропонують всѣлякѣ, але на кожде Мати Божа „не злюбила, вѣдъ престола вѣдступила“; ажъ вконецъ годиться на Исуса Христа. — Колядъ такихъ спѣваеся сила въ Галичинѣ; але позаякъ почастѣйше галицкѣ збирачѣ власне задля тои релігійно-христіаньскои барвы прикладають имъ мало интересу (дуже несправедливо), то и менче ихъ приходитъ въ галицкихъ друкованныхъ и рукописныхъ збѣрникахъ. Мѣжъ тымъ вони зрѣдка, або зовсѣмъ не грѣшать тривіальностію, якъ се на першій позѣръ здаватися може, и рѣзко вѣдрѣжняються вѣдъ релігійныхъ пѣсень пѣзнѣйшого часу, котрыхъ утворене сягае, здаеся, не давнѣйшихъ вѣковъ, якъ початковъ заведеня уніи, а може и богато пѣзнѣйшихъ, якъ примѣромъ пѣсня „Пречистая Дѣво мати руского краю“, або пѣсня про нападъ Татарѣвъ на Почаѣвъ, зъ котрой менѣ приходитъ на память такій уступъ:

*) Запис. Мих. Царь коло Львова.

Турки, Татаре
Кляшторъ облягли,
И монахови
Голову стяли;
А вѣнь бере свою главу,
Дѣвѣ Маріи на славу
На престолъ кладе“;

и всѣ другі звѣсні зъ друкованихъ (иногда латиньскими буквами) молитовникѣвъ, въ которыхъ находимо, хочъ зъ рѣдка, такожъ и коляды релігійні цѣлкомъ вѣдомѣннаго характеру вѣдъ народныхъ. Изъ штучного складу и мовы, пригадуючої языкъ письменный теперѣшнихъ „Словистѣвъ“, заразъ пѣзначне авторство спеціалистѣвъ церковныхъ, монахѣвъ, дякѣвъ и зрѣдка може тѣлько лѣрникѣвъ, образованихъ въ практичноій школѣ „вѣдпустѣвъ“.

Не можъ и тому послѣдному роду поезіи заперечити важности, хочбы негативной, для нашої поетичной исторіи цивілізації: именно вказує неистнованє народныхъ пѣсень на той тематѣ, себѣ то релігійныхъ, черезъ тѣ довгі вѣки, вѣдъ часу утвореня чи перетвореня послѣдной релігійной народної коляды ажъ до теперѣшного часу, котрый недостатокъ штучне, на пѣвъ письменне умотворство заступити мусѣло, — на глубокой, дуже давнихъ историчныхъ часѣвъ сягаючій индефферентизмъ релігійный малоруского народу.

Якъ вже замѣчено, займає въ найстаршихъ пѣсняхъ, побѣчъ мітологічного, головне мѣсце элементъ героичный. Всѣ тѣ коляды и щедрѣвки, котрі послѣ инчихъ признаковъ вѣднести треба до першихъ вѣкѣвъ руской исторіи, мають тематомъ вѣйну и ловы. Коли у щедрѣвцѣ про „роздѣлъ здобичѣ“ споминаються женщины, то тѣлько яко часть здобичѣ, невѣльницѣ; такъ само въ кѣлькохъ варіантахъ про „добуванє города“ мѣщане щасливому лицареву выпроваджають дѣвчину на окупъ. Пригадує се тѣ часы, котрі мабуть закѣнчивъ в. кн. Володимиръ, идучи, безъ попередного залицяннѣ, зъ вѣйскомъ добувати жѣнки. Пригадує такі часы и пѣсня весѣльна, котра повинна-бъ була (я думаю) помѣститись на сѣмъ мѣсци въ збѣрнику:*)

*) Гл. „Весѣле въ Котузовѣ“ оп. В. Навроцкій. Правда, р. 1869.

Припадъ, припадъ Марисуню
 До стола,
 Обступили боярчики
 До кола;
 Кѣньми грають,
 Двѣрь рубають,
 Марисунѣ шукають.

Пѣснямъ, у котрыхъ женщины выступаютъ вже якъ рѣвно-
 ряднѣ боярамъ товаришки, по тѣмъ, що сказано выше, я бы
 приписавъ небогато, але все пѣзнѣйшій часъ утвореня. Такимъ
 примѣромъ коляда (нр. 4.), въ котрій до гордого пана, що на
 „вѣрганахъ“ *), грає приходять „три панни зъ Вѣдня“ (коли се,
 якъ вказує „Вѣдень“, не пѣзнѣйша вставка); дальше коляда
 (нр. 13) „Панъ Перемышльный“; „боярске сватане“ (нр. 16.), де
 вже бояринъ не добуває дѣвчины силою, але (символічно)
 полює за нею. До того сватаня я бы якъ *pendant* вставивъ
 тутъ коляду, спѣвану на Пѣдгѣрю*), у котрій звенить стиха
 вже еротична струна „мѣнны“ XI—XII. вѣку, а богатѣ обжа-
 новы (що не поетично увеличені, о тѣмъ пѣзнѣйше) припада-
 ють до часѣвъ князѣвскихъ, а не пѣзнѣйшихъ:

Ой по пѣдъ лужечокъ, по пѣдъ калиновый
 Калина, калина вина, а вина ся наше ягода.
 Тудажъ ми ѣхали конѣ вороніи,
 Конѣ вороніи, возы кованіи,
 Возы кованіи, слуги молодіи,
 А въ переднѣмъ вѣзку сама гречна панна,
 Сама гречна панна, а панна-жь бо Н. Н.
 А за нею ѣде сивымъ кониченькомъ,
 Сивымъ кониченькомъ самъ поповиченько.
 „Загадаємо, ти двѣ-три загадочки:
 Ой якъ вѣдгадаєшь — то наша будєшь,
 Якъ не вѣдгадаєшь — то батькова будєшь.
 А що ми цвите тай безъ сино-цвѣту?
 А що ми горить тай безъ поломени?

*) Сей инструментъ, въ инчихъ колядахъ „вѣрганы“, вартъ замѣ-
 чаня, позаякъ вѣнъ попри „димбалахъ“ приходитъ частѣйше въ коля-
 дахъ. Звѣсна менѣ одна коляда, тежъ здаєся давна, зъ рефреномъ: Ой
 грали, грали Вѣрмене на золотіи вѣрганы (въ другѣмъ варіантѣ „димбалы“).

**) Сажавка Станісл. околу. нр. Н)

А що ми шумить тай безъ буйно-вътру?“

— „Папороть цвите тай безъ сино-цвѣту ;

Золото горить тай безъ поломени ;

Шубонька шумить тай безъ буйно-вътру“.

— Дай ти Боже зѣле — а въ хатѣ весѣле. —

Кѣлька галицкихъ и волянскихъ пѣсень, приведенныхъ въ збѣрнику на кѣнци сего періоду, вѣдносять выдавцѣ вже до певныхъ историчныхъ особѣ. Такъ пѣсню про „*княгня Иванка*“. И имя и титулъ незвычайный (= княгенья), задержанный може зѣ давной вымовы, и обстаина, въ котрѣй се княгенья являеся „на лугахъ, на барзѣ широкихъ, тамже ми горить терновый огникъ“, и розказанный фактъ всадженя до темницѣ, свѣдчать за догадкою выдавцѣвъ, що мова тутъ про Иванка Берладника (Ростиславича), що бурлакувавъ по широкихъ стѣнахъ подѣльскихъ и бесарабскихъ. Позаякъ намъ сю историчну особу передае лѣтопись яко бурлака, трѣбуючого зѣ помочю простонародной черни прийти до княжества, мусимо признати, що, если до котрого изъ Руриковичѣвъ простый нарѣдъ мѣгъ вѣдноситися симпатично и ажъ до нынѣ зберегти его память у пѣсни, то до Ивана Берладника, або его сына найскорше. Другу пѣсню (нр. 12) вѣдносять выдавцѣ, не безъ причины, до Романа Метиславича. Позаякъ, чимъ бѣльше варіантѣвъ збересе, тымъ лѣпше для вырозумѣня и означеня пѣсни, подаю тутъ варьянты еѣ, не приходячѣ въ збѣрнику.

а)

ГАЇВКА пѣдъ названѣмъ ВОРОТАРЬ *).

Воротару, воротару, воротареньку !

Отвори, отвори воротонька.

А щожъ ми то, а щожъ ми то

За панѣ вѣде ?

А щожъ ми, а щожъ ми

За даръ везе ?

— Крайное, крайное дитетонько,

Золоте, золоте зернетонько.

Гаѣвку сю спѣвають хлопцѣ и дѣвчата, тримаючися одно

*) Запис. Навр. въ Котузовѣ, Бережаньского окр.

другого полы, и переходять ключемъ по пѣдъ пѣднесені руки двоухъ особъ. Тѣ задержують послѣднего въ черзѣ, и ставляють ему питаня: Кого любишь? и т. д. — Дальшій два *) варьянты представляють цѣкаві, въ жаднѣмъ зъ 11-хъ варьянтѣвъ въ збѣрнику помѣщенныхъ не приходячій вѣдмѣны :

б)

1. ключъ спѣває: Городе, городеньку,
Чиѣжъ то воротенька?
2. ключъ : Пановѣ та крѣлѣвѣ (2).
 1. Прецѣжъ насъ припустѣте.
 2. Чимъ же насъ даруєте?
 1. Тымъ крайнымъ дитетонькомъ.
 2. Чиѣжъ то дитетонько?
 1. Панове и крѣлове.
 2. Въ чѣмъ теѣ дитѣ хѣди?
 1. Въ среблѣ тай золотѣ горить.

в)

Ой городе, гореденьку,
Чиѣ то воротенька?
То нашего пана крѣле,
Що поѣхавъ на Подѣле.
Ой чоже насъ не пустите?
А чимъ же насъ даруєте?
Вось тымъ крайнымъ дитетонькомъ.
А въ чѣмъ же те дитетонько?
Въ бѣленькѣй плахтинцѣ,
Зъ берегомъ въ хустинцѣ.

Послѣдні два вѣршѣ, здаєся, переиначені въ новѣйшѣмъ часѣ, вказують на реалістичный змысль народной поезіи, дбаючи про те, щобы представлене годилося зъ представленными, дѣйсними обставинами. Видно зъ сего, що згадуване въ тамтѣмъ варьянтѣ сребло-злото въ убранѣ, заступлене въ другѣмъ на бѣлу плахтину, не єсть поетичною гиперболею, утвору новѣйшого часу, а останкомъ зъ тыхъ часѣвъ, коли сей описъ убраня згѣдний бувъ зъ дѣйсною правдою.

*) Запис Мих. Царь въ Поберѣзцахъ коло Львова.

До циклю пѣсень починаючихся колядою про „*Пана Перемышльного*“, въ котрыхъ выдавцѣ збѣрника добавчаютъ споминку вѣдносинѣ Галицкаго княжества зъ Уграми, а котрѣ вони зъ великою правдоподобностію вѣдносятъ до историчнаго факту введеня князя Данила на Галицкѣ княжество зъ помочію Угрѣвъ, додаю двѣ пѣсни, выдавцямъ, здався, не звѣснѣ, тежъ зъ рукописнаго збѣрника п. М. Царя.

1. ключъ: Пустѣте насъ (2) до гѣрѣ воювати

2. ключъ: Не пустимо (2): мосты поломите.

1. Хоть мы мосты поломимо,
Ой то мы вамъ заплатимо,
Самыми талярами.

2. Не хочемо вашои заплаты,
Не пустимо до гѣрѣ воювати.

(Дальше слѣдуютъ: першій 4 вѣршій такъ само зъ вѣдмѣною пятого):

Самыми сорокѣвцями.

(потому) Самыми рублями.

(Послѣдня строфа, якъ першій 3, потому:)

Собѣ дѣвоньку возьмемо
Хотьбы найкраснѣйшу.

б)

Пустѣте насъ (2) до горьскои землѣ.

Не пустимо (2) поломите мосты.

Заплатимо золотымъ зернеткомъ.

Не хочемо золотого зернетка.

Пустѣте насъ до горьскои землѣ.

Не пустимо, поломите мосты.

Заплатимо тымъ крайнымъ дитеткомъ.

Не хочемо крайного дитетка.

Пѣсню „*боярске хозяйство*“ закончуе збѣрникъ часы удѣльныхъ князѣвъ Руриковаго роду. По крайнѣй мѣрѣ не вѣдносятъ редакторы збѣрника дальшой пѣсни *Журило*, помѣщенной по тамтѣй, анѣ до якои небудь певной историчной особы анѣ историчнаго факту; впротѣмъ и змѣстѣ пѣсни жаднымъ словомъ, окрѣмъ хибя назвою (*Журило-Чюринь*), не нагадуе якои небудь историчной эпохи.

Пісня про князя *Михайла* вводить насъ за однимъ разомъ въ нову епоху політичної історіи і соціального побуту южноруского народу, поетичнымъ і дуже огляднымъ представлєнємъ акту магнатскої самоволї і розпусти. Можна бы, здаєся, зъ пісень на подібний темать, захованихъ до теперъ мѣжъ народомъ і по часті вже друкованихъ, зложити хронологічно досить поважний збѣрникъ, илюструючий ту власне пасивну сторону соціального побуту малоруского народу; збѣрникъ такий сягавбы ажъ до новихъ часѣвъ, — а коли видавцѣ мають пѣдъ рукою і помѣтять въ пізнѣйшихъ томахъ циклъ пісень про пана Канѣвского і Боднарѣвну, то сей періодъ історичний, початый піснею про Касинъ вѣнець знятый княземъ Михайломъ, дуже характерістично закѣнчитьсѣ на сѣмъ другѣмъ трагікомічнѣмъ героѣ часѣвъ „розборовыхъ“ і прилучєня Галичини до Австріи.

Акть захѣдної цивілізаціѣ, оспѣваний въ піснѣи про князя Михайла, посередничить у переходѣ до пісень другої часті того тому збѣрника, въ котрихъ дуже живими барвами улюстрованє азіатске варварсво. Про першї напады Татаръ зъ часу Руриковичѣвъ нема слѣду въ нашихъ народнихъ пісняхъ; по крайнѣй мѣрѣ тї піснѣи, що видрукованї въ збѣрнику, жаднымъ признакомъ не вказують на походженє зъ такъ давного часу; здавалося, що нарѣдъ, поражєный першими нагальними погромами, замовкъ зъ переляку. Народна поезія, котра въ першѣмъ періодѣ обѣймала свою творчою силою релігію, княжї і боярскї воєннї походы, ловы і урочистї обходы часѣвъ супокѣйнихъ, а въ кєнєць і — такъ сказати — епічну любовь, не найшовши въ своѣй традиціѣ нѣчого подібного сѣй новѣй проявѣ (що значили супротивъ того Половецкї князьки, зъ котрими Русини билися, але і сваталися!), не змогла вѣдъ разу перестроїтисѣ на новий ладъ, нѣ найти нового вѣдповѣдного виразу поетичного для новихъ обстанѣвъ. Редакторы протівно здаються прихилатисѣ бѣльше до думки, що напады Татарскї зъ того часу народови зовсѣмъ не такъ були страшнї, щѣбы єго вызвати могли до поетичної творчості на той темать, задля того і въ поезіи по собѣ не оставили; але признають ще і ту третю можливѣсть, що піснѣи утворєнї въ тѣмъ часѣ, витѣсенилисѣ або змѣнилисѣ утворами зъ другого періоду Татарщини. Якъ

воно не є, але пѣсни про Татарщину, заховані до теперь и выдруковані въ збѣрнику, носять на собѣ слѣды значно вѣдмѣннои и вѣддаленои вѣдъ давнои князѣвскои епохи. (Мы говоримо тутъ про пѣсни ліричні, попереджаючі козацкі думы въ збѣрнику). Даремно шукати тутъ того епічного супокою, якими визначаються коляды. Лякъ и перестрахъ вѣдбиваються въ самѣй поспѣшнѣй мѣрѣ вѣрша якъ н. пр. „за рѣчкою вогнѣ горять“, „ой тамъ въ полю береза стояла“, „чому куры не пѣте“, — такъ вѣдмѣнного вѣдъ повольного, широкого ритму колядъ. Пѣсня стає безпосереднымъ виразомъ особистого житя спѣвака; а такъ якъ те перше чуте, котре фѣ вызвало, бувъ смутокъ, то и нута глибокою меланхоліи придалась до неѣ и перейшла зъ часомъ на усѣ пѣзнѣйші пѣсни нашего народу, пѣддержувана всѣми пѣзнѣйшими єго нещастями. Пѣсня сумує надъ руиною рѣднои землѣ; жалуєся надъ долею дѣвчины взятои въ неволю; сестра тужить за братомъ. — По вычерпаню и ослабленю тыхъ першихъ мотивѣвъ лірика захоплює новий, а такъ близкій предметъ: дѣвчина остерѣгає козака передъ Татарами, а козакъ далѣ вже — въ пѣсни — стає до дѣвчины залицятись. Въ великѣй недоли зближуються люде, рѣвняються оба полы; женщина вихопляєся до горы; у пѣсняхъ, про котрі тутъ мова, вона починає грати найважнѣйшу ролю; можна навѣть допустити, що усѣ ті пѣсни зложені були самими, такъ якъ и теперь усѣ ліричні пѣсни спѣваються майже виключно женщинами и носять (въ Галичинѣ) назване „жѣноцкихъ“. — Мужамъ назначує и пѣсня виче дѣло: вони дбають про оборону рѣднои хаты, вѣдбивають своихъ рѣдныхъ Татарамъ зъ неволѣ, идуть „у чорный лѣсъ на сторожу“, поединкомъ. Далѣ вже исторія навчає насъ, якъ вони збираються потому въ окружні купы, організують козащину и зъ вѣдпорного становища переходять рѣшучо въ агресивне. Той перехѣдъ не мусѣвъ бути скорый. Першій щасливій напады поодинокихъ купъ на мародерѣвъ татарскихъ мусѣли вызывати до важнѣйшихъ подвиговѣвъ, а наслѣдкомъ того до щиршої організації. Тутъ по щасливѣй виправѣ, при таборовыхъ огнищахъ, по зимѣвкахъ, въ часѣ зимового вѣдпочинку, мусѣли ходити оповѣданя про взаимній пригоды, про незвычайні акты богатирства, и складалися помалу на ті мотивы, котрі дали початокъ козацкому

епосови. У найбільшій часті думъ, помѣщенихъ въ сѣмъ томѣ збѣрника, вѣе духъ смѣливый, непридавлений; видно, що въ часѣ ихъ утвореня козацтво чулося силою и мало за собою неодну щасливу пригоду.

„Was unsterblich im Gesang soll leben, muss im Leben untergehen“ — слова сї неразъ дискредитованї, найвѣрнѣйше ще дадуться приложити до епосу, и на стѣлько мають абсолютной правды, що пѣсня, оповѣдаючи якїйсь фактъ, не може поветати вѣдъ разу, середъ вѣдбуваючогося факту, але ажъ по зуповнѣмъ его довершеню, коли по розбѣраню першого его вражѣннѣ наступає рефлексія. Тогдѣ, якъ ліричнї пѣсни, згаданї вище, могли въ тѣй самѣй хвилі, рѣвночасно зъ дѣючимся фактомъ и вызванымъ чувствомъ зложитись (и тому такъ, якъ се зробили редакторы, и я бымъ давъ имъ мѣсце передъ думами): то думы вѣдъ самого факту мусѣли стояти подальше. Вони могли повставати въ мысли и устахъ старыхъ козакѣвъ, що перебули вже оспѣвуванї въ думахъ пригоды, передумали надъ ними и можуть вже на нихъ дивитись объективно. Могли и скорше поветати, але въ мысли и устахъ такого, що оспѣвуванї пригоды видѣвъ але не бравъ у нихъ чинного удѣлу; а коли гравъ у нихъ яку важну ролю, то тѣлько пасивну: але тогдѣ у его пѣсни обѣзвѣся чутно такожъ лірична струна. Примѣромъ: думы про турецку неволю, можъ на певно сказати, komponували справдѣ турецкї невольники; багато у нихъ живого и багато самопережитого болю — зъ вѣдти и сей ліризмъ чутный у нихъ бѣльше чимъ въ другихъ думахъ; але тї невольники не складали, а вже певно не спѣвали своихъ думъ, сидючи ще въ турецкѣй неволи; бо въ нихъ є и описъ и розказъ; хто описує неволю, той певно не робить сего анѣ для своихъ товаришѣвъ по доли, анѣ для себе самого: тутъ зрозумна тѣлько чисто лірична пѣсня, подѣбна тымъ, про котрыхъ и попередъ сказано. Думы тї про неволю спѣвали мабуть повернувшї або вѣдбитї зъ неволѣ бранцѣ козакамъ для збудженя сочутя, яко подяку за высвободжене, въ кѣнци може и зъ агітаторскою тенденцією. Позаякъ такихъ невольницькихъ думъ стрѣчаємо бѣльше, и складу такого самого якъ всѣ инчї думы: насуваєсь догадка (не пропущена и редакторами), що въ загалѣ сю форму поетичну утворили турецкї невольники, и переломавши въ

думахъ тѣсноневольницькихъ послѣднїй акорды лірики, дали намъ правдивый епосъ козацкій. Старый, давный козакъ, повернувши иногда окалѣченный — якъ въ Шенченкѣвскѣмъ „Невольнику“ — зъ Туреччины, пристававъ, зъ нѣчого робити, зъ давной привычки, зъ потребы, до таборѣвъ козацкихъ; спѣвавъ спершу про свою неволю, потѣмъ про свои давнїй дѣла и пригоды, а далѣ вже и про сучаснїй богатырскїй походы, котрыхъ бувавъ бездѣльнымъ свѣдкомъ. Потверджае сю догадку и те, що, якъ видно зъ примѣтки при варіантѣ 3. думы про Поповича, оденъ кобзарь такї думы козацкїй, якъ може давнѣйше и загально ихъ называли, именуе „невольницькими“. Такъ коли першїй изъ номѣщенныхъ въ сѣмъ томѣ думъ, про Лянцкороньского, про Байду-Вишневецкого (если признаемо имъ хочъ по части автентичнѣсть), судивши по дуже загально и недокладно поданныхъ фактахъ, складанїй були авторами въ часѣ багато пѣзнѣйшѣмъ, якъ самъ фактъ сподѣявся: то примѣромъ думы про Свирговского (1574), про Богдана складали видно близкїй, сучаснїй спѣваки, може навѣтъ очевидцѣ. Пѣсля сего можемо на певно той часѣ (половину XVI. в.) приймити за часѣ утвореня козацкого епосу.

Вѣдповѣдно до епічної, поважної оповѣсти, народня поезїя для думъ творить нову артистичну форму, мова не стѣсняеся римами, а ритмъ змѣняеся вѣдповѣдно до розвою оповѣданого факту.

Замѣтно, що силы природы въ думахъ не грають жадной переважної, чинной роль: представлене природы ужите въ нихъ мѣрно, тѣлько декоративно, яко малюнокъ и при порѣвнаняхъ, всюды дуже гарныхъ, якъ н. пр. въ думѣ про Свирговского, коли бнѣ на радѣ „сивымъ орликомъ лѣтавъ, яворонькомъ гнуеся“; дума про трѣхъ братѣвъ въ вѣршахъ:

„и тѣльки поле лелѣе,

„на степу трава зелена зеленѣе“

двома рисами вѣддае мїстерно цѣлу обставину драмату; незгѣршїй такожъ описъ чорноморской бурѣ. Въ загаль видатнѣйша роля природныхъ силъ ограничена до рѣдкихъ дуже, але за то поривающей силы мѣстцѣ, въ котрыхъ чоловікъ приголомшєнный недолею, звертаеся до нихъ, якъ до рѣвнорядныхъ собѣ особѣ, якъ се примѣромъ въ думѣ про трѣхъ

братѣвъ утѣкающихъ зъ неволѣ, розмова погибающого молодшого брата зъ орлами, котрѣ „въ головахъ ему сѣдаютъ“:

Орлы сизоперѣ,
„Гостѣ мои милѣ...“

або въ думѣ про Свирговского, въ котрѣй спѣвакъ пытаеся буйныхъ вѣтрѣвъ, кречетѣвъ, орлѣвъ про погибшого гетьмана. — Поминувши сѣ, впрочѣмъ цѣлкомъ людскѣй и зъ модерными поетичными приемами зовсѣмъ згѣднѣй уступы, всюды въ думахъ чоловѣкъ стоить на першѣмъ мѣсци у всѣмъ своѣмъ дѣяню и мысленю людскѣй, не идеализованный, не пѣдношенный анѣ кермованный надприродными силами *); всюды стоить власными силами, поводуется чисто людскими мотивами и пѣддаеся чисто людскимъ похибкамъ. Поспѣльнѣсть, про мѣжъ котрой вытворилася така устна література и котра опѣсля на такѣй літературѣ образовалася, мусѣла виробити собѣ велику самодѣльнѣсть мысли и чину; мусѣла обладати спорымъ запасомъ енергіи, мусѣла мати дуже живе почутѣ власной мужеской силы и власной одвѣчальности, и прийти до незвычайной, якъ на сей часъ и край, ясности погляду на себе и околяющѣй свѣтъ.

Въ однѣмъ изъ оповѣданъ польского писателя Качковского, основанныхъ на устнѣй традиціи зъ послѣднихъ часѣвъ Речипосполитой, герой оповѣданя, панъ „староста Голобуцкѣй“, называе правдивою приемностью битву зъ Гайдамаками, котрѣ, звѣсно, въ тыхъ часахъ репрезентували звѣвшееся вже трохи потомство давной козацкой поспѣльности; вони, каже Качковский, буються по лицарскѣй, а передъ битвою кланяются до нашихъ шапками, щобъ, мовъ, зачинали. Сей характеристичный ристъ козацкихъ звычайѣвъ, нагадующѣй по неволи часы найширшого розцвѣту захѣдно-европейского лицарства, бувъ, видно, однимъ изъ останкѣвъ, завѣщанныхъ гайдамакамъ

*) Якъ се н. пр. противно бачимо въ богатырскѣмъ епосѣ середного вѣку въ захѣдныхъ літературахъ або сербскихъ пѣсняхъ Выимку становлять — бо и тутъ мусѣть найтися выимки — дума про Поповича, въ котрѣй буря утихае по сповѣди Поповича; однакожь и тутъ, хто знае чи се чудо не приноровлене значно пѣзнѣйшими кобзарями до морализаторской тенденціи той думы, якъ вона намъ теперь представляеся, дуже повно и въ многихъ варіантахъ захована, котрѣ свѣдчать, що дума ся переходила рѣжний перероблюваня.

зъ часѣвъ, въ котрыхъ утворились думы, коли козацтво стояло на верху своѣй историчной місії: переднои сторожи европейскои цивілізації супротивъ еѣ азійскихъ ворогѣвъ. Въ думахъ, про котрѣ говоримо, можнабы найти багато такихъ рисѣвъ, котрѣ, разомъ збѣранѣ, моглибы зложити плетичный образъ духа и обычаю давной козачины.

Въ думахъ козаки представляются заступниками христіанства; въ неволи козакъ волишь терпѣти наибѣльшій муки, якъ потурчитись. Козакъ умираючи дарує своему чурови свою збрую и коня и навчає его бути вѣрнымъ товариству; а щобы пересвѣдчитись, чи буде зъ него козакъ якъ слѣдъ, каже ему гарцювати передъ собою на кони. Погибшого въ поли козака товариство вкрыває червоною китайкою, копає ему грѣбъ шаблями; надъ грѣбомъ „звонять“ ему выстрѣлами зъ „семипядныхъ пищалей“, въ сурмы грають, и затыкають на могилѣ спису зъ пропорцемъ, радуючись, що „козацка голова добре знала, що безъ вѣйска козацкого не вмирала“. По нещасливѣй битвѣ козакъ памятає, щобы хоругви не покинути ворогови; ховає вѣ при собѣ и хоронить черезъ довѣй часы неволѣ. Сомко Кушка такимъ знакомъ, захованымъ по битвѣ, опѣсля вертаючи зъ неволѣ, дає себе и своихъ товаришѣвъ неволѣ пѣзнати вѣйску козацкому.

Найкраще захованѣ и найгарнѣйшій мѣжъ думами того тому збѣрника — то дума про „Самѣйла Кишку“ и дума про „побѣгъ трѣхъ братѣвъ изъ Азова“; вони и що до объѣму перше мѣсце займають мѣжъ думами. Для доповненя мого огляду подаю читателямъ коротку ихъ фабулу, нагѣ ихъ факты, котрѣ народному поету дали мотивъ до двохъ творѣвъ незрѣвнанои красы. Въ обохъ думахъ описаный побѣгъ невольникѣвъ зъ неволѣ. Сомко Кушка (особа исторична, коло р. 1599), атаманъ запорожскій страдає въ турецкѣй неволи на великѣй военнѣй галерѣ, разомъ зъ пѣвчверта стомъ товаришѣвъ козакѣвъ, мѣжъ котрыми три изъ старшины козацкои. Четвертый, Ляхъ Бутурлакъ (потурнакъ*), сотникъ переяславскій, потурчився и въ часѣ коли дѣся фактъ, вже вѣдъ 24-хъ рокѣвъ живе вольный, служить ключникомъ при

*) Тогочаснѣй хроністы польскѣй называютъ перекинчикѣвъ бисурменьскихъ „потурнаками“.

галерѣ, т. е. сторожомъ надъ невольниками, бо носить 84 ключѣвъ, котрыми ланцухи невольникѣвъ замкнутѣ. Молодой власитель галеры, Алканъ Паша, „князя трапезунцке“, иде зъ великимъ почтомъ окруженныхъ Янічарѣвъ и Туркѣвъ и богатыми приборами до города Козлова, до „дѣвки — Санджакѣвны“ въ зальоты. По дорожѣ пѣзнаемо всю нужду невольѣ, яку козаки терпѣти мусять, и двозначный характеръ потурнака, давного сотника переяславского. Алканъ Паша, видно, недовѣрчиво дивиться на своихъ невольникѣвъ; вѣнъ має грѣзній сны; але и ему дума не вѣдмовляє зовсѣмъ гуманного чувства, кладучи ему въ уста всюды въ промовахъ епитеть: „бѣдній невольники“. Доплывши до Козлова, выходить Алканъ паша до мѣста и гостює разомъ зъ Турками и Янічарами у Санджакѣвны. Але вѣнъ не довѣряє и Ляхови-Бутурлакови; высылає Туркѣвъ на пѣдслухи до галеры, чи Бутурлакъ не змовляєся зъ невольниками, — ажъ успокоеный описаною сценою брутальства, яка вѣдбулась на галерѣ мѣжь Сомкомъ Кишкою а ключникомъ, вѣддаєся зовсѣмъ радощамъ бенкету зъ Санджакѣвною, а вѣрному ключникови посылає на галеру напѣткѣвъ. При винѣ находятъ на перекинчика не веселѣ думы; вѣнъ згадує вѣру христіянську, ему тяжить самота; вѣнъ запрошує до вина Сомка Кишку; але Сомко Кишка нѣбы пє. а вино все выливає на сторону, поки ключника не запоивъ до сну. Тогдѣ вѣнъ выймає ему ключъ зъ пѣдъ подушки и роздає козакамъ, щобъ повѣдмыкали замки у своихъ ланцухѣвъ, але ланцухѣвъ не каже скидати зъ себе, доки не мине пѣвнѣчь. Въ ночи вертає Алканъ паша зъ Турками на галеру ночувати — тихцемъ, щобы вѣрного ключника не збудити; передъ спанємъ каже осмотрити ще всѣхъ невольникѣвъ, чи котрому ключникъ, пѣдпивши, не давъ пѣльги. „Богъ помѣгъ“, каже зъ сумнѣнною докладностю дума, — хочъ всякого чоловѣка осмотряли, але „за замокъ руки не приймали“. О пѣвночи, коли Турки полягали спати, Кишка встає, тихо скидає зъ себе кайданы, будить козакѣвъ и наказує, щобъ также тихцемъ ланцухи покидали въ море, роздає выбрану збрую и убиває сонныхъ туркѣвъ, лишаячи Ляха-Бутурлака живымъ, щобъ бувъ за яризу*) вѣйскового,

*) Слово „яриза“ менѣ не зрозумѣле. Колядники у насъ, идучи

Рано галера вѣдпливає зъ вольными козаками зъ пристани, супроводжена зъ берегу плачемъ Санджакѣвны, котра не знаючи що сталося, жалуеть на Алкана пашу, що вѣ на соромъ покидає такъ скоро. Бутурлакъ справдѣ стає козакамъ въ пригодѣ. За ёго порадою Кишка половину козакѣвъ посадивъ при веслахъ въ кайданахъ, друга половина перебираєсь въ турецке платѣ. Вѣдъ Царгорода выбѣгають противъ нихъ 12 галеръ турецкихъ, поздоровити Алкана пашу зъ Санджакѣвною; дають сальвы зъ гарматъ. Тогдѣ Бутурлакъ промовляє до нихъ „разъ по турецки, а друге по грецьки“, щобъ тихо зъ Богомъ вѣдпливали, бо Алканъ паша спить, „на похмѣле знемогає“. Такимъ способомъ доплывають до Лиману Днѣпрового; кланяються Днѣпру-Словутѣ и дякують Богу за вызволенѣ зъ неволѣ. Але при Тендерь-островѣ стоить гетьманъ запорожскій Семенъ Скалозубъ зъ козаками на сторожи; помѣтивши галеру, вѣнъ вѣ не ймає вѣры, хочъ ёго товаришѣ догадуються, що се може утѣкаючѣ невольники. Дума перепровадивши насъ черезъ цѣлу скалю рѣжнородныхъ чувствъ, дѣйшла до пункту кульмінаційного цѣлого дѣйства, розвиваючи ситуацію глубоко зворушающую, повну трагічної грозы. Бѣднѣй невольники, що прожили „пятьдесять чотыри лѣтъ въ неволѣ“, высвободились зъ неѣ послѣднимъ высилкомъ енергѣи, пѣдступу, смѣлости, минули стѣлько небезпеченьствъ вѣдъ ворога и елементѣвъ; коли вже думаютъ бути на кѣнци своѣи Одиссеѣ, вже бачать рѣдну землю, чуютъ шумъ рѣдного Днѣпра, вже дякують Богу, що имъ дасть теперъ хочъ на хвилинку прожити на воли: въ тѣй радѣстнѣй, не оцѣненѣй для нихъ хвили, котрой выжидали довгѣй лѣта, котрой надѣя може тѣлько давала имъ силу переносити на собѣ тяжку муку неволѣ — наразъ бачать вымѣренѣй противъ себе гарматы, пѣзнають зъ далека, якъ не хто иншѣй, а тѣлько ихъ братъ, гетьманъ запорожскѣй дає недвозначный приказъ козакамъ, якъ козаки гарматы „набирають“ (ладуютъ). Дума розумѣєся, не описує намъ тыхъ всѣхъ чувствъ подрѣбно, якъ

колядувати, мають зъ собою одного „березу“, бути може зопсованый выразъ зъ „яризы“; „береза“ дає усему ладъ и пильнує уменно мѣшка, до котрого складають дану имъ коляду (дарунки); пѣсля того значивбы „яриза“ стѣлько може, що шафарь, господарь

се и зрозумно по натурѣ епічної поеми; але слухачь чи читатель має часъ, промѣжь довгій розважуваня Скалозуба и его козако́въ — чи стрѣляти чи нѣ —, перейти сѣ чувства въ думцѣ и вѣдчути въ серцю. Розважаня скѣнчились. Козаки быють зъ гарматъ и вражають галеру; вона починає тонути, „дніпровой воды“ наберати... Але Сомко Кишка найшовъ вже свою притомно́сть духа; вѣнь выступає на чердакъ (покладъ), добуває „червону, хрищату, давну коругву“ козацку и

Розпустивъ,

До воды похиливъ ;

Самъ низенько уклонивъ :

Козаки, панове молодцѣ! сѣя галера не блудить,

Нѣ свѣтомъ нудить ,

Нѣ много люду царського (турецкого) має,

Нѣ за великою добиччю ганяє :

Се єсть давній, бѣдний невольникъ,

Кишка Самѣйло изъ неволѣ утѣкає ;

Були пятьдесять чотыри годы у неволѣ,

А теперка чи не дасть намъ Богъ хочъ часъ на волѣ“.

Скалозубовѣй козаки ратують тогдѣ его и товаришѣвъ на каюкахъ; слѣдує бенкетъ, подѣль здобичѣ, радѣснѣй сальвы зъ „семипядныхъ пищалей“. Часть здобичи, по козацкому звичаю, дають на три церкви, для котрыхъ козаки здавна мають особливый пошановокъ: на Стѣчеву Покрову, на Межигѣрскую (въ Кієвѣ) и на Трехтимирѣвскій монастырь (вѣдъ часѣвъ Стефана Баторія арсеналь козацкій). — Дума закѣнчуєся звѣсненѣмъ славословємъ на честь всего народу христіянського и вѣйска Запорожського.

Коли дума про Самѣйла Кишку вѣдслоняє намъ, способомъ дуже нагляднымъ, плястичнымъ, одну картину изъ забутои, навѣрно богатой въ подобній епізоды исторіи подвиго́въ козацкихъ на морю: то у думѣ „про трѣхъ братѣвъ“ бачимо безыменну, вражаючи до найглибшого чувства драму, розграваячуся на пустѣмъ, широкомъ степу, розтягнутѣмъ мѣжь татарскими кочовисками а першими людскими оселями на Украинѣ, — безъ ніякихъ свѣдѣко́въ, „орло́въ сизоперыхъ“ и „вовѣко́въ сѣроманцѣвъ“. Якъ ніякимъ чиномъ не можемо pomysлити, що дума про Самѣйла Кишку, запускаючись въ такі

реальній подрѣбности, не есть правдивымъ и майже зовѣмъ автентично, тѣлько зъ поетичною прикрасою, описанымъ фактомъ: такъ о думѣ про трѣхъ братѣвъ льогічно мусимо признати, що се чистый твѣрь фантазіи, котра поданый собѣ, розумѣея зъ устныхъ аналѣвъ, о частыхъ напевно побѣгахъ невольникѣвъ, мотивъ зъумѣла въ такъ поетичнѣй формѣ спожиткувати. Помимо того вона — фантазія — не пустилась и тутъ на бездорожа, для котрыхъ тутъ було такъ широке поле; не вынаходить ніякихъ неимѣрныхъ випадкѣвъ, не выводитъ ніякихъ надприродныхъ истѣтъ, ані *deum ex machina*; въ дѣйствующихъ особахъ дае намъ *людей*, мѣжь котрыми навѣтъ найгѣршій характеръ чуже и дѣе зовѣмъ по людски, — и тымъ власне дума вражае намъ такъ глубоко до сердца.

Безлюдный, яловый степъ пашишь вѣдъ промѣнѣвъ лѣтного сонця; жаркій пѣсокъ и розпалене камѣне; три браты утѣкають по нѣму зъ татарской неволѣ. Два старшій вѣнѣли роздобути собѣ коней, та ще и здобичъ захопити: татарске дороге платѣ. Третый, наймолодшій (звѣсненый мотивъ нашої народной поезіи, такъ въ пѣсняхъ якъ и въ казкахъ), пѣдбѣгае за ними босый и „пѣшій пѣшениця“; вѣнъ утомленный просить, благае братѣвъ, чтобы его пѣдвезли на коняхъ, покинувши часть здобичи. Братя не хочуть; найстаршій, котрому слабовольный середульшій пѣддаея, зъ жорстокимъ сарказмомъ дорѣкае ще ему, що не на те брали богату здобичъ, чтобы для него, трупа, покудати ѣѣ марно. Вѣнъ тогдѣ просить, чтобы его хочъ самій убили, не давали его тѣла звѣрямъ на поталу; „рубати тебе“, вѣдказуе стяжившійся старшій (братъ), рука не зведеться, сердце не осмѣлится — здоровъ будешь, и до землѣ христіаньской добѣжишь, ховаючись по супочинкахъ вѣдъ татарской погонѣ, тогды якъ насъ, на коняхъ, скорше зазрѣють“. Гонять, покинувши брата, степомъ; середульшій, мякшого сердца, лишае ему по степу знаки, чтобы не змыливъ дороги; коли не стае тернины, вѣнъ вже й не жалуе на признаку дерти свое дороге платѣ и покидати по дорожѣ. Наймолодшій бѣжитъ за ихъ слѣдомъ, пѣзнаючи зъ вдячнымъ чувствомъ, що браты о нѣмъ памятали. Добѣгши до голыхъ обшарѣвъ, де середульшій покидавъ шматки одежи, вѣнъ зъ жалемъ догадуея, що ихъ тутъ орда нагнала и по-

лонила або повбивала: хоче шукати за ихъ тѣлами, щобъ не пошли птицямъ на поталу. Ажъ въ конецъ дорога его знемогає; „безвѣддя, безхлѣбья, вѣтеръ его зъ нѣгъ звалєє“. Вѣнь девятого дня побѣгъ до Осавуръ-могили — вже-вже земля христїянська недалеко, але у него не стає вже сили; лягає на могилѣ. До него вовки ся наближають; орлы сѣдають въ головахъ, зачувають жаръ. Вѣнь зъ богатырскою резигнацією, зъ смертельною иронією, веде зъ ними розмову, якъ зъ собѣ рѣвними, бо теперъ сильнѣйшими вѣдъ него: щобъ, мовъ, заждали ще хвилю, ажъ козацка душа розлучиться зъ тѣломъ; умираючи, приходить ему тиха, жалѣсна думка: въ турецкѣй землі бувавъ, не згинувъ, ажъ тутъ, зъ голоду, зъ нужды треба умирати. „Не чорна хмара налѣгає, не буйнї вѣтры вѣнули, якъ душа козацка-молодецька зъ тѣломъ розходилась“. Вовки и птицѣ справляють ему шумный похоронъ, пируючи на его тѣлѣ.

Тымъ часомъ кѣннї брати добѣгають до рѣчки Самарки, до послѣднихъ границъ пустого степу. Ажъ теперъ обзываєся и въ старшого брата жалъ за покинутымъ молодшимъ. Станьмо, каже, пождѣймо, може вѣнь надбѣжить; я всю здобичь тогдѣ скидаю и беру его на коня. На те ему, якъ обуджена совѣсть, вѣдказує середульшїй, що вже за пѣзно; вѣнь девять день не ївъ, не пивъ, его вже й на свѣтѣ не має; не теперъ, а перше було мати надъ нимъ змилуванє. Въ декотрыхъ варїантахъ дума закѣнчує тымъ, що брати добивають щасливо до родини. Въ другихъ, артистично лучше вироблєныхъ, народня фантазія пошукує поетичной справедливости. Братя змовляються при вѣдпочинку, якъ оправдати передъ родиною, що молодшого брата нема, якъ вони тогдѣ спадщину по нѣмъ мѣжъ себе роздѣлять. Тутъ „не сизї орлы заклекотали, — то орда ихъ зъ за могилы набѣгла; вѣдѣймають имъ здобичь и рабують, стрѣляють обохъ братѣвъ. Розумѣєся, що коротке мое оповѣданє не въ силѣ ані въ сотнѣй частї вѣдати красу поетичного оригіналу. На сихъ двохъ витягахъ треба намъ закѣнчити оглядъ думъ; єсть ихъ въ збѣрнику спору, и кожду стоить перечитати въ оригіналѣ, якъ цѣннїй взѣрць поезїи мѣжъ поетичными утворами всѣхъ вѣкѣвъ и народѣвъ. Вони дають намъ мѣру о дорогоценныхъ скарбахъ поезїи, якї духъ народный зложивъ бувъ въ тыхъ часахъ у сво-

ихъ пѣсняхъ и якій безыменний козацкій барды розсыпали щедро передъ слушающимъ уважнымъ товариствомъ козацкимъ, середъ украинскихъ степѣвъ, свѣдкѣвъ дѣлъ богатырскихъ, оспѣванныхъ у тыхъ пѣсняхъ, розгрѣваючи не одного изъ слухачѣвъ до такихъ самыхъ лицарскихъ подвигѣвъ и виробляючи у тогдѣшного козацтва почуте самовѣжи и гѣдности, тымъ сильнѣйше, бо поставлене пѣдъ контролю такои сумлѣннои, у найкрасшу шату поезію прибранои публіцистики. Про богатырскій дѣла тыхъ людей исторія мовчить; для Сомка Кишки. примѣромъ, лѣтописецъ має заледво кѣлька слѣвъ споминки; богатырѣ, малій и великій, погинули безъ спомину на широкихъ боевищахъ козацкихъ, сягаючихъ вѣдъ Фінляндіи до Царгороду, а найбѣльша, може найкраща часть думъ про нихъ, котрій завчасу зѣбраній могли-бъ утворити другу може Іліяду — такъ якъ побѣгъ Сомка Кишки, по моѣй думцѣ, смѣло мѣгъ бы станути побѣчъ найкрасшихъ рапсодѣвъ Одиссеи —, загинула безповоротно разомъ зъ замовклыми кобзами и замкнутыми устами послѣднихъ кобзарѣвъ козацкихъ.

Збирачѣ, що пильністю своєю уратували тѣ останки, котрій намъ подають редакторы у нынѣшнѣмъ и подадутъ ще у дальшихъ томахъ збѣрника, заслужили на почесный споминъ въ исторіи нашої культуры, а пп. Антоновичъ и Драгомановъ на велику вдячнѣсть за те, що ихъ изъ помѣжъ зъ пѣвкопы книгъ зѣбрали и зложили въ одну наглядну цѣлѣсть.

VISUM REPERTUM.

(Нова казка для тыхъ дѣтей, що єь не будуть читати).

(Правда, рік VIII., 1875).

То бувъ конецъ мѣсяця мая ..75. Весна, котра того року троха була опѣзнулась, зъ кѣнцемъ того мѣсяця зѣйшла на землю у всѣй своѣй благодати — зъ яснымъ, синимъ небомъ, свѣтлымъ сонечкомъ, сѣбно-пухою росою, зеленою левадъ и бѣлымъ цвѣтомъ садѣвъ. Высоко надъ землею розбивались поетичнѣ жайворонки; въ цвѣтѣ вишень и черешень критичнѣ пчолы шукали за медомъ; на землѣ чоловѣкъ захидився не зовсѣмъ практично надъ прозою работы на насущный хлѣбъ. На широкомъ зеленѣмъ ланѣ зъ пѣвъ копы парубкѣвъ и дѣвчатъ полело паньску пшеницю; на другѣмъ ланѣ сапали робѣтники бараболу; жѣнки на своихъ загонахъ садили росаду. Якѣсь пѣзный Иванъ волочивъ на засохлѣй рѣли засѣяну гречку; причину такого опѣзнення зрозумѣвъ кождый, хто заразъ недалеко єго нивы, на граници побачивъ ажъ три коршмы, одна близько другои, а при кождѣй великѣ шматы поля зъ зеленою, рослою озиминою.

Поперекъ черезъ всѣ нивы и ланы идуть рядѣмъ стовпы телеграфичнѣ а по при нихъ желѣзна дорога. Часъ вѣдъ часу переходять зъ гукомъ и свистомъ поѣзды желѣзницѣ, однѣ прямуючи до великого мѣста, котре зъ за невеликихъ горбѣвъ виглядає своими вежами; другѣ вертають въ сторону противну — идъ западови сонця. Машина, якъ охваченый кѣнь, вѣддыхає тяжко, „робить боками“, тягнучи за собою несчисленный рядъ возѣвъ зъ наборомъ; конецъ поѣзду ще не вый-

шовъ зъ по-за мѣйскихъ горбѣвъ, а чоло поѣзду зъ машиною вже не за довго сховався на западнѣмъ закрутѣ. И мужикъ при боронѣ, и робѣтники на паньскѣмъ ланѣ, и окономѣ, що стоить надъ робѣтниками, повставали и дивляться за нимъ зъ глуповатымъ выразомъ зачудованя на лица. Вони що дня, що двѣ години такъ стоять и дивляться на те саме; нѣ одному зъ нихъ не прийде на думку, що таке въ тыхъ возахъ выправляеся въ далеку дорогу на западъ? що то — чисте, повне зерно подѣльскои пшеницѣ и выбѣрного жита; грубѣ пороги дубовѣ, що росли на тѣмъ мѣсци, де теперъ пустой корчунокъ, засыпанный пѣскомъ и рѣдкими безпотрѣбными пняками; однимъ словомъ весь наибѣльшій плѣдъ ихъ землѣ, и ихъ тяжкого труда. Вони на те зерно орали, вони его сѣяли и зѣбравши очистили, але — бѣлый хлѣбъ зъ него будуть ѣсти англѣйскѣ робѣтники и нѣмецкѣ мѣщане; вони тыхъ волѣвъ выпасали, але мясо зъ нихъ буде годувало вѣденьского барона зъ Ringstrasse, або якого фабриканта пуговицъ, котрый пришле имъ незабаромъ зъ тыхъ самыхъ волѣвъ копыта и роги. Онъ дивѣтъ: зъ по-за захѣдного закрута, за котрымъ зникло ваше зѣбже, закурилась пара. Приѣзджае новый поѣздъ до насъ. Машина посвистуе собѣ такъ весело, такъ легкодушно, якъ вѣденскѣй данди и сопе такъ зъ горда тымъ посѣпшнымъ тактомъ, якъ може чули-сѣте вѣрменского шляхтича зъ пѣдъ Городенки або Бережанъ. Якѣй легенькѣй набѣръ! 5—6 возѣвъ; поѣздъ гонить, ажъ вѣдъ вѣтру за нимъ порошокъ зъ дороги пѣднимаеся. Се, бачите, западъ приславъ вамъ заплату за плоды вашои працѣ.

Але робѣтники и окономъ и пѣзный Иванъ такъ само безъ мысли вытрѣпили очи якъ и перше, потѣмъ тѣ зѣтхнули, другѣй сплунувъ а третѣй почѣсався въ голову, и принялись дальше за свою роботу. Може хочъ той пастушокъ, що сидить на ровѣ при коровахъ и читае якусь книжчину, зрозумѣе, що то за великаньскѣй драматъ вѣдгравався передъ его очима? Хиба якъ пѣдросте, а „неконцессіованѣ“ шинкарѣ дозволять его научити, що вѣнъ зъ ними не має „спѣльного интересу“;... теперъ ще вѣнъ“ чуе пѣдъ ногами тверду землю, але звѣдки-жъ бы ему теперъ пришло на думку, що тая земля, котра такъ непорушена стоить пѣдъ его ногами, непѣзначно, помалу высуваеся зъ пѣдъ него; що тая мати

наша, якъ землю поетично называе нашъ мужикъ, мае про-
рѣзаніи жилы, а зъ нихъ жива кровь безъ перестанку, безъ
повороту точиться и точить и вѣдплывае въ чужій богатій краѣ,
на далекій моря. Якже-жъ бы вѣнъ мѡгъ се подумати, коли
те не прийде на думку и панови тыхъ коровъ, що вѣнъ
ихъ пасе?

Поѣздъ приспѣвъ до двѡрця и остановився; коло него
заройлось робучимъ людомъ. Поспѣшно выбирають зъ него
пакунки, носять, важать, ладують на возы. Помимо непри-
язни, зъ якою мы дивились на той маловажный даръ западу,
присланный намъ за нашій сотки тысячѣвъ сотнарѡвъ збѡжа,
мы бачимо заразъ знамено впливу западной цивилізаціі:
рухъ, побуджене до працѣ, до живого житя; неначебъ зъ
серця, котре беся десь далеко въ западныхъ центрахъ про-
мыслу, вдарила свѣжа хвиля животного соку до насъ. Возы
зъ наборомъ розбѣгаються по всѣхъ улицахъ мѣста, стоять
передъ склепами, тутъ выладовують пуделка зъ модными ка-
пелюшиками; одно таке пуделко, важке въ 5 фунтѡвъ, сто-
ить може за оденъ вѡзъ чѡльного житя; оденъ поставецъ лег-
кого сукна — за три возы нашої вовны; оденъ мандель гар-
ныхъ меблѣвъ за нашъ цѣлый лѣсъ. Але передъ другимъ
склепомъ добувають и другіи дары западу: великіи присылки зъ
книгами. Тіи книги розказують о новыхъ здобуткахъ науки,
о всѣхъ, що найбѡльшій и найлѣпшій люде цѣлого свѣта мы-
слять и роблять для добра людскости; приспѣвшій газеты опо-
вѣдають о всѣхъ объявахъ житя народѡвъ Европы и Амери-
ки; о бою, якій веде безперестанно сила фізична зъ правомъ,
поступъ зъ реакцією, праця зъ капиталомъ, вѡльнѡсть зъ де-
спотизмомъ, просвѣта зъ темнотою. Живый здоровый умъ
може почерпнути дещо зъ тои завсѣгды свѣжої, нѣколи не
высыхающей криницѣ; мысли виясняються, серця крѣпляться;
домашній заступники такихъ самыхъ идей набирають нової
силы до дальшої працѣ. Такъ якъ сонце вѡдъ сходу прине-
сло намъ весну, розбудило жизнь въ природѣ, такъ захѡдна
цивилізація безперестанно шле до насъ: свѣтло своєї науки,
тепло своихъ идей и будить и пѡднимае жите въ духовѡмъ
свѣтѣ...

Тѡлько въ приличнѡї свѣтлиці великого темного бу-
динку при „краковскѡї торговици“, не видно и не чути анѣ

тои небесной весны въ природѣ, а нѣ тои земной, людской. Вѣкна позамыканѣ и закрытѣ тяжкими заслонами, въ свѣтлицѣ мрачно и душно. Кѣлькоро людей стоячи обступили постель хорого. Пѣвголосна, урывана розмова; хорый страждае тяжко. Вѣнъ кидаетъ, вымахуе руками, закрывае собѣ очи, очевидно говорить зъ горячки. „Waśni! podburza! bluźni! О, чи вы мене хочете забити? Якъ мене очи болять вѣдъ того свѣтла! чого такъ ясно! замкнѣть вѣконницѣ!... забійте вѣкна!... Що за воздухъ!... менѣ свѣже повѣтрѣ вѣддыхъ запирае... Закадѣть ладаномъ, запалѣть оковиту, але такъ, щобы я свѣтла не бачивъ!“ Свѣдки того поглянули смутно по собѣ: „Чому ксѣндзъ Хелмскій не вертае? тутъ тѣлько ще св. вода зъ Люрдѣ помочи може... А ось може и вѣнъ!“ — и поглянули зсѣ на дверѣ. За дверми почулась розмова; тихій голосъ локая и гнѣвна, голосна вѣдповѣдь. „Тутъ лежить небезпечно хорый, — чи вы католикъ? Вамъ тутъ не можна вѣйти“, — чути було тихій голосъ локая. — „Якъ то“, гукнувъ гнѣвный голосъ другои особы, „хорый? комужъ можна до хорого, якъ не менѣ. лѣкареви?“ — „Тамъ вже є найбѣльшій тутешный лѣкаръ, дръ Кржечуновичъ, — пѣслали ще по св. воду“...

Тутъ залунавъ сильный штурханецъ, и чути було, якъ локай покотился по земли. Дверѣ вѣдомкнулися и въ нихъ показався незнакомый, освѣченный яснымъ свѣтломъ зъ надвору. „Де хорый?“ спытавъ голосно.

— „Цытьте“ обѣзався голосъ дра К., „не будѣть его“. Але незнакомый вступивъ безъ обавы въ свѣтлицю. „Якъ вы его лѣчите? Въ такой пѣтьмѣ! Вы его тымъ самымъ убете“. Вѣнъ приступивъ до вѣконъ, и пѣдтягнувъ заслоны; ясный свѣтъ розѣйшовся по свѣтлицѣ. Хорый закрывъ собѣ лице руками, и застогнавъ. Незнакомый докторъ ставъ насередѣ свѣтлицѣ и роздувъ нѣздрѣ. „Що се за запахъ? тутъ чути наче горѣвку? Що!“ кликнувъ вѣнъ на весь голосъ, „се-жъ комната, въ котрѣй засѣдала передъ годиною комісія пропѣнаційна! И вы тутъ положили хорого?“ Вѣнъ шурнувъ кулакомъ въ найблизше вѣкно; двѣ шибѣ вылетѣло, до хаты вступивъ прудъ свѣжого повѣтря.

Але тая нагла змѣна, намѣсть помочи, зашкочила. Хорый затрясся, хлыпнувъ ще разъ воздуху, закашлявся, и про-

стягнувсь на постели. Все, що въ нѣмъ було ще живого, вилетѣло зъ него; лишилось нерухоме, мертво тѣло. Дрѣ Кржечуновичъ взявъ тогдѣ незнакомаго поважно за руку, и привѣвъ до постелѣ.

„Що вы зробили, шановный колего? Вѣнъ черезъ сильну иритацію на вчорашнѣмъ засѣданю соймовѣмъ дѣставъ удару на мозокъ; тѣлько герметичне вѣдсторонене вѣдъ свѣтла и вѣдъ свѣжого воздуху могло его ще выратувати; его организмъ привыкъ бувъ до темности и того запаху. Вы его убили“. Незнакомый похилився недовѣрчиво надъ мерцемъ, и стукнувъ тричи пальцемъ объ его чоло: чоло вѣддало голосъ якъ порожный горнець. Незнакомый усмѣхнувся и глянувъ на дра К.: „Чи чуете? порожна, зовеѣмъ порожна. Тутъ повиненъ сидѣти мозокъ, я его, якъ чуете, нема. Ерго — де нема мозку, тамъ не могло бути удару на мозокъ; ваша дѣягноза не устояться передъ симъ яснымъ фактомъ, шановный колего“. Доктора К. сей несподѣванный оборотъ рѣчи видимо заинтересувавъ. Вѣнъ не зважаючи на тихій плачь двохъ другихъ людей, що вѣдсунулися до другого кута, обѣзався поспѣшно до незнакомаго: „То якже, шановный товаришу по науцѣ, выясните хоробу и наступившу напрасну смерть?“ Незнакомый помѣркувавъ хвильку. „Гмъ, хоробу? смерть?... побачимо: насампередъ треба намъ порозумѣтись: щѣ вы называете хоробою? Чи также тѣлько ослаблене и утрату найважнѣйшихъ функцій душевныхъ — розуму и волѣ? Въ такѣмъ разѣ сей моральный кадаверъ бувъ хорый вѣдъ народження, а беручи рѣчь докладно — вѣдъ того вѣку, въ котрѣмъ вѣнъ повиненъ бувъ прийти до розуму. Якъ жежъ вѣнъ не мавъ властивого розуму, то не мѣгъ мати и того, що мы называемо людскою волею; вѣнъ мавъ тѣлько суррогатъ того, природный забаци, по польски *porząd*, по нѣмецки *Triebe*, управлѣннѣ намѣсть розумомъ — инстинктомъ его расы. Якійсь незвычайный высилокъ тыхъ функцій мусѣвъ ихъ теперъ ослабити; слабѣсть хронична перейшла въ остру; але на злучай — коли вѣнъ справдѣ вмеръ, то хто знае, чи тѣлько не морально: *mors moralis*, котру треба добре вѣдрѣзняти вѣдъ звычайной смерти фѣзичной. Его организмъ фѣзичный выглядае здорово и здѣбный до механичного чину; выбачите, якъ вѣнъ мае здоровѣ, гнучкѣ суставы. Але приглянь-

мось его лицо. Якъ вѣнъ его сильно закрывъ руками! Попробуймо ихъ вѣдоймити“. Вѣнъ нахилился надъ паціентомъ, зъ силою вѣдоймивъ ему руки и — глянувши однимъ окомъ на его лицо, вѣдскачивъ якъ пилка вѣдъ постелѣ. „Га, га, га! та се панъ По-по-по... Га, га, га! се нашъ Демостенесъ соймовый! Га, га, га!“ Дивный докторъ не смѣявся, а реготався на весь голосъ, якъ навѣдженный, пѣдскакуючи по свѣтлицы. „Чому-жь вы менѣ сего заразъ не сказали?“ Вѣнъ приступивъ зновъ до постелѣ, и зъ чувствомъ подивився на „Демостенеса“. Мертвецъ лежавъ теперь зъ вѣдкрытымъ лицомъ, у вѣмъ своѣмъ маестатѣ, але не у тѣмъ, якій придае чоловікови смерть; се бувъ маестатъ шляхецкій; лице лежало якъ зрѣле яблоко, на подушцѣ, пухнате, румяне, зъ „старопольскимъ марсомъ“; воно мало выразъ звѣснои добродушнои сердитости — мимоволѣ нагадуючи старосвѣтского оконома або мандатора панщинного часу, котрый, якъ присуджувавъ винному кару, то робивъ се зъ патріархальнымъ, старо-народовымъ гуморомъ: „Ты мудю! будь ласкавъ, положишь! Не хочешъ? а попросѣть но его хлопцѣ на лавку, най я ему влѣплю причастіе!“ Чому-жь вы менѣ сего не сказали — смѣявся незнакомый докторъ дальше — га га, га! а бодай васъ! То що иншого; теперь я вамъ все выясню. Я его хоробу студіювавъ зъ галеріи соймовои.

Послушайте, шановный товаришу по Ескуляпѣ. Зъ его власныхъ, автобіографічныхъ и генеалогічныхъ споминокъ я вамъ збудую всю исторію розвою его слабости вѣдъ часу его народження, — ба, що я кажу, вѣдъ 5 генерацій его предкѣвъ. бо се хороба фамілійна. Его предки передъ пятьма генераціями були такъ ласкаві — зъ якого краю? не записала исторія, але певно зъ Короны або зъ Литвы, бо инчихъ, цивілізованныхъ краѣвъ тогдѣ ще не було въ Европѣ — привандрувати въ Жовкѣвскій стороны. Чи вы пѣймаєте всю великѣсть тои ласки для Русинѣвъ, а спеціально для рускихъ хлопѣвъ того щасливого села? Вони-жь могли вѣдъ своего короля домагатись „наданя“ въ Коронѣ, або спровадити собѣ польскихъ хлопѣвъ; але нѣ — ихъ чуле сердце тягнуло сюды, нести свѣтло цивілізації въ Жовкѣвскій пустынь, освѣтити нимъ темнѣ головы рускихъ хлопѣвъ, намагаючи на угоду, котру заключили предки тыхъ предкѣвъ въ Городлѣ и Лю-

блинѣ зъ предками властителѣвъ тыхъ хлопѣвъ. Новои кодифікаціи тои угоды вони не потребували, бо вони носили їѣ въ серцю; друга контрактова сторона, рускѣ хлопцы, коли їѣ не мала также въ серцю, ну, то имѣ не завадило параграфы угодовѣ аплікувати поверховно, куды попало. Врештѣ, якъ воно тамъ и не було, але интересъ ихъ бувъ завсѣгды спѣльный, его предкѣвъ зъ рускими хлопамы: хлопцы робили на панскѣмъ ланѣ, — паны предки їли зъ того самого лану хлѣбѣ; хлопцы брали горѣвку въ ихъ арендаря, — паны предки брали вѣдъ того самого арендаря грошѣ за пропѣнацію. Тая спѣльнѣсть интересѣвъ трѣвала черезъ 5½ генерацій ненарушено; нѣколи паны предки неї позывали своихъ хлопѣвъ до суду, бо, якъ зайшло яке мале непорозумѣне, то заразъ ихъ загодивъ давнѣйше подстаросецѣ, а пѣзнѣйше мандаторѣ. Ажъ прийшовъ той нещасливый рѣкъ 1848! Австрійскій (бррр!) парламентъ пѣднѣсъ соціяльну революцію, и — дивно, що тогдѣ не стався конецъ свѣта. Вѣнъ поважився той спѣльный интересъ назвати єгипетскимъ; вѣнъ осмѣлився розѣрвати вѣдвѣчну згоду, заключену мѣжъ рускими хлопамы и панами на тысячи поляхъ битвѣ, ще передъ Городломъ и Люблиномъ, и выдерши намъ ихъ зъ пѣдъ серца, заплативъ намъ за се пѣдлою монетою. За 60 миліонѣвъ австрійскои валюты — вѣнъ думавъ — можна зречисъ того спѣльного интересу! Чуле, набальсамоване сердце предкѣвъ мусѣло тогдѣ обернутисъ въ мурованѣмъ родиннѣмъ грѣбѣ! Але вѣдвернѣмся вѣдъ того сумного образу, роздираючого сердце кожного щирого патріота, стоячого на грунтѣ звѣстной державной идеѣ. Вернѣмся до нашего паціента. Вѣнъ дѣоставъ въ спадщинѣ добре, чуле сердце своихъ предкѣвъ. Вѣнъ н. пр. позволивъ себе охрестити рускому попови. Вже въ невиннѣй дитинѣ, лѣчившѣй свѣй вѣкъ не на роки, а днѣ, вы бачите тую ласкавѣсть; бо якже-жъ! хто ему, потомкови пяти генерацій, бувъ бы завидувавъ, якъ бы вѣнъ бувъ давъ охреститисъ гнѣзненскому, примасови, або навѣтъ папѣ римскому! Тая чулѣсть сердца не опускала его черезъ цѣле его жите. Черезъ 50 рокѣвъ вѣнъ, не зважаючи, що мѣгъ простудитисъ або набавитисъ катару, робивъ деревяннѣй, рускѣй церквѣ тую честь — що недѣлѣ приходивъ до неї въ половинѣ проповѣди, щобы усѣ при хожане его бачили, и зъ его побожности брали собѣ тымъ лѣпшій прикладъ. Вѣнъ

черезъ тыхъ 50 рокѣвъ що недѣлѣ позволявъ фальшивому спѣвови руского дяка ображати свои делікатнѣ, вельми музикальнѣ уха, хочъ зовсѣмъ не потребувавъ того, бо мѣгъ, якъ захотѣвъ, записати фондъ на вивчене и удержане хору добрыхъ голосѣвъ, бо мавъ до сего, яко патронъ церкви, повне право... Се вже масте одинъ важкій блудъ въ его умыслево́мъ организмѣ. Бо въ здоровѣмъ тѣлѣ мусить бути захована рѣвновага органѣвъ, такъ фізичныхъ якъ и духовыхъ. Якъ сердце его було надто чуле, то его голова мусѣла за те уступити далеко на другій плянъ.

„Дальше. Вправдѣ не выкрыто до теперь ще ніякого документа историчного (маймо надѣю, що се удасться одному зъ теперѣшнихъ историкѣвъ державной идеѣ), на пѣдставѣ котрого вже теперь можнабы зъ певностію выказати, що оденъ зъ его предкѣвъ бувъ батькомъ династіи Пястѣвъ, Ягайло́въ або якихъ инчихъ королѣвъ; але знаемо, що его предки якъ були шляхтичами и мали свою загороду, були рѣвнѣ будь котрому воеводѣ, могли бути выбранѣ на королѣвъ, и зъ помочю політичної системы: *kraj stoi — nierządem* рядили великою державою. Мало того. Тѣ предки, все *posito*, що були *bene nati et possessionati*, воювали надъ Алтою, пѣдъ Жовтыми Водами, Берестечкомъ, Збаражемъ (котрѣ мѣся, мимоходомъ сказавши, такими-жъ сильными документами угоды, якъ и поля пѣдъ Кірхгольмомъ и Хотинѣмъ) и въ инчихъ сто битвахъ. Одно и друге виробило въ тыхъ предкахъ не тѣлько незвычайну вѣдвагу, але и незвычайне почуте власной, шляхецкой гѣдности, амбіціи. Тѣ обѣ власности, такъ перша якъ и друга, такъ поля, якъ загодженѣ рускѣ хлопы и инчіи живыи и мертвыи инвентарь дорогою спадщины перейшли зъ предкѣвъ на нашего паціента. Вѣнъ заявивъ одну и другу на 100 поляхъ кѣньскихъ гонитвѣ, при 1000 зеленыхъ столахъ, и на 10 сесіяхъ соймовыхъ. А звѣсно, що такѣ двѣ власности, коли надто переважають надъ инчими людскими здѣбностями, придушуютъ въ чоловѣцѣ, по перше, живе почуте справедливости, по друге почуте поважання мнѣнѣй другихъ людей, котрѣ не суть *bene nati et possessionati*: по третє выроджуютъ въ чоловѣцѣ въ высокѣмъ степени дражливѣсть на кожде суперечне мнѣне, котре вѣнъ тогдѣ приймае якъ особисту уразу своей амбіціи.

„Пригляньтесь теперъ тѣй головѣ, и скажѣть самѣ, чи побѣчь тыхъ трехъ важкихъ власностей умысловыхъ для розуму ту не було мѣсеце надто тѣсне? Обѣ сѣмъ мы пересвѣдчилися вже передше простою механічною пробою. Крѣмъ того я для пѣдпоры мого теоретичного выслѣдку подаю вамъ ще такі практичнѣ доказы. Мы зъ его ораціи знаємо, що вѣнъ 50 рокѣвъ живѣ въ Жовкѣвскѣмъ, де весь нарѣдъ говорить по руски; его пѣпъ рускѣй хрестивъ, въ нѣго на певно мамкою була Русинка котра тую функцію сповняла за „паньске“, годуючи „яеного панича“ рускимъ молокомъ; такъ само локай, камердинеръ, кухня, пѣстунка, нянька, гардеробяна, швачка, прачка и т. д., и т. д. зъ котрыми вѣнъ малымъ а по части и пѣдросткомъ бувши, мусѣвъ часто спотыкаться. Знаємо, що вѣнъ 27 рокѣвъ вже самъ въ своѣмъ селѣ господарить; и яко господаръ напевно мусѣвъ черезъ цѣлый той частъ щодень спотыкаться и розмовляти зъ своимъ карбовымъ, гуменнымъ, атаманомъ, стаєннымъ, стангретомъ, побережниками, парубками, женцями, косарями, молотѣльниками, громадскимъ вѣйтомъ, присяжными, „депутатами“, провѣзорами, и — коли въ его селѣ рускѣй пѣпъ завѣвъ школу, такожъ зъ шкѣльнымъ комѣтетомъ. Всѣ тѣ люде — Русины, и не говорили до него певно иначе, якъ по руски. Вѣнъ черезъ 50 рокѣвъ кождои недѣлѣ, не лѣчивши святъ, бувъ въ рускѣй церквѣ, отже выслухавъ 2.600 рускихъ проповѣдей, хочбы тѣлько по половинѣ; и слухати ихъ мусѣвъ уважно, бо прецѣ, яко властителя пропѣнаціи, мусѣло его троха интересувати, хочбы черезъ одну цѣкавѣсть, пытане: чи пѣпъ говорить такожъ що о пьянствѣ до консументѣвъ его горѣвки, и чи вѣнъ выступає за — чи противъ тверезости? Усе те вѣнъ чувъ по руски.

Теперъ же подумайте: Вѣнъ, якъ самъ ся признавъ въ своѣй ораціи, не розумѣе до теперъ ще рускои мовы; а ще лучше обѣ тѣмъ самѣ можете пересвѣдчитися, порѣбнавши его орацію зъ „Ластѣвкою“... Ну, скажете, алежъ, чтобы за 50 рокѣвъ житя, при такъ глубоко въ серци закопанѣмъ спѣльнѣмъ интересѣ его зъ его рускими хлопами, навчитися — не говорити, але хочбы розумѣти по руски, до того треба капинки интелігенціи. А, и я нѣчо инчого не кажу, я тѣлько

довѣдався за пѣзно, тогдѣ, якъ вже ц. к. староста перенѣсся дуже далеко, на ц. к. староство Ряшѣвеке, то — рѣчь скѣнчена? Ну, се усе правда, бо фактъ ствердивъ п. радця Намѣстництва Бартманьскій, котрый, якъ звѣсно, фразъ не говорить, — и фактъ сей такій цѣкавый, що кождый зъ якою такою памятю и интелігенцією, мѣгъ его зрозумѣти и запам'ятати, хочъ на 2 роки. Нашъ пацієнтъ се чувъ, бо бувъ на тѣмъ засѣданю соймовѣмъ, а навѣть его тая справа мусѣла бѣльше заинтересувати, якъ кого иншого, — бо вѣнъ родомъ и посломъ зъ Жовкѣвекого, а фактъ стався въ селѣ Бутимѣ, пѣдъ Жовквою, а той староста бувъ Жовкѣвскій. А прецѣ на усе те нашъ пацієнтъ, коли мавъ свою нещасливу орацію, забувъ зовсѣмъ: слаба память, и неясне, дуже неясне зрозумѣне донеслости того факту, разомъ зъ его всѣми попереджающими и послѣдующими обставинами. Мягке серце — амбіція, слаба голова — вѣдвага; чоловѣкови, котрый посѣдає такій моральній власности, дуже небезпечно пускатись на ховзку дорогу соймового посла. Бо якъ вѣнъ разъ вѣйде до соймової салѣ, то особиста вѣдвага силує его выриватись заразъ зъ бесѣдою о рѣчи, котрой вѣнъ очевидно розумѣти не може. Така бесѣда, розумѣеся, не може удатись, и выкликѣе иногдѣ навѣть въ нашѣмъ соймѣ зовсѣмъ противнѣ наслѣдки, якъ було ораторомъ намѣрено. Се у такого чоловѣка зъ такою амбіцією и такимъ серцемъ — мусить дѣлати смертельно. Нашъ ораторъ, не зважаючи на те небезпеченство, дався выбрати на посла. Се було его перше и наибѣльше нещастѣ. Вѣнъ прійшовъ до сойму; тутъ велася рѣчь о того бѣдного руского хлопа, о его просвѣту, о его охорону противъ найгѣршого дѣла, якимъ ему грожено: противъ книжокъ. Вѣдъ чогожъ бы було нашого пацієнта мягке серце, идуче зъ лицарскою вѣдвагою завсѣгды въ парѣ? Вѣнъ вставъ — всѣ головы пѣднесли; вѣнъ промовивъ — вони поникли; *venit, vidit, et — hostes vicerunt*. Слабѣсть хронічна, *anaemia moralis*, перейшла, наслѣдкомъ такого виходу, въ дуже злосливу, особливо для політичныхъ мужѣвъ, хворобу — *morbus blamage*.

„Я не потребую вамъ, шановный товаришу по Ескуляпѣ, пригадувати звѣсне правило, що хвороба нѣколи не наступає сама одна; вона завсѣгды провадить за собою инчѣ слабости,

въ органахъ наибольше до надписованныхъ зближенныхъ. Такъ и тутъ; вѣнъ ще правдоподобно въ школьныхъ лѣтахъ захирѣвъ на *horror librorum, księgowstret*, якъ ся слабѣсть называеся по польски (у Русинѣвъ вона не объявляеся такъ прилюдно, то и не прійшли ще до техничного терміну); до того, якъ се звичайно дѣеся, прійшла ще задума конфесійна, *melancholia ultramontanica*, объявляючяся тымъ, що хорый думае: хто не вѣрить въ неомыльнѣсть папы и не тримаеся певныхъ ритуалѣвъ, той мае въ собѣ живого чорта. Те и друге выкликуе въ такихъ хорыхъ ще и той феноменъ, що вони не терпятъ свѣтла анѣ вольного воздуху; найраднѣйше люблять пѣтмѣ, и наслѣдкомъ того нѣколи не знаютъ бѣльше свѣта, якъ тѣлько, що въ дирцѣ вѣдъ вѣкна. Я, не знаючи, що за хорый тутъ лежить, не заховавъ потрѣбной осторожности, и спровадивъ конечну катастрофу, хочъ вона и такъ колись наступити мусѣла. „Осудѣть теперъ самѣ“.

Тутъ сентиментальный читатель „*Ojczyzna*“, котрый якійсь часъ вже почавъ бувъ прислухуватись его рѣчи, збрався и схопивъ незнакомаго доктора за руку. „Чоловѣче, що ты за оденъ?! Тебе певно выслали сюды тѣ, що вербують вже вѣйска до забурень соціальныхъ, що зраджують найвысшѣ добра суспѣльности: свободу совѣсти, порядокъ, згѣду суспѣльну, навѣтъ ще гѣрше, вже розрываютъ валъ, котрый насъ дѣлитъ вѣдъ заграничного неприятеля! Ты роздираешъ рошѣючу рану, и ропа розливаеся вже по“ Незнакомый докторъ, намѣсть чекати кѣнца бесѣды, вхопивъ его за пульсъ и выймивъ годинникъ. „Гмъ, гмъ, хочете знати, що я за оденъ? Я — новый директоръ певного добротчинного закладу на Кульпарковѣ, и зачинаю боятись, чи не буду мусѣвъ назначити и вамъ не за довго безплатне помѣщенѣ, въ одной зъ моихъ найлѣпше обезпеченыхъ квартиръ“. Вѣнъ пѣднѣсь очи, и замѣтивъ и другого, якъ той пѣдносивъ зъ гнѣвомъ до него руку. Незнакомый подивився и на того зъ видимымъ сочутемъ. „Чи и вы хотите, абы вамъ пульсъ помацати? нѣ?“ — Але той, пѣднесши руку до неба, выбухнувъ довго задержуванымъ гнѣвомъ: нѣ, того вже ажъ надто! Анѣ въ вольной Франціи, анѣ въ вольной Англіи, анѣ въ демократичной и вольной Швайцаріи такихъ гадокъ выповѣдати не вольно; а хто ихъ выповѣдае, той одвѣчае передъ судомъ.

Тамъ вѣнъ не сидѣвбы въ директорскѣмъ бюрѣ на Кульпарковѣ, а на лавѣ обвиненныхъ передъ судомъ“. И закончивъ гласомъ велѣмъ: „До прокуратора зъ нимъ!“

„До прокуратора зъ нимъ!“ завторувавъ ему посѣдатель „Ojczyzny“.

„До прокуратора!“ вѣдозвалось, неначе эхо, вѣдъ постелѣ мерця.

На сей несподѣванный голосъ всѣ разомъ замовкли, а оба докторы насторожили уха. Кульпарковскій директоръ, кoryстаючи зъ того застановленя военныхъ кроковъ, промовивъ поважно: „Чи чуєте? Заждѣть же-жь ще хвильку, закимъ заведете мене до прокуратора: мимоходомъ сказавши, прокураторы бувають люде розумнѣ, а зъ такими вамъ не добре вдаватись. Бачте, въ нашѣмъ паціентѣ є ще трохи душѣ; его легке робить якъ за житя, и має силу, выпускати вѣддыхъ черезъ гортань, и добувати зъ неи артикулованѣ звуки; значить вѣнъ має бѣльше-менше стѣлько, скѣлько мавъ передъ своимъ моральнымъ самоубѣйствомъ. Тѣлькожь, якъ бачимо на сѣмъ прикладѣ, треба ему завдати яке средство стимулятивне, analepticum, щобы оживити въ нѣмъ всѣ жизненный силы его тѣла“.

„Може бы воды зъ Люрдъ?“ замѣтивъ успокоенный аматоръ прокураторіи.

„Нѣ, се булобы за слабе, а впрочѣмъ вѣнъ и такъ має досыть воды въ собѣ. Ему треба завдати або чогось дуже приемного, або чогось дуже прикрого, або на вѣдмѣну — одного и другого. Перечитайте ему петицію „Просвѣты“; думаю, що то средство дуже сильне“. Сентиментальный читатель „Ojczyzny“, пошукавши въ актахъ, найшовъ те письмо, и зъ неохотою, але зъ вѣрою въ добрый наслѣдокъ, почавъ читати. Першѣ слова вызвали три морщины гнѣву на марсовѣмъ чолѣ паціента: але чимъ дальше до кѣнца, тымъ скорше морщины никли, и на устахъ видно було навѣтъ щось якбы легкій усмѣхъ задоволеня. Докторъ ударився по чолѣ. „Е, я забувъ зовсѣмъ на ступѣнѣ интелігенціи нашего Демостенеса. Вѣнъ очевидно не въ силѣ зрозумѣти всю донеслѣсть сего письма. Вѣнъ не вхопивъ властивой мысли, моральной науки, а понявъ — въ духу Dziennik-a Polsk-ого — лишь тѣлько, що бѣльшѣсть соймова зыскала назадъ 2.000 зр. до

своеи розпорядимости. Треба ему, коли вже вінъ на тій до-розѣ, щось сильнѣйшого въ тѣмъ самѣмъ духу. Вѣдчитайте-но ему ще §. ustawy пропiнацiйнои“. Всѣ три слухачѣ кину-лись до акту, котрый висѣвъ на головнѣй стѣнѣ, въ гарныхъ, золотыхъ рамцяхъ. Жаденъ не хотѣвъ вѣдступити другому приємности читаня тои magna charta галицкихъ вольностей; ажъ погодивъ ихъ Кульпаркѣвскій директоръ, выложивши имъ, що, правда, всѣ вони змысль того параграфу дуже добре розумѣють, але нѣхто не годенъ слѣвъ тыхъ вѣдчитати зъ такимъ чувствомъ, якъ тои дитини рѣднѣй батько. Рѣднѣй батько зъ тріумфомъ здѣймавъ рамцѣ, и выголосивъ урочи-стымъ голосомъ, помалу и добитно, цѣлый §., котрый поста-новляе, що, по заплаченю вартости пропiнацiи, властителѣ будуть мати право на вѣчнѣ часы шинкувати горѣвку безъ нiякого консензу. Перечитавши, вінъ впавъ въ такій ферворъ, що до тексту додавъ ще вѣдъ себе маленькiй коментаръ, вы-кладаючи, що то за золоте право такiй неконцессионованѣй шинокъ. Чому? бо ихъ буде мало; консенза на другi шинки буде выдавати рядъ тѣлько поряднымъ людямъ; не дастъ консензу анѣ конокрадамъ, анѣ лихварямъ, анѣ всѣмъ ин-чимъ такимъ, котрi кожду коршму до теперъ робили головною стацiєю всѣлякихъ недозволенихъ промыслѣвъ, и черезъ те за коршму могли платити властителеви дуже значну аренду. Колижъ такихъ порядныхъ арендарѣвъ буде дуже мало, то всѣ инчi будуть мусѣли добиватись о аренду того одного не-концессионованого шинку за великi грошѣ.

Скѣнчивши читанє, вони глянули на постѣль. У пацiєнта нѣздрѣ розширились, лице выгладилось зовеѣмъ и приняло выразъ, якъ въ голодного чоловѣка, до котрого усмѣхався стѣль добре заставленѣй. Але вінъ анѣ ворухнувся. Директоръ зъ Кульпаркова усмѣхнувся меланхолiчно. „Бачите — лѣкъ починає дѣлати, а теперъ, поки часъ, ужiймо яркого контрасту. Але!“ тутъ докторъ зъ Кульпаркова зробивъ вельми серiозну мiну — „мои панове! я Васъ роблю уважними: я чую въ собѣ силу, однимъ лѣкомъ его воскресити до житя; тѣлькожъ я не маю силы, его черезъ те зробити инакшимъ, якъ вінъ бувъ; такi людє суть безсмертнi! вінъ, якъ оживе, буде вже потому жити вѣчно. Подумайтежъ, чи добре буде для нашего краю, для вашего народу, для вашей партiи, коли будете

мати вѣчно такихъ людей, якъ я его схарактеризувавъ передше? Се не одна звичайна особа, се типъ, котрый найде послѣдуютелѣвъ, сторонникѣвъ, котрый колись всѣхъ вашихъ потягне за собою, коли се доси ще не сталося. Гляньте въ вѣкно: тамъ весна; свѣтитъ ясне сонце, вѣе вольный, свѣжій воздухъ; гляньте на землю — тутъ люде жиють и хотять жити, борються зъ перешкодами, якѣ имъ поставили давній вѣки темноты и неволѣ, поступають на передъ. Ёму те свѣтло, той воздухъ — прикрї; оживши, вѣнъ буде терпѣти вѣчній муки, бо вѣнъ вѣдъ нихъ нѣгде не втече анѣ заховаєсь. Такъ само якъ не закрыєте рукою сонця, анѣ не задмухаєте губою вѣтру, а тѣлько вызвете смѣхъ людей такою пробою: такъ и вѣнъ и вы, коли схочете хоронити себе и тыхъ, котрымъ вы накидаєтесь опѣкунами, вѣдъ впливу цивілізаціи, вызвете тѣлько смѣхъ Европы, а поступу не здержите. Подумайте-жь добре, и скажѣть самї, чи не лучше мертвого лишити въ супокою, и вѣдати те, що належить до Вашого фамілійного гробу, то-мужь гробови?“

„Нѣ!“ кликнули всѣ три зъ щирымъ сердечнымъ патосомъ, „поверни его намъ; намъ такихъ людей треба. Наша партія безъ него бы не истнувала; нашъ нарѣдъ безъ тыхъ людей не доконавбы своєї цивілізацііной міссїи! Поверни его до житя, або мы закличемо: Polizei!“ „Га“, сказавъ незнакомый зѣтхнувши, „нехай ваша воля станєся, вы того хотѣли. Вѣдступѣть же ся, бо я буду чарувати“. Вони зъ страхомъ вѣдступились. Кульпаркѣвскій докторъ нахилився надъ мерцемъ, зробивъ надъ нимъ знамено хреста, и почавъ рѣвнымъ, поважнымъ голосомъ говорити:

„Благословлю тебе по разъ першій!“ — Лице вмерлого не змѣнило свого задоволеного выразу.

„Благословлю тебе по разъ другій!“ Лице вмерлого прибрало выразъ сумнѣвого ожиданя; его уха пѣднеслись троха, але очи лишились замкнутї. Тогдѣ докторъ пѣднѣсь голосъ:

„И бла-го-сло-влю тебе по разъ третій!“ сказавъ и вѣдскачивъ на бѣкъ.

Тогдѣ сталося нечуване чудо. Чоловѣкъ лежавшїй на постели, пѣднѣсья сильнымъ рухомъ въ гору, отворивъ очи, скачивъ на рѣвнї ноги, здоймивъ руки до горы, и кликнувъ великимъ голосомъ: „*Bluzni!! po trzykroć błogosławi — po*

trzykroć bluźni!“ И — выбѣгъ зъ свѣтлицъ и зникъ въ найтемнѣйшихъ закрутахъ коритаря. За нимъ выбѣгли зъ радѣсными окликами всѣ три его приятелѣ.

Нашъ чарѣвникъ стоявъ хвильку зъ иронічнымъ усмѣхомъ на серединѣ пустой свѣтлицы. Потѣмъ стямився, засви-ставъ арію зъ оперетки „Три пары черевикѣвъ“, выходячи зъ будинку, и пѣшовъ своею дорогою. По дорожѣ, видко, забувъ вже про свою пригоду, бо очевидно его голову запрятали мы-сли надъ своимъ фаховымъ дѣломъ; — вѣнъ моркотѣвъ собѣ пѣдъ носомъ: „Одень Кульпаркѣвскій закладъ для Галичи-ны — то капля въ мори, зерно пѣску на березѣ, одинъ ши-нокъ для властителѣвъ пропѣнаціи“.

САТИРИЧНІЙ ОЧЕРКИ И УРЫВКИ.

(Зъ автографѣвъ 1867 — 1872 рокѣвъ).

I. КАЗКА*)

Бувъ ту дѣдъ и баба, мали вони курочку сорокатопюрочку, знесла имъ запортокъ — „проектъ латиньского абецадла. „Основа“ (*перечеркнено*: богдай не здорова) вража дитина розбила запортокъ на двѣ половины. Дѣдъ плаче и баба плаче, а курочка кудкудаче.

Але иде баба до Полтвы воду брати тай плаче, а Полтва до неи: Ой бабо, бабо, кѣлько ты разѣвъ изъ мене воду брала, нѣколи ты такъ не плакала, ажъ теперъ! — А баба каже: Ай Полтво, Полтво, не знаєшь ты бабиной причины! Бо то була у насъ курочка жовтопюрочка, знесла запортокъ на полици въ рукавици; „Основа“ вража донька розбила запортокъ на три шматочки. Дѣдъ плаче и я плачу, а когутикъ кудкудаче. А Полтва каже: А я ся розвоняю!

Але гетьманъ князь Яблоновскій на валахъ занюхавъ се тай каже: Ай Полтво, Полтво, — кѣлько я надъ тобою стою, нѣколи ты ще такъ не воняла, ажъ теперъ! — А вона каже: Ай княже, княже, не знаєшь ты бабиной причины! Бо то бувъ когутикъ жовтопюрый, зѣсѣвъ вѣнъ запортокъ на полици въ рукавици. Дѣдъ плаче, баба плаче, а когутикъ кудкудаче, — и я ся розвоняла. А князь каже: А я собѣ бороду обѣрву! Тай взявъ, обѣрвавъ собѣ.

*) Зъ автографу 1871 р., коли й выходила львівска „Основа“. Вид.

Але левъ на „Домъ Народнѣмъ“ побачивъ се тай до него: Ой гетьмане, гетьмане, — кѣлько я зъ тобовъ сусѣдную, все ты мавъ бороду здорову, ажъ теперъ обмыкана! — А князь: Ой левку, левку, не знаєшь ты бабиной причины! Бо то бувъ дѣдъ тай баба, мали запорткъ на полици въ рукавици. Дѣдъ плаче, баба плаче, а когутикъ кудкудаче, Полтва ся розвоняла а я собѣ бороду оббравъ. — А левъ каже: А я собѣ черево розрѣжу! Тай взявъ тай собѣ другу половину черева вѣдрѣзавъ и ставъ такій якъ дошка.

Але львица, що лежить пѣдъ полицією, побачила се тай каже: Ой левку, левку, — кѣлько я львѣвъ видѣла, жаденъ не мавъ живота такого плескатого, якъ ты! А вѣнъ каже: Ой львице, львице, не знаєшь ты бабиной причины! Бо то бувъ дѣдъ тай баба и мали полицю въ рукавици. Дѣдъ плаче и баба плаче, а когутикъ кудкудаче, и Полтва ся розвоняла и князь Яблоновскій собѣ бороду обмыкавъ, и я собѣ живѣтъ вѣдрѣзавъ. А львица каже: А я ся розстогнаю! Тай лягла собѣ пѣдъ брамою, розстворила ротъ тай стогне.

Але прилетѣла кавка зъ намѣстництва, сѣла на полиціѣ тай каже: Ай львице, львице, — кѣлько ты вже ту пѣдъ брамою лежишь, а ще ты нѣколи такъ не стогнала, ажъ теперъ! А на те тѣй львиця: Ай кавко, кавко, не знаєшь ты бабиной причины. Бувъ ту когутикъ, мавъ вѣнъ дѣда тай бабу на полици въ рукавици. Дѣдъ плаче, баба плаче и когутикъ кудкудаче, Полтва ся розвоняла, гетьманъ бороду оббравъ, левъ собѣ живѣтъ вѣдрѣзавъ, а я бѣдна стогну. — А я позеленѣю, — каже кавка. Взяла тай позеленѣла.

Полетѣла вона на ратушъ тай сѣла, а той левику на ратуши побачивъ тай каже: Ай кавко, кавко, вѣдъ коли я на ратуши стою, ще я нѣколи зеленой кавки не видѣвъ, ажъ теперъ! А вона до него: Ай левику, левику, не знаєшь ты бабиной причины! Була ту рукавица, мала вона дѣда тай бабу въ полици на когутку. Дѣдъ плаче, баба плаче а когутикъ кудкудаче, Полтва ся розвоняла, князь собѣ бороду оббравъ, левъ собѣ живѣтъ вѣдрѣзавъ, львица стогне, а я позеленѣла. — А я ся повѣшу, — сказавъ левику тай повѣсився, тай киваєсь и скрипить — скрипить на ратуши. Отъ що може оденъ запорткъ: цѣлый Львѣвъ нещасливимъ зробивъ. Бо у Львѣвъ нѣхто не спить, бо левику на ратуши

скрипить, бо губерніяльна кавка позеленѣла, бо поліційна лъвиця стогне, бо „народный“ левъ живота не має, бо князь Яблоневскій безъ бороды, бо Полтва воняє, бо дѣдъ плаче и баба плаче, а курочка кудкудаче!

II. Рецепта на розвиванє руского народу *).

Писалисьте, п. Редакторе, що вѣдповѣдати на напады противъ самостѣйности нашего народу не будете для того, що вѣдповѣла на нихъ давно наука. Я знаю, що Вамъ на такій рѣчи часу и паперу шкода, и що наука найлѣпше літературной самостѣйности нашего народу боронить. Але-жь зважте, кѣлько то людей, що читають „Слово“ а навѣть и „Основу“, не мають анѣ часу анѣ догѣдности до сего, щобъ занятысь глубше лінгвістикою и этнографією, а кѣлько зновъ людей (але то вже тѣлько изъ спеціального табору „Слова“) бояться вироблювати собѣ свѣй власный судъ о рѣчахъ и для того вѣрять усе на слово „головамъ поважнымъ“. Такою поважною головою мѣжь инчими єсть дописуватель „Слова“ — „изъ Стрѣльча“. Правда, що тая его повага походить ще зъ тыхъ незапамятныхъ часѣвъ (передъ 5 роками!), коли то ще посолъ Наумовичъ выступавъ въ соймѣ лѣвѣвскѣмъ за субвенцію для руского театру, коли грѣмкимъ голосомъ заявлявъ себе Мало-Русиномъ, сыномъ народу цѣлкомъ вѣдрубного вѣдъ Велико-Руского.... Але у насъ, по звѣстнѣй пословици, хто повагою уродився, той повагою и згинє, хотьбы тая повага разъ называла чорнымъ то, що инчимъ разомъ называла бѣлымъ; ба, у насъ повага переходить и въ наслѣдствѣ зъ батька на сына, а инодѣ навѣть черезъ женитьбу зъ тата на зятя! Такъ и не важте собѣ легко кого небудь, що якимъ чиномъ разъ здобувъ собѣ повагу, бо така повага у насъ стає часомъ за всякій доказы, за всяку науку.... Отъ хоть бы Вамъ оденъ примѣръ такого наслѣдства поваги! Тѣлько не думайте у своѣй злобѣ, що я хочу тутъ говорити о потомствѣ давнѣйшого „отця Руси“, живучого теперъ за пашпортомъ у Россіѣ (Головацкого? *Вид*). Нѣ, я хочу говорити о

*) Зъ автографу зъ р 1871. *Вид*

повазѣ, якою тѣшитися нѣмецка „Neue freie Presse“ у „Слова“ и у єго ученого (якъ самъ твердить) дописувателя „изъ Стрѣльча“. Ся повага также зпала на нѣвъ въ дорожѣ наслѣдства.

Такъ якъ у насъ „отець Руси“ єсть батькомъ руссофілѣвъ, такъ у Вѣдни Шмерлингъ бувъ батькомъ централиствѣвъ, а органомъ централиствѣвъ єсть Neue freie Presse. А що п. Шмерлингъ (зъ вѣдки, то вже насъ не обходить) бувъ для нашихъ політиківъ соймовыхъ „повага“, такъ и у дописувателя изъ Стрѣльча євангеліємъ, у котрѣмъ вѣнъ „на всѣ недѣлѣ и празники“ находитъ вѣдповѣднѣй цитаты, єсть Neue freie Presse. Инакше и вытолкувати-бъ собѣ годѣ, зъ вѣдки єму прийшло цитатами зъ Neue freie Presse доказувати неистнованє народу руского. Такъ таки, такъ! Дописуватель Стрѣлецкій двома-трема цитатами изъ Neue freie Presse згладивъ цѣлый 15-тиміліоновый народъ безмилосердно изъ свѣта бо-жого! Хто не вѣрить, най подивиться у Н. 8 „Слова“ (зъ р. 1869) и змовить тамъ на єго могилѣ ангѣлъ копѣши за душу сєго многонадѣйного младенца, безвинно убитого „военною“ штукаю о. Стрѣleckого у спѣлцѣ зъ фелетонистомъ Neue fr. Presse! О всемогуща Neue freie! спади до насъ „огнемъ содомскимъ“ твоихъ артикулѣвъ народопожирающихъ и згладь намъ (тобѣ се легко двома-трема шпальтами хочбы и дробного друку) зъ докола насъ народъ польскій и московскій, и зроби докола насъ, якъ твои земляки докола Парижа, „штучну пустыню“ або широке море, якъ сєго Стрѣлецкій дописуватель въ якѣмсь приступѣ хвиливого помилованя нашому народови бажає, — щобы мы тодѣ могли нашу погану, бѣдну, низьку et cet. народнѣсть самостѣйно розвивати. Якъ розвивати? або Вы не знаете? Осѣ Вамъ на се рецепта зъ рукъ дописувателя Стрѣleckого и зъ домашной аптички Народного Дому!

Отже маючи докола себе таке море, що будемъ робити? Передовсѣмъ скличемо „раду руску“ до театральної салѣ Народного Дому (тѣлько прошу, не думайте, що въ цѣли вѣдограня комедіи), и выберемо насампередъ „Отца Руси“; безъ „Отца Руси“ Русь негодна зробити нѣчого, хочбы була трема морями и трема огняными рѣками вѣдъ решты свѣта вѣдрубана. Позаякъ намъ се не богато часу забере, бо батько

Руси самъ ся намъ зарекомендує, то заразъ приступимо до другої точки програми (въ розвиваню Руси)! и сковерканіє украинофиловъ и имъ подобныхъ страховъ. Правда, що тодѣ не буде вже причини перечитися зъ ними за „одинъ народъ“, бо великорусского вже не буде на свѣтѣ; але украинофилы все зѣстануть украинофилами, завсѣгды вони щось найдуть, щобъ позбавити „отцовъ Руси“ смачного сну: то Отець Руси буде имъ неспособный, то Матиця буде имъ за нерухава, то Рада русска за загониста, то схотять змѣнити право наслѣдства въ батькѣвствѣ Руси, то захочеся имъ просвѣчувати простый нарѣдъ, то театру забавити, — ба! посмѣють мати бѣльшѣсть на „Бесѣдѣ“ и на вечерахъ музыкальныхъ скажуть „рускимъ“ танцювати такъ, якъ вони заграють! а у конецъ ще — бо хто годенъ змѣрити цѣлу бездну лукавства и злобы, яка крыєся въ серци тыхъ безсовѣстныхъ полономанѣвъ — у конецъ ще поважатся выдавати часописи и вѣдбирати „Слову“ не тѣлько пренумерантѣвъ, але и дописувателѣвъ! Нѣ, „панове“, годѣ вже того полонофильства! Мы-бъ васъ найрадше выслали у Сибирь; але що насъ N. fr. Presse вѣдъ Сибири вѣдѣлила моремъ, то зробимо для васъ малу руску Сибирію — для духовныхъ въ околиці Хриплина, Бурштына и инчихъ (менѣ не звѣстныхъ) сотрудничествъ, именно на уніятскѣй Буковинѣ, — для свѣтскихъ въ бурѣ въ Народнѣмъ Дому, де вони и такъ одні зъ голоду а другі зъ вохкости въ короткѣмъ часѣ выгинуть.

По тѣмъ актѣ розуму політичного пѣдемо дальше въ розвиваню народу русского. Отже будемо застановлятися надъ пытанемъ літературного языка. Але зъ вѣдки-бъ то зачати тую — якъ о. Гушалевиць каже — „квєстію азбуки?“ Зачнемо вѣдъ того, що уже стоить яко аксіомъ: 1) певнымъ єсть, що одного языка літературного Русины мати не смѣють (яко противнѣсть звѣстного, на голову побитого внесєня о. Якимовича). Друга, не менче свята правда, выповѣджєна дописувателемъ изъ Стрѣльча: 2) що нашъ нарѣдъ потребує чогось вышєго, якъ нашъ простый, хлопскій, кождому, навѣть найбѣднѣйшому парохіянину панотця Стрѣлецкого зрозумѣлый, коротко сказавши, рускій языкъ, — отже мусить мати языкъ „непонятный“, щобъ хотѣвъ датися просвѣтити. Отже ухвалити „рада русска“ дальше,

щобъ утворено було (тымчасово) кѣльканайцять „нарѣчей“, незрозумѣлыхъ народови рускому, и поручить — на мое внесене — сю працю комісії зложеної зъ о. Гушалевича яко знающого найбільше нарѣчей рускихъ и п. Браника, автора „причинъ творення нарѣчей“ и „испытowanego учителя“ гімназіяльного.

Зробивши тее, стане нарѣдъ рускій писати дѣла науковѣ и закладати школы. Якѣ? Военнѣ. Якто военнѣ? спытаєте мене, — або-жъ мы схочемо кого воювати? тожъ нарѣдъ рускій зъ роду бувъ хлѣборобъ и любивъ передовѣѣть миръ. А! то нѣчого не поможе, — вѣдповѣдаю заразъ зъ дописувателемъ изъ Стрѣльча; мы мусимо мати дѣла науковѣ военнѣ и такѣ-жъ школы, щобы статися правдивымъ народомъ. Мають Прусаки свого Clausewitz' а, то мы мусимо мати свого Стрѣлецкого дописувателя, котрый намъ заразъ и напише „популярный катихизмъ штуки военной“; а щобъ не позѣстати въ практичній штуцѣ военній по за Прусаками, то я вношу на Мольткого выбрати „юного друга“ панотця Стрѣлецкого, п. Авдыковского, котрый судячи по данѣй недавно пробѣ свого правдивого московского военного духа *), пѣбе на чолѣ своихъ 13 аргонавтѣвъ усѣхъ украинофилѣвъ на голову, якѣ бы ще де небудь на університетѣ львівскѣмъ, у Просвѣтѣ, у Сѣчи, на Бесѣдѣ, въ театрѣ рускѣмъ, въ Перемыскѣй Радѣ народнѣй, на Украинѣ и въ инчихъ такихъ кутикахъ вѣдшукати далися.....

По тѣмъ що дальше, що дальше? Ёй Богу, не знаю. Треба бѣгчи до Стрѣльча: панотче дописувателю, радьте, на Бога, радьте. бо нарѣдъ рускій згине у темнотѣ, або выгубиться взаимно за помочео своєї науки военной, не дѣждавшия ще таки просвѣты и вышого розвѣтку, хочъ и вѣдѣлений морями вѣдъ цѣлого свѣта. Що-жъ Вы на тее, Отче? Чи на тѣй точцѣ вже може кѣнчиться розвѣй якогось народу? Чи такѣй може у Васъ идеаль розвѣтого народу общерусского? Минѣ здаєся, що нѣ, але я Вамъ скажу, чому на пѣдставѣ Вами выповѣдженныхъ гадокъ дѣйшло бы ся до такихъ и ще инчихъ абсурдѣвъ. Бо въ тыхъ вашихъ гадкахъ

*) Натякъ на звѣстнѣй збори академічній молодѣжи, на котрыхъ п. А. свого товариша-украинофила публично ударивъ въ лице. *Вид.*

нема слова правды! Жаденъ нарѣдъ, хочъ бы и морями вѣд-
рубанный вѣдъ свѣта, не доведе до нѣчого на пѣдставѣ Ва-
шихъ теорій о безмѣрнѣй низькости власного языка, о немож-
ливости выробленя одного языка літературного спѣльного
всѣмъ писателямъ одного народу, о потребѣ (ще до тыхъ
рѣжныхъ индівідуальныхъ языкѣвъ) вышного, низшого и се-
редного языка для народу починаючого що тѣлько творити
свою літературу и зложенного до того ще майже изъ одной
тѣлько веретвы суспѣльной, — о потребѣ науки военной пе-
редъ наукою читаня и т. д.

— Тымъ то я и утверждаю — вѣдкажете Вы, що на-
рѣдъ нашъ мусить образоватися языкомъ чужимъ (бо свого
цураеся); що мусить статися великорускимъ (бо не має са-
мостѣйности політичною); що мусить прийняти языкъ и літера-
туру великорусску (бо нашъ языкъ тѣлько діалектъ и не має
власной літературы). Придивѣмся симъ Вашимъ выводамъ зъ
близька. Що вони учені, мусимо вѣрити, бо такъ Вы самі
твердите насупротивъ „неуцтва“ о. Якимовича; але чи прав-
диві? — — — — —

III. Вѣдкрытый замахъ украинофилѣвъ.

Черезъ наші ширекі стосунки, котрі сягають ажъ пе-
редпокоѣвъ грубопала (слухайте! слухайте!) Ёго екец. б.
Бейста, удалося намъ вѣдкрыти и въ зарѣдъ уничтожити злоб-
ный плянъ такъ званыхъ украинофилѣвъ, — въ самѣй рѣчи
же Полякѣвъ бѣльше польскихъ, якъ „Dziennik Polski“, иско-
ванный тими врагами русского единства на згубу „Бесѣды Русь-
кои“ у Львовѣ, мавшій въ оденъ мигъ заснувати на руинахъ
„Бесѣды“ Сѣчъ Запорозьку. Плянъ той подаемъ въ головныхъ
рисахъ тутъ, такъ якъ намъ то телеграмъ ёго принѣсѣ нынѣ
въ ночи. Дальшій подрѣбности дамо всѣмъ предилатникамъ
нашого письма умыснимъ пѣсланцемъ знати, якъ скоро тѣлько
дѣстанемо зъ Вѣдня.

На загальне збранѣ..... (тутъ полишено порожне мѣсце-
Выд.). На данный знакъ повыскакують (украинофилы) зъ сво-
ихъ сховкѣвъ, повяжуть проводирѣвъ и передадутъ чекаю-
чимъ пѣдъ вѣкномъ Полякамъ на страченѣ. Потѣмъ выберутъ

Кошового зъ помеже звѣстныхъ трехъ фонетикѣвъ (зъ котрыхъ властиво оденъ етимологъ, якъ самъ недавно присягався и хрестъ на те цѣлувавъ въ редакціи „Слова“); потѣмъ образowi царя Александра выберуть очи; потѣмъ зрушать весь порохъ, пѣдъ котрый комисія „Нар. Дому“ заховала библиотеку „Народного Дому“ и повытинають изъ всѣхъ книгъ и писемъ Ъ, Ы и Ъ, а наконецъ возьмутъ и перевернуть „Дѣмъ Народный“ до горы ногами, такъ що левъ стане на визнакъ, а бурса и п. Палюхъ на горѣ.

IV. Проектъ до згоды поданный Поляками.

Для правдивыхъ Русинѣвъ мы нѣчого вѣдмовити не можемо.

1. Для розвиваня ихъ науки въ Кіевѣ устанавляеся университетъ зъ рускими выкладами.

2. Кождѣмъ селѣ на Волини и Украинѣ заложитьеся гимназія зъ рускими выкладами.

3. Языкъ урядовый въ тыхъ краяхъ — рускій.

4. Въ Галичинѣ, позаякъ еще теперь потребности нема, устанавитьеся на Знесѣню одна тривіялка руска на кошты краєви ажъ тогды, коли въ соймѣ львѣвскѣмъ бѣльшѣсть пословъ будутъ Русины. Впрочѣмъ лишаеся на тогды вѣльна рука соймови.

5. Параграфы 1—3, розумѣеся, мають тѣлько поти значѣне, поки не буде Польщѣ! Якъ буде Польша, тогды безмыслнымъ було бы удержувати въ Кіевѣ, на польскѣмъ грунті, рускій университетъ! Теперь принаймѣй буде Москалѣвъ коштувати!

V. Двѣ душѣ.

Отъ знаєте люде мою бѣду! Та у мене є ажъ двѣ душѣ. Кажу вамъ: одна такожъ не бѣла, а друга, то вамъ чорна якъ смола, а грѣшна така, що якъ дѣстанесь колись до пекла, то бѣ зъ вѣдтамъ и чотырма польскими радными школь-

ними не вытягне, хоть прець раднй шкѣльнй на те и е, абы душѣ вызволяти зъ вѣдтамъ, де пануе тьма и скрежеть зубовъ.

Маю-жь я клопѣтъ зъ тыми двома душами въ моѣмъ хлопскѣмъ тѣлѣ! Бо кажуть: де двѣ господинѣ, тамъ хата не метена; одна другѣй хотѣлабы старшувати та одна вѣдъ другѣй бути мудрѣйшою, — то цѣлый божій день тѣлько й работы, що сваряться. Та ще Богъ знае, вѣдки обѣ такѣ взяли страшно розумнѣ, що я сиджу роззявивши ротъ, та слухаю слухаю, та зъ того розуму ажъ глупѣю. А не можу затулити уха и не слухати, бо то нѣбы меже собою, а вони просто таки менѣ самому обѣ штрыкають въ очи.

На хрестѣ менѣ дали имя Василь, а зъ батька-матери я Наумъ Нероба. Отъ вони пѣдхопили мои два прѣзвища та одна другу лае то „Наумъ“, то „Нероба“.

Отъ слухайте! Я собѣ сплю, ажъ ту зачинае менѣ въ головѣ шумѣти; я вже знаю, що то значиться. Чую ри-ипъ! вѣдъ правого уха, нѣбы дверѣ отворились до моѣй головы, якъ бы зъ хаты до спѣльныхъ сѣней. То вышла моя бѣла душа.

— А вставай, ты Неробо! Довго ты тамъ будешъ спати? Та вже куры давно вѣдпѣяли! Ой Неробо, Неробо! Не дурно тебе назвали Нероба!

Отъ и я прокинувся, але не встаю, такъ ми ще хочесе полежати до горы животомъ. Слухаю, що то учую вѣдъ лѣвого уха. Ажъ ось вѣдъ лѣвого уха такожь ри ипъ! нѣбы зъ сусѣднои хаты зновъ до спѣльныхъ сѣней въ моѣй головѣ. — Ого, думаю собѣ, — треба полежати, буде-жь ту розправа!

— Ой ты розумный Науме! А ты-жь не знаешь, що вчера бувъ Йорданъ, таке велике свято....

Записки на краяъ.

Н е р о б а —, критикуе, и зъ негативной критики вытягае внески до индоленціи.

Н а у м ъ +, простуе и анализуе критику, але пѣдносить стороны позитивнй фактичныхъ обставинъ, зъ котрыхъ можна бы и при теперѣшнѣмъ станѣ богато зробити, а при тѣмъ подае способы, якъ прямувати до поправы фактичныхъ стосункѣвъ, до реформы на всѣхъ поляхъ фѣзичного, умыслового и полѣтичного житя.

На кѣнци треба выткнути индоленцію въ політицѣ, въ дефензивѣ и офензивѣ проти Полякѣвъ, въ рѣвнодушности при выборахъ до сойму, до рады державной, до рады школьной, до паньскихъ штучокъ, и выказати, що власне зъ того все лихो виходить.

IV. Дивный край.

Край, за котрый я тутъ хочу Вамъ розповѣсти, кождый видить а мало хто знае, бо то дивный край.

Кождый Русинъ, выйшовши въ повню мѣсяця, може го навѣтъ безъ далековида побачити. Не хочу я тымъ сказати, абы го и коли инде не можна було доглянути. Але въ повню, то лѣпше, якъ въ инчѣй порѣ. Такъ тодѣ тихо вѣнь у сръбнѣмъ мѣсячнѣмъ свѣтлѣ мрѣе — далекій край! за серце туга бере, дивлячися на него.

Я неразъ бажавъ приглянутися ему зъ близька, але не було у мене потрѣбныхъ знарядѣвъ астрономичныхъ. Ажъ разъ сидѣвъ я довго, вдивляючись въ пустый простѣръ, — коли зиркъ — їде Жюль Вернь! Кождый знае, що Жюль Вернь не їде звычайными дорогами анѣ звычайными возами, а тѣлько летить балъономъ въ численнѣмъ и веселѣмъ товариствѣ. У мене загорѣлась охота проѣхатися зъ нимъ въ краину розказуванихъ нимъ астрономичныхъ чудесъ, побачити може и той край, о котрѣмъ мова. Я зложивъ кулакъ въ трубу и крикнувъ?

— Мусіе Вернь (бо вѣнь, знаете, Французъ), гей, мусіе Вернь!

Вѣнь выхиливъ зъ балъону.

— Ке вуле-ву? Що тамъ за душа и чого бажаетъ?

— Ой, пане Вернь, же-ву-прі, возьмѣть мене до вашого балъону!

— Гмъ, гмъ, — а зъ якои-жъ вы народности, чоловіче? Бо мы ту интернаціональне товариство. Сли є вже зъ вашого народу хто, то нема що й говорити о тѣмъ, щобы намъ ще й васъ ту було потрѣбно. Є ту вже Ирляндець, панъ О'Погибель, є Англичанинъ панъ Джонъ Буль, Американецъ, панъ Енкісѣ, Россіянинъ панъ Хохлоедовъ, Полякъ панъ Выядлов-

скій (зачеркнено „Obiecalski-Niedalski“ и „Pełnogebski“ Вид.),
Италіянець панъ Нѣчоминъ, Мадяръ панъ Годовадошъ, нѣмецъ
панъ Дранінахостенъ, Румунъ панъ Бульбаческуль. А вы що
за оденъ?

— Ой пачоньку, — чи менѣ передъ такимъ панствомъ
признатись до своєї народности? Але цѣкавѣсть перемогла.

— А я Русинъ! сказавъ я.

— Русинъ?

Они почали нараджуватись межи собою, видно було, що
ихъ то застановило. Чути було голосъ пана Выядловского:

— Але дежъ то правда, коли нѣякихъ Русинѣвъ нема!
Але швидко якось панъ Выядловскій заговѣвъ, видячи, що
другі йому не вѣрили. Высунули велику руру и люпою по-
чали менѣ приглядатись.

— А знаєте, — сказавъ Джонъ Буль, — то екземпляръ
якогось цѣкавой народности. Чи вы бачите, яке у него чорне
пѣднѣбне?

— Чи вже жъ? сказавъ Вернъ. — О, то давайте го сю-
да! Я вже слѣджу вѣдь давно, а ще доси нѣгде не оглядавъ
людей зъ чорнымъ пѣднѣбнемъ!

Спустили драбину, я полѣзъ, и вылѣзши, чомно всѣмъ
поклонився. Панъ Выядловскій очевидно мене игнорувавъ...

(Дискусія надъ кождымъ предметомъ. Выядловскій все
знаходить въ якъ найкрасшѣмъ порядку. Москаль, Румунъ и
Мадяръ сваряться о гегемонію надъ Русинами).

VII. Князь Буй-Немысло.

У Дримбовли, въ градѣ княжѣмъ, древле зѣло
Княживъ въ радѣсть Дримбовлянамъ князь Данило.
А що буйный бувъ и въ мысли не богатый,
За те Русь го, шануючи, стала звати
(Для рѣжницъ вѣдь нашего Осмомысла)
Дримбовельскимъ Даниломъ Буй-Немысломъ.
Князь Немысло бувъ князь добрый, не лукавый,
Не бажавъ намъ вѣнъ анѣ крови, анѣ славы.

— — — — —

Годъ тутъ не писати сатиры.

(Правда, рік 1878, fol. Ч. 11).

Х.*).

Сподѣватись треба, що Вы примѣткою, доданою вѣдъ себе до статіи: „Ruthena Vindobonensia etc. (фелетонъ Ч. 9.) не хотѣли разъ на завсѣгды замкнути дискусію отворену паномъ Х. надъ стилѣмъ и чистотою нашої письменной мовы. Бувбы то прикладъ досыть небезпечный. Въ нашѣй молодѣй літературѣ, де нема анѣ словаря анѣ такоижъ граматики, не можна розрѣшити порушеного такъ нагально и зъ такимъ гомеричнымъ розмахомъ питаня — въ однѣмъ фелетонѣ, простымъ поединкомъ межи безыменнымъ Аяксомъ и редакцією.

*) Для зрозумѣня сей статіи а особливо еи тону мусимо сказати тутъ пару слѣвъ. Х. — авторъ фелетону въ 9. ч. Правды“ зъ 1878 р. п. з. „Ruthena Vindobonensia Ruthenis quibusdam Halicensibus opposita“, де зъ початку критикуеся руску колонію въ Вѣдні, товариства (якъ напр. „Съчъ“, що-дѣ „пѣшла зъ ласки звѣстныхъ людей (українцѣвъ?! Вид.) живцемъ до гробу“, далѣ послѣвъ, особливо-жъ Наумовича мѣжъ иншими и за его слова въ радѣ державной о письменской неспособности (мало)-русского языка. Затымъ Х. находить, що й „Правда“, котра выступила за те противъ Наумовича, и въ загаль людѣ народовской партіи фактично підпирають те, що сказавъ Наумовичъ, позаякъ въ мовѣ ихъ маса кованыхъ и чужихъ слѣвъ, туманность и т. д. Се все вода на млынъ Наумовича. Такъ напр., по думцѣ Х., „Просвѣтній починки“ и „Нагѣнка за соціалистами“, въ котрыхъ вѣнъ бачить оборону „згубного“ и „чужого“ для Руси соціализму. Пок. В. Навроцкого, — котрый тогды единый зъ народовцѣвъ обзаваясь бувъ въ „Правдѣ“ противъ несправедной гѣнки и гидкои лайки на укр. соціалистѣвъ — очевидно вразили наведеней повыше далекой натяки Х., — якъ видно зъ примѣтки „Правды“ и дальшихъ его

Матеріялы до знаня нашої мови розсѣяні межі сотками друкованихъ творѣвъ рѣжної вартости, тисячами плодѣвъ усної словесности друкованими и недрукованими, и межі міліонами людей; нѣхто ихъ доси не зѣбравъ въ яку небудь цѣлѣсть. А якъ довго воно такъ є, такъ довго анѣ поодинокі люде, хочбы найученѣйші, анѣ навѣтъ цѣлі товариства, хочбы и академія наукъ (коли-бъ була) не можуть собѣ приписувати знаня цѣлого богацтва нашої мови, анѣ права, розрѣшати подѣбніи питаня въ послѣдній инстанціи. Инакше моглобы ся стати щось таке, чого анѣ ш. Редакція, анѣ — тымъ менче — п. Х. не можуть собѣ бажати. Моглобы ся стати отъ що: Поєдинокъ вѣдбуваєся; противники, вымацавши собѣ взаимно усѣ (по своѣй найлѣпшій вѣдомости) слабій стороны, подають собѣ руки и правлять компліменты. Свѣдки поєдинку, публика, зложена зъ багато старшихъ, а може ще бѣльше молодшихъ читателѣвъ „Правды“, засудженіи на мовчанє въ тѣй справѣ, можуть хіба, взоромъ хору въ грецкѣй трагедіи, зъ боку собѣ заспѣвати: „Ой, якійжъ вони вѣдважніи, та якъ вони знають нашу мову!“ — и п. Х., котрый мусить прецѣ усе богацтво руской мови мати въ малѣмъ пальци, коли такъ безъ нѣякого страху кидає анатему и на автора знаменитого на всю Славянщину збѣрника народныхъ приповѣдокъ¹⁾, и на „Правду“, котра довгий часъ була майже єдинимъ збѣрникомъ творѣвъ малоруской літературы въ Га-

статей въ тѣй самѣй справѣ, — священника и записного филолога, и Навр. зовсѣмъ не языкословъ, и выливъ свою злѣсть и на Х. и на ред. „Правды“, въ формѣ, на яку позволяли тогдашній гал. цензурній порядки, и на найчуткѣйшѣмъ для Х. поли — языкословнѣмъ. Що ходило тутъ такожь и о несправедній напады на украинцѣвъ, — въ чѣмъ тогды найбільше вѣдзначалася була „Правда“, — се видно зъ того, що редакція остатнои дуже неохочо помѣстила сю статью Навроцкого. Врештѣ Х. самъ швидко захопився, и въ двохъ своихъ дальшихъ статяхъ п. з. „Любѣмся якъ братя, а рахуймося якъ жида“ и „Иди въ мирѣ и не согрѣшай“, зъ котрыхъ перша помѣщена передъ стат. Навр., въ тѣмъ самѣмъ ч., досыть спокѣйно и зъ толкомъ стає на чисто языкословнѣмъ рускѣмъ поли; що-жъ до соціализму, то хотъ уважає его для Руси згубнимъ и чужимъ, то все таки инакше вже говорить про украинцѣвъ, котрыхъ такі напр. працѣ, якъ Антоновича и Драгоманова „Истор. пѣсни“, зъ котрыхъ Навр. робить цитаты, зве „дуже важными“ и нимъ „дуже респектоваными жерелами“. *Вид.*

1) Комиса. *Вид.*

личинѣ и на Украинѣ; — а не менче и нынѣшня редакція „Правды“, коли вона такому великому знавцеві нашої мовы, якимъ показався нынѣ п. Х. зъумѣла (ку, зъ тяжкою бѣдою зъумѣла . бо и на сонци лучаться плямы) — закинути хочѣ не дѣйсне цюване рускою мовы, и не уживане „кованыхъ“ слѣвъ, але бодай примѣшуване до нашої мовы нерускихъ и неславянскихъ выразень. Радуймося, бо черезъ нашу неутральностъ выграли не тѣлько мы, але и наша мова. Мы теперъ тѣльки читаймо добре, и учѣмся: що назвавъ п. Х. крученою фразою або кованымъ словомъ або путаниною чи плетениною (? „Tendelei“?), а редакція не вѣдперла, того вистерѣгаймося якъ огня. Усежь, чого редакція у статіи п. Х. не замѣтила, усѣ ужиті нимъ слова и фразы, котрѣ редакція одобрила мовчки, — мы ихъ учѣмся на память и наслѣдуймо, а тогдѣ будемъ могли смѣливо (ба нѣ, выбачайте: смѣло*) сказати, що въ „нашѣй“, такъ очищенѣй мовѣ нема анѣ „монстрѣвъ“, анѣ „абсурдѣвъ“. анѣ „смѣтя“. — Бо не може бути, абы писатель, котрый такъ смѣливо кидаеся на усе, що ему не подобаеся, котрый въ своѣмъ святѣмъ гнѣвѣ показуеся немилосерднѣйшимъ, чимъ страшный Богъ Израиля надъ грѣшною Содомою, — бо за *двайцять* вынайденыхъ**) въ „Нашихъ просвѣтлыхъ Починкахъ“ „крученыхъ“ слѣвъ и фразъ не пожалувавъ цѣлои оббѣймаючої 55 битыхъ сторѣнь, и зъ рѣдкою у насъ основностію написаной брошуры назвати „монстромъ“; — абы такъ непорочный авторъ, котрый по такѣмъ сумаричнѣмъ засудѣ чужихъ формъ, застерѣгае выразно „нетыкальностъ“ своєї формы (значить взыває насъ выразно: пишѣть тѣльки такъ, якъ ось я пишу!), — въ *сво-*

*) Бо п. Х. зъ такихъ сторѣнь де намѣсть смѣливо — уживають: смѣло, и выкомбѣнувавъ собѣ, що смѣливо значить: *gewagt*. А я буду такъ „смѣливый“ замѣтити, що се гроха за „смѣлива“ комбѣнація; бо тамъ де народъ уживае слова „смѣливый“ (колом. и станисл. Подгѣре, Бережанскій сторѣны), тамъ вѣнъ не уживае нѣколи формы „смѣлый“.

**) И треба сказати: „зъ *тяжкою бѣдою вышуканыхъ*“; а якъ ихъ шукавъ щиро, показуеся зъ того, що выписавъ мѣжь иншими зъ великою утѣхою слѣвце „статотна“, т. е. форму, котрой авторомъ естъ зецеръ друкарнѣ Шевченка, а не п. Д. Т., якъ се можна пѣзнати изъ спису похибокъ друкарекихъ поданыхъ на кѣнци брошуры: статотна . читай: статотна.

мъ писаню допустився якихъ небудь похибокъ, окрѣмъ хибатыхъ кѣлькохъ чужихъ слѣвъ, якѣ вѣнъ впрочѣмъ уживъ зъ умыслу задля наданя своѣй філіпіцѣ бѣльше иронічної барвы. — Такъ учѣмся вѣдъ п. Х. чистою, непорочною, рускою мовою“.

Такъ, ш. Редакціє, перекрадаєся до нашої літературы те „смѣте“, на котре п. Х. бажавбы вынайти мѣтлу. Бо мѣжъ читающею публикою завсѣгды найдєся певна часть, котрѣй друкована зарозумѣлость мусить импонувати, и котра готова присягнути на усѣ слова п. Х. для того тѣлько, що вѣнъ самъ заборонює о правдѣ ихъ сумнѣватисъ. Задля того позовольте ш. Редакціє, и Вы, п. Х., вмѣшатисъ и намъ, публицѣ, до Вашої розмовы. Застерѣгаючи се право для усѣхъ мыслящихъ читателейъ, я першій позволю собѣ прикинути того не богато, що самъ знаю и виджу: не буде то нѣчого ученого, а такъ просто, *argumenta ad hominem*.

1) „Дяка нѣмецкому парламентаризмови“. Слово „дяка“, котре тутъ уживъ п. Х., єсть коване, не дуже давной даты, и не можу добачити, въ чѣмъ бы воно могло бути лѣпше вѣдъ напятаваного п. Х. „озирку“. Тѣлькожъ треба бы звернути пану Х. увагу, що конструкторъ, въ яку вѣнъ тутъ те слово на силу умѣстивъ, не руска, а живцемъ зъ нѣмецкого перенята „*Dank dem d. Parlamentarismus*“. И тогдѣ, якъ ужите „озирку“ можна тымъ оправдати, що на те понятє наша мова не мала, закимъ ще не була письменна, вѣдповѣдного выразу (бо н. пр. „оглядъ“ тежъ коване слово), — то нѣмецка конструкторъ п. Х. не може бути такимъ самымъ недостаткомъ оправдана, бо въ рускѣмъ кажеся „нехай буде дяка“..., або „дякувавши нѣмецкому п.“, аналогічно якъ кажеся „шанувавши свѣтъ божій и Васъ яко честныхъ“. — Саме таку конструкторъ живцемъ переняту зъ нѣмецкого дає намъ п. Х. — 2) въ отсихъ словахъ: „изъ горѣ мною наведеної причины“. Може я и помыляюся (на те и пишу публично, щобы мене, коли треба, поправити), але менѣ дуже здаєся, що въ нашої мовѣ по предлозѣ мусить разъ безпосередно наступати той падежъ, якого предлогъ вимагає, отже повинно по моѣй думцѣ бути сказано: изъ наведеної (2-ій падежъ) мною горѣ причины“ або „изъ причины наведеної мною горѣ“, инакше думавбы хто, що власне „го-

рѣ“ есть тымъ другимъ падежемъ, и ново-вынайденую формою намѣсть „горы“. По крайнѣй мѣрѣ для мене комбинація „изъ горѣ мною“ була при першѣмъ читаню также незрозумѣлою и немилою для уха, якъ для п. Х. ужита паномъ Д. Т. фраза „гуманно культурнѣй заходины“. Дуже консеквентно (бо 5—6 разѣвъ) ужувае п. Х. 3) слова „тогда“, котре въ рускѣмъ нѣколи не есть чимъ инчимъ, якъ тѣлько нарѣчѣмъ (adverbium) означающимъ близше часъ, — до лученя періодѣвъ, значить, якъ чистый союзъ (conjectio) въ такій примѣромъ способъ: ... „Русинѣвъ є у Вѣдни 3.000 головъ, не говоривши вже о послахъ, котрыхъ число змѣнне. Судячи тогда по числѣ здавалобыся и т. д.“ Мимоволѣ впадає намъ питання: коли? — на котре въ сихъ словахъ зовсѣмъ нема вѣдповѣди. Ба, колибы усѣ читателѣ мыслили такъ, якъ п. Х., по польски, то булобы имъ заразъ яено „Sądząc tedy według liczby... Те саме (т. є. що п. Х. даєсь уводити звукамъ подѣбныхъ польскихъ слѣвъ, маючихъ въ рускѣмъ зовсѣмъ инче, а по крайнѣй мѣрѣ не идентичне значѣнне) можна сказати 4) о уживаню слова „судити“, котре вѣнъ бере за идентичне зъ польскимъ sądzić. Мѣжъ тымъ такъ не є, и нѣмецке „meinen, glauben“ (sądzić) не можна всюды вѣддати рускимъ: судити (richten, urtheilen, а по польски также: sądzić), якъ показує примѣромъ оттаке не дуже щасливе сказане пана Х.: „не дуже бы той мылился, который бы такъ судивъ“ (sądził, а по руски: думавъ). Мимоволѣ у писателя, котрый такъ горѣжится противъ кованихъ слѣвъ, впадають въ очи такійжъ *кованѣ* слова, котрі вѣнъ самъ безъ нѣякого сорому уживає. Не є то грѣхъ, але все таки — не велика слава для автора, котрый такъ безъ церемоніи кепкує собѣ зъ п. К. К. власне тѣльки за „укованѣ выразы, котрі ажъ стогнуть пѣдъ тягаромъ чужої синтакси“. Отъ примѣромъ также 5) „выемки“, слово се нашихъ часѣвъ, але ще не такъ зле уковане якъ 6) „грѣсть“. Або ще горше така фраза 6) „Русь таки не безъ выглядѣвъ“; поминувши, що не кождый те перенесене нѣмецкої фразы (nicht ohne Aussichten) до нашої мовы назвавъ бы щасливимъ, — але само слово: *выглядѣ*. Слово те передъ 10 роками на певно не истнувало въ нашої публіцистичнѣй мовѣ, а навѣтъ здається въ загалѣ въ нашої мовѣ. Можу се сказати на певно, бо коли

не я самъ, то може хто зъ моихъ знакомыхъ, але менѣ та-
кой дуже здаєся, що Вамъ покѣрний слуга бувъ его хрест-
нымъ батькомъ. Не можу бути гордымъ зъ тои выѣмковои у
п. Х. чести, яку вѣнъ зробивъ хрестоносному батькови, ужив-
ши того слова, якбы воно не було уковане; але осмѣленный
тою ласкою мушу его заразъ запытати, чому вѣнъ межи рѣд-
ными. або бодай одного хову дѣтьмы робить таку рѣжницю?
Бо слово „нагѣнка“, за котре менѣ вѣдъ п. Х. дѣсталось на-
вѣть помовлене о соціалізмѣ, я также першій, а може тѣль-
ки оденъ зъ першихъ (яко тамто) осмѣлився, — по одержаній
теперъ лекціи не скажу иначе якъ перешварцувати до нашої
друкованои мовы. Ну, скаже п. Х.: „выглядѣ“ було щасливо,
„нагѣнка“ нещасливо уковане. Ба, мѣгбы я вѣдказати, за не-
щасѣ нѣхто не виненъ; не зла воля винна, а — нездѣбнѣсть
коваля; будьте Вы щаслившій, и съ того примѣру возьмѣть
собѣ науку, що за нещасливо утвореній слова не можна про-
зывати заразъ цѣлого письма „мостромъ и абсурдомъ“, тѣль-
ко найлѣпше, що можна зробити, то: утворити лѣпшій ви-
разъ самому або подати вѣдповѣдне народне слово (розумѣ-
єся не такъ легкодушно и зъ емпазою, якъ се Вы робите съ
словомъ „ровесники“). Але я и тои вымѣвки не потребую,
бо слово „нагѣнка“ я, правда, уживъ може першій, але я его
зовсѣмъ не уковавъ. Выразъ и понятє истнує въ мовѣ на-
шого народу може ще вѣдъ часу тыхъ Рюриковичѣвъ, котрі
ходили на ловы.

Коли Вы будете ѣхати лѣсомъ въ зимову пору, и по-
чуєте крикъ великои гурмы людей, голюканя, калатаня и
стуканя лѣсками объ дерева, а запытаєте якого небудь про-
хожого селянина, що се таке? то вѣнъ Вамъ скаже: „а, то
„нагѣнка“, або „паны полюють зъ нагѣнкою“. Слово те такъ ко-
рѣнне, (вѣдъ того, що наняті до сего люде „наганяють“ звѣ-
рину мысливымъ пѣдъ выстрѣль) и такъ воно добитно вѣддає
понятє рѣчи (яку я въ написѣ „нагѣнка за соціалістами“ So-
cialistenhetze выразити хотѣвъ), що навѣть принято его въ
польску практичну мову „polowanie z nagonką“, дарма, що
воно не польске, и що польске „naganiać“ (tadeln) не має
зъ нимъ звязку, а „nagonić“ значить щось зовсѣмъ противного
(= вѣдогнати, прогнати вѣдъ себе, або зновъ: здогонити).

Щожъ до слова (8) „ровесники“, котре п. Х. не тѣль-
ко

уживъ, але ще и поручає намъ такими словами: „Такий разъ має нашъ нарѣдъ на нѣмецке слово *Zeitgenosse*. Належалобы тогды (коли??) держатися его, а закинути такі новоутворені якъ сучасникъ и пр.“ — що до того слова и того поясненя, — то позвольте собѣ сказати, що Вы, пане Х., не памятаючи або и не знаючи не дуже давныхъ часѣвъ, хочете тутъ допуститися поганои „коррупціи“ и то такой коррупціи, котра ще передъ Вашою мѣтлою була безъ галасу и и крику усунена зъ нашої мовы. Рѣчь маєєя такъ. Не Вы перші вѣдкрыли се дѣйсно народне слово, то разъ; а друге: не Вы перші зрозумѣли и ужили его фальшиво. Ще давна „Мета“ мала рубрику пѣдъ написомъ „Ровесна лѣтопись“, котрый опѣсля змѣнено на далеко вѣдповѣднѣйшій: „Сучасна лѣтопись“. Бо, добродѣю ласкавий, „ровесникъ“ є народне слово, але означає чоловѣка одного (рѣвного) вѣку, однакихъ лѣтъ = *Altersgenosse*, а се далеко не те саме, що *Zeitgenosse*; примѣръ Вамъ то може пояснити лучше: Вы на примѣръ єсте моимъ „сучасникомъ“, бо жїєте зѣ мною одночасно; але, хочъ я не богато бѣльше маю якъ 30 рокѣвъ, то всежъ я, „судивши“ (мѣркуючи) по вашѣмъ незнаню фактѣвъ зъ недавной нашої публіцистичной минувшости, и по „запалѣ“, зъ якимъ Вы не безъ „смѣлости“ пускаєтесь на незвѣснѣй Вамъ синявы, маю право догадуватися, що Вы о кѣлька рокѣвъ вѣдъ мене молодшій: значить, Вы мѣй *сучасникъ*, але не *ровесникъ*. Затямте собѣ тую рѣжницю виразѣвъ, и коли „сучасникъ“ Вамъ не сподобався, то утворѣть на его мѣсце якій новий, и ужийте его хочъ бодай стѣлько разѣвъ и у стѣлько оригінальныхъ творахъ, скѣлько вже слово сучасникъ було ужите, — може тодѣ Вамъ приймєєя лѣпше. Спрягати вѣдмѣннѣй понятя вѣ однѣмъ словѣ, якъ се Вы хотѣли тутъ зробити, то далеко гѣрша коррупція, чимъ кованя новыхъ слѣвъ, бо той выгѣднѣй спосѣбъ, якимъ Вы недостаткови корѣннихъ виразѣвъ зараджуєвати хочете, попираючи лѣнливєство мысли, заохочує молодшихъ до наслѣдованя, вѣдбирає мовѣ яснѣсть, и намѣсть розвивати, обддирає єѣ зъ богатства, а вѣ дальшѣмъ наслѣдку обмеживбы єѣ до незначного числа слѣвъ, маючихъ служити до означєня якъ найбѣльше рѣзно-родныхъ понятій.

Мѣжъ тымъ, коли „коване“ новыхъ слѣвъ — се рѣчь для нашої мовы літературної, котра — (чи се вода, чи не вода на млынѣ Наумовичѣвъ, не великій страхъ) находится въ першѣмъ стадіумѣ розвою, — доконечна, такъ якъ не обійшлася безъ того и жадна европейска мова. Чимже не-вѣдповѣднѣйшій и чимъ для ока и слуху прикрѣйшій буде якій новоутвореный выразъ, — тымъ небезпечнѣе занечищення мовы буде менча, бо тогдѣ вѣнъ згине изъ своимъ авторомъ, а иногдѣ и авторъ его переживе, чого я и Вамъ що до усѣхъ Вашихъ похибокъ, — особливо закиненой вже зъ давна „грясти“ (= змѣсту) широко бажаю.

Я въ загаль пану Х. не бажаю зла, и я не бравбы ся бувъ до такои, правду сказавши, *бѣйки за слова*, котра въ разѣ потреби не такими, якъ мы оба зъ паномъ Х., учеными, а фаховыми людьми и способомъ бѣльше науковымъ повинна бути ведена; колибы не той его уразливый тонъ, якій певно и другимъ читателямъ „Правды“ не дуже мусѣвъ подобатись; и коли бы п. Х. въ критицѣ, хочбы и не дуже ученѣй и въ мовѣ навѣтъ ще бѣльше зѣпсованѣй, тримався тѣлько въ границяхъ умѣркуваня и тои чемности, зъ якою мы повинни выразатись о людяхъ не малои заслуги, якимъ є примѣромъ п. Д. Т., хочбы вѣнъ не зробивъ и не написавъ ничего бѣльше, окрѣмъ „Нашихъ просвѣтныхъ починкѣвъ“, и хочбы вѣнъ писавъ незнати якимъ крученымъ стилѣмъ. Стилъ, кажутъ, то чоловікъ; значить стилъ рѣчь бѣльше природжена, чимъ выучена; а коли у кого стилъ не конче ясный и принадный, то се для него самого наибѣльша шкода, и за такій блудъ прирѣженный не гарно бы було зъ кого небудь смѣятись, а тымъ менче працю щирои волѣ и глубокихъ мыслей прозывати „монстромъ“ и „абсурдомъ“, ще закимъ тѣхъ хто успѣвъ по єѣ *внутрьшнѣй* вартости розѣбрати и оцѣнити. Але коли вже така поверховна оцѣнка станула на дневнѣмъ порядку, то пѣдѣмъ мы дальше за паномъ Х. и зробѣмъ маленькій обрахунокъ. Брошура пана Д. Т. обѣймає 55 битыхъ сторѣнь, и въ нѣй найшовъ п. Х. по пильнѣмъ, (якъ мы бачили изъ слова „статотна“) гляданю на *усѣхъ*, а не тѣлько на двохъ першихъ карткахъ, бѣльше менче 20 и кѣлька выражень, котри єму не подобались. — Статія пана Х. обѣймає по совѣстнѣмъ облѣченю, бѣльше менче 5½ сторѣнь формату тоижъ

брошюры, значить объемомъ рѣвняея власне тѣлько десятой части дѣла п. Д. Т.; а въ нѣй *) мы нашли 8, а нехай буде лишь 5 бѣльше менче такихъ самыхъ „грѣхѣвъ“ проти духови мовы, якѣ нашъ молодой критикъ закидае згаданѣй брошюрѣ. Выходить съ простаго порѣвняня циферъ, що колибы п. Х. написавъ не $5\frac{1}{2}$, а такихже 55 сторѣнь, то допустивбыея бувъ не 20, але $10 \times 5 = 50$ такихъ похибокъ, и тодѣ якбы треба назвати дѣло нашего молодого героя? Я вже поминаю усѣ инѣй факторы, котрѣ бы треба тутъ взяти до рахубы, и довѣшій часъ, и важнѣсть предмету, котрѣ авторови „Починкѣвъ“ не давали стѣлько можности, що п. Х., уважати на верхню форму писаня; особливожъ абстрактнѣсть матеріи и новѣсть дѣла, для котрого авторъ мусѣвъ, такъ сказати, першій, творити вѣдповѣдний языкъ!

Бѣльше здаея слѣвъ тратити не треба, щобы п. Х. привести до покаянн и до выслуханя — изъ серцемъ сокрушенымъ и смиреннымъ — сакраментальныхъ слѣвъ: Иди въ миръ и не согрѣшай.

Окрѣмъ тыхъ 10 чи 12, котрѣ вже замѣчено ш. редакціею въ свѣимъ часѣ.

„Рада твердыхъ головъ“.

(Сатиричный очеркъ)*).

Выходячи въ ночи дня 21-ого марта 1868, сего вѣкомного дня отвореня нѣмецкого райхстагу въ Берлинѣ и Рады русеской въ Львовѣ, зъ Народного Дому и задумавшись, почувъ я наразъ шумъ и побачивъ блискъ по цѣлѣмъ мѣстѣ. Гадавъ я зъ разу, що се моя остатна година, що се Господь Богъ ссылае вже на мене грѣшного, два разы (яко члена Бесѣды и Просвѣты) выклятого грѣшника сѣрчаный огонь, и вже менѣ стало трохи маркотно. Колижъ поглянувши на небо, пересвѣдчивсь я, що то тѣльки маленькій метеоръ такъ засвѣтивъ: засвѣтивъ и згасъ, и за симъ упало щось на землю саме передъ Народнымъ Домомъ. Я чимъ скорше до сего: яка радѣсть! Що за здобычъ для умѣтности! Великій камѣнь, а при нѣмъ въ дѣрѣ выжолобанѣй купа манускриптѣвъ. Отъ се доказъ, що и тамъ десь на мѣсяци суть якѣсь умнѣ сотворѣня. Вправдѣ е у насъ и безумнѣ сотворѣня, котрѣ пишутъ а навѣтъ друкують, але се тѣлько у насъ въ Галичинѣ може такъ бути; на мѣсяцю чей пишучѣй бодай мусять мати людскѣй розумъ.

Отъ взявъ я все тачками до дому и ставъ переглядати. Буду вамъ вѣдь часу до часу удѣляти дещо зъ сего скарбу; на теперъ вытягаю найсвѣжше письмо, бо атраментъ навѣтъ ще не цѣлкомъ бувъ засохъ. Письмо було писане почеркомъ и языкомъ тутъ на земли не уживанымъ; очевидно не земске письмо. Але я читаючи тѣлько рочникѣвъ „Слова“ и переводы

*) Изъ автографу.

Гороцкого, такъ уже привчився вѣдцифровувати незрозумѣли ортографію и слова, що се менѣ легесенько прийшло. Отъ вамъ вѣрна копія. Стилъ, складъ языка и т. д. старався я живцемъ перевести, тѣлько писовня, котра була майже фонетична (видно писавъ се несвѣдучій добре въ етимології етимологъ) переведена мною на етимологию. Ось вамъ цѣлый интересный актъ, кидаючий ярке свѣтло на станъ образования, на вѣдносины соціальный и політичний на мѣсяці.

„СПРАВОВЗДАНІЕ“

смирнѣйше подчертаннаго администратора о вторичномъ заступаніи „Рады твердыхъ головъ“.

„Твердыхъ головъ було 351. Триста пятьдесятъ первая не есть однакожь совершенно тверда.

„Господинъ Предсѣдатель розказавъ намъ о депутаціи твердыхъ головъ до министерства. Першій міністеръ сказавъ: „Радувало бѣ мене дуже, коли бѣ я мѣгъ бути въ положенію могчи для васъ щось зроби́ти“.

„Другій міністеръ сказавъ: „Було бѣ менѣ дуже приємно, коли бѣ було можливо, щобъ я мѣгъ справити вамъ яку приемнѣсть“.

„Третій міністеръ сказавъ: „Будьте пересвѣдчені, що я вамъ все то зроблю, що вамъ мои колеги обѣцяли“.

„Въ кѣнци послѣдній міністеръ сказавъ: „Увѣряю васъ, що я у всѣмъ подѣляю мнѣніе моихъ товаришѣвъ“.

„Г. Предсѣдатель увѣрялъ насъ потомъ, что онъ тѣ великодушній слова, будучій основою до щастя твердыхъ головъ, на камени вырѣти каже: всѣ бо вольности и права твердыхъ головъ дадутся изъ нихъ выдедукувати.

„Одинъ чоловікъ изъ селянского сословія имѣлъ бесѣду блистательну о томъ, якъ намъ вѣдобрати сѣножати и лѣсы, ибо изъ Польщѣ ихъ не вынесли.

„Г. Предсѣдатель стукнувъ оловцемъ въ столъ, я мого сусѣда, мѣй сусѣдъ свого, — и веліе рукоплесканіе загремѣло во страхъ подѣ салею сидящихъ бурсаковъ и въ бочныхъ комнатахъ сидящихъ украинофиловъ.

„Потому читавъ одинъ изъ интеллигентного сословія якусь слезерекому ю петицію или прошеніе до Нѣмцѣвъ (бо було по

нѣмецки), дабы намъ изволили не дати автономіи, або теперь, коли не маємо автономіи, все залежить отъ Нѣмцѣвъ, дусить насъ ище названа рада школьна, рады повѣтовъ и соймъ. А якъ бы намъ дали автономію. то хто знае, чи бы такъ було, и тогда бы не було потребно твердыхъ головъ для розбиванія стѣнъ ерихонскихъ а интелігентное сословіе було бъ такожь почитаемое.

„Селяньское сословіе тутъ рукоплескало, хотъ и не захоочуване.

„Потомъ якісь украинофильствующій (бо толковалъ тое на украинофильске и говорилъ все: панове, панове!) доказывалъ, что намъ зле, отже треба, абы борони Боже Нѣмцѣ чогось не измѣнили. Мы же тутъ не рукоплескали, и бо то не было по твердому говорено, — противно, не только говорилъ: панове, — але ище всюды, де было ш, говорилъ с и т. д.

„Наконецъ внесъ одинъ Всеч. деканъ, чтобы всесвѣтлый выдѣлъ отфотографувати, ибо онъ достоинъ чтобъ его показувати людемъ даже за грошъ; тии грошъ зложено такожь. А послѣ на внесеніе декана о. Павликову, оловцемъ и головою притакивающему, воспѣто было многолѣтствіе, при чемъ отличился вельми оденъ изъ декановъ и оденъ изъ галеріи собранъ.

„Послѣ зложеніи были складки на молоде товариство „кругомъ твердыхъ“, дабы ихъ грошима захотити до вытревана въ своей твердости и забитости.

„Исковеркалъ выдѣлъ одного члена Микиту. Г. председатель изволилъ захмуритися и оловцемъ повести отъ уха до уха, а мы закричали пискливо: вонъ, вонъ, вонъ! Нехай его „бесѣда“ не розсѣваеся по сали Народного дому!

„Я имѣлъ ище много внесеній, но однак-же понеже передъ собраніемъ не одержалъ я отъ г. Председателя позволенія бесѣду держати, то подаю Вашему ВПреподобію теперь письменно до пересланія черезъ консисторію Радѣ русской и такъ:

„І. Жаденъ изъ интелігентного сословія не смѣетъ говорить въ имени нашего народа. Понеже однакожь двоухъ изъ интелігентного сословія належить до выдѣла Рады твердыхъ головъ, то они имѣють выписатися изъ интелігентного сосло-

вія и освятитися бодай на пономарей in partibus строящейся второй городской церкви и такимъ чиномъ подвергнутися совершенной власти свѣтлой консисторіи.

„Навпослѣ, якъ скоро мать яка народить сына, который бодай имѣтъ бодай зародышъ какойсь интелігенціи, должна его рада твердыхъ головъ оголосити Полякомъ, щобы тымъ самымъ отпала конечность выкидати такихъ интелігентныхъ злочинителѣвъ изъ Рады твердыхъ головъ.

„II. Чобы Рада твердыхъ головъ изготовила вѣроисповѣданіе, которое кождый, желающій осягнути якій чинъ или поставленіе въ ище нарицаемую „пропозицію“ муситъ заприсягнути :

„Вѣрую въ оденъ народъ твердоглавный, до котрого належать всѣ люде обитающіи на мѣсяци, звѣздахъ и сонци, безъ разницѣ, чи они забитіи чи не забитіи, темніи или просвѣщеніи головы, чи они говорятъ языкомъ твердыхъ головъ, или инымъ, или мѣшанымъ. Вѣрую въ одну Раду твердыхъ головъ, єдину на цѣломъ семъ и тамтомъ свѣтѣ. Вѣрую въ єдиного пророка, совѣтника консисторского и почетного крилошанина, и у все, що онъ коли небудь сказавъ или коли небудь скаже. Вѣрую такожъ наконецъ, що єсть на свѣтѣ діяволь, рекомый сатана или бельзевубъ, прибравшій видъ Поляка, — и окрѣмъ него его помочникъ противъ твердыхъ головъ — Украинofilъ, во трикратъ горшій отъ тамтого, котрого отрицаюсь, отрицаюсь, отрицаюсь, тьфу! тьфу! тьфу! — да онъ пропадетъ и исчезнетъ и зайде въ пропасти, идѣже тьма кромѣшная и скрежетъ зубовъ. Тако ми дай консисторія парафію! Аминь.

Онуфрій Раббожій, администраторъ на Ласцѣ Консисторско́й.

ГЕОГРАФИЧНІЙ И ЕТНОГРАФИЧНІЙ УРЫВКИ.

I. Мѣсто Калушь.

зъ взгляду типографічного и историчного

(Зѣрка, рукописна часопись, ч. 2).

На широкѣй, плодоноснѣй рѣвнинѣ, тягнучѣйся въ пѣвно-восточнѣй сторонѣ помеже поединчими пасмами гѣръ карпатськихъ вѣдъ жерель Лѣмницѣ ажъ пѣдъ муры стародавнего нашего Галича, котру кришталева Лѣмница повздовжъ перетинає, лежить богато селѣ замешканныхъ кореннымъ рускимъ народомъ, а меже тыми и два мѣста: Рожнѣтовъ и Калушь. Оба сѣ мѣста нынѣ повѣтовѣ, були въ 16. вѣцѣ ще селами, а нынѣ лѣчить Рожнѣтовъ 2015 а Калушь 6160 жителѣвъ рѣжнои вѣры, а по бѣльшѣй части сынѣвъ Израйля, осѣвшихъ у насъ вже за часѣвъ польского правлѣня. О минувшости Рожнѣтова мало що поминають тукраєвѣ лѣтописѣ; но Калушь стався меже читаючовъ публиковъ бѣльше знанымъ задля битвы сточенои тутка меже Турками и Поляками за панованя Ивана III. Собеского. Мѣсто се, якъ сказано, въ 16. столѣтѣ р. 1553 побудоване и обдарене гетьманомъ короннымъ Сенявскимъ правомъ магдебурскимъ, котрымъ зъ пѣдъ юрисдикціи королевскои выняте зѣстало, лежить на горбкѣ къ полудню сонця оберненѣмъ, при головнѣмъ гостинци пѣдкарпатськѣмъ, ведучѣмъ изъ Кракова черезъ Стрый до Станиславова и Черновець. Вынявши кѣлька мурованныхъ одноповерхныхъ будынкѣвъ, котрѣ около четверобѣчного болотнистого рынку по бѣльшѣй части взносяться, на котрѣмъ що по

недѣлка и пятницѣ торгъ тыжневый вѣдбуваеся, не має Калущь инныхъ, тѣлько деревянѣ соломовѣ покрытѣ забудованя. Властиве мѣсто замешкане скрѣзь жидами, а руськѣ мѣщане, котрыхъ ще не рѣдко въ шовковѣй фerezіи и одежахъ староруського краю зобачити можна, замешкують передмѣстя. Руська церковь св. архистратига Михайла деревяна, поверховно не показна, лежить близько мурованого гостинця. Середина еи красно вымалѣвана, має красный иконостасъ зъ образами на блясѣ малѣваными, зъ Монахѣмъ спроваджеными. На пѣвнѣчь вѣдъ руськои церкви вносится на незначно пѣдвышенѣмъ горбѣ латиньскѣй костель р. 1830 за панщины руськими людьми въ іотицкѣмъ стилѣ зъ цеголь збудованѣй. При будованю его положено злѣ фундаменты, для того попукали обѣ стѣны навѣ костельнои, зѣставляючи широку щелину, у котра и руку ухватити бы можно. Обѣ фронтовѣ мурованѣй вежѣ, котрѣ въ собѣ дзвѣнницу мѣстили, мусѣли бути для щоденно грозячого паданя передъ двома лѣтами знесенѣй, а на мѣсцю ихъ выставлено двѣ спичастѣй, нефоремнѣй, бляховѣ покрытѣй деревянѣй вежѣ, котрѣ костелови якѣйсъ дивно смѣшний видъ надають. Коло костела стоить помешкане лат. „пробоца“, до котрого кѣлька сотѣ Латино-Русинѣвъ належить. Кромѣ того находятъся на територіи мѣськѣй двѣ латиньскѣй каплицѣ: одна св. Антонія Падевського на роздорожу за Калущомъ, новѣйшими часами ревностю викарія Б... вѣдбудована, а друга менша при улицѣ провадячѣй на калускѣй сѣльнѣй жупы, надъ рѣчкою Стѣвкою, св. Ивана зъ Непомука. До значнѣйшихъ будынкѣвъ Калуща належать безъ сомнѣня слѣдующѣй: 1) дѣмъ, въ котрѣмъ урядъ повѣтовѣй и поборчѣй помѣщенѣй, вѣдзначающѣйсѣ своеѣ будововѣ, власнѣсть камеры; 2) дѣмъ давнѣйшой фервальтеріи, а теперѣшного „Cameral-Wirtschafts-Amt“-у; 3) дѣмъ дра Диковского; 4) магазинъ фервальтеріи и 5) „палата“ поштмайстра Кумперта, котра дуже густовно зъ дерева збудована, посѣдателя богато грошей коштувала, — и ще кѣлька инныхъ.

По передмѣстяхъ находятъся обширнѣй торговяцѣ, на котрыхъ рѣчне кѣлька ярмавокѣвъ вѣдбуваеся. Меже ними є ярмарокъ „на Знесѣнѣ“ за для великого покупу на худобу найславнѣйшѣй. Урядъ громадскѣй утримує за для удержаня публичного порядку особливо пѣдчасъ ярмаркѣвъ, кѣлька

поліціантѣвъ. Весь гандель мѣста, по бѣльшой части збѣжемъ, шкѣрами и иншими артикулами, спочиває въ рукахъ жидѣвъ, котрѣ всѣхъ своихъ побратимѣвъ зъ поблизькихъ меншихъ мѣстъ спекуляційнымъ духомъ, шахрацієвъ, хитростєвъ перевышають и правдивовъ пляговъ руськихъ непросвѣченыхъ селянъ стаються. Ихъ властиве мешканє „на Затылкахъ“ робить на зайшовшого тамъ стороньского черезъ свѣй смрѣдъ и т. д. непріємне вражѣне.

II. Дорожній записки *)

(зъ р. 1877 або 1878).

Тихо сіяють зѣрки на небѣ, мѣсяць плывє поволи по-надъ бѣлѣ хмарки. По селу часомъ несѣ гавкне або сова сумно вѣдозвєся на церквѣ; лежить цѣле село супокѣйно, облите мѣсячнымъ пѣсвѣтомъ. Долиною по-надъ рѣчку починає стелитися мрака блискуча. Тиша — тиша — и дерева не рушаються, мовъ усе закамєнѣло. Якійсь вѣзъ запѣзненный торохтить по добре убитѣй дорогѣ; здалека зъ за села чути шумъ воды на лотокахъ.

У таку то гарну нѣчь весняною порою прийшлося менѣ ѣхати не по своєму дѣлу. Черезъ село пробѣгли коники много Данилка мигомъ. Щоразъ рѣдше вѣдзывавсь вѣнъ до своихъ „глухыхъ“, — въ кѣнци конѣ почувши, що панѣ ихъ дрѣмає, стали спускати зъ скорости, пѣшли повѣльною ходю.

Мѣсяць блѣднѣвъ спускаючись щоразъ низше, зѣрки щоразъ скорше миркотѣли, на вєходѣ проєянювалось. Въ придорожнихъ лѣскахъ почала рухатися пташня. Жайворонокъ выдзвонює вже свою молитву, навѣть перепелиця вѣдзываєсь. Ранѣшний вѣтерець своимъ свѣжимъ подувомъ зачавъ розбуджати цѣлу природу. Блески променѣвъ сходячого сонця замаячѣли въ орошенѣмъ житѣ тысячами бисерѣвъ-діамєнтѣвъ....

День. Се выпадала недѣля. Цѣль моеи подорожи зближалась. Село Дубно, де мавъ я вѣдпочати трохи, виднѣлось

*) Зъ автографѣвъ Володимира Навроцкого упорядкувавъ братъ покѣйника Навроцкѣй. Вид.

вже на виднокрузѣ. Пробуджений Данило погнавъ конѣ, и зновѣ затарахкотѣвъ нашъ вѣзъ по гладкоѣ дорожѣ. Зѣ села почавѣ выходить товаръ на пашу. Дѣвчина женѣ корову, въ руцѣ держачи увязану вѣвцю. Выспѣвуѣ на нуту краковяка либонѣ польскѣ пѣснѣ. Надѣйшла бѣльша отара; малый бѣло-волосый хлопецъ въ синѣй рогативцѣ зѣ чорнымъ дашкомъ. Такъ ходять, якъ потѣмъ побачивѣ емѣ, и старшѣ люде. Тѣлько-жѣ въ лѣтѣ у соломяныхъ капелюхахъ. На собѣ мають звычайно полотнянки або сукманы, — а такожѣ видѣвъ емѣ кожухи зѣ червоными зикзаковатыми выпусками на раменахъ. На сукману або на кожухъ вдѣвають полотнянку. Разъ увѣйшовши до церкви въ тѣй околицѣ, здивувавѣмься дуже, побачивши всѣхъ людей въ новыхъ кожухахъ. Придивившись однакъ ближе пѣзнавѣмь, що то лише чистѣ, бѣльнѣ полотнянки на кожухахъ. Жѣнки носятъ бѣльнѣ хустки на плечехъ, на шияхъ видно и коралѣ; дѣвчата затыканѣ густо жовтими цвѣтками, у червоныхъ спѣдницяхъ и въ бѣлыхъ запаскахъ.

Сонце високо пѣдѣйшло, починаѣ пригрѣвати. Бѣлокурый хлопчина въ рогативцѣ пасѣ двѣ коровы приграваючи на фуярцѣ. — „A już u was po mszy?“ — пытаю.

— Ю.

— Już?

— Ю, ю.

— A byłeś na mszy?

— Я корѣвы пасу.

— Ба якъ-жежѣ знаѣшь, що вжѣ по службѣ Божѣй?

— Бо ю вызвѣнѣли.

Конѣ почувши недалеко село, побѣгли скорше. Околиця не гарна, одностайнѣсть не бавить. Часомъ лишь спочине око на зелени лѣса. При вѣзѣдѣ въ село нитають насѣ псы, зѣ крими мѣй Данилко забавляѣсь, цвѣткаючи батогомъ. При дорожѣ вытягнулись рядомъ высокѣй вербы. Оболенѣ зѣ ставкомъ розтяглось бокомъ села. Улицѣ густыми, высоченными тополями стисло вѣдграниченѣй. Въ огородахъ видно ярину, фасолу, макъ, коноплѣ. Обѣйстѣ гарнѣй, чистѣй, досѣть просторнѣй. Вдарило се мене, призвычаѣсного до Мазурѣвъ, заразѣ при вѣзѣдѣ въ село. Хаты бо мазурскѣй порозкидуванѣй и частѣйше безѣ плотѣвъ, якъ зѣ плотами; такожѣ городѣвъ не

видно, — майже безъ выемку, — анѣ деревъ, окрѣмъ вербъ. Руску часть вѣдъ польскои (хочъ, розумѣся є и мѣшано) роздѣляє и те, що у насъ называютъ вѣ селѣ „ринокъ“, т. є. кѣлька корчемъ, стражъ скарбова, школа. Вѣ польскѣй костелъ великѣй, мурований, — вѣ рускѣй стара деревяна зъ круглыми причѣлками церковця, обсажена высокими грабами. Вѣ обѣстя провадять брамы зъ фѣртками. Корчемъ нарахувавъ ємъ зъ 15. Данилко заѣжджає пѣдъ одну на попасъ.... Вѣ корчмѣ пустѣсѣнько, тѣлько жидъ при шинкує та жидѣвка на порозѣ дає куromъ якесь збѣже. Жидъ цѣкаво обѣздрѣвъ мене вѣдъ нѣгъ до головы, — дуже го здивувала, видно, моя перзона, бо все дивиться на мене. Вѣ кѣнци не вытримавъ.

— „Mit wem habe ich die Ehre?“

На мое запытанє, чи дѣстану що у него ѣсти, вѣдповѣвъ цѣлкомъ супокѣйно, що нѣчого, анѣ пива, анѣ булки не має. Доперва за великимъ моимъ старанємъ дѣсталася жидѣвка яєць и сухѣй пресухѣй хлѣбъ. Поки яйцѣ варились, вѣйшовъ я обѣздрѣти церковь, що зъ далека виднѣлася. Церковь вѣ готичкѣмъ стилю, на дзвѣнниці хрестъ Пѣлявита. Дверѣ були отворенѣ, тожъ вѣйшовъ ємъ на те, якъ дякъ зъ паламарємъ свѣчки здоймали, та лагодили престѣлъ до службы Божои. Вѣ серединѣ церковь майже гола: однѣ лишь царскѣ врата хоть що-то єѣ прикрашали. Вѣдъ дяка довѣдався я, що спѣвають хоромъ, спѣвають и дѣвчата. Зъ церкви вертавъ ємъ улицею широкою. Попѣдъ обѣстя стояли то сидѣли люде, выгрѣваючись на сонци. Якѣйсъ поважный газда ишовъ по при мене. Зачѣпивъ ємъ го звычайнымъ нашимъ: „Слава Иєсу Христу!“

— Слава на вѣки! — Пѣшла розмова. Мѣй товаришь зъ початку вѣдповѣдавъ односкладниками, вѣ кѣнци осмѣлився по троха. Видно, що ту нарѣдъ переймивъ уже що троха недовѣрчивости вѣдъ сусѣдѣвъ своихъ Мазурѣвъ.

— А якъ ту у васъ грунтъ? запытавъ я.

— Грунтъ — тяжкѣй, — то тримаємо куонѣ, — хто має два, то мусить зъ другимъ складатися.

— А коровы тримаєте?

— Тримаємо.

— А грунтъ на кѣлько рокѣвъ треба навозити?

— А, що три роки, инакше нічого не уродить. Наше поле барзо пустіє, тяжке поле.

— А яка земля, п'скова?

— Глина! Є онъ тамъ и п'сковня, — а де *риндз'яна*, то тамъ д'бшій.

— Податокъ высокій? пытавъ я дальше.

На се мое запытане подививсь на мене м'й товаришъ зъ п'дъ лоба, но видно що моя фізіогномія припала єму до вподобы.

— Податокъ — в'дпов'в'въ, — податокъ барзо *срогоий*. Я за 3 морги плачу двайцять и чотыри пап'рки. А зъ морга буде зо дв' копы.

— А к'лько платите вс' разомъ?

— 9.500 пап'рк'в'въ платимо податк'в'въ. У *инчихъ гми-нахъ* *засе* то и трети части того не платять.

— А к'лько нумер'в'въ?

— Е, нумер'в'въ, то буде у насъ зо 100 халупник'в'въ, — а вс'хъ нумер'в'въ зо 380.

— Але инвентарескихъ?

— Инвентарескихъ щось ино 270. Решта халупники.

— А по к'лько морг'в'въ мають господар'?

— Якъ хто: и по три и по два и по одному моргови. Грунтъ у насъ уже *барзо* подробяный. У *инчихъ* селахъ, то оденъ сяде на грунтъ, а у насъ дробять.

— Ба, то другихъ мусять сплатити?

— Другі берутся до ремесла, т'о-що.

— А у васъ ремесник'в'въ нема?

— Нема.

— Суконъ або горшк'в'въ не робите?

— Ге, де суконъ! Отъ є два чи три ткач'ъ, то роблять на себе.

— А то люде ту зъ давенъ давна б'днї?

— Е, н'! Отъ якъ то в'ода б'ла велика, то одъ тогды нашї люде под'зупали, задовжились, — потому огонь... Я так-же плачу асекурацію; чтыри разы попалився.

— А чомужь то такїй у васъ податокъ великій?

— То ще зъ *чтирдзестого* року; инчі громады робили реклямаці, а наша громада не. Такъ то нашому хлопцу *темному*...

— Ба, не умѣете читати?

— Ба дежъ!

— А школа у васъ є?

— Нѣма! Нѣбы є, але ю два роки нема професѡра. Не знаєшь Михалку (ту обернувся до парубка, що привитавшись ишовъ поручъ зъ нами) — *гледають* теперь професѡра?

— А глѣдають, — вѡдповѣвъ Михалко, — реєнтъ учити не хце.

— Ба дежъ, — грошъ бы бравъ, але учити нѣ хце. Два роки учивъ, а нѣчо не навчивъ. Нѣхто навѣтъ читати не умѣе. Такъ якъ бы го хто взявъ на грунтъ, то одного може бы навчивъ.

— А чомужь то вѡнъ не хоче?

— А де! *вунъ* боится, якъ бы повьучувавъ, абы го не *сосадили* зъ реєнтства.

— — — — —

III. Пропашѣ становища *).

(Очеркъ подорожний зъ надъ Вислока и дол. Сяну).

Навѣтъ хто не такъ довго и не въ такъ тѣснѡмъ звязку живѣ зъ нашимъ народомъ вѡхѡдной Галичины, якъ нашѣ читателѣ, то и той вже недалеко за Перемышлемъ мѣжь Радимномъ а Ярославомъ замѣтити змѣну характеру усеи тои околицѣ, що монотонною рѡвниною протягнута ажь до Ряшева, послѣднего историчного города руского, и дальше ажь по Шляхтову на полудне. Читателѣ знаютъ, що дальше до полудня вѡдъ Ряшева, въ горахъ — руске населене сягає значно дальше на захѡдъ, ажь по за рѣку Попрадъ. Вѡдъ чотырохъ сѣлъ за Попрадомъ: Шляхтова, Пивнична..... и..... починаючи, зазначують въ напрямку до насъ и до заходу пѡвнѡчну границу вѡдъ польскои народности рускѣ села * * * * * ажь по повѣтъ Березѡвскѣй. Се Русины въ захѡднѡй Галичинѣ, головне племя Лемкѡвъ. Але поперечна линія, котра тягнесь Пѡдгѡремъ, взглядно вѡдъ горѣшнѣго бѣгу Вислока до російскои границѣ и котра розграничує масу руского населеня

*) Автографъ зъ р. 1876.

зъ польскимъ въ рѣвинахъ, не означена докладно. Вона справдѣ не дуже певна и не остаточна. Я задля того й назвавъ тѣ осады, котрѣ або вже зовсѣмъ зпольщились, або котрымъ цѣлковите вынародовлене грозить зъ довершенемъ систему комунікаційного — про пащим и становищами.

Рѣка Сянъ въ долѣшнѣмъ бѣгу, вѣдъ впаду до неї. Вислока ажъ до Вислы творить природну, оборонну границу, котра на полудне йде бѣльше-менше за Вислокомъ. Отсю натуральну границу перейшовъ уже природный наплывъ колонизаціи на кѣлькохъ точкахъ. Именно вѣрвався польскій елементъ въ самому центральному пунктѣ, въ напрямку вѣдъ Рышева до Ярослава, и самъ уже Ярославъ обступивъ зо всѣхъ бокѣвъ. Зъ другой стороны, говорячи военнымъ языкомъ, починає заходити праве крило рускѣй народности вѣдъ пѣвнѣчного входу, и черезъ Сянъ здовжъ рускои границѣ розпустило загоны, котрѣ обходятъ нашѣ стратегічнѣ позиціѣ. Гранична лінія скривилась такимъ способомъ пѣдъ напоромъ польского елемента.

Берѣгъ руского населеня зъ бѣгомъ вѣкѣвъ, якъ можна пересвѣдчитися, усувався на вхѣдъ пѣдъ напоромъ польского поступу, и то зъ двоякихъ причинъ. Черезъ екстермінацію — выперте зъ границъ — и ассиміляцію — дѣйсне вынародовлене руского елемента. Два тѣ пруды можна вѣдрѣжнити и выказати ихъ напрямки, бо оба вони бѣльше-менше вѣдъ себе вѣдрубнѣ. Тѣлько пѣдъ Ярославомъ, де сплавный уже Сянъ зближаєся до спѣмненого нами торгового шляху, теперь желѣзницѣ, оба напрямки стыкаються тожъ, и Ярославъ — уживаючи ще разъ вѣйскового языка — становить найблизшу цѣль операційну того походу природного и успѣшного на стѣлько, що Ярославъ уже облили першѣ филъ польского елемента до окола, вѣдѣшли вже зъ давна передъ тымъ до самого мѣста переважающею силою, хочъ завсѣгды ще въ мѣстѣ и на передмѣстю рускій елементъ пануючѣй. Въ самѣмъ Ярославѣ є Русинѣвъ и то переважно на передмѣстю..... на 10.000 населеня. На мапѣ етнографічнѣй, выданѣй недавно Головацкимъ, впадає заразъ въ очи сей шматъ колоній польскихъ, котрый ажъ до Ярослава врѣзався въ масу руского населеня.

Причину зрозумѣємо заразъ, коли пригадаємо собѣ выше

сказане, и помислимо про впливы, якій тутъ вѣдбились. Мы спомнули о двохъ прудахъ; пригляньмось имъ теперъ ближе. Черезъ Ярославъ иде той водяный шляхъ торговый, о котрѣмъ мы згадували. А торговля, въ тѣснѣмъ значѣню меженародна, есть ворогомъ всякого націоналізму завойованого. *Ubi bene, ibi patria.* Не дармо Кері (Carey) ставить торговлю на рѣвнѣ зъ вѣйною. Торговля иде за каждою побѣдною армією и оккупуе разомъ зъ чужонародною адміністрацією пѣдбитый край на рѣчь побѣдителя. Яко експлоататоръ чужой працѣ, жиючий зъ вызыскуваня обохъ сторѣнѣ, котрымъ нѣбы то служитъ, торговля не корениться въ потребахъ жителѣвъ, для того чѣпляеся, пѣдхлѣбляє сторѣнѣ сильнѣйшѣй, и будучи въ основѣ своѣй космополітичною, за каждою змѣною адміністраціи змѣняе й народнѣсть. Вызыскуючи завсѣгды найслабшѣй сторѣны, вона зъ часомъ слабшѣй элементъ му-ситъ знищити, и тымъ способомъ сильнѣйшому элементови проложити дорогу. Се бачимо на лихвѣ, найменше продуктивнѣй и затымъ найнебезпечнѣйшѣй галузи торговлѣ. Такимъ чиномъ хлѣборобске консервативне населене є для неї найлучшимъ тѣломъ операційнымъ. Такимъ же самымъ чиномъ у всѣхъ мѣстахъ всхѣдної Галичины рускѣй элементъ майже цѣлкомъ выпертый, и якъ въ калейдоскопѣ, змѣняеся въ нихъ народнѣсть вразѣ изъ політичними системами: недавно була нѣмецка, наразѣ зробилася польска.

— — — — —

IV. О малорускихъ думахъ и пѣсняхъ.

(Урывки працѣ польскої*).

Читатель польскѣй, котрый на отсю книжку, говорячу о предметѣ представляванѣмъ ему доси въ такъ понурѣмъ, майже вѣдразливѣмъ свѣтлѣ, все таки зволить звернути увагу, може справедливо вѣдѣ автора домагатися подяки. Вывязуюсь зъ того довгу по змозѣ моѣй слѣдующимъ компліментомъ: читатель моєи книжки не є звычайнымъ читателемъ; вѣнъ є читателемъ конечно вже критичнымъ (не говорю ту зовсѣмъ

*) Зъ автографу переклавъ И. Ф.

о читателяхъ злучайныхъ), — вінъ не буде вѣрити моимъ выводамъ на слово, — вінъ буде ихъ читати, а наведені факты и доказы важити и оцѣнювати.

Що тыкаєсь безсторонности, то се рѣчь менше важна. Бо треба тямити, що першій практичный творець основъ права державного (вѣдрѣжняючи право вѣдъ абсолютизму) — Солонъ визначивъ навѣть кару за безсторонність горожанъ въ справахъ політично-суспѣльныхъ. Правда, се ще не доказує, що сторонничѣсть завсѣгды и всюды мусить уважатися рѣчею похвальною, — противно, въ вѣдмѣнныхъ обставинахъ, середъ якихъ мы живемо, входячи въ складъ частковый монархіи конституційной, безсторонність є и мусить бути хвалою и ознакою найвысшой власти, головною пѣдставою судѣвництва, прикметою адміністраціи, идеаломъ заряду публичной освѣты, — а все таки єсть примѣромъ и усправедливленемъ того факту, що по за обсягомъ тыхъ чотырехъ постѣйныхъ факторѣвъ, такожь и у насъ може и мусить панувати сторонничѣсть въ суспѣльности, де моторомъ політичного движеня, а затымъ душею житя є истнованє, роздѣль и взаимне реагованє сторонництвъ.

Безстороннымъ отже читатель бути не потребує, майже й не може, и справдѣ не єсть, — що пѣсля ореченя Солонна не є образою. То само можна сказати про кожного писателя занимаючогося науками суспѣльными, зъ тою хибя оговоркою, що хочь и треба було єму бути якъ мога безстороннымъ, але коли такимъ не єсть, а навѣть — якъ авторъ сеи книжки самъ о собѣ мусить признати — въ отѣмъ дѣлѣ навѣть бути не може, — то замѣсть запевненя о найлѣпшѣмъ бажаню стоячѣмъ за учинокъ, нехай на его усправедливленє послужить слѣдуюча увага:

Народнѣсть, хочь особливо въ нашѣй монархіѣ єсть факторомъ выразно політичнымъ, єсть однакожь заразомъ обявомъ фізіологічнымъ, вытворомъ природы. До певного вѣроисповѣданя зѣстає чоловѣкъ принятый черезъ хрещенє, выхованє, або по своѣй власнѣй охотѣ; політичный и инші переконаня набуває, — але въ народности родиться. Отже-жь перше и друге може чоловѣкъ змѣнити, а и безъ того може взнестися на становище безсторонне. Народности можна статиє тѣлько ворогомъ, якъ се роблять въ рѣжныхъ цѣ-

ляхъ и напрамахъ але зъ однакимъ наслѣдкомъ соціялисты (?) и ренегаты, т. зв. перекинчики; можна бути для неи рѣвнодушнымъ, т. є, зовсѣмъ єѣ игнорувати, якъ се чинять космополіты, — але выйти зъ неи цѣлковито, по нашій думцѣ, не єсть рѣчь можлива, скоро хто нею займаєся въ способѣ отсеи студіи, т. є. анѣ не будучи єѣ ворогомъ, анѣ не игноруючи єи. Авторъ приписує собѣ въ тѣмъ взглядѣ вышѣсть понадъ всѣми польскими читателями сего дѣла, котрі руску народнѣсть бачили доси тѣлько крѣзь барвнїи шибѣ зъ вѣкна старого дому и зъ вѣддали; я жѣ постараєсь показати єѣ ближе, въ природнѣмъ свѣтлѣ, промовляючу сама за себе. Коли-жѣ, якъ самъ я вже признавъ и вытолковавъ, и мои скла не можуть бути цѣлкомъ ахроматичнїи, то прецѣнь-же мають ту, въ даныхъ обставинахъ дуже цѣнну прикмету, що барва ихъ єсть діаметрально противна барвѣ вѣконъ польского читателя, або, якъ се зовєсь въ науцѣ о свѣтлѣ — єсть барва доповняюча, котра, збллявшись зъ тамтою, дає коли вже не зовсѣмъ чисте сонѣшне свѣтло, то бодай сякъ-такъ сѣрєє, а на всякій способъ дає можнѣсть очемъ, втомлєнымъ одностороннюю барвою — вѣдсвѣжити свои силы, вытрѣбувати быстроту. Закидъ такои тенденційности не тѣлько зъ горы приймаю, але навѣтъ самъ єго пѣдношу, щобъ читателя анѣ на хвилю не лишати въ блудѣ, чого може по мнѣ надѣятися, и щобъ єму критичне читанє по можности зъ горы улєкшити.

Читатель знає, чого може надѣятись. Що не богато, сєму виннїи, крѣмъ особистои малосильности автора, въ великѣй мѣрѣ такожѣ истнующїи обставины.

Признавшись однакожѣ до своихъ похибокъ, бажавъ бы я, щобъ не перечєно й деякихъ добрыхъ сторѣнъ сєи працѣ. Отожѣ мушу зазначити (хочъ всякїи и въ тѣмъ взглядѣ выказанїи закиды, о кѣлько будутъ справедливи, признаю), що якъ пѣдъ зглядомъ народности выказавъ я неможливѣсть безсторонности, такъ зновъ пѣдъ зглядомъ політики постараєсь взнєстись понадъ сторонничїи погляды и стояти всюды на грунтѣ державного патріотизму. Де бы той не выстарчавъ, т. є. не мѣгъ мати впливу, тамъ я політику выключу, зъ выємомъ историчныхъ рємїнісєнцїи зъ тыхъ часѣвъ, коли земля та не належала ще до монархїи австрїйской и де затымъ.

о такѣмъ патріотизмѣ не може бути й мовы; тамъ я его въ выводахъ обмину, оставляючи тільки факты, нехай говорять самі за себе.

*

*

*

Цивілізація руского народа въ своѣмъ посвяченю особистого именованія для добра загалу, въ своихъ думкахъ, переказахъ, приповідкахъ, въ своѣй вродженій благородности понять має корѣне сягаюче глибоко въ старину, котре въ кождей хотъ крихотку щасливѣйшій добѣ, скоро тільки обставини насильно, зъ вандальскою брутальностю его не придавлюють, заразы на ново пускає зеленѣючі лѣторости. Коли бъ тільки найшовся огородникъ, котрый бы замѣсть вирубувати ті лѣторости на тріумфальні брамы для чужихъ державъ та на всякій еси-фльореси въ стилу бароко, замѣсть робити зъ дубівъ по формѣ пристриженихъ — каштаны, зъ акацій етрускій вазы, замѣсть надбуживати розлогихъ липъ на лакейскій парапеты а корчівъ грабини на потемкинѣвскій декораціи для закрытя своєї власної бездушности и блахманенія публики, що тамъ стоить цѣлый одностайный лѣсъ, — стрѣбувавъ способомъ бодай у насъ въ огородництвѣ знанимъ и принятымъ не насилувати природи, старався допомогти їй, плекаючи природну красоту, хоронячи єѣ вѣдъ паразитівъ, дбаючи, щобъ одні лѣторости другимъ не перепиняли въ розвою, стараючись о простѣръ и рѣвне сонѣчне тепло для всѣхъ, роздѣляючи вѣдповѣдно до потребъ каждой группы справедливо тѣнь и свѣтло, додаючи землі тыхъ тільки частиць, котрыхъ вимагає окремішність, устрѣй, походженє и навичка ростины и впроваджаючи до порога потоки воды живоущой зъ великого збѣрника загально-людской освѣты!

Жаль сказати, таке умѣтне, на зрозумѣню природи, на гуманнѣмъ пошанованю властивостей природныхъ организмівъ, на переконаню, що природно хочъ и не въ зовсѣмъ естетичныхъ контурахъ виростає дерево є завсѣгды сто-разъ лѣйше и красше, нѣжъ окарловачений гермафродитъ, нѣ то грушка, нѣ то верба, але разомъ обое и въ додатку дзвѣнками обвѣшена китайска пагода, на коменду вѣтру одностайні выдаюча звуки, що варварскій ампутаціѣ все остануть варварствомъ, чи вони будуть прикладати ся до благо-

родныхъ грушъ, чи тѣлько до пѣдлѣйшихъ вербъ и чи огородникъ ходитъ въ петербургскѣмъ юхтѣ, чи въ польскихъ чоботахъ або краковскѣмъ „кордыбанѣ“, — таке єдино въ нашихъ часахъ управлене огородництво позѣстае у насъ поки що все въ пеленкахъ. А зъ тыхъ пеленокъ не дають ему выдобутися тѣ акушерки, котрѣ опанувавши опінію публичну, въ газетныхъ статяхъ застановляються надъ тымъ, якъ бы то найлѣпше „рускѣсть“ въ краю выполоти, чи то черезъ незначне усуванє рускихъ книжокъ зъ бібліотекъ шкѣльныхъ (гл. „Czas“, допись „Z Rusi“), чи въ иншій, такъ само пригѣднй спосѣбъ.

* * *

КОНЕЦЬ ДУМЫ ПРО САМОЙЛА КУШКУ.

„Witaj, witaj Somku Kuszko nam,
Nasz Zaporozki hetmanie!
Stało na życie w niewoli ci tam,
To i z nami kozakami na wolności stanie“.
Cóż, co prawda, głowa Somka legła już, panowie,
Jego kości spoczywają już w starym Kaniowie,
I w kijowskim prawią modły po nim monasterze,
Ale sława jako żywo po nim nie poleże.
Będzie sława sławna
Między kozakami,
Pomiędzy druhami,
Między rycerzami,
Między dobrymi młojcami.
Umocnij Boże lud kozacki,
Chrześcijański,
Wojsko Zaporozkie
I Dońskie,
I tę czern Dnieprawą,
Niżową,
Na mnogie lata,
Na wieki wieczne!

Послѣднє 14-вѣршове закѣнчене єсть въ кождѣй думѣ стереотипне; кожда дума кѣнчиться тымъ, сказати бѣ такъ,

возвеличенемъ не тільки героя въ нѣй оспѣваного, але й цѣлого суспѣльно-політичного організму, якимъ, значить, почувало себе козацтво и чернь. О тѣмъ почуванню єдности и автономной державности козацтва и цѣлои Низовои, Днѣпровои черни, т. є. цѣлои украиньскои людности, затымъ усеи Украины, свѣдчить кѣнцеве, немовъ фіналъ якогось новочасного гимну народного звучаще бажанє, щобъ та, такъ упорядкована и укрѣплена суспѣльнѣсть тревала на вѣки вѣчній. Супротивъ такого живого прояву чувствъ народа, що зложивъ тѣ думы, — даремнымъ єсть усилованє деякихъ историкѣвъ представити тѣ великѣ (хочъ бы только по своимъ політичнымъ наслѣдкамъ) подѣѣ яко „rzenie rozbestwionego chłopstwa“, або якъ простѣ бунты вѣйсковѣ. Для порозумѣня цѣлои величезной рѣжниці мѣжь тыми подѣями а иншими прошу собѣ представити только всю абсурднѣсть такого припущеня, щобъ н. пр. рѣзанина мазурска 1846 року, котра справдѣ була „rozbestwieniem chłopstwa“, могла вытворити а бодай порозумѣти подѣбнѣ думы, якъ сей выше наведеный 14-вѣршный кѣнець думы про Самѣйла Кушку. Або прошу вказати бодай на одну пѣсню або орацію того по московскѣй выправѣ 1613 р. выбухшого бунту вѣйсового, тои „Konfederacyi wojska J. kr. Mości“, котре „nie będąc uspokojone za usługi“, обєѣвши всѣ добра корольвскѣ, засеквеструвавши всѣ доходы державнѣ, пѣдъ начальствомъ Маршалка и цѣлои рады военной рабуючи и плѣндруючи. держало цѣлу Рѣчь посполиту, „о кѣлько одна єи частина не стояла пѣдъ опѣкою козацкой булавы Сагайдачного“, въ станѣ облоги черезъ звышь пѣвтора року“; чи въ якѣй пѣсни вояцкѣй зъ того або иншого подѣбного часу находить ся хочъ тѣнь того голосного почутя єдности зъ суспѣльностєю („и черню Низовою, Днѣпровою“), тои державной тривкѣости організації суспѣльной („укрѣпи..... на вѣки вѣчній“), якими гомонѣли вѣйсковѣ таборы сѣчѣвѣ, хуторы козачѣ, майданы городѣвъ приднѣпряньскихъ, вѣдпустѣвѣ мѣсяца на Украинѣ, остаючи рѣвночасно „пѣдъ опѣкою“ того „збунтованого козацтва“. Насупротивъ того прошу порѣвнати отъ хочъ бы ту цинічну и правдиво кондотерску (розбѣйницку) перехвалку письменного, рангою высоко стоячого, въ Варшавѣ (якъ самъ оповѣдає) найчѣльнѣйшими рѣчинами Рѣчипосполитои „фето-

ваного“ пана Машковского, що „zabiliśmy jednego dragona, to jeszcze nie nie szkodzi, — bo za jednym ich 7000 chodzi“. Або прошу порівняти польську воячку пісню :

Idzie wojak górą lasem,

Przymierając głodu czasem“ и т. д.

зъ правдиво горожанською благородністю чутя, почутемъ національної єдності и вишихъ безмірно понадъ всякій индивідуальній клопоти, идеальнихъ интересівъ, пробиваючимся въ слѣдуючій думѣ про вызволене України зъ підъ панованя Рѣчипосполитои черезъ Хмельницького, думѣ зложеній, слуханій и співаній простимъ, неписьменнимъ, але короткотривалою суспільною організацією освѣченимъ народомъ, котри початокъ въ польскімъ перекладѣ ту наводимо :

„O, wielka w sławnej Ukrainie naszej była to potrzeba!

To były smutne dni okropnej, ciężkiej doli!

Nikt nie ratował nas z niewoli,

Ni modłów za nas słał do nieba.

Li święty Bóg nas w swej pamięci miał,

Do wielkich trzymał dzieł, gotował do zapasów, —

I nikt nie wiedział, tylko On, nie szczędząc ciężkich czasów

I szłać nam smutne dni, — c o tem dokonać chciał“.

* * *

Не менше хибнимъ є розповсюджене мнѣнє, якъ коли бѣ тільки вирѣдна интелігенція руска и то тільки „московского напряду“ мала вѣдразу до Польщѣ, мѣжъ тымъ коли маса народа єсть въ глубинѣ душѣ польскою,

I Polski pragnie, i do Polski wzdycha,

Bez niej jak ryba bez wody usycha.

Правда, доказъ потверджуючій єсть ту трудненькій, не менше якъ и заперечуючій, — але неможливимъ не єсть, — и мы перепровадимо его. Розумѣся, що загальне голосованє ту не можливе, а коли бѣ навѣть вѣльно було голосувати, то народъ рускій рѣвно якъ и польскій стоять ще на надто низькѣмъ ступни, щобъ о такихъ абстрактійныхъ рѣчахъ мѣгъ по просту однимъ словомъ высказати свою гадку: такъ або нѣ. Єсть однакожь вироблена нимъ самимъ въ протягу столѣть и живуча въ глубинѣ душѣ опінія публична, єсть

публіцистика и література, и то, якъ у руского народа, на-
вѣтъ безмѣрно богата, якъ може рѣдко у котрого: се пѣснѣ,
казки, приповѣдки и т. д. Руска письменна література не єсть
въ десятій части такъ богатою, якъ неписьменна, такъ що го-
ворячи въ загаль о літературѣ рускій, можна сказати, що
переважна єи частина — людова, сотворена самимъ наро-
домъ, а не якими небудь малочисленными верствами народа.
Збѣрали єѣ и выдали писателѣ рускій, московскій и польскій;
не може затымъ и мовы бути, щобъ збиранє роблене було
односторонно, зъ тенденцією антипольскою, бо що Москалѣ
або Русины (интелігентній, а затымъ досы нѣбы то тенден-
ційно бажаючи роздувати вражду противъ Полякѣвъ) пови-
кидали зъ пѣсень яко приязне Полякамъ, то се певно най-
шло бѣ мѣсце въ збѣрникахъ польскихъ (Вацлавъ зъ Олеська,
Жегота Паулі и др.) Отожь перешуковуючи цѣлу руску (и лю-
дову и письменну) літературу, найдете вийшовшій доси тѣлько
двѣ поезіѣ, въ котрыхъ говорить ся о Полякахъ по приязному,
подаєсь имъ руку до згоды; а и тѣ одинокі двѣ поезіѣ суть
вытворомъ літературы письменной, а именно одна „ляхоѣда“
Шевченка („Ляхамъ“, посвящено Броніславу Залескому),
а друга Гушалевица:

Миръ вамъ, братья, всѣмъ приносимъ,
Миръ то нашихъ вѣтѣвъ знакъ,
Мира зъ неба всѣ днесъ просимъ,
Чи то Русинъ, чи Полякъ.

Можна бы ту ще яко 3. и 4. навести вѣршѣ Тимка Па-
дуры и Костецкого, належачій до літературы гермафродитич-
ной, що выплыла зъ надзвычайного помѣшаня понять,
чувствъ и языкѣвъ, котру можна вложити до той самой ка-
тегоріи макаронічныхъ умотворѣвъ, що звѣстну пѣсеньку:

Auf dem Berge sitzt der zajac,
Mit den Füßen przebieając —

або вояцку: Kotra nima kawalirza,
Niech do karczmy nie zazirza,
Bo ni pije ni tancuje,
Ino drugim zawadzuje.

Натомѣсть объявѣвъ гнѣву, обуреня, навѣтъ ненависти —
такъ выразныхъ, такъ грѣзныхъ и такъ скристалізованныхъ,
що хибно зрозумѣти, двояко толкувати ихъ годѣ — найдете

въ тѣй літературѣ цѣлый легіонъ, и то именно въ людовѣй літературѣ. Де тѣлько народъ доходить до того, щобъ высказати о Польщи та Полякахъ яко народъ свою думку або чуте, — тамъ воно, жаль сказати, майже завсѣгды негативне. Пѣсенѣ тѣ спѣваються й доси и суть одинокимъ кормомъ духовнымъ, поживнымъ для народа, бо своимъ, рѣднымъ, бо рускимъ. Иншого корму якъ вѣдъ вѣковъ такъ и до нынѣ народъ той не мае, окрѣмъ хіба письменной літературы руской, о котрѣй прецѣнь и самі Нѣмцѣ признають, що не розпливається въ любовѣ до спѣльной намъ минувшины. А кормъ, подаваний народови въ школахъ, скоро лишъ польскою мовою, не єсть нѣякимъ кормомъ, бо не стравнымъ, бо при нехтованю руской мовы якъ може прищѣплюватись до руского народа наука, подана єму въ незрозумѣлѣй, а ще до того традицією такъ для него обридженѣй польскѣй мовѣ?

* * *

Нехай хто перекладе сю прекрасну пѣсеню народну, въ котрѣй мати вчить дочку, якъ мае уладити сумирне житє зъ мужемъ, котрого не любить и котрый не заслугоє на єи любовь, и въ котрѣй дочка рѣзко супротивъ того заявляє свою гѣднѣсть и самостѣйнѣсть:

Ой ты мати, моя мати, порадице въ хатѣ,

Порадь мене, моя мати, якъ нелюба звати?

Пораджу ти моя доню, якъ рѣдная мати:

Ой якъ прийде нелюбъ зъ поля, проси го до хаты.

Посади го моя доню за тисовымъ столомъ,

Называй го, моя доню, сивенькимъ соколомъ.

Ой волю я, моя мати, каменя глодати,

Анѣжъ маю нелюбови „соколе!“ казати!

Куды подѣсь та поетично-квѣтчаста бесѣда, а заразомъ та єпіграматична звязлѣсть дікціи, котра тѣй пѣсени въ рускѣй мовѣ надає курсъ приповѣдки, значучои, короткои, — коли схочемо перекласти єѣ по мысли польскихъ аннексійныхъ поглядѣвъ, пѣсля котрыхъ черезъ саму тѣлько замѣну укѣнчень слово руске стаєсь польскимъ, а радше єсть зъ горы вже польскимъ, тѣлько де-не-де треба змѣнити укѣнченя.

Стрѣбуймо подати польскому читателеви толковане, выяснюче значѣне, духа той пѣснѣ.

„Och ty matko, moja matko. która jesteś duchem porządku i dobrej rady (rozsądku) w domu! Naucz mię, moja matko, jak mam przemawiać do męża niegodnego mej miłości? Poradzę ci córko moja, jak szczerza rodzona matka: gdy przyjdzie mąż z pola, to prosz go, by wszedł do izby, usadz go za ciosowym stołem (na honorowem miejscu) i nazywaj go swoim sokołem, to jest przemawiaj do niego pieściznotliwemi, przymilającemi słowy. Wolę ja raczej, matko moja, gryść twardy kamień, niż przemawiać do takiego męża pieściznotliwemi słowy! (Слѣдує нѣмецкій перекладъ той-жъ пѣснѣ, котрый ту наводимо. *Выд.*)

O meine liebe Mutter, des Hauses guter Rat,

Wie soll den Mann ich heissen, der meine Lieb' nicht hat?

O meine liebe Tochter, den Rat, den geb' ich gern:

Emfang' ihn bei der Heimkehr, wie deines Hauses Herrn!

Und lass beim Tisch ihn sitzen am höchsten Ehrenort,

Und heisse ihn willkommen mit holdem Liebeswort!

Eh' beiss' ich, meine Mutter, in einen harten Stein,

Als dass ich ihm begegne mit holden Schmeichelein!

V. Сербске письменство и Вукъ Караджичъ *).

(Урывокъ).

Имя Вука Караджича и у насъ въ Галичинѣ, де — признаюсь — виднокругъ у всѣхъ рѣчахъ дуже ограниченный, такой не есть таке незнакоме. Знали его и похваляли его приговане ще Маркіянъ Пашкевичъ и Яковъ Головацкій; иначе бути не могло, коли вони въ своѣй литературѣ тымъ самымъ путемъ прямували, що славный Караджичъ въ своѣй; не треба може й пригадувати, що навѣтъ и що до поверховнои формы вони зъ нимъ годилися, приймаючи въ „Русалцѣ Днѣстровѣй“, (1837 р. въ Будимѣ, однѣмъ зъ осередкѣвъ писменного вѣдрожденя Сербѣвъ друкованѣй) по части писовню Вукову. Имя те заразъ нагадується й намъ, коли чуемо що про сербску литературу. Згадкою за те имя, найзнакомитше

*) Изъ автографу.

зъ тои письменности, я хотѣвъ бы заразъ на вступѣ збудити вашъ интересъ до того короткого огляду историчного літературы себскои. Особливо стало имя Караджича голоснымъ у насъ послѣдними роками вѣдъ часу, якъ спѣръ о фонетичну правопись и у насъ пѣднѣся, и мы на него и на спасеннїи наслѣдки его дѣланя указувати стали нашимъ противникамъ, якъ на живой примѣръ. Коли близше пѣзнаемо исторїю сербского письменства, то будемо могли и въ богато иншихъ питаняхъ вказувати на сербскїй народъ, де тї питаня вже розвязанї въ такѣмъ дусѣ, въ якѣмъ мы ихъ у себе розвязати намагаємось. Коли кажуть, що зъ исторїи давной давнины можъ богато навчитися придатного до теперѣшности, то чому бы намъ не можъ стѣлько науки вынести зъ подѣй и перемѣнъ, черезъ якї переходивъ братный намъ и пѣдъ богато зглядами близькїй народъ сербскїй въ своѣмъ духовѣмъ житю, майже передъ нашими очима? Та Вы, мои панове, самї се, кобъ здоровї, осудите. Чи гѣдна цѣла література сербска нашої уваги, и чи мы, уже не яко Славяне, але таки якъ Украинцѣ, можемо зъ неи богато вынести хосенной науки, покаже намъ сей коротенькїй еи переглядъ.

Я знаю, що література сербска у насъ, окрѣмъ хїба кѣлькохъ фактѣвъ дотыкаючихъ особы Караджича, ще майже зовсѣмъ не звѣстна. Бєли Вы, мои панове, въ тѣмъ не рѣжнитєся вѣдъ цѣлого нашего гурту, то и сєсь маленькїй переглядъ збудитъ Вашъ интересъ, и зъ него довѣдаєтєся о подѣяхъ, котрї Вамъ нашу таки літературу живо пригадають, — и зъ него вынесете не одну науку, котра Вамъ поможе до зрозумѣня нашої літературной исторїи и до оцѣнки того прямованя, яке показує наша украиньска література. Позвольте-жъ минѣ, мои панове, пригадати Вамъ декотрї подѣї самой исторїи того народа, щобъ мати за що зачѣпити исторїю письменства.

Народъ сербскїй, чи якъ его звать — сербо-хорватскїй, сидѣвъ давно въ тыхъ сторонахъ, де мы теперь сидимо: племя Хорватѣвъ (бѣлыхъ) въ захѣднїй части Галичины, — Сербѣвъ на схѣдъ вѣдъ нихъ, по надъ Днѣстромъ и Прутомъ. Ще доселѣ въ галицкѣвъ выговорѣ задержалися слѣды сербской бесѣды, якъ короткїй формы овъ и євъ замѣсть укра-

иньскихъ ою и ею, и заступлюване украиньско-подѣльскаго я черезъ є., якъ: месо (серб. месо), свето (серб. свјетиц), пѣта (хрв. peta), здоровле (серб. здарвље), мѣсець (серб. нјесец), плесати (хрв. plêsati), ба навѣтъ мѣра зам. мѣра (хрв. mјera), верити (хрв. vjeriti) и т. д.

Въ семѣмъ вѣцѣ (въ р. 620) на запросъ цѣсаря Гераклія рушилися Бѣлѣ Хорваты зъ мѣсець и осѣли тамъ, де теперъ сидять, двома вѣдѣльными державами: полудневою або по-бережною (Дальмація, Боснія и Герцоговина) и пѣвнѣчною (надъ рѣками Савою и Кульпою), нынѣшною Хорватією и Славонією. За ними рушили и ихъ сусѣды Сербы, и по довшѣй вандрѣвцѣ осѣли знова на сѣдѣ вѣдѣ Хорватѣвъ, бѣльше-менше въ нынѣшнѣмъ княжествѣ сербскѣвъ, и на полудне вѣдѣ того жѣ. Въ IX. вѣцѣ утвердилось въ Хорватѣ-Сербіѣ христіянство дѣяльностею св. Кирила и Методія. Роздѣлу мѣжѣ обома церквами ще тодѣ не було: сербска церковь пѣд-лягала Царгородови, а тѣлько Далматинцѣвъ уживали вже въ богослуженію мовы латиньскои.

Въ р. 879 перейшли по примѣру Далматинцѣвъ (котрі вѣдѣ VII. вѣку пѣд-лягали Римови) и Хорваты пѣдѣ церковь латиньску, задержуючи однако жѣ богослужене славянське. Але вже въ р. 925 на соборѣ въ Сплетѣ (Spalato) вѣддано Хорватѣвъ пѣдѣ латиньскаго митрополита сплетскаго и выключено славянську мову зъ богослуженія. Важнѣсть сеи пѣдѣи въ исторіѣ сербо-хорватскѣй уобразимо собѣ, коли представимо собѣ у насъ таке положене, коли бѣ мы вѣдѣ Украины були вѣдлучені не лишъ унією, але якъ бы мы приняли обрядъ латиньскій зъ латиньскою бесѣдою и пѣддани були латиньскому архієпископови черезъ девять вѣкѣвъ. Отже той девятьвѣковый интеллектуально-релігійный роздѣлъ мѣжѣ православными Сербами а католиками Хорватами менче вчинивъ, нѣжѣ бы хто подумавъ. Хоть церковь хорватска стра-тила автономію, то все таки князѣвство хорватске пѣднеслося и процвѣтало ще пѣдѣ конецъ XI. вѣку; ажъ угорскій король Коломанъ зробивъ конецъ его независимости.

У Сербіѣ за принятѣмъ христіянства настали вѣйны зъ сусѣдными Болгарами, треваючі цѣле майже столѣтѣ; 924 побивъ Сербію царь болгарскій Симеонъ. За помочею Византійцѣвъ вызволилися за 10 лѣтъ Сербы знова, и знова поча-

лися вѣйны зъ Болгарами, поки оба народы не уягли Византіѣ (на початку XI. вѣку). Теперъ зачалися борбы за независимѣсть, поки 1043 р. Стефанъ Богуславъ выгнавъ намѣстника византійского; его сынъ Михайло (1050—1080) вызволився цѣлкомъ зъ пѣдъ византійского зверхництва и принявъ титулъ царя сербского; яко такого узнавъ его папа Григорій VII. Вѣйны зъ Византійцями не уставали, до чого ще прибули и внутрѣшній усобицѣ изъ за престолонаслѣдья, ажъ до Степана Неманія, котрый р. 1165 утвердивъ независимѣсть Сербіи вѣдъ Византіи и стався основателемъ династіи Неманичѣвъ и державы званои Великимъ Жупанствомъ Россіи (вѣдъ княжеской столицѣ Россы, нынѣшного Нового Базару). Сынъ и наслѣдникъ Степана вѣнчався 1222 на царя сербского присланою зъ Риму короною. Пѣдъ нимъ и его наслѣдниками розширилась Сербія значно на схѣдъ и на полудне, а пѣдъ царемъ Степаномъ Душаномъ (вѣдъ р. 1336—1356) досягнула найбѣольшой могучости и славы и обсягнула крѣмъ властивои Сербіи ще й Болгарію и Македонію, Альбанію, Тесалію и Пѣвнѣчну Грецію. Душанъ принявъ титло императора; вѣнъ пособлявъ промыслъ и выдавъ славный збѣорникъ правъ „Законникъ Душанов“.

Але великій обѣемъ Душанового царства мавъ уже зарѣдъ упадку въ собѣ. Царство те подѣлене було на намѣстництва, котрѣ швидко почали вѣддѣлюватись. 15 червця 1389 положила битва зъ Турками на Косовѣмъ полѣ конецъ самостѣйности державы сербской. Вѣдъ того часу князѣ сербскіи стали вазалыи турецкихъ султанѣвъ, поки ихъ незгоды мѣжь собою не завели народъ у повне пѣдданство турецке.

Черезъ чотыри дальшій вѣки покрывае совершенна темрява исторію сербского народа, а лучше, вѣнъ не мае жадной исторіи, бо не жиє. Ажъ въ нашѣмъ столѣтїю оживає народъ и пѣдъ проводомъ Милоша трѣбує скинути зъ себе ярмо турецке 1804. Друге пѣднесенє народа сербского пѣдъ кн. Юріємъ Караджорджевичемъ 1815 року приводить князѣвство сербеке въ жите, и вѣдъ того часу жиє и Сербія новымъ, щоразъ бѣльше въ гору ростучимъ житємъ. — — — —

ПОЕТИЧНІ ПРОБИ.

І. Плянъ трагедіи „Настася“ *).

І

а) Дѣвчина, сирота, котра пострадала родичѣвъ черезъ коварство боярь, чує нещастє своє, а черезъ те и свого народа, але пѣзнає, що вона не въ силѣ допомогчи ему; жалує, що дѣвчина має такъ обмежене поле дѣланя. Вона любить Юрія и думає вийти за него. Вона вийшла тутъ, щобы зѣйтися зъ Юріємъ и присягнути ему вѣрнѣсть, а передъ тымъ ще помолитися на гробъ матери и запытатися єѣ, чи добре робить.

б) Коли вона ще на гробъ молиться, надходить князь (характеръ слабый, легкодушный); удареный єи красою, залюблюєся въ нѣй; заразы фѣй то освѣдчає и хоче єѣ смѣло обняти, — вона єго вѣдтручує, черезъ що вѣнъ завстыданий, але зато єѣ правдиво полюбивъ — говорить, хто вѣнъ — и вѣддає слугъ. За той часъ Настася дѣстає гадку, при помочи князя свѣй нарѣдъ двигнути, показуєся затымъ бѣльше склонна єго словамъ, тѣлько теперъ каже ему вѣдѣйти, бо хтось наближаєся. Князь вѣдходить.

в) Надходить Юрій, наметный; вона го, неприятна, приймає; вѣнъ фѣй выкидає, хоче, щобы присягла ему вѣрнѣсть; вона ему вѣдповѣдає, що мусить ще упередъ одно важнѣйше, святе постановлѣне выповнити; вѣнъ єѣ просить, щобы ему

*) Зъ автографу зъ р. 1368.

сказала причину (средства?), благае; вона не хоче; вѣнь до крайности розжаленый вѣдходить.

d) Настася сама такожъ розжалена, — але така вже мусить бути єи доля. Вона своє щастє офѣрує высокѣй своѣй идеѣ. Чи має бути спокѣйно-щаслива для себе самої, зъ Юріємъ, и єго зроби́ти щасливимъ, — чи выставити себе на змѣнну судьбу, жертвувати Юрія, котрый прецѣ годенъ щастя? Вмовляє въ себе, що вона Юрія не любить, що лишъ тому жити зъ нимъ хотѣла, бо вѣнь такожъ народъ любить и мѣгъ бѣи помогчи. Єи характеръ розвиваєся поступенно; поэтому, у князя, вона пѣзнає, що вона любить тѣлько Юрія цѣлою своєю силою, — але вона вѣдважно ставляє чоло своѣй похоти и хоче, наперекѣръ своему серцю, осушити свою идею. Тверде постановлѣне зъ княземъ завязати зносины.

II.

Въ княжѣмъ дворѣ.

a) Настася каже слугѣ княжому, щобъ пустивъ єѣ до княжихъ покоѣвъ, — слуга зъ ушанованємъ: „ты теперь княгиня, ты панѣ, будь намъ вѣмъ ласкава!“

b) Настася сама, зъ иронією: „Княгиня! — Любовница!“ Вона князя не любить, силує себе — нагадує Юрія.

c) Надходить Юрій, вѣнь врываєся насилу, противъ вѣдтручующого єго слуги, бо зачувъ голосъ Настасѣ. Насампередъ просить єѣ наметно, щобъ вона переконала єго (о чѣмъ вѣнь самъ зъ горы пересвѣдченный) що все то неправда.... Но коли вона признає, хочъ и зъ жалѣмъ (а инакше не може, бо вона своє постановлѣне за святе вважає), вѣнь єѣ просить, щобъ заразъ разомъ зъ нимъ покинула княжѣй двѣръ, нарештѣ грозить; вона єму на тоє зъ силуваною рѣвнодушностею вѣдповѣдає, що єго не любить.

d) Надходить князь. Вона каже, що се єи своякѣ, натрутенъ, просячѣй єѣ о якусь ласку. Юрій до неї.... страшно.....! вѣдходить.

e) Любовна сцена зъ княземъ. Мѣсяця для єѣ своякѣвъ и т. д. Для добра народу князь не запалюєся, слабо и рѣвно-

душно все признає, але видно, що тільки такъ, безъ постановы. Выходить.

г) Настася сама: „О!..... якъ я Юрія люблю! Але добро народа надо все“.

III.

У к н я з и н ѣ.

а) Княгиня (характеръ поганый, зависть, хитрѣсть, честолюбіе, жадоба панованія) сама, розмовляє зъ собою о Настѣ — сама боїться — думає о якѣмсь помѣчнику, посереднику и т. п.

б) Надходить Юрій и обѣцює їй свои услуги. Горда княгиня вѣдповѣдає ему: „не потребу“ и вѣдходить до князя. Юрій удаєся до боярѣвъ, покидає свою гадку про добро народа для своєї наметности.

в) Князь и Настася, княгиня надходить. Княгиня гордо, навѣтъ не уважаючи на Настасю, выкидає князеви, що вѣтъ князь, и коли має мати любовницю, то не просту яку небудь Настасю. Вона сама вѣтъ него любви не жадає, бо ихъ злучили вѣтъ зъ політики. Настя выступає противъ того. Князь не знає, що на те одної и другої вѣдповѣсти. Чути трубы повертаючого Коснятина Сѣрославича. Княгиня робить на те уважнимъ князя, каже, що Юрій пѣшовъ до боярѣ. Бѣтъ Настасѣ. Князь видить въ тѣмъ щасливу приключку, щобъ вѣддалити тымчасомъ Настаську, злегка хоче єѣ выпросити. Настаська не хоче вѣдходить, просить князя — — —

г) Надбѣгає Юрій напудженный, оскаржує себе, що зрадивъ Настасю передъ боярами, просить єѣ, щобъ утѣкала; вѣтъ уже не бажає єѣ любви, тільки хоче спасти єѣ жите. Настаська утѣшена, що Юрій любить єѣ, але лагѣдно вѣдтручує єѣ гадку о ратованю свого жита; єѣ жите скѣнчене, коли вже не може своєї цѣли доконати.

д) Надходять бояре и Коснятинъ Сѣрославичъ. Гроза. —

е) Лишаєся Юрій, Ярославъ (и княгиня?) — — —

— — — — —

III. Добранѣчь родинѣ.

Добранѣчь, рѣднѣ Вы мои
Вѣ далекѣмѣ, любѣмѣ краю!
Оденѣ безѣ Васѣ на чужинѣ
Про Васѣ я споминаю.

Гадки мои шлю до зорѣ —
Вона й у Васѣ тамѣ сходить...
Стоить хатинѣнка вѣ ярѣ,
Вѣ свѣтлицѣ мати ходить,

Вѣ вѣкнѣ стае ось, и зѣ зорѣю
Веде розмову тихо,
Благае Господа за мною,
Щобѣ вѣдвернувѣ все лихо,

Щобѣ сына тѣй берѣгѣ, вертавѣ
До рѣдненького краю —
Добранѣчь матѣнка моя,
Тебе я споминаю!

А батько сѣвѣ и понуриѣвѣ
Чоло — и люльку курить,
Далеко мысли десь пустиѣвѣ —
Чогось то вѣнѣ ся журить?!

Ой знаю я той смутѣкѣ Твѣй
И мысли Твои знаю!
Добранѣчь батьку, рѣднѣй мѣй!
Добранѣчь, рѣднѣй краю!

Ой знаю я ще тамѣ вѣ долѣ
Про ту одну дѣвчину, —
Шите зложила на столѣ:
Для братчика хустину —

А въ оцѣ блыснула слеза...
Й Тебе я споминаю! —
Добранѡчь, сестронько моя!
Добранѡчь рѡдный краю!

Ряшѡвъ, 1878.

III. До ластѡвки *).

Люба ластѡвочко, милый пташку мѡй,
Ты мене не кидай, не лети въ вырѡй!
Пѡднесись до хмары, поверни доломъ
По надъ нашимъ краемъ, надъ нашимъ селомъ,
До мого вѡконця спустишь, прилини,
И радѡсну пѣсню свою зазвони,
И голоскомъ своимъ тугу мнѣ розвѣй, —
Зажди, щебетушко, не лети въ вырѡй!
А Ластѡвка каже: не здержишь мене!
Мене-жь тая туга зъ вѡконця жене,
А люде лихіи гонять зъ по надъ стрѣхъ,
И въ хмарахъ ще чути ихъ пакѡсный смѣхъ.
Нѣ волѣ, нѣ миру, нѣ сонця — твоѣй край!
Не гай мене, друже, — я лечу у рай!

Глогѡвъ, д. 19/VII, 1878

IV. Умерла.

Чиста, мовъ рожѣ стулений листокъ,
Що роса въ ранцѣ умыла му лица;
Бѣла, якъ першій весняный цвѣтокъ,
Тиха, якъ въ ранцѣ небесна зѡрниця —
Ясну головку на рученьку сперла —
Спить, чи думає?

Цить! вона умерла!

Глогѡвъ, д. 20/VII, 1878.

*) Написано въ тыждень по смерти жѣнки. *Прим. Костя Назр.*

У. Споминки.

Ледвѣ ще тому рѣкъ, а було якъ и нынѣ:
Трава стелилася у тѣй самѣй соснинѣ,
Що ще Твоѣй батенько покѣйный засадивъ.
Пѣдъ сосну сѣла Ты, а я лице схиливъ,
Немовъ задумався, — въ траву близъ Тебе лѣгъ,
И голову склонивъ до Твоихъ милыхъ нѣгъ.
Да Ты прогнѣвалася, — а я — у перепросы,
И въ синій очка цмокъ, и въ яснѣ косы,
И въ ручку нѣжную, и зновъ у бѣле личко:
„Я твоѣй! И Ты моя! Голубочко! Горличко!
Я Твоѣй, невольникъ Твоѣй! усе Твое, що маю,
Усе вѣддамъ въ любовъ безъ мѣры и безъ краю!“

Ты мовчки слухала, да тѣлько сѣяло око,
На мене глянула, на дно душѣ, глубоко, —
На небо синє, на широкій свѣтъ,
На дугъ зеленый, що ще зъ юныхъ лѣтъ
Твоимъ дитинячимъ забавамъ вторувавъ
И гомѣнъ пѣсеньокъ Твоихъ передававъ
Грабѣгому лѣскови, — а зъ грабины
Твоѣй домикъ вызира! — туды мала дѣвчина
До батька бѣгала вѣдпочивать изъ зноу — —
И яснѣ оченька Твоѣй покрылись мглою..
Ты вже дивилася въ дальный, другій свѣтъ:
Предъ окомъ Твоимъ мовъ — вмерлый отецъ стоитъ,
Благословить Тебе, пѣднявши руку д' горѣ,
Но зъ устъ сумныхъ несєшь важке: Memento mori!

Хиба-жъ не такъ було? Въ задумѣ Ты спытала:
„А що будѣ за рѣкъ?“ и тихо-тихо встала
И мовчки йшла зъ людъми, середъ гульбы й смѣху,
Лишь руку стисла мнѣ тайкомъ, мовъ на потѣху.
„За рѣкъ що будѣ?“ — шепнувъ я дѣвчинѣ, —
„Ты будєшь жѣнкою, ты будєшь при дитинѣ,
„Дитину будєшь на рукахъ пестить!“
— „Хто-жъ выгадавъ паннамъ о дѣтяхъ говорить!“ —
„Чому? Або-жъ то се така страшна печаль?“

— „Богъ зна, чого паннамъ такъ передъ слюбомъ жалъ!
Мы завтра пѣдъ вѣнецъ, а далъ — ну, що далъ?
Чи-жь не еднае нась любовь? Чого-жь ту смутки й жалъ?“

Я мовчки дивувався, бо то дѣвчина вчила
Старого мудрагеля всѣхъ тыхъ мудростей!
Бо отъ яка ся дальшь исторія вчинила:
Безъ романтизму, трагіки й страстѣй
Зъ недѣлѣ бувъ нашъ слюбъ — и нѣде правды дѣти:
Було тамъ смутку й слѣзъ, якъ все буває въ свѣтѣ.

Та й радошѣвъ дождалися, —

Якъ Тарасъ нашъ пише:

„Занудило коло серця,

Дитину колыше“ —

Та не мати, чужій руки!

Мати пѣшла спати,

Пѣдъ зелену муравоньку

Зъ батькомъ спочивати!..

И року ще нема: я зновъ одинъ ридаю,
Пѣдъ сосною лежу, на лугъ той позираю:
Нема голубочки моєї! Вихрѣ унѣсь!
Нѣ синихъ тыхъ очей, нѣ золотожовтыхъ кѣсь!
Нѣ слова любого, нѣ устѣ тыхъ мовѣ ягѣдъ, —
Змели въ пѣску вѣтры єи дробненькій слѣдъ!

Глогѣвъ д. 23/VIII, 1878.

VI. Урывокъ пѣснѣ.

Ходжу, блуджу по долинь,
Поглядаю въ даль, —
Слѣдъ зарѣсь вже по дружинѣ,
А въ серденьку жалъ!
Вже не чутъ єй голосочка!
Полетѣла голубочка!
Ой озвися, повернися
Єдина моя!

10/VII, 1879.

VII. Огнева сторожа^{*)}.

(На нуту „Пречистая Дѣво мати“).

Небесная помѣчь Божа,
Будь теперъ при насъ!
Мы огневая сторожа
У важкій намъ часъ.
Заярились нашѣ хаты,
Бердо! братя, часъ не спати,
Острожне зъ огнемъ!

Одна намъ осталась хата,
Вже послѣдняя;
Неприбрана, небогата,
Але — рѣдная.
Намъ противный вѣтеръ дує,
Ворогъ зъ ватрою чатує,
Чи мы не заснемъ.

Не спалить намъ хлань ворожа
Послѣдне майно;
Устереже сила Божа,
Що стережено.
Лишь подаймо собѣ руки
Всѣ вѣдъ плуга, вѣдъ науки, —
Разомъ встережемъ.

Небесная помѣчь Божа,
Будь усе при насъ!
Мы огневая сторожа
У важкій намъ чачъ.
Заярились нашѣ хаты, —
Бердо! братя, часъ не спати, —
Острожне зъ огнемъ!

„Щобы уволити загально почуванѣй потребѣ“ — якъ каже звѣстный, стереотипный вступъ до каждого нового вы-

^{*)} „Дѣло“, ч. 42. зъ д. 12 червня 1880.

даня нѣмецкого — доконечно есть утворити таку або подѣбну пѣсню. Есть се моя гадка и провѣтъ, и я подавъ выше заразы щось въ такомъ родѣ, чтобы мои понизші гадки черезъ тую иллюстрацію зрѣблѣти лекше зрозумѣлыми, — а борони Боже не на тоє, чтобы таки заразы тую мою „поезію“ зроблено рускою марсиліянкою.

Каждый часъ, въ котромъ народъ т. е. масса народна, звичайно мовчалива, проситься до голосу. чи то — кажучи парламентарно — сама „забирає голосъ“, — вимагає такой пѣснѣ, не такъ высоко поетичной, навѣтъ не доконче стисло логичной, въ загалѣ не твору надзвычайного артизму, якъ бѣльше короткой, легко зрозумѣлой, ядерной, доброї до спѣву и до запам'ятаня. — бо тѣлько така може перейти въ массы и въ усѣхъ верствахъ народныхъ принятися. Есть така пѣсня символомъ почутіи єдности народа и єинтезою того, що не поодинокі люде, але всѣ разомъ чуютъ, а чтобы выразити, потребували бы дуже богато слѣвъ, якихъ не у одного не достає. Такожъ и пѣсня така не може того всего выразити, але и не потребує, будучи тѣлько якъ бы знакомъ пѣзнанія и маючи до помочи музику, котра выражає все то, чого тысячами слѣвъ не можна бы высказати. Она мусить для того по необходимости обертатися въ якъ наибѣльшихъ загальникахъ, а коли есть у якогось народа які загально уживані выразы або гасла (якъ на примѣръ по моѣй думцѣ всюды у насъ звѣстні и що ночи по селахъ повторювані оклики „осторожье зъ огнемъ“ и „бердо“), то вони повинні вѣйти въ такую пѣсню, хочъ бы имъ навѣтъ що до чистоты языка не одно можна було закинути. То суть конечнѣйші рѣчи нѣжь поезія.

Анѣ авторъ „der Wacht am Rhein“ анѣ „Jeszcze Polska nie zginęła“ анѣ навѣтъ „Wo ist des Deutschen Vaterland“, не споминаючи автора марсиліянки, не були великими поетами, а прецѣ тѣ пѣснѣ сталися були въ певномъ властивомъ часѣ доконечнымъ элементомъ народного житя, и єсѣдні народы, видячи, яка въ тыхъ простыхъ пѣсняхъ крыєся сила, пробували часто — розумѣєся, звичайно зовсѣмъ безуспѣшно — собѣ ихъ присвоити; безуспѣшно, бо такій плѣдъ, такъ выключно для своего, одного народа назначенный, яку-жь вартѣсть мѣгъ мати для другого народа? — Такъ

примѣромъ и у насъ пѣсня: „Ще не вмерла Украина“ (невластиво Шевченкови приписувана) мала очевидно за взѣръ „Jeszcze Polska nie zginęła“ и для того нѣколи масы народнои не загрѣла. Лучше повелось чеськѣй „Kde domov můj, kde vlasti má“, утворенѣй, здається менѣ, за взоромъ „Wo ist des Deutschen Vaterland *). Але тутъ, о кѣлько можу судити, становивъ не текстъ, тѣлько власна, народна, чеська мелодія того чеського наслѣдованя; певно для того, що у Чехѣвъ, народа, въ котрѣмъ музика єсть такъ популярна, мелодія становила все, а текстъ дуже мало.

У насъ въ своѣмъ часѣ була така пѣсня о. Гушалевича „Миръ вамъ братя“, — и вона запевно колись въ вѣдповѣднѣмъ часѣ зновъ верне до давной чести, бо має власности, якихъ такі пѣснѣ вимагають, навѣть поединчу, кождому легко понятну мелодію; тѣлько що Русинѣ, любуючомуся въ пѣсняхъ и маючому тѣлько безчисленнихъ и богато красивихъ мелодій, не мусѣла дуже подобатись, — и для того, якъ и для змѣннихъ обставинъ, пѣсню ту майже зовсѣмъ залишено.

Отже єсть у насъ така прегарна, и коли спѣвається въ масахъ — импозантна и промовляюча до серця кождого Русина мелодія: „Пречистая Дѣво мати руского краю“, о котрѣй сказано десь навѣть, що англійскій гимнъ народный єсть чистымъ єи плягіятомъ. Не знаю, о кѣлько се може бути правда, але то знаю, що Русинамъ не потрібно шукати иншого гимну народного, маючи тую пѣсню; а тѣлько перестарѣлый и впрочѣмъ надто спеціально-церковный текстъ треба щось троха змѣнити, бо не можна такого тексту при рѣжнихъ свѣтскихъ торжествахъ спѣвати, якъ того вимагає така національна пѣсня. Зъ другої сторони не можна также тої торжественной, поважної пѣснѣ и довгими вѣками **) освяченої мелодіи въ очахъ народа профанувати текстомъ неповажнимъ и безрелигійнымъ.

*) У насъ на взѣръ тої нѣмецкой пѣснѣ зложено 1848 року звѣсну: „Де єсть руска вѣтчина“. Вид.

**) Се речене трохи недокладне, — пѣсня „Пречистая Дѣво мати“, запевно и текстъ и мелодія, походять зъ половини вѣсімнадцатого вѣку. Вид.

Отже пожаръ по моѣй думцѣ есть однимъ зъ тыхъ рѣдкихъ свѣтскихъ тематѣвъ, котрый можна яко мотивъ до тексту такои пѣснѣ ужити, для того, що пожаръ есть „допустъ божій“, кара, на котрой споминку нарѣдъ заразы взыває божои помочи, — такъ що нѣ пожаръ, нѣ боже провидѣне, сполучені въ однѣй пѣсни съ тою освященою мелодією, не можуть противитись народному чувству.

Дѣйстній слова, якѣ я уживъ въ выше поданѣмъ стиху, то, якъ повторяю, тѣлько илюстрація до мого письма, — а мене тѣлько злучай (истноване сторожѣ огневои въ Причевѣ) напровадивъ на тоє — впровадити до пѣснѣ „огневу сторожу“ яко дѣлаючи особу. Не приписую тому текстови нѣякои вартости, а противно виджу за каждымъ его словомъ, и въ стилизаціѣ дуже великіѣ недостатки, якѣ въ проєктованѣй мною пѣсни не повинні находится. Стихъ той має тѣлько те назначенє и тую цѣль, що и цѣле мое нынѣшне письмо — заохотити когось здѣбного, пѣдъ каждымъ зглядомъ способного, щобы до мелодіи „Пречистая Дѣво мати“ (бо не знаю, чи мѣгъ бы хто вѣдповѣднѣйшу мелодію найти, виявши — розумѣся — геніальной власной композиціи) утворивъ таку національную пѣсню зъ проведеною доконечною цѣхою.

Не потребую додавати ширше, що не мавъ бы я нѣчого противъ чести на злучай, коли бы дотычний авторъ зъ низше поданого тексту взявъ цѣлу мысль, поодинокіѣ мотивы, слова, або въ загалѣ що небудь и до якого небудь ужитку; бо на то воно и написано — а польска пословиця (найлѣпша, яку мають Поляки) каже: „*Kier ten, co daje więcej, niżeli ma*“. Я бѣльше не маю.

Змість першого тому.

На смерть Володимира Навроцкого, стихъ Ивана Франка.

Згадка про жите Володимира Навроцкого, статія Остапа Терлецького, I—XLVIII.

Часть перша творівъ Володимира Навроцкого: Працѣ географичнѣ, етнографичнѣ и літературнѣ.

1. Руска родина. Географичный обзоръ земель заселеной Русинами	Стор.
3—27
2. Весѣле въ Котузовѣ	28—52
3. Народнѣ приказки (н-рѣвъ 26)	53—58
4. Дещо про жите козаковъ Запорожцѣвъ и про ихъ рады вѣйсковѣ	59—64
5. Критичнѣ замѣтки (Оцѣнка I-го числа „Зѣрки“, оцѣнка „Монаха“ и оцѣнка „Литерат. Сборника Матицѣ“)	65—77
6. <i>Ukraino, Il movimento letterario Rutheno in Russia e Galizia 1798—1872</i> (резюме)	78—111
7. „Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова“ (розбѣръ)	112—132
8. <i>Visum Repertum</i> , нова казка для тыхъ дѣтей, що ви не будуть читати	133—148
9. Сатиричнѣ очерки и урывки (Казка, Рецепта на розвиване руского народу, Вѣдкрытый замахъ украинофилѣвъ, Проектъ до згоды поданный Поляками, Двѣ душѣ, Дивный край, Князь Буй-Немысло)	140—159
10. Годѣ тутъ не писати сатиры, (статія полемична)	160—168
11. „Рада Твердыхъ головъ“, сатиричный очеркъ	169—172

12. Географичнѣй и етнографичнѣй урывки (Мѣсто Калушь, Дорожнѣй записки, Пропашѣй ста- новища, О малорускихъ думахъ и пѣс- няхъ, Сербске письменство и Вукъ Ка- раджичъ)	Стор. 173—193
13. Поетичнѣй пробы (Плянѣй трагедіи „Настася“, Добранѣйчъ родинѣй, До ластѣйвки, Умерла, Споминки, Урывокъ пѣснѣй, Огнева сто- рожа)	194—204

**Передъ читанемъ просимо справити слѣдующй важнѣйшй
похибки печатнй :**

Стор. II. стихъ 18 зъ долу замѣсть перемагаючу , має бути перемагающого.

"	XIV.	"	1 зъ долу	зам.	торчилась м. б. сторчилась.
"	16	"	21 " горы	"	въ Нагуевичахъ (Вид.) м. б. въ Нагуевичахъ (? Вид)
"	78	"	2 " "		(въ титуль) зам. 1898 м. б. 1798
"	96	"	1 зъ долу	зам.	1672 м. б. 1872.
"	97	"	10 " "	"	meridionalis м. б. meridionaux.
"	97	"	1 " "	"	шкѣдливый м. б. шкѣдлившій.
"	98	"	15 зъ горы	"	Писане м. б. Писаня.
"	98	"	14 зъ долу	"	провасализмови м. б. прован- сализмови.
"	98	"	13 " "	"	Ligne м. б. Ligue.
"	98	"	12 " "	"	Ligne " " Ligue.
"	103	"	18 " "	"	maggione м. б. maggiore.
"	105	"	16 зъ горы	"	націонакѣвъ м. б. націоналѣвъ.
"	106	"	14 зъ долу	"	devidendo м. б. dividendo.
"	109	"	1 зъ горы	"	videndi м. б. vivendi.
"	109	"	17 " "	"	Вѣстника м. б. Вѣстникъ.
"	110	"	4 " "	"	поки меншости м. б. поки въ меншости.
"	110	"	6 " "	"	заховуватись буде панованя м. б. заховуватись буде охота панованя.
"	100	"	9 " "	"	Припризнане м. б. Признане.
"	158	"	6 " "	"	IV. м. б. VI.
"	159	"	5 " "	"	паноньку м. б. падоньку.
"	161	"	1 зъ долу	"	Комисъ м. б. Номисъ.
"	169	"	3 зъ горы	"	1868 м. б. 1872.
"	175	"	1 зъ долу	"	Навроцкій має бути Кость На- вроцкій.

Вѣдѣзвѣ до всѣхъ Русинѣвъ.

Запросины

до предплаты на дѣло пѣдъ заголовкомъ:

„РУСКІЙ ПРАВОТАРЬ ДОМОВЫЙ“

укладу

Юліяна Семигинѣвскаго и Василя Лукича.

Вѣдъ довшого часу домагають ся рускій патріоты, на вѣлякихъ зборахъ товариствъ и по часописяхъ, вѣдъ своихъ правникѣвъ выдана „Руского правотаря домового“. Указують именно, и цѣлкомъ справедливо, на потреби на селѣ, где не такъ легко въ якѣй небудь справѣ можна зарадитись. Особливо жъ потрібный „Правотарь“ для народа, котрый задля невѣдомости правовыхъ приписѣвъ дуже часто нараженный есть на великій шкоды и страты, вмотуесь въ всѣлякій процасы, платитъ кары або тратитъ мастокъ, або удаєсь до покутныхъ писарѣвъ, котрі его выкористують. Не дасть ся заперечити, що незнане законѣвъ та приписѣвъ правовыхъ причинилось у насъ дуже до зъубоженя народа.

Щобы сповнити довгъ патріотичный и бажане руского народа, пѣдписаніи оголосили передъ рокомъ пренумерату на „Руского правотаря домового“, оббймаючого все, що входить и вѣдносить ся до цивільного закона и до всѣхъ родѣвъ поступованя судового, а то такъ въ справахъ спѣрныхъ якъ и въ неспѣрныхъ и до поступованя въ справахъ карныхъ. Пѣдписаніи взяли на себе велику працю и надѣялись, що Русь оцѣнить се, и численными передплатами уможливитъ выхѣдъ въ свѣтъ дуже попытуваною и потрібною книжки. Сталось инакше. Доси вѣпѣли мы збрати ледви 77 передплатъ. Мимо те мы взялись до друку и доси появилсь вже 10 аркушѣвъ великой 8-ки на 128 сторонахъ двойного друку. Дальшій друкъ приневоленіи мы вздержати по причинѣ, що нема чимъ оплатити друкарнѣ

Щобы отже та перерва тревала найкоротше и щобы мы зновъ могли продовжати друкъ, вѣдзываемось до всѣхъ щиролюблячихъ свою вѣтчину и свѣй рускій народъ людей, Отцѣвъ духовныхъ, Радѣ громадскихъ, Читалень, Учителѣвъ, писарѣвъ громадскихъ, не менше до всѣхъ институцій нашихъ — о присылку передплаты и о зъєднуванє свѣжихъ передплатникѣвъ.

Богато знаныхъ патріотѣвъ нашихъ, ще доси не надѣсали передплаты. До нихъ одже вѣдзываемось словами: Поскорѣтъ, добродѣѣ, съ пренумератою и заохочуйте своимъ впливомъ знакомыхъ до предплатеня такъ потрібной книжки: бо доперва коли та книжка буде въ рукахъ руского народа, Русь наша, маючи пѣдручникъ, засыпше уряды и власти рускими поданями и змыє ганьбу, котра тяжитъ на насъ за те, що переписуємось зъ урядами и властями въ чужѣй мѣвѣ, хочъ се походить тѣлько зъ незнаня способу писаня и выслову. „Рускій правотарь домовый“ зарадитъ тому последнему.

Передплату, котра выносить 3 злр 25 кр., належить присылати на руки редакцій рускихъ часописей во Львовѣ, котрі уклдико просимо не вѣдказувати въ тѣй многоважнѣй для нащѣи Руси справѣ, свѣбѣ ласкавой помочи.

И 34.393 / 1

Ф $\frac{\text{VII}}{\text{H-155}}$

Руска
Библіот.
I

Навроцний

Твори